

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА

Тања Д. Игњатовић

**ПРОЦЕНА И ОДЛУЧИВАЊЕ
О РОДИТЕЉСКОМ СТАРАТЕЉСТВУ
У КОНТЕКСТУ
ПАРТНЕРСКОГ НАСИЉА:
РОДНА ПЕРСПЕКТИВА**

– докторска дисертација –

Београд, 2015.

BELGRADE UNIVERSITY
FACULTY OF POLITICAL SCIENCES

Tanja D. Ignjatović

**ASSESSMENT AND DECISION TAKING
ON PARENTAL CARE
IN THE CONTEXT OF INTIMATE
PARTNER VIOLENCE:
GENDER PERSPECTIVE**

– Doctoral Dissertation –

Belgrade, 2015

Менторка:

**Проф. др Гордана Духачек, Универзитет у Београду,
Факултет политичких наука**

Чланице комисије:

**Др Нада Половина, Институт за педагошка истраживања, Београд
Проф. др Тамара Цамоња Игњатовић, Универзитет у Београду,
Факултет политичких наука**

Датум одбране:

Изрази захвалности

На овоме месту, пре свега, желим да изразим захвалност менторки, проф. др Гордани Даши Духачек, као и проф. др Драгани Поповић, на подршци да, у околностима мог професионалног рада и контекста у којем живимо, започнем и истрајем у настојању да своје практично искуство преточим у научни рад.

Огромну захвалност дугујем др Нади Половини, научној саветници у Институту за педагошка истраживања, чији је коменторски допринос раду, у различитим фазама његовог настајања, био од суштинске важности: од избора теме, преко читања и коментарисања садржаја текста, до помоћи да се он учини прегледнијим и прецизнијим.

Захваљујем и колегиницама и пријатељицама које су ме подржавале у припреми истраживања, др Тањи Павлов, мр Марији Лукић, Драгани Милојевић, као и у спровођењу истраживања, Вањи Мацановић и МА Милени Бошковић Вилотић, али и председницама судова и женама из писарница, које су ми, и поред неповољних техничких околности, изашли/-е у сусрет приликом прикупљања података. Дугујем захвалност и пријатељицама и колегиницама које су показале спремност да читају текст и дају коментаре, Славици Стојановић, Јеци Недељков и Марији Банаух Брусин. Њихове афилијације у области психологије, социјалног рада, права и феминистичке теорије биле су од изузетног значаја за интердисциплинарну природу овог рада.

Коначно, али не мање значајно, захваљујем се колегиници и пријатељици Бобани Мацановић, на разумевању и различитим аспектима подршке током целокупног периода рада, и лектору, Александру Гордићу, на сугестијама које су превазилазиле уобичајене лекторске интервенције.

ПРОЦЕНА И ОДЛУЧИВАЊЕ О РОДИТЕЉСКОМ СТАРАТЕЉСТВУ У КОНТЕКСТУ ПАРТНЕРСКОГ НАСИЉА: РОДНА ПЕРСПЕКТИВА

– РЕЗИМЕ –

Предмет овог рада је емпиријско сагледање родне перспективе уверења, процена и одлука стручњака из две службе, центра за социјални рад и суда, о мерама заштите од насиља у породици и о родитељском старању у контексту насиља у интимном партнерском односу, посебно у периоду сепарације и након развода родитеља. *Циљеви* овог истраживања били су: (а) сагледање актуелног стања поступања стручњака у две службе у контексту описаног проблема; (б) сагледање личних уверења као чинилаца који усмеравају процене и одлуке стручњака; (в) конципирање оквира за предлог смерница за компетентне и родно осетљиве професионалне процене и одлуке о мерама заштите од насиља у породици и вршењу родитељских права у контексту насиља у интимном партнерском односу. Оне би истовремено требало да уваже и принцип безбедност жртве и стандард најбољег интереса детета.

У изучавању ове сложене теме коришћен је претежно квалитативни, али и квантитативни приступ. *Узорак* је конципиран на два нивоа: (а) узорак „случајева“ чинила је документација о 62 судска предмета, окончана првостепеном пресудом о мерама заштите од насиља у породици; (б) узорак „испитаника“ сачињавало је 119 стручњака (66 представника парничних судова и 53 представника центара за социјални рад). Коришћени истраживачки поступци и инструменти укључили су: (а) *анализу судске документације*; (б) *испитивање имплицитних уверења стручњака* (листе тврдњи и фокус-групне дискусије).

Резултати истраживања поткрепљују родну асиметрију насиља у интимном партнерском односу. Родне карактеристике родитељства се занемарују под утицајем концепата о равноправности родитеља. Потврђено је постојање родних пристрасности у вези са насиљем и родитељством и код стручњака у нашем узорку. Они уверење о злоупотреби углавном приписују женама, иако је то типично понашање учинилаца насиља. Показује се да стручњаци немају довољно

знања и вештина које би им омогућавале да идентификују, утврде и документују суптилне и манипулативне форме злостављања (контролу путем присиле).

Наше истраживање говори о повезаности насиља према женама са злостављањем деце. Истовремено, не постоји систематичан приступ у утврђивању, интерпретирању и евидентирању те појаве. Дечје сведочење насиљу оца према мајци, коришћење деце против жене и претње жени децом недовољно су исказани у документацији, или им стручњаци не придају одговарајуће значење. Родитељство оца се (зло)употребљава као механизам контроле бивше партнерке, а налази говоре да стручњаци нису увек у стању да сагледају захтеве или жалбе оца као манипулативне маневре и злоупотребу. Претпоставка о могућности раздвајања партнерске и родитељске улоге у потпуности игнорише дисбаланс у моћима и одговорностима актера. Процене и одлуке стручњака о контакту детета и оца нису осетљиве на околности насиља у партнерском односу.

Последице насиља за жене и за децу, те потребе за њиховим опоравком, нису на систематичан начин разматране и евидентирани. И када су биле регистроване, те чињенице нису увек утицале на мишљење и одлуке о мерама заштите од насиља и на аранжирање односа родитељ–дете. Изостајао је проактивни став у предлагању мера заштите од насиља, контролисаног модела виђања деце са оцем или (делимичног) лишења родитељских права, као услов за промену негативних образаца понашања родитеља.

Констатован је недостатак и/или неразумевање принципа који оријентишу поступање у контексту насиља у родитељском односу. Проблематизоване су објективност, поузданост и ваљаност стручних процена. Истакнут је недостатак усмеравајућих упутстава у вези са овом сложеном појавом, што онемогућава уједначавање стручне праксе. Дужина судских поступака и одсуство привремених мера сасвим су неодговарајући и у односу на безбедност жртава и у односу на законску норму.

Разлика у перцепцијама и уверењима стручњака из центара за социјални рад и суда, по нашем мишљењу, настаје под утицајем разлика у „радним теоријама“. Док закон јасније усмерава судије, стручњаци из социјалне службе доминантно су оријентисани на то да проблеме у партнерском односу виде као сукоб, као заједничку одговорност пара, а идеал о родитељској сарадњи као

најбољи интерес детета. То онемогућава да се два проблема, насиље у интимном партнерском односу и родитељство, доведу у исту раван.

Немогућност успостављања јединствених теоријских концептуализација последица је сложености феномена и бројности фактора који на њега утичу, али и историјског раздвајања разумевања појава и политика против злостављања деце и насиља против жена. Да би се успоставила одговарајућа друштвена и државна реакција, нужна је операционализација кључних појмова, стандарда и принципа, који усмеравају деловање стручњакâ. Безбедност свих жртава треба да је најважнији организујући принцип деловања. Нужна је свест стручњакâ о утицају дискриминације жена и разумевање разлика које постоје међу женама. Важно је смањити институционалне препреке са којима се жене суочавају и обезбедити доступне ресурсе подршке. Специјализација стручњака укључује обуке, доступну литературу, смернице и подршку у конкретном раду.

Кључне речи: насиље према женама, деца сведоци насиља, раздвајање и развод партнера, родитељство у контексту насиља, безбедност жртава насиља, процене и одлуке стручњакâ, уверења стручњакâ, родна перспектива

Научна област: Друштвено-хуманистичке науке

Ужа научна област: Студије рода

УДК:

**ASSESSMENT AND DECISION MAKING ON PARENTAL CARE
IN THE CONTEXT OF INTIMATE PARTNER VIOLENCE:
GENDER PERSPECTIVE**

– SUMMARY –

The subject of this paper is an empirical analysis of how gender impacts and influences preconceptions, assessments and decisions made in Serbia by the experts of the Social Welfare Centre and the Court. Specifically, it considers the gender perspectives of protective measures in situations of domestic violence and on parental care in the context of violence in intimate partner relationship, especially in the period of separation and following the parents' divorce. *The objectives* of this research are: (a) to examine the current procedures applied by the experts in the above-mentioned two services in the context of the problem described earlier; (b) to look at how personal convictions are key factors in determining the experts' assessments and decisions; (c) to outline a framework for defining the guidelines for competent and gender sensitive professional decisions regarding protective measures against domestic violence and concerning the exercise of parental rights in the context of violence in intimate partner relationship. At the same time, these decisions ought to uphold the principle of victim security and comply with the standard of the child's best interest.

In order to gain an insight into this complex research topic, a predominantly qualitative, as well as quantitative approach was used. *The sample* was structured on two levels: the "cases" and "respondents samples". The "cases" sample was made up of the court records of 62 cases, that were concluded by a first instance verdict imposing protective measures against domestic violence. The "respondents" sample was made up of 119 experts (66 civil court and 53 social welfare centres representatives). The following research procedures and instruments were used: (a) *court records analysis*; (b) *looking into the experts' implicit preconceptions* (the list of assertions and focus-group discussions).

The research results confirm the gender asymmetry of violence in intimate partner relationship. The gender character of parenthood is being neglected and overshadowed by the concept of parental equality. The presence of gender bias concerning violence and parenthood among experts has been confirmed in our sample.

Generally, they maintain the preconception that women tend to be devious, although this is typical of a perpetrator's behaviour. It is evident that the experts lack the knowledge and skills that would enable them to identify, establish, and document the subtle and manipulative forms of abuse (also known as coercive control).

Our research addresses the issue of interconnection between violence against women and child abuse. At the same time, there is no systematic approach for detecting, interpreting, and recording this phenomenon. Children's testimonies about their father's violence towards their mother, attempts to turn children against their mother and issues related to children being used as a means to intimidate women are insufficiently present in the available records, or possibly not sufficiently addressed by the experts. Fatherhood is (ab)used as a control mechanism over the former female partner, while findings indicate that the experts are not always capable of recognizing manipulative manoeuvres and devious motives in the fathers' claims. The assumption regarding the possibility of separation of the partner and parent role completely ignores the power and responsibility imbalance between the actors. Experts' assessments and decisions concerning contact between father and child are insensitive to the presence and/or threat of violence within the parents' mutual relationship.

The consequences of violence against women and children and the need for their recovery were neither taken into consideration nor recorded in a systematical manner. Even when recorded, those factors did not always affect the opinions and decisions regarding protective measures against violence and arranging the parent-child relations. Proactive attitude has been lacking in proposing protective measures against violence, models of controlled child visitation with the father or (partial) restrictions of parental rights, as a condition for the alteration of the parents' negative behavioural patterns.

A lack of and/or failure to understand the underlying principles are characteristic of the procedures applied in the context of violence in the parental relationship. The objectivity, reliability and validity of experts' assessments have been problematized. The lack of guidelines concerning this complex phenomenon has been emphasized, which in turn should impede the standardization of professional practice. The duration of court procedures and the lack of provisional measures are totally inappropriate in view of victim security and legal norms.

The differences in perceptions and convictions between the professionals in social welfare centres and courts are generated, in our opinion, by the existing differences in “working theories”. While the law provides clear guidelines for the judges, professionals in social services are predominantly instructed to perceive the problems in partner relationships as a conflict and a couple’s shared responsibility, and the ideal of parental cooperation as the child’s best interest. This excludes the possibility of viewing the two problems, violence in intimate partner relationship and parenthood, in the same plane.

The impossibility of establishing uniform theoretical conceptualizations of the consequences derives from the complexity of the phenomenon and of numerous factors influencing it, and also of the historical divisions in understanding the phenomena and policies in combating child abuse and violence against women. In order to establish an appropriate societal and state response, it is necessary to operationalize the key concepts, standards and principles aimed at organizing and guiding the professionals.

The security of all victims ought to be the governing operational principle. It is an unavoidable prerequisite that the experts should be aware of the impact of the discrimination of women and understand the existing differences among women. It is extremely important to curb the institutional obstacles that women encounter and to ensure the accessibility of resources of support. The professionals’ expertise comprises training, available literature, guidelines and support in the course of their daily activities.

Key words: violence against women, children witnesses of violence, partners’ separation and divorce, parenthood in the context of violence, security of all victims, experts’ assessments and decisions, experts’ preconceptions, gender perspective

Research Area: Social Sciences and Humanities

Field of Research – speciality: Gender Studies

UDC:

САДРЖАЈ

I ДЕО: КАРАКТЕРИСТИКЕ ФЕНОМЕНА, ПРОБЛЕМИ И ТЕОРИЈСКЕ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈЕ

1. ИНТИМНО ПАРТНЕРСТВО И РОДИТЕЉСТВО	4
Интимно партнерство и брак	4
Раздвајање партнерâ и развод	6
Родитељство и однос родитељ–дете	10
Родна неутралност и родна једнакост родитељства	14
Неповољни родитељски утицаји на развој деце	17
2. НАСИЉЕ У ИНТИМНОМ ПАРТНЕРСКОМ ОДНОСУ	
Карактеристике насиља у интимном партнерском односу	21
Повећање насиља према жени у периоду сепарације и након развода	32
Врсте насиља у интимном партнерском односу	36
Сложеније слике насиља у интимном партнерском односу	42
Карактеристике понашања насилника	45
Последице насиља према женама у интимном партнерском односу	48
Стратегије превладавања	51
Институционалне реакције на насиље према женама	54
Теоријске концептуализације о насиљу и интимном партнерском односу	56
3. ВЕЗА ИЗМЕЂУ НАСИЉА ПРЕМА ЖЕНАМА И ЗЛОСТАВЉАЊА ДЕЦЕ	
Садогађање насиља према женама и деци	67
Дечје сведочење насиљу према мајци	69
Злостављање и злоупотреба деце као тактика контроле партнерке	71
Последице насиља у партнерском односу на децу	72
Стратегије превладавања и отпорност деце	76
Институционалне реакције на дечје сведочење насиљу	78

4. РОДИТЕЉСКО СТАРАЊЕ У КОНТЕКСТУ НАСИЉА

Промена парадигми родитељство и најбољи интерес детета	80
Родитељство и однос дете–родитељ у контексту насиља	82
Утицај насиља према жени у периоду сепарације и развода на децу и родитељство	86
Стручне процене и одлуке о родитељству у контексту насиља	89
Утицај уверења стручњака на процене и одлуке о родитељству у контексту насиља	98
Тешкоће у вези са теоријским концептуализацијама	102
Фрагментација и дихотомија кључних феномена и концепата	102
Структурална природа родне дискриминације	105
Системске контрадикторности у питањима безбедности жена и деце	107

5. ПРАВНА РЕГУЛАЦИЈА ЗАШТИТЕ ОД НАСИЉА И ПОРОДИЧНИХ ОДНОСА

Међународне обавезе као оквир за државну политику	110
Породичноправна заштита од насиља у породици у Србији	112
Улога центра за социјални рад у заштити од насиља у породици	115
Делотворност мере заштите од насиља у породици у спречавању насиља	117
Правна регулација брака и односа детета и родитеља у Србији	121
Улога центра за социјални рад у поступцима поверавања детета	124
Развод брака из угла социјалних радника	125

II ДЕО: ИСТРАЖИВАЊЕ – МЕТОДОЛОГИЈА, РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

6. ПРЕДМЕТ, ЦИЉЕВИ И МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

Предмет и циљ истраживања	128
Методолошки оквир истраживања	133
Методолошки приступ	133
Узорак истраживања	134
Истраживачки поступци и инструменти	137
Методе обраде података	142
Ограничења истраживачког нацрта	143

7. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Анализа садржаја докумената у судским предметима	144
Општа својства анализираних судских предмета	144
Карактеристике насиља и понашање насилника	150
Настављање насиља након одвајања и развода партнера	164
Повезаност насиља према жени са злостављањем деце	172
Однос између насиља у партнерској вези и родитељства	177
Сагласност између процена и одлука кључних актера	187
Анализа уверења стручњака из суда и центра за социјални рад	198
Уверења стручњака о насиљу у интимном партнерском односу и о родитељству	199
Анализа садржаја фокус-групних дискусија	212
Ризици за дете од насиља у партнерском односу његових родитеља	213
Опоравак детета које је сведочило насиљу	221
Позитивне промене код учиниоца насиља	226
Тешкоће и потребе у раду стручњака из суда и центра за социјални рад	229
8. ДИСКУСИЈА ИСТРАЖИВАЧКИХ НАЛАЗА	
Опште карактеристике поступака и појаве	244
Недостајући подаци као проблем за ваљану професионалну праксу	248
Раздвајање/развод партнера као ризик за настављање и појачавање насиља	249
Сведочење насиљу и злоупотреба (коришћење) деце против мајки	254
Родитељство и насиље у интимном партнерском односу	257
Тешкоће и потребе у раду стручњака из суда и центра за социјални рад	262
9. ЗАКЉУЧЦИ И ПРЕПОРУКЕ	
Закључци	265
Закључци у вези са садржајем проблема	265
Закључци у вези са поступцима и процесима	272
Препоруке	276
ЛИТЕРАТУРА	298
ПРИЛОЗИ	328
Био-библиографија ауторке	339

I ДЕО: КАРАКТЕРИСТИКЕ ФЕНОМЕНА, ПРОБЛЕМИ И ТЕОРИЈСКЕ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈЕ

1. ИНТИМНО ПАРТНЕРСТВО И РОДИТЕЉСТВО

Интимно партнерство и брак

Интимна партнерска релација и брак представљају концепте који се историјски мењају, са изразито брзим преображајима у двадесетом веку (Segalan, 2009; Abot, 2014). Мења се и опажање важности брака (за појединца и друштво), укључујући и опажање могућности да он задовољи потребе за припадањем, подршком, интимношћу. Сумирајући преглед обимне литературе о интимним партнерским и брачним релацијама, Чудина-Обрадовић и Обрадовић (2006) наводе да оне представљају специфичне односе, процесе и дуготрајне емоције, чије се карактеристике и снаге временом мењају и које утичу на квалитет брака.¹ Истраживања бележе значајне родне разлике, наглашавајући да је начин комуникације (начин и количина говора, стил слушања) родно условљен, односно да процеси социјализације утичу на отвореност и поверење, који су код жена развијенији (Olson & DeFrain, 2003, у: Čudina-Obradović i Obradović, 2006). У партнерским и брачним односима релативно су чести и сукоби, различитог трајања и разноврсних узрока. Они се могу развијати у правцу разрешења и поправљања комуникације, у правцу раздвајања и развода или могу водити у насиље (Oosten, Vligt, 2004), што је појава која је у фокусу овог рада.

Сматра се да је квалитет брака „средишња одредница“ брачног односа и да зависи од различитих фактора: особина брачних партнера, карактеристика брака, брачних процеса и брачног окружења (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

---

¹ Овај се појам различито дефинише у оквиру три приступа: брачни квалитет као брачно задовољство, као међусобно прилагођавање партнера и као процена квалитета партнерских односа.

Већина истраживања показује да су жене мање задовољне браком, као и да постоје велике индивидуалне и културолошке разлике. Међу особинама брачних партнера које утичу на квалитет брака издвајају се пол, старост партнера у време ступања у брак, карактеристике личности, перцепција о томе колико се управља и утиче на различита збивања у властитом животу, здравље и друге особености. Карактеристике брака, као одреднице квалитета брака укључују низ специфичности, између осталих: трајање брака, брачна раздобља (етапе), предбрачну трудноћу, предбрачну кохабитацију и учешће у одлучивању, посебно о виталним питањима брака и породице. Брачни процеси, који обухватају љубав између партнера, вештину комуникације, сексуално задовољство, расподелу породичних послова, интеракцију између брачних партнера, партнерску подршку, али и насиље у партнерском односу, такође утичу на квалитет брака.

Наводи се да је женина вештина комуникације значајан чинилац задовољства супруга (и да обратно не важи). Такође, сва истраживања, укључујући и домаћа (Бабовић, 2007), потврђују изразиту асиметрију поделе породичних послова, које у највећем проценту обављају жене, без обзира на радне обавезе изван куће. Истиче се да је перцепција праведности поделе послова важнија од броја сати, односно да неправедне расподеле чешће воде незадовољству и сукобима, али да то зависи од социјализацијских фактора који утичу на жене. Показује се да је партнерска подршка (која представља могућност размене ресурса) важнија женама, јер су оне више оријентисане на партнерске односе, док су мушкарци више усмерени на спољне односе (Ћудина-Obradović i Obradović, 2006).

Брачно окружење, које представља скуп објективних варијабли, али и њихов субјективни доживљај, директно или индиректно утиче на партнерске интеракције, брачне односе и квалитет брака. Наводи се да су из ужег брачног окружења најпредиктивнији чиниоци брачног квалитета структура (примарне) породице у детињству партнера, брачни односи родитеља сваког од партнера, емоционални односи партнера са родитељима у детињству (осећајна везаност) и постојање деце у браку. Шири фактори брачног окружења (друштвене, економске и културолошке прилике), од којих се најчешће наводе економски и други стресни догађаји, имају негативни ефекат на квалитет брака. Проблеми у вези са радом и

новцем више погађају мушкарце, док неповољни догађаји у породици и браку више погађају жене (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

Брак, односно брачна релација, истовремено се разуме и као самосвојна целина и отворен систем који се развија процесима какве одређују спољни контекстуални утицаји (економски и социо-културни контекст, породица порекла и слично), што може бити ометајући или подржавајући фактор, док се унутрашњи контекст брака креира кроз сусрет партнера (вредности, стилова, навика). За функционисање брака, односно његову разградњу, као кључни се показују процеси: емоционални систем појединца/пара као полазна тачка, стилови и исходи комуникације, организовање заједничког живљења и решавање проблема (Walsh, 1998, у: Половина 2007).

Истовремено, квалитет брака представља и независну променљиву, која утиче на читав низ других варијабли, као што су брачна стабилност, здравље и животно задовољство брачних партнера. Квалитет брака је низак ако у браку има сукоба и насиља, а подаци потврђују да су штетне последице дуготрајног живота у некавалитетном браку (или насиљу) веће за жене, које снажније физиолошки реагују на неповољне брачне ситуације. Без обзира на природу објашњења (социјализацијски утицаји или еволуционе психолошке теорије), потврђују се значајне родне разлике у осетљивости жена и мушкараца на квалитет партнерских/брачних односа. Жене су осетљивије и снажније реагују на негативне аспекте овог односа, чешће размишљају о односу, прве изражавају незадовољство због лошег односа, прве настоје да поправе однос (ако је могуће) и прве траже развод (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

Раздвајање партнера и развод

Повећан број развода, посебно у другој половини двадесетог века, у фокус интересовања ставља питање родитељства. Процес диференцијације (који садржи интраперсоналну и интерперсоналну компоненту²) партнерске од родитељске

---

² Што укључује способност да се разграничи систем мишљења од система осећања, али и способност да се сачува аутономија у контексту продубљене блискости/интимности, односно обезбеђује да се буде свој у односу са собом и у односу са другима.

улоге представља кључни процес и брака и развода. Наводи се како је неуспех да се успостави релацијска граница (контрола понашања у улогама) која јасно дефинише супружнике као сародитеље, али не и као брачне партнере, најчешћи извор конфликта током процеса развода и у послеразводном периоду (Половина, 2007). Међутим, требало би приметити да је могућност диференцијације у контексту постојања насиља у интимном партнерском односу битно одређена дисбалансом моћи, доминацијом и контролом коју намеће насилни партнер, што онемогућава да се успоставе симетрични (реципрочни) односи, а тиме и диференцијација између партнерских и родитељских улога. Зато се може очекивати да се злоупотреба моћи и контроле у партнерској релацији прошири и/или пренесе на сародитељску релацију.

Истраживања о негативном утицају партнерског раздвајања и развода брака на краткорочне и дугорочне последице по децу потврђују значај структуре и односа у примарној породици на квалитет брачне релације. Утицај међугенерациског преноса понашања, као и трауматски утицај сукоба, развода или сиромаштва које је наступило по разводу родитеља, може бити фактор брачне стабилности у одраслом добу (Ћудина-Обрадовић и Обрадовић, 2006). Сматра се да односи супружника током и након развода имају везе са искуством одвајања (радни модел осећајног везивања), односно са доживљајем несигурности, искуством страха и узнемирености (ако дуго трају) и са интензивним проживљавањем губитка и туговањем (Половина, 2007).

Промена животне ситуације коју носи раздвајање и развод партнера представља стрес, односно кризу, чији утицај зависи од начина на који особа опажа и процењује догађај. Раздвајање партнерске и родитељске улоге врло је сложено и укључује истовремено напуштање партнерске осећајне везаности уз очување родитељске осећајне везаности.³ Наводи се да реконструкција породичног живота након развода траје око две године, као и да су истраживачки налази о последицама контрадикторни (Половина, 2007).

Последице на физичко здравље и ментално функционисање зависе од учесталости јављања, интензитета и степена непријатности стресних догађаја

---

³ Што укључује доступност, могућност ослањања, поверење у идентификовању дечјих потреба, обезбеђивање сигурности.

(ефекат кумулације), односно од реакције особе на стресну ситуацију, која може трајати краће или дуже, може имати пролазне или дуготрајне ефекте, може привремено или релативно трајно нарушити интегритет јединке. Однос између ситуационог и личног одредиће начин разумевања и реаговања појединца. Механизми превладавања („оруђа“ адаптације и опстанка) и резилијенција (начин коришћења сопствених капацитета у функцији опоравка) биће коришћени непосредно, као различите активности појединца и као ослонац за процес самооснаживања. Они ће обухватити, поред својстава личности, карактеристике и утицаје важних појединаца и група (Половина, 2011).

Наводи се да развод брака започиње кризом, а завршава престанком партнерског односа, као и да је реч о сложеном процесу, с различитим етапама раздвајања заједничког функционисања пара и породице, које укључује: емоционални развод (осећање неповезаности и незадовољства), законски развод (покретање правних поступака), економски развод (решавање имовинских и стамбених питања, материјалних давања), сародитељски развод (поверавање деце и аранжирање живљења са децом), друштвени развод (раздвајања и прекид односа у оквиру заједничке социјалне мреже) (Bohannan, 1981, у: Половина и Жегарац, 2005). Сви наведени процеси могу да се компликују када партнери имају малолетну децу.

Истраживање о разводу брака, које су у нашем контексту спровеле Половина и Жегарац (2005), показује да су жене (из овог узорка) три пута чешће подносиле захтев за покретање развода, да је код трећине партнера постојала проблематична комуникација око новца (жене много чешће не знају примања својих мужева), да је трећина партнера и током бракоразводне кризе живела у заједничком домаћинству са децом (а свака десета жена у домаћинству са својим родитељима). Жене показују диференциранију општу процену ситуације и оцењују је као нешто повољнију него мушкарци. Оба партнера у први план стављају бригу о деци, што према ауторкама може бити резултат објективне забринутости, али и социјално пожељних одговора.

Већи проценат мушкараца него жена негира оптерећеност личним емоцијама. Оба партнера као проблем претходног периода апострофирају висок ниво и кумулацију комуникацијских, емоционалних и сепарационих проблема.

Жене највише истичу напетост, мало заједничког времена и активности, сукобе, свађе и немогућност договора, а исте категорије, другачије рангиране, наводе и мушкарци, у први план истичући сукобе и напетости. Критични периоди за почетак неспоразума и сукоба јесу прва и друга, а затим период између пете и десете године брака.

Посебно место заузима питање поверавања деце, а Половина и Жегарац наводе да је у одсуству заједничке имовине, то често једино заједничко „добро“. Међутим, наше је мишљење да је поверавање деце на различите начине повезано са спором око њиховог издржавања, али и са потенцијалним уценама у вези са аранжирањем родитељског старања, које ће се појавити током развода и у послеразводном периоду. Жене, показало је ово истраживање, отвореније реагују на тешкоће, више разговарају о проблему, траже и примају више подршке. Истовремено, њихова је ситуација егзистенцијално неповољнија, оне обично имају мање приходе, зависније су од мреже подршке и код њих се појачава брига око деце.

Ипак, за разлику од мушкараца, оне ситуацију у целини оцењују повољније, мада неке од њих примећују ефекте актуелне ситуације на физичко здравље (чешће негативне него позитивне). Укупне околности развода негативно се одражавају на мушкарчево ментално здравље, а афирмативно (код трећине мушкараца) на њихово доживљавање и понашање у родитељству. Иако се у истраживању наводи да мушкарци, за разлику од жена, мање траже помоћ и мање се ослањају на породицу порекла, наше искуство говори да у ситуацијама када траже да им деца буду поверена ова подршка постаје од суштинске важности. Када извештавају о потребама, мушкарци више од жена имају потребу да разумеју узроке и начине настанка брачне кризе, а жене потребу да добију помоћ у комуникацији са партнером око виђања и задовољавања потреба деце.

Проблеми у односу родитељ–дете у ситуацији развода брака/прекида ванбрачне заједнице могу бити бројни и сложени, директни и индиректни, актуелни и одложени, повезани са резиденцијалном или нерезиденцијалном породицом или пак са променама у породичној средини (Половина, 2007). Доминирајућа претпоставка (од 80-их година прошлог века) како је (увек) у најбољем интересу детета да има контакт са оба родитеља, односно претпоставка

о једнаком праву у родитељству, постаје посебно проблематична у случају постојања историје насиља у интимној партнерској релацији. Претпоставка о важности односа детета са родитељем управља проценама и одлукама стручњака, што отвара проблем како да се оствари безбедност жене и детета пошто жена напусти насилног мушкарца (Hester & Radford, 1996; Hester, 2004), што ће бити централна тема овог рада.

Родитељство и однос родитељ–дете

Брига о деци се наводи као једини конститутивни елемент који разликује породицу од партнерске релације, односно брака, или других односа (домаћинство и сродничке релације). Дијадни однос између родитеља и детета (углавном између мајке и детета) означава се као темељна породична веза (Rener, 2009, у: Половина, 2011), а родитељство као тежиште породичног живота, и у нашој култури (Благојевић, 1998; Томановић 2004, у: Половина, 2011). Наводи се да је однос родитељ–дете доживео дубље промене од партнерског односа (Милић, 2004, у: Половина, 2011).

Породица, на коју утичу историјски, економски, друштвени, културални и други фактори, у сталној је промени (Segalan, 2009; Abot, 2014). Она је примарна средина искуства и развоја, прва група којој дете припада, те стога утиче на обликовање доживљаја себе, других људи и света који окружују дете. Породица је посредник и заступник потреба и интереса својих чланова, а преко породице се преносе и филтрирају утицаји из средине (Половина, 2011). Кључна обележја савремене породице представљају промене у структури и улогама, што укључује и промене у временском одређивању транзиционих тачака, растућу урбанизацију и пратећу нуклеаризацију породице, важност коју добијају процеси индивидуације, као и промене у односу генерација и у односу полова (Милић, 1988, у: Половина 2004).

Сматра се да је немогуће сагледати и објаснити карактеристике породице без сагледања релација са ширим окружењем (системским одређењима). То значи да се стандард посматрања и тумачења индивидуалних тешкоћа и проблема

налази у контексту релација, односно да кључни принципи размене породице са другим системима у окружењу наглашавају да су људи организовани културом и заједницом у којој живе, да су неминовно под утицајем интеракцијског контекста (других људи и група), као и да их могућности избора и позиције моћи, које зависе од ванпородичних фактора, могу охрабрити или ограничити (Половина, 2011). За тему овог рада од посебне важности биће разматрање постојања или одсуства реципроцитета у моћима и могућностима избора које партнери имају када се у њиховом односу одиграва насиље.

Родитељство најчешће означава праксу одгајања деце и представља широк и сложен појам, који обухвата различите структуралне и функционалне компоненте, на биолошком, социолошком и психолошком нивоу. Одлука о потомству и рађање детета мења партнерски однос, преусмеравајући љубав, бригу и неговање на новог члана, време и енергију на нове обавезе и ритуале, односно преорганизује простор и физички и психолошки тако да се изађе у сусрет потребама детета, што носи бројна задовољства, али и тешкоће у партнерству (Goodman, 1993, у: Половина, 2011). Родитељство укључује разнолике аспекте, од доживљаја родитељства, преко родитељске бриге, родитељских поступака, активности и понашања и родитељског васпитног стила, а најчешће се посматра као последица међусобних и међузависних односа родитеља, детета и контекста, који укључује промену и развој (Ћудина-Обрадовић и Обрадовић, 2006).

Доживљај родитељства прати низ уверења (међу којима и оно широко распрострањено да су два родитеља боља него један) и представља сложен појам који се најчешће описује преко димензија родитељског задовољства, захтева и стреса родитељских улога и осећања родитељских компетенција. Аутори истичу да мајке извештавају о већем родитељском задовољству од очева, као и да континуитет и квалитет односа успостављен у раном периоду има предиктивну вредност за будуће периоде и одрасло доба (Ћудина-Обрадовић и Обрадовић, 2006).

Родитељске вредности и понашања такође су били предмет бројних истраживања, јер директно одређују родитељски васпитни стил, односно утичу на конкретне активности и поступке родитеља који су у вези са дететовим потребама и активностима.⁴ Као најзначајније за објашњавање родитељског стила истичу се

---

⁴ Исте активности родитеља у различитим васпитним стилевима могу имати сасвим различите исходе.

две димензије – контрола (правила, границе, надзор и кажњавање) и топлина (родитељска осетљивост на дететове потребе, подршка и прихватање). Комбинацијом ове две димензије издвајају се четири родитељска стила: ауторитарни (аутократски, крут и строг), ауторитативни (демократски, доследан), пермисивни (попустљиви) и занемарујући (запуштајући) родитељски стил. Сматра се да топлина односа има благотворан утицај на развој деце, а налази о контроли нису једнозначни, али се истиче да она не сме надмашити топлину односа. Овај модел се допуњава још једном димензијом, родитељском подршком аутономији (уравнотеженост моћи), која постаје посебно важна од десете године и у периоду адолесценције, када дете почиње да успоставља независни психолошки идентитет. Истиче се да културолошке карактеристике одређују разлике у испољавању наведених димензија, а највећа сагласност постоји око димензије родитељског прихватања/одбацивања⁵ (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

Међу кључним функцијама родитељства, онима које обезбеђују пожељне карактеристике и облике понашања родитеља, истичу се способност: реалистичког опажања детета, прихватања одговорности за препознавање дететових потреба, постављање реалистичних очекивања од дететових могућности, укључивање у позитивну интеракцију са дететом, саосећање са дететом, давање предности задовољењу дететових основних потреба над сопственим потребама и способност обуздавања властитог бола и фрустрације пред дететом (Killén, 2001). Наведене особине могу се посматрати и као вредносно-нормативне одреднице на којима се гради концепт доброг родитељства, насупротив концепту дисфункционалног, грубог, злостављајућег или занемарујућег родитељства (Половина, 2011).

Породица се налази у непрекидној промени и развоју. Неизбежне (развојне) промене су очекиване и оне доводе до „прелаза“ (транзиција) у животном функционисању, који могу да значе проширивање, сужавање или редефинисање односа породице са ванпородичним системима, што мења и родитеље (њихове међусобне односе и њихове односе са децом), а може имати предзнак напретка и обогаћења, или пак осујећења и доживљај исцрпљености (Половина, 2011).

---

⁵ То деца тумаче као знак да су вољена и прихваћена, за чиме постоји њихова снажна потреба.

„Подстицајна породица“ подразумева постојање родитеља, или једне сталне (одрасле) особе која негује, ствара чврсту везу са дететом, пружа му подршку и потребну пажњу током целокупног детињства, све до потпуног осамостаљивања. Истраживања утицаја породичне структуре на развој деце наглашавају да се традиционална породична структура брзо мења, што условљава промену значења појмова „потпуна“ и „непотпуна“ породица. Иако се „једнородитељска“ породица помиње као већи ризик за развој детета, истиче се да њен (потенцијално) неповољни ефекат иде углавном из неповољног економског положаја породице, (потенцијално) мањкавог социјализацијског контекста (ауторитет и успостављање контроле), стреса због распада породице, психолошке адаптације и (не)прилагођености новим и/или појачаним захтевима, или због различитих процеса везаних за ванпородично функционисање и начина суочавања са њима. Примећено је да одређена деце, без обзира на тешке животне околности, поседују специфичне особине, снагу, отпорност, која им омогућава да се брзо опораве и добро функционишу у најнеповољнијим животним условима (Ћудина-Obradović i Obradović, 2006; Половина, 2007).

Иако је у друштвено-историјском смислу појам родитељства нов (Вок, 2005; Segalan, 2009), аутори истичу да родитељство данашњице преживљава нарочито велику промену значења и улога, због чега је конструисан израз „родитељи глобализације”, што, према Половини (2011), укључује организациона својства усмерена на решавање проблема (личну издржљивост и отпорност родитеља), без много простора за емоционалне сегменте улоге родитеља. Такође, апстрактност концепта родитељства рађа потребу коришћења прецизнијих израза „мајчинство у глобализацијским процесима“ и „очинство у глобализацијским процесима“. Наводи се да су на промене породице и родитељства у Србији, поред глобалних, утицали дуготрајни и бурни транзицијски процеси са одликама кризе и хаоса, услед чега су губитници транзиције породице са децом, посебно самохране мајке, које троше огромне (материјалне и нематеријалне) ресурсе (Благојевић, 2002; Милић, 2004, у: Половина, 2011), што као последицу има недовољну физичку присутност и укљученост родитеља у живот деце, тешкоће у савладавању дневних рутина, организовања и планирања живота, хроничан стрес, повишен степен контроле и бриге због опажања окружења као небезбедног и угрожавајућег за развој деце (Половина, 2011).

Родна неутралност и родна једнакост родитељства

Питања родне неутралности и родне једнакости родитељства постају значајна у вредносно-концептуалном и истраживачком смислу, нарочито од 90-их година прошлог века. Родитељство се најчешће изједначавало са „мајчином родитељском праксом“, иако је од '70-их, а посебно од '80-их година почело да расте истраживачко интересовање за улогу оца као родитеља,⁶ уз све снажнији захтев за учешће очева у свеобухватној брзи о деци. Истовремено, доминантни неолиберални вредносни концепт, који наглашава једнакост свих (у разликама) и равноправност (у смислу изједначености пред законом), примењен на концепт родитељства, не уважава реалност у којој партнери и родитељи имају различите улоге, односе, учинке и последице (Fineman, 1987; Ellison, 2009; Ferraro & Busch-Armendariz, 2009; Духачек, 2011).

Због разлика које постоје у родитељској пракси мајки и очева, које се огледају у обиму укључености, врсти доминантних активности, врсти и начину односа са децом, специфичним и различитим учинцима, наглашава се да родитељство није родно неутрално, односно говори се о „мајчинској родитељској пракси“ и „очевској родитељској пракси“. Теоријске концептуализације и истраживања о току и развоју оријентације за родитељство потврђују да особености социјалних ситуација⁷ репродукују родне улоге жене-родитеља и мушкарца-родитеља као асиметрично родитељство (Чодорова, 1978/2011, у: Половина, 2004). Модификујући ово становиште, Гилиган концептуализује две различите путање развоја: женска путања развоја, чије су окоснице релација и неговање/брига за друге, и мушка путања развоја, чија је окосница питање правичности и коректности. То одређује различите начине на које жене и мушкарци структурирају искуства релације, сепарације и повезаности, што утиче на различита гледања на себе, моралност, приоритете, изборе (Гилиган, 1982/2001, у: Половина, 2004).

---

⁶ Проучавало се најпре као утицај одсуства, односно „васпитног дефицита“ у једнородитељским породицама.

⁷ То су пре свега оне у којима се одвија мајчино искуство ране бриге о детету и производи основна структура очекивања по којој мајка нема интересе одвојене од интереса своје деце и потпуно је заокупљена питањима њихове добробити.

Истраживања потврђују постојање диференциране улоге родитеља, што утиче на деконструкцију апстрактног појма „родитељство“ на појмове „мајчинство“ и „очинство“, као његове реалне форме, што се огледа у различитим понашањима и различитом степену укључености у процесе одгајања деце. Наводи се да је мајка примарни неговатељ, али и централна фигура у одгајању и васпитавању, не само када је реч о раном узрасту детета и о емоционално-негујућој размени, пружању сигурности, подршке и подстицаја, већ и у вођењу, праћењу и надгледању, како активности у кућној средини, тако и активности које се одвијају изван куће (Parkke, 2000, у: Половина, 2011). То је посебно изражено у вези са школским активностима детета, као и у ситуацијама када се дете сусреће са проблемима, развојним тешкоћама или оштећењима (Половина, 2011).

Истовремено, расте број истраживања о очевом доприносу породичном животу и одгајању деце (директном и индиректном, кроз материјално обезбеђење, подршку мајци), о неговатељу и моделу улога (пола, родитеља, партнера), о факторима који доприносе вишем степену укључености очева у ове процесе (Paters et al., 2000, у: Половина, 2011). Истиче се да постоји велика разлика у количини (времену) укључености између очева и мајки, врсти укључености (врсти послова које обављају) и начину приступа деци, независно од мајчине запослености изван куће. Наглашава се повољно дејство очевог учешћа на развој деце, које се огледа и у настојању да се оцу осигура контакт са децом у случају развода, уз јасан став о изузетку у ситуацији насиља, када је за безбедност/сигурност мајке и деце боље да отац није у њиховој близини (Ћудина-Obradović i Obradović, 2006). То питање биће посебно расветљено у наредним поглављима и кроз приказ истраживања које смо спровели.

Налази упућују на то да се жена-мајка и мушкарац-отац разликују и по субјективном доживљају родитељства, потврђујући да је оно за жене најбитнији извор личног идентитета (Arendell, 2000, у: Ћудина-Obradović i Obradović, 2006), много важнији него улога оца за мушкарце (Walker, 2000, у: Ћудина-Obradović i Obradović, 2006). Овај се доживљај мења кроз време и у разним друштвено-културним контекстима, а зависи и од конкретних околности и садржи различите амбивалентности.

Истиче се да савремено родитељство нагласак ставља на „равноправно родитељско партнерство“ у којем родитељи заједнички и прилагођавајући се ситуацији одлучују о подели обавеза и послова око деце,⁸ што доприноси већем задовољству оба родитеља. Конзервативније концептуализације наглашавају комплементарност родитељских улога (уместо изједначавања или преузимања задатака), штетне ефекте одсуства оца и значај породичне структуре, а посебно значај „потпуне“ породице (Geary, 2000, у: Ćudina-Obradović i Obradović, 2006). Новија схватања родитељства истичу да повољан развој деце могу да осигурају породице различитих врста и структура, односно да одговорност оца према детету не мора бити успостављена само у класичном браку и породици, нити обавезно подразумева корезиденцијалност оца, мајке и деце, већ треба да се огледа у високом степену очевог ангажовања (Ćudina-Obradović i Obradović, 2006).

Тешко је утврдити шта је универзално, а шта специфично у „родитељству“, а оштро се критикује наметнути модел „беле (америчке) средње класе“ као универзални образац, али и „идеализација мајке“ као природне, универзалне и непроменљиве улоге. Истиче се да је притисак друштва на жене да постану мајке већи, а социјализација родитељских улога сасвим различита, што утиче на мању припремљеност мушкараца за очинство. Истовремено, бележи се различит однос феминистичких теоретичарки према „мајчинству“, од раног периода, када је оно налагано као основно занимање жене у неизабраној друштвеној датости,⁹ преко критике материнства у контексту права на самосталност и саморазвој (маргинализовања стварних потреба жена), покушаја да се разуме комплексност мајчинства и њена друштвена конструкција (узимајући у обзир и њене репресивне и радосне аспекте), стављања искуства рађања у контекст избора, до идеализовања мајчинства као „моралне супериорности жене“. Савремене феминистичке мајчинство виде посредовано расом, класом, националним одређењем, сексуалном оријентацијом, старосном доби, способностима, а једну од кључних тема чини изазов „идеализације мајке“, од признања мајчиног (непризнатог, неплаћеног и „невидљивог“) рада, до истраживања различитих

---

⁸ Подела послова према начелу сврсисходности, економичности и „поштене расподеле“ напора и времена, а не према начелу „мушких“ и „женских“ послова или „мајчинских“ и „очинских“ задатака.

⁹ То га је изједначавало са фрустрацијом, угњетавањем и искључивањем жена из јавног живота.

субјективитета мајке, односно померања од „романтичног портрета добре мајке“, преко невидљивости мајчиног рада, до „мајчинског рада“ које постаје занимање. Стога је проблем једнакости/неједнакости родитељства једно од централних питања феминистичког активизма (поред права на абортус), а најпроблематичнији однос је управо одгајање деце (Krane & Davies, 2002; Snitoy, 2001, у: Половина, 2004; Духачек, 2009).

Неповољни родитељски утицаји на развој деце

Родитељски утицај на различите аспекте развоја деце (емоционални, социјални, мотивациони, морални, когнитивни, успех у школи) темељно је испитивана појава. Идентификовани су бројни чиниоци неповољног родитељског утицаја, а најчешће се наводе „преливање“ брачних напетости и сукоба на однос са децом, физичко кажњавање деце, присуствовање детета родитељским свађама и сукобима, насиље у породици и различите кризне ситуације (развод, смрт члана породице, болест, хоспитализација деце, промена места становања, нагло осиромашење породице и слични драматични догађаји). Аутори наводе и неповољан утицај стресних чинилаца у детињству родитеља (губитке и кризе), као и карактеристике личности родитеља.¹⁰

Наглашава се да прихватање одговорности за неодговарајуће поступање према деци представља предуслов за промену, али и да је то особина каква се ретко уочава код родитеља који имају негативан утицај на децу. И друга обележја, као што су карактеристике брака, брачна динамика, степен брачне стабилности, раздвајање и развод родитеља, могу да буду фактори неповољног родитељског утицаја на децу, јер квалитет партнерске и родитељске интеракције, сукоби и (непрерађена) осећања одвајања и пораза, утиче на бригу и однос према деци, потврђујући значајно већи износ негативних утицаја, укључујући и злостављање када између родитеља постоји сукоб или насиље (Killén, 2001). Истовремено, на

---

¹⁰ Најчешће се наводе: незрелост, емоционалне тешкоће, ментално здравље, недовољна менталну развијеност, зависност од супстанци, родитељски став према злостављању и занемаривању деце, као и према стручњацима и сарадњи са њима.

реакције детета, односно последице за његов развој, утичу различити фактори: особениости детета, „отпорност“, подршка родитеља и чланова породице, вештине ношења са стресом, подршка вршњака, шире окружење и слично (Половина, 2007).

Злостављање и занемаривање детета од стране родитеља представља темељно испитивану појаву и глобални проблем. Оно се јавља у различитим облицима и дубоко је укоренењено у културне, економске и друштвене праксе. Иако постоје различити стандарди и очекивања за родитељске праксе, приметна је и општа сагласност да је злостављање деце, укључујући оштре дисциплинске мере и сексуалну злоупотребу, недопустиво. У истраживањима ове појаве идентификује се утицај великог броја фактора који се односе на својства детета, родитеља, карактеристике породице и окружења (од којих су неки доследно присутни), али се наглашава да они говоре само о повезаности, али не и о узрочности. Међу факторима који се односе на својства детета, доследно се бележи већи ризик за децу нижег узраста, повезаност различитих форми злостављања са полом детета¹¹ и са посебним својствима детета.¹²

Фактори ризика у вези са родитељем обухватају низ демографских својстава: пол родитеља (доследно се показује да мушкарци изврше знатно већи проценат злостављања, посебно одређених облика, и са тежим последицама), старост, али и ниже образовање и незапосленост (уз бројне изузетке када се ради о образовним и социо-економским факторима); ту су и психолошке и понашајне карактеристике родитеља,¹³ као и низ аспеката породичне средине (на пример, нестабилно породично окружење, величина и честе промене састава породице) и са њима повезаних фактора (млади родитељи, губитак посла, социјална изолованост породице и слично). Бројни фактори ширег друштвеног окружења (културне норме и вредности, односи неједнакости, приватност породичних односа и системска подршка, укључујући политику заштите) такође су повезани

---

¹¹ Девојчице су у већем ризику од убиства пре и приликом рођења, сексуалног злостављања, занемаривања, принудних бракова, а дечаци су у већем ризику од свирепог физичког кажњавања.

¹² Најчешће се помињу превремено рођење, развојне тешкоће и инвалидитет, мада подаци нису увек једнозначни.

¹³ Међу којима су: низак ниво самопоштовања, тешкоће у ношењу са стресом, лоша контрола импулса, асоцијално понашање, проблеми са менталним здрављем, искуство злостављања у детињству, информисаност о дететовим потребама и слично.

са појавом злостављања и занемаривања деце. И насиље у породици добија све већу пажњу као фактор ризика за родитељство, односно злостављање деце (Krug et al., 2002).

Наводи се да је дете као директна жртва злостављања изложено неподношљивом искуству расцепа у свом доживљају родитеља као особе за коју је осећајно везано, а која га истовремено угрожава, одбацује, издаје и приморава да се заштити прекидањем осећајне везаности (Honig, 1998, у: Bala, 2000). Оно је у ризику да развије различите облике маладаптивног понашања, од социјалног повлачења, преко осећања безвредности, односно депресије и развијених страхова, до неконтролисаног агресивног понашања. У основи понашања је дезорганизовани радни модел осећајног везивања, у којем здружено, али некохерентно, опстају негативне слике о себи и негативне слике о свету и одраслима (Becker-Weidman, 2006). Такође се сматра да ако дете има искуство израженог занемаривања и злостављања у најранијем периоду (прве три године), траг ових искустава је уткан у његову неуробиологију, те је овој деци за опоравак потребно континуирано, интензивно и истрајавајуће присуство одрасле особе која је доследна у свом понашању, искрена и јасна у вербалном изражавању, која би у дужем периоду обављала функцију корективног родитеља (терапеут, заменски родитељ) (Половина, 2011).

Бројна истраживања су добро документовала последице злостављања деце, које укључују здравствене последице (акутне и дугорочне), психолошке симптоме (депресије, анксиозности, злоупотребе психоактивних супстанци, когнитивна оштећења) или болести (посттрауматски стресни поремећај, анксиозни поремећај, депресија), проблеме у понашању и различите манифестације емоционалног испољавања (Krug et al., 2002). Потврђује се постојање повећаног ризика за насилни криминал и насиље у малолетничком и одраслом добу (за мушкарце и за жене), а забрињавајуће је да су интервенције усмерене на измештање деце из породице водиле истим ефектима, чак и када су деца смештана у хранитељске породице, што указује на значај раног откривања злостављања деце и ране интервенције (English, Spatz Widom, & Brandford, 1997; 2002).

У нашем контексту, податке о обиму и распрострањености злостављања деце требало би узети са резервом, јер не постоји обједињено праћење и анализа

ове појаве (Михић, 2002), али и због чињенице да институције региструју само најдрастичније случајеве, чешће када је реч о породицама нижих социоекономских и образовних статуса (Половина, 2011). Бројна истраживања злостављања деце (Срна, 1998; Мршевић, 1998; Мршевић, Миливојевић, Топић, 2000; Михић, 2002; Стевковић, 2006), укључујући и она о деци из дисфункционалних, дезорганизованих и дезинтегрисаних породица, односно о деци без родитељског старања (Жегарац, 2004; Плут и Попадић, 2007), потврђују високу изложеност деце неповољним родитељским утицајима и насиљу, а документоване су и бројне последице злостављања деце (Гашић-Марушић, 1998; Михић, 2002). Међутим, иако је сведочење деце насиљу према женама у партнерском и породичном односу навођено као индиректно злостављање деце, које има неповољне и штетне последице на њихов развој, ова појава у нашем контексту није много испитивана, те ће, због значаја за предмет нашег рада, бити нарочито истакнута.

2. НАСИЉЕ У ИНТИМНОМ ПАРТНЕРСКОМ ОДНОСУ

Карактеристике насиља у интимном партнерском односу

Хетеросексуална партнерска релација, брачна и ванбрачна, представља један од најсложенијих и најинтимнијих људских односа, који захтева прилагођавање, сталну интеракцију и промене кроз развојне процесе и кризе, размену пожељних, али и негативних емоција и деструктивних склоности (Јојић-Миленковић, 1997). „Нажалост, пракса свакодневног рада са клијентима уверава нас да је насиље у браку и у породици много чешће него што мислимо, по последицама много неповољније него што претпостављамо, и много мање санкционисано него што би здрав разум и стручни аргументи налагали“ (Whitaker & Kate, 1981, у: Половина, 1997: 140). Половина (1997) истиче да је о насиљу у интимној партнерској релацији тешко говори због бројних маневара заштите, порицања и избегавања, због личне (завера ћутања, стид), друштвене (традиционална веровања и „дозволе“ за агресивност мушкараца) и службене (недоречене надлежности унутар служби и међусобна неповезаност институционалног система) одбојности да се призна о каквом понашању је реч. Истовремено, у литератури, а посебно у пракси, постоји доста конфузије у односу на кључне карактеристике насиља у интимном партнерском односу, а посебно о његовој родној димензији. Стога ће у овом делу текста бити представљене неке од кључних одлика овог феномена, а две, повећање насиља према женама у периоду сепарације и након развода, као и веза између насиља према женама и злостављања деце, које представљају предмет нашег истраживања, биће издвојене и посебно осветљене.

Универзалност насиља према женама. Глобални карактер насиља према женама одражава се кроз његово присуство у свим временима и просторима, у свим културама и друштвеним системима, што потврђује структурални и систематски карактер овог вида насиља. Сличност у обележјима појаве указује на

једнако значење, односно да се ради о насиљу према женама зато што су жене, а не због било којег њиховог личног својства/индивидуалних карактеристика. То га чини блиским са свим хијерархијским системима доминације (сексизам, расизам, класизам, хомофобија и слично), али се те везе често не препознају ни у концептима ни у пракси. Истовремено, универзалност појаве не значи занемаривање контекста (културолошких и историјских разлика и особености), као ни локалних догађаја који утичу на промене у испољавањима и реакцијама (индивидуалним и друштвеним) на насиље према женама (Yick, 2001; Piispa, 2002; Hester, 2004; Lybecker Jensen & Nielsen, 2005). Глобализација, међународне преокупације и транснационалне везе утичу на појаву и/или ширење специфичних форми, али и на сагледање феномена насиља према женама и на усмеравање политике и акција у овој области (Hester, 2004; Gelles, 2000a).

Родни карактер насиља. Иако постоје тенденције да се жене у партнерској релацији прикажу као једнако физички агресивне колико и мушкарци (Archer, 2000, 2002; Gelles, Straus & Murray, 1988), да иницирају насиље, свете се и да користе смртоносну силу готово исто као и мушкарци (Sewel & Sewel, 1996, у: Dasgupta, 1999), бројна истраживања потврђују да је насиље мушкараца према женама озбиљније, да га чине тежа и учесталија дела, већег распона манифестација и са тежим последицама. Због тога је неоправдано говорити о постојању *родне симетрије* и ову врсту насиља представљати *родно неутралним* појмовима (Игњатовић, 2014). Иако и жене и мушкарци подједнако могу да изразе фрустрације и бес, родна асиметрија је јасна када се ради о насиљу мотивисаном контролом, а жене које физички нападају и/или се бране у опасности су од много озбиљније одмазде од стране мушкараца (Kimmel, 2002). Истраживања агресије и насиља (иако још недовољна и дескриптивна) указују на разлике у експресији, последици, мотивацији и намери између „мушке“ и „женске“ агресије и насиља¹ (Kambel & Manser, 1998).

Родна димензија насиља може изгледати сасвим различито, у зависности од тога да ли истраживања и извештаји укључују или искључују одређене акте

---

¹ „Инструментални тип“ агресије и насиља чешће се везује за понашање мушкараца (демонстрација контроле над другима), док је „експресивни тип“ агресије (унутрашња динамика и експресија беса) чешће заступљен код жена (иако не постоји нужна веза између пола и типа агресије/насиља, јер се бројни друштвени фактори умећу као посредујуће варијабле).

насиља (нпр. сексуално насиље, прогањање и слични видови). Интензитет и жестина насиља које чине мушкарци неспорно су већи и они много чешће користе форме које изазивају страх и контролу жртве, што представља „критичну компоненту“ насиља у интимном партнерском односу. Жене су више заплашене, више су контролисане и лакше их је контролисати, због страха. Чешће је присуство повреда, које су теже, укључујући ту и смртне исходе, веће је присуство патње, трауматског искуства, губитка слободе и аутономије (Tjaden & Thoennes, 2000; Stark, 2004). Понављање насиља, односно учесталост инцидената, знатно је веће када насиље чине мушкарци (Hester, 2009).

Када су оба партнера регистрована као насилна, већи је број инцидената насиља ниског интензитета, али екстремно узнемиравајућих, које су најчешће учинили мушки партнери, а половина ових инцидената дешава се у периоду по раздвајању партнера (у вези са питањима развода и даљег контакта са децом). Иако подаци потврђују да је знатно већи број мушких учинилаца насиља хапшен, оптужења ретко резултују осудом (тек у сваком трећем случају), док је свака оптужена жена била осуђена за насиље (Hester, 2009).

Истраживања потврђују и разлику између мушкараца и жена у разумевању и ставу према насиљу у партнерском односу. Мушкарци негирају насиље, описују га као „обичан“, недраматичан догађај, умањујући своју моћ и утицај – односно, нормализујући насиље, виде га одвојено од „остатка живота“, описујући га углавном као специфичан догађај (у одређено време, на одређеном месту), као инцидент, а жене као процес који преплављује њихов свакодневни живот и који их онемогућава да изађу из система злоупотреба (Hearn, 1998). Истовремено, наводи се да мушкарци ређе пријављују претрпљено насиље, јер оно неће бити озбиљно схваћено или се не ради о тешким облицима насиља (Hester, 2009), а искази мушкараца могу деловати упечатљивије и добијати већу пажњу, управо због бројних стереотипа везаних за родне улоге (Ajduković, 2000).

Мушкарцима као учиниоцима насиља помаже читав низ многоструких веза између мушкараца, поимања маскулинности и насиља, јер се насиље може разумети као центар патријархата и патријархалних односа (Hearn, 2007). Тврди се да је ниво насиља мањи у друштву у којем је мушкарцима дозвољено да препознају страх, за разлику од друштава где се мушкарци „размеђу храброшћу“

(Howell & Willis, 1989, у: Hearn, 2009). Наводи се да друштво на различите начине легитимизује насиље мушкараца према женама (Hearn, 2007; 2009; Greig, 2001; Tonkin, 2001).

Када је у питању истраживање насиља жена према партнерима, наглашава се важност сагледања контекста – шта је било раније, током и после насиља, што потврђује да жене чине насиље у контексту насиља које трпе. Иако жена која злоставља партнера може покушати да успостави контролу (ограничи кретање, контакте или финансијску независност) или да физички нападне партнера, она то не успева (да застраши гестовима и изгледом који сигнализује претњу, да физички или сексуално злоставља, да произведе страх) у истој мери као злостављајући мушкарац, јер њему у томе помажу норме које поставља култура (Barnett, 1997, у: Dasgupta, 1999; Fugate et al., 2005). Жене користе оружје најчешће у контексту заштите, јер препознају своје партнере као физички јаче и желе да успоставе „баланс у моћима“, да се ефикасно заштите или да спрече ескалацију насиља према себи (Dasgupta, 1999; Hester, 2009). Емоционално злостављање, и онда када се не разликује по учесталости, различито је по типичним формама (Swan & Snow, 2002). Нема података о мушкарцима што су имали трауму од насиља које су трпели од својих партнерки (на пример, покушали да изврше самоубиство, развили проблем зависности, постали психотични или депресивни) (Dasgupta, 1999; Stark, 2004; Krug et al., 2002).

То не значи да жене немају капацитет да буду насилне, али је питање да ли женско насиље испољено у хетеросексуалној партнерској релацији може бити названо „злостављање“, односно дуготрајно, понављано, грубо малтретирање, које укључује контролу, принуду и претњу те које доводи до систематског страха и покорвања. (Dasgupta, 1999). Запажа се како жене чешће настоје да обезбеде краткорочну контролу над непосредном ситуацијом (што може да их чини подложним насиљу), док мушкарци настоје да успоставе „широку власт“ на много дужи временски распон и у односу на аутономију и све кључне аспекте живота жене. Ако се та разлика занемари код одређења законских дефиниција или код интерпретације догађаја у систему заштите од насиља, то може довести до изједначавања акција жена и мушкараца, што у практичном смислу повећава окривљавање жена за насиље учињено из самоодбране. Због тога, наводи

Дасгупта, изјава стручњака да су оба партнера третирана исто у стварности може значити само то да их обоје третирају као да су мушкарци, што практично значи како жена не сме да узврати или да се освети мушкарцу, јер ризикује да буде оптужена за насиље, пошто је систем концептуализује као пасивну и немоћну (Dasgupta, 2002).

Концепти о међусобној агресији партнера и о женама учиниоцима насиља у интимном партнерском односу упућују на то да је реч о појави која на сличан начин утиче на добробит жена и мушкараца (као да су етиологија и природа проблема слични), што води сасвим погрешним програмима превенције и интервенције (Reed et al., 2010). Анализе насиља које су учиниле жене показују да су све биле жртве насиља својих партнера, а и када су чиниле једнако или више насиља према партнеру, мушкарци су контролисали њихово понашање (Swan & Snow, 2002). Стога се истиче важност објашњења феномена насиља које чине жене узимајући у обзир пол/род, али и друге факторе,² како би се повећало разумевање овог комплексног феномена (Renzetti, 2006).

Сукоб или насиље. Проблеми у партнерским односима могу бити бројни и могу имати различите узроке/поводе, а динамика односа у ситуацији партнерског сукоба укључује неколико фаза³ (Van Lawick & Groen, 1998, у: Van Oosten & Van der Vlugt, 2004). Неспособност да се ублажи конфликт доводи до интензивних, непродуктивних свађа, које, и када укључују спорадичну физичку и емотивну агресију, не садрже образац принуде и неравнотеже моћи, јављају се ситуационо и реципрочно (Laviolette, 2009). Овим односима нису својствени доминантни доживљаји жртве насиља – несигурност, страх, немогућност слободног избора и забринутост за властиту добробит и живот, или забринутост за децу. Наводи се да је агресивност која се дешава у контексту сукоба чешће распрострањена у партнерским релацијама, али је насиље у контексту присиле много штетније за жену (Tjaden, 2006; Cook & Goodman, 2006).

---

² То су: раса, националност, класа, сексуална оријентација, старост, али и утицај стратегија превладавања, депресије, зависности од психоактивних супстанци и слично.

³ Сукоб почиње постојањем различитих очекивања, уочавањем разлика и „борбом“ за остварење свог „идеала“ типичним реакцијама „напада“ (оптуживање, критиковање, пребацивање, повремена вербална агресија или агресивне радње, без физичког насиља или повређивања), или „повлачењем“ (престанак разговора, ћутање, привремено напуштање стана), а води разрешењу проблема или разводу, док може и да ескалира у насиље.

У покушају да се издвоје два типа насиља у партнерском односу успостављени су концепти о „узајамном насиљу пара“ и „патријархалном тероризму“ (Johnson, 1995), касније проширени на четири квалитативно различита типа насиља у партнерским релацијама: „терорисање интимне партнерке“, „насиље (у знак) отпора“, „међусобно насиље партнера“ и „узајамна насилна контрола“ (Johnson, 2000). Старк наводи како ова теоријска концептуализација упућује на то да су жене жртве квалитативно другачијих форми насиља у интимном партнерском односу, које почива на субординацији (а не на физичком нападу), и да укључује обрасце застрашивања, изолације, контроле, страх, осећај заробљености (чак и када је физичко насиље престало), као и кумулативне штетне ефекте. Стога, према Старку, Џонсонови закључци о „међусобном насиљу партнера“, односно изједначавање насиља које врше жене и мушкарци, нису исправни, осим у смислу да је свако упражњавање насиља недопустиво (Stark, 2006).

Распрострањеност и учесталост насиља према женама. Истраживања и евиденције потврђују да је насиље према женама најучесталији, широко распрострањен вид насиља у породици, иако налазе није лако међусобно поредити због методолошких разлика (Krug et al., 2002). Жене ће најчешће бити повређиване, силоване или убијене од стране мушкараца које (по)знају и које често воле (Tjaden & Thoennes, 1998). Физичко насиље је регистровано код 13–61% жена (најчешће између 23 и 49%), сексуално код 6–59% жена, а преваленција психичког и емоционалног насиља износи 20–75% (Garcia-Moreno et al., 2005; Студија УН, 2006). Када насиље према женама доведе до смртног исхода, учиниоци су у 40–70% случајева њихови интимни партнери (што је у оштрој супротности са преваленцом за мушкарце, која се креће од 4 до 9%). Посебно су на ову врсту насиља осетљиве младе жене, оне које живе у условима економске угрожености и током периода одвајања од насилног партнера (Bachman, 2000; Gelles, 2000; Hall Smith et al., 2002).

Прегледни подаци за Европу наглашавају значај варијација у методологији, али упућују на то да је најмање између 20 и 25% жена током живота бар једном искусило физичко насиље од стране партнера, њих више од 10% сексуално насиље које је укључивало употребу силе, а психичко насиље између 19 и 42% (Hagemann-White, 2006; Martinez & Schröttle, 2006). Када се узму

у обзир све форме насиља (укључујући и прогањање), више од 45% жена у Европи имало је у свом животу искуство насиља (Hagemann-White, 2006). Истраживање спроведено у државама Европске уније (јединственом методологијом) показује да је свака трећа жена старија од 15 година имала искуство физичког и/или сексуалног насиља, најчешће од стране свог партнера (FRA, 2014). Постојање различитих стопа у преваленцији насиља у европским државама објашњава се утицајем три широка друштвена фактора: слаби економски услови живота, традиционални ставови према женама и деци те општа толеранција на насилничко понашање у друштву, наглашавајући да се ови фактори „преламају“ са различитим начинима личног превладавања (Kury, Oberfell-Fuchs, Woessner, 2004). Истраживања у региону такође потврђују распрострањеност феномена, мада их није могуће директно поредити, због разлика у методологији (ESE, 2000; Medica, 1999; Kovačević i Mežnarić, 2000).

У Србији, подаци истраживања спроведених у разним периодима, на различитим узорцима и различитом методологијом показују сличну и доследно високу распрострањеност насиља: свака друга жена током свог живота доживела је неки облик насиља, свака трећа је доживела физички напад од неког члана породице, а 6% жена је имало искуство сексуалног насиља (Видаковић, 2002; Оташевић, 2005). Новија истраживања потврђују ове налазе, додајући информације о распрострањености економског насиља (11,4%) и прогањања (18,6%) (Петровић, 2010), а регистроване су и разлике у распрострањености насиља између региона, које се објашњавају разликама у спремности да се обелодане искуства насиља (Бабовић, Вуковић и Гинић, 2010). У Србији се бележи и стално повећање броја убијених жена, без одговарајућег друштвеног одговора (МЖПН, 2015; Лукић, 2013; Јовановић 2013; Мршевић, 2014).

И административне евиденције о пријављеним случајевима насиља у породици, иако садрже бројне недостатке, потврђују родни карактер и распрострањеност феномена (више од 90% случајева насиља учине мушкарци, а њихове жртве су у преко 90% случајева жене) (Walby, 2007; Hester, 2009). У Србији не постоји јединствена административна евиденција о насиљу према женама и насиљу у породици, а не региструје се ни тип односа између жртве и учиниоца. Подаци из евиденција које воде државни органи потврђују родни

карактер и учесталост феномена, као и правилност да су мушкарци чешће учиниоци насиља које је окарактерисано као теже дело (Игњатовић, 2013а). Евиденција правоснажно окончаних прекршајних предмета са елементима насиља, али и евиденције кривичног дела насиље у породици, потврђују да су најчешће извршиоци насиља мушкарци и да је број ових дела у сталном порасту (Бркић, 2006; Мацановић, 2012). Истовремено, истиче се значај испитивања узрока непријављивања насиља, одустајања од судских поступака, као и искуства жртава у поступцима и процесима пред државним органима, како би се умањили ефекти лошег институционалног поступања, што би директно утицало на већи број пријављених случајева (Лукић и Јовановић, 2001; Ћопић, 2002; Бабовић, Вуковић, Гинић, 2010; Ћопић, Николић-Ристановић, Петровић, 2010).

Трајање насиља. Сва сазнања потврђују да се, када је реч о насиљу у партнерском односу и у породици, не ради о изолованом и пролазном инциденту, већ о проблему који углавном има (дуго) трајање. И евиденције у нашем контексту документују дуго трајање насиља у породици пре него што га жртва пријави институцијама система – у више од две трећине случајева оно је трајало до пет година, а у 18% случајева између шест и десет година (Игњатовић, 2004а; 2006а).

Циклична динамика насиља у интимном партнерском односу. За насиље у партнерској релацији карактеристична је одређена правилност у настајању, трајању и престанку, односно циклична динамика, која обухвата неколико међусобно повезаних фаза, а најчешће се описују три (Walker, 1979). Прву фазу карактерише раст напетости (која настаје из различитих повода), појава „мањих инцидената“, свест жене да је насиље неизбежно, као и понашање којим она настоји да „смири“ ситуацију и да избегне насиље. У другој фази („ескалација насиља“) долази до неконтролисаног ослобађања акумулиране напетости и испољавања различитих облика насиља. Код жене се након насилног догађаја јављају шок, неверица и порицање, тако да она у овој фази обично не тражи помоћ, осим ако има повреде које захтевају медицинску интервенцију, а обично се након примљене помоћи враћа партнеру. Привремени одлазак из дома, односно напуштање партнера, такође је очекивана реакција жене. Трећу фазу представља корак „жаљења и извињавања“, које је у функцији обнављања везе. Жена се у овој

фази најчешће враћа насилнику, верујући у то да се он искрено каје, да ће се променити и да ће све бити у реду (Mamula, Ajduković, 2000).

У насилним везама циклуси насиља се понављају – након последње фазе, тензија опет почиње да расте и циклус започиње изнова. Елементи контроле и доминације присутни су у свим фазама циклуса, а насилници, чак ни у фази „жаљења и извињавања“ не показују спремност да преузму одговорност за властито понашање. Ради се о „манипулативном маневру“, односно о специфичном механизму успостављања контроле, а не о наговештају стварне промене понашања. Психолошки је ова фаза важна јер жртви ствара (лажну) наду да је промена (ипак) могућа (Pence, 1995). Како се циклуси насиља понављају, периоди између фазе стварања тензије и „експлозије“ насиља све више се скраћују, односно насилни инциденти постају све чешћи, ниво стреса након сваког циклуса постаје све виши, те се три фазе насилног догађаја „сажимају“ – пораст напетости је бржи, „експлозија“ је јача, а жаљење је краће или потпуно ишчезава (Mamula, Ajduković, 2000).

Феминистичке активисткиње критички сагледају теоријски концепт о „цикличној природи насиља“, указујући на то да он фокусира психолошке аспекте злостављања, занемарујући политички, социјални и историјски контекст, што за последицу може да има неадекватне акције и неисправан план рада. Описивање насиља као „раст напетости“ води акцијама које се фокусирају на питања смањења нивоа стреса, развијања стратегија излажења на крај са бесом и учења изражавања емоција, а не на сагледање дубоко укорењених ставова и вредности мушкараца о моћи и контроли. С друге стране, многе жене које су преживеле насиље не слажу се са описом о „циклусима“, јасно наводећи да је насиље било континуирано и да се односило на све аспекте њиховог свакодневног живота, а да је циклично мењало форме и сврхе (Пенс, 1995). За стручњаке је од посебне важности да трећу фазу препознају као насиље, а не као његов престанак и нормализацију партнерског односа.

Специфичне стратегије и тактике насиља према женама. У литератури се понашање насилног партнера описује кроз модел „точка моћи и контроле“, који је настао у директном раду са женама са искуством мушког насиља (Pence & Raumar, 1993; Pence et al., 1995). У центру „точка“ је циљ насилног понашања, који се

огледа у демонстрацији моћи и у успостављању контроле над партнерком. Спољашњи круг означава различите видове испољавања физичког и сексуалног насиља, као крајњих стратегија одржавања контроле, а унутрашњи круг представља тактике којима се насилник служи да би постигао жељени циљ. Тактике могу бити коришћене истовремено или у различитим комбинацијама, а њихов избор, начин примене, интензитет и учесталост зависе од личних својстава насилника, процене ситуације и жељених ефеката. Најчешће коришћене тактике укључују: изолацију, застрашивање, психичко и емоционално злостављање, претње и принуду, коришћење деце (манипулација децом), коришћење „мушких привилегија“, економско злостављање. Насилникови маневри, посебно стратегије порицања, умањивања или окривљавања жртве, представљају још један вид насиља, јер жену присиљавају на когнитивна искривљавања и на порицање реалности („није се десило то што се десило“), тј. стварају неизвесност око тога шта је заправо реалност (Половина, 1997). Исте стратегије избегавања одговорности насилници користе и приликом полицијско-правосудних и других интервенција система заштите (Corps Hartley, 2001).

Зашто жене остају у насиљу. Бројна су нераумевања лаика и стручњака у односу на питања зашто жене остају (тако дуго) у насилним релацијама и зашто се по пријављивању и покретању судских поступака предомисле, мењају исказе и не желе да сведоче. Наводи се да је кажњавање жена било мушко право, да жртве преузимају одговорност за насиље и настоје „да задовоље“ насилника, што често води у самоокривљавање или прихватање његовог понашања. Понекада, због специфичног искуства и последица насиља, оне нису способне да донесу одлуку да напусте партнера.

За многе жене које су истовремено и мајке питање отићи или остати у насилном односу везано је за децу, а лична и друштвена уверења могу бити против развода или наглашавају да је деци потребан отац. Злостављане жене пажљиво процењују околности, а разлози које наводе објективне су природе или се уклапају у специфичне карактеристике партнерског односа и механизме насиља, у уобичајене предрасуде које појединци и друштво имају према полним/родним улогама и према насиљу против жена у породичном контексту, или у специфичне стратегије преживљавања, развијене у околностима живота у

опасности (Saenger, 2000; Mamula, Ajduković, 2000; Zorza, Rosen 2005; Van der Ent, Evers, Komduur, 2005).

Родни стереотипи о насиљу. Насиље према женама у интимном партнерском односу и у породици праћено је низом родних стереотипа, који обликују лична, али и стручна гледишта о улогама мушкараца и жена, њиховим (пожељним) особинама и односима те о појави насиља. Анализе указују на (суптилан) начин оправдавања мушке доминације и подржавања женског трпљења доминације и насиља (Walker & Goldner, 1995, у: Богдановић, 1997). Широко распрострањена мишљења углавном садрже претпоставке о мањој друштвеној опасности феномена, о вези насилног понашања са специфичним ситуацијама, о одговорности жене, мањем кредибилитету њених изјава, или о стереотипним схватањима о породици и о родитељству (Ajduković, 2000b; Kelly, 2003; Van der Ent, Evers, Komduur, 2005; Copps Hartley, 2001). Она почивају на претпоставци да се „такве“ ствари догађају „другима“, што смањује осећање личне рањивости и страховања, али и осећање емпатије са жртвом (Barnet et al., 1997, у: Ajduković, 2000).

Социјална дисоцијација, као универзална потреба људи да се катастрофе (посебно оне које учине људи), зло и насиље „не виде, не чују и да се о њима не говори“, доприноси томе да оно „нестане из сећања“. Интереси учиниоца насиља иду у истом правцу, чинећи да се насиље заборави (сакрије, умањи), да онемогући да жртве говоре или да се развије сумња у веродостојност њихових доживљаја или исказа (Van der Ent, Evers, Komduur, 2005; Copps Hartley, 2001). Све то обликује и ставове жена према насиљу којем су изложене, што резултује њиховим различитим понашањима и изборима.

Реаговања жена варирају од негирања проблема и његовог „преобликовања“, преко самооптуживања и тражења оправдања за насилника, самоконтроле и контроле других (најчешће деце), до тражења социјалне подршке (неформалне и формалне) и решавања проблема (Pavleković, 2000). Међу стручњацима је широко распрострањена и тежња ка „очувању породице“ и заштити „породичне приватности“, али и погрешно тумачење „објекта заштите“, по којем породица као целина ужива већу заштиту од појединачних чланова (Лукић, 2003). Традиционална родна уверења повезана су са оправдањима за

учиниоце насиља, а хипотеза о „праведном свету“ сугерише уверење да људи добијају оно што су заслужили (Lerner, 1980, у: Capozza, Arriaga, 2008).

Родна пристрасност код стручњака. Све наведено се рефлектује на понашање, процене и одлуке стручњака у систему заштите, односно на различите манифестације родне пристрасности, која може бити индивидуална и институционална/структурална. Анализе институционалне праксе показују да постоје озбиљни проблеми у процедурама, доношењу одлука, алокацији средстава и институционалном окружењу, која указују на присуство родних пристрасности, што је још израженије када су жене из маргинализованих друштвених група (Danforth, Welling, 2009; Heim et al., 2002). У нашој средини ово је недовољно истраживана тема, али се појављују и прве службене констатације о присуству родне дискриминације у поступању стручњака.⁴

Повећање насиља према жени у периоду сепарације и након развода

Одлука жене да напусти насилног партнера није лака и пролази кроз различите фазе, а може бити отежана чињеницом да је она мајка. Истовремено, период сепарације је праћен ризицима од повећања или појаве нових облика насиља, али не увек и постојањем разумевања и спремности неформалне мреже и служби за подршку жени.

Злостављане жене пажљиво процењују факторе „за“ и „против“ да се породица задржи на окупу или да се однос оконча (Saenger, 2000), а окончање односа не мора да значи и завршетак насиља (Kelly, 2003). Широко прихваћен став (настао и под утицајем феминистичких теорија) да се насиље може десити свакој жени, да она није крива/одговорна и да поседује потенцијал да прекине циклус насиља (у чему јој помажу закони и друштвена интервенција), утицао је и на претпоставку да све жене то и могу да остваре, без обзира на њихове актуелне позиције и карактеристике. Мало је истраживања која се баве успехом жена да оставе насилног партнера, а посебно изазовима са којима се оне суочавају у

---

⁴ Препоруке Заштитника грађана (13-515/12, дел. бр. 10546 од 10. 4. 2014; 13-2979/12, дел. бр. 8090 од 20. 3. 2014. или 13-1585/13, дел. бр. 30740 од 13. 8. 2015) и извештаји Поверенице за заштиту равноправности (2015).

транзиционом периоду. Наводи се да је промена уверења код жене (али и код њеног најближег окружења), опажање и именовање своје ситуације као насиља, кључна за сагледање себе као злостављане жене и за доношење одлуке да се напусти насилник.

Доминантни социјализацијски модели стварају код жена чврста уверења и очекивања (на пример, да је удаја за цео живот, да ће је партнер заштитити, да ће брак/породица остварити све њене снове), која, уз чињеницу да су волеле партнера, уз наду да ће се он променити и уз потребу за емоционалном и економском сигурношћу (посебно ако су „побегле“ из породица у којима је било насиља), снажно утичу на њену одлуку. Жена мора да „поново открије себе“, да разуме разлику између онога каква је била и каква је постала, обнови свест о себи и самопоштовање, што омогућава да се ослони на своје снаге и сагледа могућности које јој стоје на располагању. Обнављање и одржавање релација са другима (које су насиљем систематски ускраћиване) биће од критичне важности за одлуку и останак изван насилног односа. Успостављање „мреже сигурности“ и обезбеђивање подршке различитих служби у заједници, нарочито у дужем периоду, важни су да би се умањили страх, забринутост, напетост, изолација и неразумевање (Horrill, Bergman, 2004). Наводи се да између 43 и 87% злостављаних жена заврши свој насилни однос напуштањем партнера, одласком са децом из заједничког дома, што повећава њихову рањивост у смислу настављања насиља и појаве сиромаштва (Conroy, 1994; Schechter & Edleson, 1994).

Иако се раздвајање партнера не заврши увек насиљем, напуштање насилног партнера представља фактор ризика за насиље и сматра се да је потенцијално опасније од остајања у вези (што делује парадоксално чак и за стручњаке). Вербалне претње, физичко и психичко насиље, „клима страха“, узнемиравање на радном месту, претње финансијским исцрпљивањем или исцрпљујућим парничењем (коришћење правног система да се одржавају контакти и малтретира бивша партнерка), немогућност да се оствари социјална помоћ или страх од њеног губитка, ризик да жена постане бескућница, коришћење (злоупотреба) деце, претње да ће повредити децу или их отети, претње убиством, здравствени проблеми и психичке сметње код жена – само су неки од облика насиља и последица у периоду сепарације и послеразног

родитељства, који често условљавају процес преговарања и прављења компромиса на штету жртве насиља (Liss & Stahly, 1993; Hardesty, 2002; Hester, 2009; Bancroft & Silverman, 2002; Jaffe, Crooks & Poisson, 2003; Saunders, 2007; Conroy, 1994; Schechter & Edleson, 1994). Одвајање од партнера, уз поседовање оружја и контролу, јесу ризици који, у односу на друге, девет пута чешће доводе до смртног исхода (Galass et al., 2004, у: Stark, 2009). Сматра се да је процена вршења контроле принудом од критичног значаја у ситуацији одвајања и развода партнера (Stark, 2009).

Примарни мотив насиља у периоду сепарације и након развода је тежња партнера да одржи контролу над партнерком (доживљај „власништва“ над партнерком, али и над заједничком децом). Значајан број жена извештава о узнемиравању и злостављању након развода: вербално и емоционално (25%), физички напади (10%), довођење у питање одлука о поверавању деце (19%), претње да ће повредити или узети децу (34%), уз захтев да се жена врати у насилну релацију, што се и дешава чак у 20% случајева (McMahon & Pence, 1994; у: Kernic et al., 2005; Liss & Stahly, 1993). Честа је, иако се потцењује, појава прогањања, које се такође може разумети као напор насилника да обнови контролу и доминацију према партнерки која га је напустила (Kimmel, 2002). Истраживање у нашем контексту потврђује учестало присуство (18,6%) ове врсте насиља (Петровић, 2010).

Узнемиравања, праћења и претње наступају у женином новом дому, на радном месту, јавном простору, а изложени су му и сви који жени пружају подршку. Опесивно размишљање насилника на почетку има одбрамбену сврху (негира се, умањује и пројектује кривица за прекид везе на жртву), а одмазда се користи као одговор/казна за женино „пркосно понашање“, аутономију и напуштање. Насилници који су боље социо-економски и образовно позиционирани користе суптилније методе манипулације, наизглед „безазлене радње“ и „претеће симболе“ (без физичких напада), укључујући дуготрајне судске парнице, те је женама тешко да убеди друге (укључујући и стручњаке) да та понашања представљају претњу (Sutherland, 2004).

Процене су отежане и чињеницом да су описи понашања у ситуацији прогањања и „развода са високим конфликтом“ веома слични, мада ове две појаве

имају сасвим различите узроке и последице. Истовремено, највећи ризик од прогањања јавља се у периоду од две године након напуштања партнера, што се преклапа са трајањем „развода са високим конфликтом“, те се може превидети опасност од узнемиравања, прогањања и злостављања бивше партнерке (Sutherland, 2004).

У том периоду стручњаци не опажају актуелно, али ни претходно насиље, као озбиљно, континуирано или екстремно, те је мало вероватно да жена добије подршку или заштиту. Насиље се сматра проблемом односа који је завршен (закључује се да више није релевантно, да је део прошлости), а да га жене наводе, чак прецењују, јер су (емоционално) позлеђене или желе да остваре предност на суду. Погрешно се разуме узрок насиља, као одговор на стресну ситуацију развода, из повређености, беса и ускраћености мушкарца због раздвајања (од партнерке, а посебно од деце), као пролазни „инцидент“ или као међусобно насиље (јер се критички гледа и на најмањи наговештај да ће жена узвратити насиљем). Претпоставља се да се насилна реакција може ублажити ако се „изађе у сусрет“ учиниоцу насиља, а прихватање психо-социјалног третмана насилника у том периоду може да створи лажну слику о пожељним променама (Tolman, Edleson, 1995).

Рањивост жена које су мајке у периоду сепарације и развода често остаје невидљива, с једне стране, због концепта о једнаким правима оба родитеља, а, с друге, јер су интервенције и услуге једнаке за све жене.⁵ Бројне су ограничавајуће околности за излазак и још више за остајање изван насилног односа о којима извештавају жене-мајке: узраст детета (дневне рутине које су условљене потребама деце), жеља да се сачува однос отац–дете (жеља жене, али и притисак околине, укључујући закон и институције), економска зависност од партнера (и злоупотреба права на издржавање деце), немогућност да себи прибаве „удобан дом“, безбедност и стабилност (промена окружења која не одговара деци), болест или инвалидитет деце (који захтевају одређене услове). Да нису имале децу, избори жена би, вероватно, били другачији, јер, чак и када су неке међу њима умеле и могле да изађу из насиља, ретко су стављале своје потребе испред

---

⁵ Категорија „жена“ се третира као хомогена и једнодимензионална, што онемогућава холистичко сагледање и уважавање особености и различитих потреба.

потреба своје деце, што указује на нужност да интервенције и подршка за жене жртве насиља које су мајке одговоре на њихове специфичне потребе (Krane & Davies, 2002).

Врсте насиља у интимном партнерском односу

Насиље према женама у породици и у партнерским релацијама има бројне манифестације, које су у реалним ситуацијама испреплетене и које се временом мењају, а најчешће класификације специфичних облика укључују физичко, сексуално, психичко и економско насиље. Због значаја за предмет нашег истраживања, посебан нагласак биће стављен на психичко насиље.

Физичко насиље подразумева бројне и веома различите манифестације примене или претње силом.⁶ Тежина насталих повреда варира, од минималних и лаких до озбиљних, тешких повреда и функционалних оштећења, чак и смртних исхода. Понекада, наизглед мање тешки физички напади, чак и када не остављају видљиве повреде, могу резултовати другим здравственим проблемима. Због тога се наводи да би се, за објективнију процену опасности од физичког насиља или претње њиме, морали користити елементи који укључују врсту, учесталост и интензитет насиља, као и врсту повреда (Лукић, 2003). Истовремено, истиче се и да физички напад није нужан да би се успоставила присиљавајућа контрола која „заробљава“ жену, као и да изједначавање насиља са физичким нападом неоправдано потцењује већи део учињеног злостављања жена (Stark, 2004).

Сексуално насиље подразумева широк спектар радњи које представљају свако нежељено понашање сексуалне природе.⁷ Истраживања показују да јавно

---

⁶ То обухвата, али не искључује и друге облике: одгуравање, повлачење за косу, шамарање, ударање, угризе, дављење, паљење, поливање врелом водом или другим штетним супстанцама, убоде, премлаћивање, физичко мучење, употребу оружја или оруђа са намером да се жртва повреди, али и убиство.

⁷ Свака сексуална активност без пристанка, што укључује непожељне сексуалне коментаре и предлоге, присилу на учешће или гледање порнографије, вербално деградирање током сексуалних активности, нежељено додиривање, болни и понижавајући сексуални чин, присилу на сексуалне радње које се не желе, физичко насиље уз сексуални чин, силовање, инцест.

мњење, па и стручна јавност, испољавају битно различите реакције када је у питању силовање и сексуално злостављање од стране брачног или ванбрачног партнера у односу на злостављање непознатог лица. Наводи се да су претпоставке о добровољности и могућности злоупотребе врло распрострањене у случајевима сексуалног насиља према партнерки, иако их истраживања не потврђују (Лукић, 2003). Што је контекст приватнији и што је већа блискост односа између особа, мања је вероватноћа да ће сексуални напад бити опажен као такав (Kelly, 2003), што доприноси потцењености ове врсте насиља.

Економско насиље се опажа као контекст, односно фактор насиља,⁸ као последица изложености другим облицима насиља и као независни облик насиља према женама у породици, односно један од начин на који насилник постиже контролу и доминацију над партнерком.⁹ Истраживања односа између родне равноправности и насилног криминала показују да су запослене жене које зарађују више од својих партнера изложеније насиљу (Николић-Ристановић, 2002) и да је стопа фемицида већа у градовима у којима је већи проценат жена запослен (посебно на бољим позицијама), што делимично потврђује феминистичке теорије о томе да се мушкарци осећају угроженим напредовањем жена. Ипак, истиче се да су најјачи предиктори стопе убиства жена индекс „лишености ресурса“ и стопа развода (Vieraitis, Williams, 2002).

Жеља жене за економском независношћу представља и фактор ризика за појаву насиља, а његова очигледна последица је онеспособљавање жене за самосталну егзистенцију, што се перципира и као најчешћи разлог останка у заједници са насилником. У нашим условима ова препрека је посебно појачана дуготрајном економском кризом, великом стопом незапослености и изразито малим средствима новчане социјалне помоћи. Два облика „мушкости“ у односу на традиционалну родну поделу рада, изражена у периоду економске транзиције, наводе се као фактори ризика за насиље према женама: када је мушкарац једини

---

⁸ Сиромаштво, беда и социјална искљученост изазивају насилни одговор, као очекивану реакцију на економску и социјалну депривацију.

⁹ Укључује неједнаку доступност заједничким материјалним средствима, ускраћивање/контролисање приступа новцу, спречавање запошљавања или образовања и стручног напредовања, ускраћивање права на власништво, присиљавање да се одрекне власништва или да тражи власништво којег се одрекла/намеравала да се одрекне, продају ствари без сагласности власнице, продају под принудом и друге облике.

хранилац породице и успешно обезбеђује породично благостање (мушкарац који се нагло и много обогатио) и када је мушкарац једини хранилац породице, али није у стању да обезбеди финансијско благостање, у чему се огледа маргинализација мушке улоге (Николић-Ристановић, 2008).

Психичко насиље се најчешће третира као пратилац и индикатор других облика насиља, а у насилничком понашању понекада је тешко раздвојити независне облике. Самостално испољено, или у комбинацији са другим облицима, оно игра кључну улогу у „сламању отпора“ и у обезбеђивању „добровољне жртве“ (Lewis-Herman, 1996). На тај начин, „теже“ форме насиља (физичко и сексуално) нису нужне у постизању моћи и контроле над партнерком, осим као потенцијална претња (са озбиљном могућношћу реализације), која жену држи у сталном страху за живот, здравље и добростање. Психичко насиље подразумева бројне форме,¹⁰ свесно је, намерно и са циљем спроведено понашање како би се нанела психичка бол. Оно се често основано пореди са тортуром,¹¹ те се неке од типичних реакција које имају жртве¹² објашњавају дугим периодом изложености овим видовима насиља. С друге стране, наводи се потреба опреза када се жртва партнерског насиља сагледа и третира као сасвим пасивна.

Наводи се да факторска анализа појавних облика психичког насиља упућује на најмање два чиниоца, вербалну агресију (викање, псовање, умерене критике) и емоционално злостављање (тактике контроле, намера да се успостави доминација, претње, омаловажавање, понижававање, изолација, ускраћивање економских ресурса). Иако понављано вербално насиље током времена може да оштети партнерску комуникацију, разумевање и релацију, наводи се да оно не производи штетну последицу коју има емоционално злостављање, које представља фактор ризика за појаву физичког насиља и повреда. Њихово неразликовање

---

¹⁰ Ту спадају: омаловажавање, вређање, игнорисање, коришћење привилегија, псовке, исмевање, подругивање, приговарање, претње и принуде (са употребом или без употребе оруђа и оружја), застрашивање, контрола, изолација, презир, малтретирање, окривљавање, вербални напад; посебан облик овог насиља представља „духовно насиље“, усмерено на национална, религијска и културна својства жртве, односно наметање или уништавање културних или религијских уверења, присила да се не практикује властити систем вредности и/или да се усвоји систем вредности који припада насилнику.

¹¹ Она се дефинише као свирепо и нехумано понашање и одсуство сажаљења према другима.

¹² Називају се „стокхолмски синдром“, „синдром (пре)тучене жене“, „научене беспомоћности“ – специфично понашање пасивности, трпљења и ненапуштање насилника.

и/или изједначавање утиче на неспремност да се злостављање заустави, односно ствара друштвену климу која га репродукује (Capezza, Arriaga, 2008; Ganley, 1998).

Психичко насиље може бити усмерено и на друге, жени значајне особе, присилом (да се уради нешто нелегално или против моралних назора жене, а затим претњом да ће је пријавити надлежним службама), понижавањем пред другима или на јавном месту, чиме се такође постиже ефекат контроле, застрашивања, претње или повреде. Напади се усмеравају на индивидуалне вредности жене или на њене улоге (приватне и јавне), нападају се њена „осетљива места“, или се проблематизује њен доживљај реалности,¹³ све с истом сврхом – да се постигну (потпуна) моћ и контрола над (сваким видом) живота партнерке.

Да би успоставио (над)моћ, насилник бира партнерку која ће подносити насилничко понашање или која ће му праштати, вешто камуфлира своје понашање, али се тешко задовољава пуком послушношћу. Он има потребу да „психолошки оправда“ своје насиље и зато му треба жртвино одобравање (поштовање, захвалност, чак и љубав), с крајњим циљем стварања (добро)вољне жртве (Lewis-Herman, 1996). Присилне тактике злостављача, мада јединствене за сваког појединца, ипак су упадљиво сличне (Walker, 1979).

Изолација и контрола се постижу посесивним односом према жртви, њеној пажњи и времену, контролом активности и контаката, љубомором и дезинформисањем. Изолација може бити присутна на самом почетку партнерске везе (у дискретнијој форми, тако да не добија право значење), али се током времена релације са другима систематски прекидају. Тактике дезинформисања се крећу од искривљавања реалности до лагања, задржавања или производње контрадикторних информација, које комбиноване са тактикама изолације онемогућавају проверу истинитости. Жена може бити оптужена за неверство или да троши превише времена на друге (укључујући и децу), стављена под различите врсте присмотре, праћења, ухођења, шпијунирања, а друге особе (укључујући и децу) могу бити увучене у те радње (Ganley, 1998). Све тактике иду ка томе да се код партнерке створе несигурност, страх и беспомоћност, те да се разоре њен доживљај самопоштовања и односи са другима.

---

¹³ На пример, тврди да се није догодило, да није рекао, да она умишља, да је луда, неспособна да уради било шта исправно.

Луис-Херман описује да контрола у партнерском односу доводи до феномена „кућног заточеништва“, у којем препреке нису физичке природе, већ моћне и међусобно удружене, психолошке и друштвене. До тога се стиже поступно, а када жена почне да примећује знаке (на пример, претерана пажња), не сматра их угрожавајућим и не опире се. Да би се одупрла, она мора свој партнерски однос видети на сасвим другачији начин („није љубав, већ контрола“), супротно ономе како јој се он представља. Због чињенице да већина жена везује осећање властите вредности (и понос) за своју способност да одржи односе (партнерске, са децом, родитељима), која је културолошки условљена (социјализована), насилнику није тешко да жртву „ухвати у замку“ вредности до којих је њој највише стало (Lewis-Herman, 1996).

Да би се постигла контрола над партнерком, физичко насиље није увек нужно (може се примењивати ретко, као крајње средство). Важно је жртву одржавати у сталном стању страха, а за то су довољне и претње. Страх се појачава хировитим наметањем бесмислених захтева и правила („мушке привилегије“) и насиљем које је непредвидиво и није изазвано одређеним понашањем. Контрола свих аспеката живота, укључујући контролу тела, жртву онеспособљава, те она почиње веровати како не уме да самостално изведе основне животне активности, има снажан доживљај посрамљености и кривице, деморалисана је.

Хировито удељивање „ситних/повремених милости“ подрива психички отпор жртве, ствара наду да ће се десити пожељна промена, што је делотворније него стално ускраћивање, претње или насиље, јер насилник показује да може бити другачији. Извињавањем и обећањима да се насиље никада више неће десити, да ће се променити, „изливима љубави“ и подсећањима „на време када су се волели и били срећни“, позивањем на оданост (партнерском односу, браку, породици, деци) и саосећање (са тешкоћама којима је изложен партнер), на тренутак изгледа да се расподела моћи у партнерском односу преокренула, да је жртва у позицији да одлучује („да је његова судбина у њеним рукама“, да она има моћ да прекине насиље пружајући му доказ љубави), што је кључно за „сламање отпора“ жртве (Lewis-Herman, 1996). Она се у том периоду „једва сећа лоших времена“, а, због механизма сепарације и изолације, изгледа као да води два различита живота (Kelly, 2003).

Међутим, насилникова моћ је ограничена све док жртва одржава везе с другим људима, те Луис-Херман наводи како он активно настоји да изолује жртву: од извора информација, емоционалне подршке и конкретне помоћи. Пошто физичка изолација од људи није довољна за сламање отпора, потребно је разорити „унутрашње везе“ са људима и одузети жени све предмете који симболизују те везе. На тај начин она постаје све зависнија од насилника, а што је више изолована и уплашена, то се више везује за једини допуштени однос – са насилником. Пошто за њу не постоји „други свет“, она почиње да посматра свет очима насилника.

Наведене тактике успешно стварају покорну и послушну жртву, која има уверење да је насилник свемоћан: да га нико не може зауставити или контролисати, да је отпор узалудан, да живот зависи од његове милости, која ће се добити кроз апсолутну послушност. Коначна контрола се постиже када жена „изда/напусти“ своја морална начела и „темељне везе са људима“ (када је принуђена да лаже, заташкава или учествује у недозвољеним радњама свог партнера, сведочи насилном понашању према деци, које не може да спречи и слично). Мада ће многе жене (чак и оне које не бране себе од батина) бранити децу, неке су толико застрашене последицама за децу да ништа не предузимају док их отац кажњава и злоставља (знају како је он у стању да их више повреди ако се умешају или супротставе). Неке жене подстичу децу на послушност (да би избегла очево насиље), или их кажњавају (да би спречиле веће насиље оца или њихов отпор). Овај образац „издаје“ може почети наизглед ситним уступцима насилнику, али када се досегне одређена тачка, жена је потпуно деморалисана (Lewis-Herman, 1996).

Међутим, феминистичке ауторке наглашавају ограничења овог модела, јер жене проналазе различите начине да се носе са проблемом насиља, а варијације у њиховом реаговању показују како нефлексибилни модел ефеката (као што је „синдром [пре]тучене жене“) може бити опасан, јер искључује већи број различитих облика понашања и поставља стандард за стручну процену. Кели наглашава да излазак из насилног односа обухвата велики број процеса и манифестује пре свега спирално кретање (иако другима може изгледати да се жена креће у „зачараном кругу“), које обухвата неколико етапа: од покушаја

управљања ситуацијом, искривљења слике реалности, дефинисања злоупотребе, поновног процењивања односа, до окончања односа и престанка насиља, а „свака жена кроз њега пролази на различите начине, некада запрепашћујуће брзо, мучно, споро или много штошта између“ (Kelly, 2003: 64).

Због недовољно јасних одређења или недовољног знања, честа је пракса стручњака да психичко насиље замењују, односно не разликују од „лоших и дисфункционалних партнерских односа“, као широко распрострањених појава у којима не мора бити насиља. Истраживања перцепције психичког насиља упућују на закључак да нема сагласности о његовој штетности (да се оно не доживљава као тако штетно колико јесте), али да постоји свест о распрострањености и учесталости ове врсте насиља. Истраживања мишљења стручњака у нашој средини такође потврђују мањак практичних знања и вештина за његово утврђивање и документовање, тако да оно, у одсуству физичког насиља и повреда, углавном остаје некажњено (Игњатовић, Павловић-Бабић, Лукић, 2015).

Сложеније слике насиља у интимном партнерском односу

Теза о „континууму насиља“ (јединственој димензији агресивног понашања) укључује разликовање између најмање три категорије: злоупотреба, злостављање и терорисање, са варијацијама у простору између ових категорија. *Злоупотреба* се најчешће одређује као образац агресивног понашања које није мотивисано намером да се контролише или застрашује, мада може да произведе такве ефекте. Физички напад, иако присутан, ниског је интензитета, уз наступање пре емоционалних (уплашеност, забринутост) него физичких последица. Оно укључује вербално насиље и сексизам, али не и претње, док су емоционалне злоупотребе ограничене (обично нема изолације, а љубомора је благо испољена), што условљава изостанак контроле, а нису наглашене ни круте родне улоге. Претње се јављају углавном око питања напуштања и обично не садрже претње повређивањем. Између инцидената постоје дужи временски периоди (посебно ако је било физичке агресије). Учинилац обично негира последице, укључујући и страх жене и деце, а инциденти могу бити праћени кајањем и осећањем кривице.

Злостављајуће понашање укључује честе физичке нападе који имају озбиљне ефекте (и физичке и емоционалне), постоји намера да се повреди или угрози партнер, а присуство страха је веће. Психичко злостављање може да садржи изолацију или претњу изолацијом, отворено застрашивање и контролу, претњу самоубиством, убиством или другим облицима повређивања, што може довести до тешкоћа и промена код жртве. На делу су крути и експлицитни ставови о родним улогама (што укључује стриктну поделу задатака и изостанак учешћа мушкарца у кућним пословима и у бризи о деци). Сексуална злостављања су честа (укључујући принуде на трудноћу и/или абортус), а понекад се описују као страст.

Терорисање подразумева честе и снажне форме физичког и психичког насиља, сексуалне злоупотребе и понашање које је довољно претеће (и без физичког насиља) да обезбеди контролу, опасно је по живот и доводи до озбиљних повреда. Контрола понашања укључује све аспекте живота, а списак облика понашања је неисцрпан. Претње садрже најаве да ће убити себе или друге и опис начина, наговештаје да ће убити децу или да ће их заувек одузети, или да ће саопштити понижавајуће податке о партнерки. Психичко терорисање укључује „контролу ума“, односно монополисање перцепције тако да жртва губи властити поглед на свет и почиње да види свет очима насилника, што се постиже у контексту екстремне изолације и страха (Laviolette, 2009).

Извињавање, манипулација и претње (које се користе како би се спречило да партнерка напусти, односно да се задржала у вези), улагање напора да се она врати (чак и ако то значи кршење мера забране), или одбијање да се прихвати значење онога што она каже (како неће да се врати), узнемиравање и ухођење партнерке, заступљени су у све три категорије насиља, али код терорисања могу да ескалирају уколико партнерка одбија контакте. Злостављајући и тероришући насилници склонији су злоупотреби деце (понашају се емоционално неодговарајуће и психолошки манипулативно) (Laviolette, 2009).

Наводи се и да укључивање ширег опсега варијабли и сложенијих статистичких обрада може указати на различите „склопове“ насиља у актуелним и завршеним партнерским везама, што би требало имати у виду када се саставља оквир интервенција. Једно истраживање (Piispa, 2002) потврђује четири склопа:

„кратка историја насиља“, „терорисање партнерке“, „ментално мучење/патња“ и „епизоде у прошлости“.¹⁴ Мушкарци који су користили „терорисање“ или „ментално мучење“ у половини случајева су били насилни и према својим бившим партнеркама, а наставили су са насилним понашањем и по раздвајању. Различити склопови насиља изазивали су различите емоције код жена. Мржња је била најчешће присутна емоција, која мења позицију у односу на склоп, док је кривица специфична за „кратку историју насиља“,¹⁵ што је понашање слично етапи изласка коју Кели назива „управљање ситуацијом“ (Kelly, 2003).

Страх, мржња, депресија и смањено самопоуздање чине емоције карактеристичне за „ментално мучење“, потврђујући да, и када мушкарац није физички насилан, он користи „невидљиву моћ“ да контролише и терорише партнерку. Утврђена је и разлика између жена по типовима тражења помоћи. У „краткој историји насиља“ оне углавном нису тражиле службену помоћ, већ су причале о догађају са пријатељицама или породицом. Жене које су живеле у стању „тортуре партнерке“ или „менталног мучења“ тражиле су различите врсте формалне помоћи, највише од служби за ментално здравље или породично саветовање, али и од других агенција доступних у заједници.

Ауторка наводи и да су жене у различитим позицијама према службама, зависно од свог статуса. Сиромашне жене из радничке класе и мањинских група имају више проблема, док жене из средње класе лакше привуку пажњу система заштите, али имају и друге ресурсе да се носе са насиљем, те су мање зависне од подршке служби. Истовремено, њихова позиција може да услови и негативне ефекте, скептицизам и предрасуде код стручњака, посебно у односу на став да мушкарци средње и више класе нису насилни (Piispa, 2002). Све наведено потврђује важност комплекснијег сагледања насиља према женама у интимним партнерским релацијама у циљу организовања боље друштвене реакције.

---

¹⁴ Насиље из претходних веза имало је исте карактеристике као прва три описана „склопа“, а од актуелног насиља разликовао их је начин на који су жене тражиле помоћ и начин на који су мушкарци употребљавали контролу и моћ.

¹⁵ Ово стога што жене желе да сачувају брак, у неверици су, верују да је партнер добар, воле га, те су склоне да његово понашање интерпретирају као своју грешку, остају у вези, покушавајући да је унапреде.

Карактеристике понашања насилника

Подаци говоре да није лако вршити генерализације о учиниоцима насиља, да нема „психолошког профила“ насилника (као ни „психолошког профила“ жртве), да они потичу из различитих друштвено-економских и образовних слојева, да имају разнолике карактеристике (од благих и плашљивих, до гласних и агресивних), да на психолошким тестовима често пролазе боље него њихове жртве, а да их окружење не мора опажати чак ни као агресивне (могу да буду популарни, професионално успешни или пак виђени као „губитници“), што ствара неверицу да су у стању да ураде оно што се наводи (APA, 1996; Bancroft, 1998). Ипак, постоје покушаји да се понуде описи карактеристичних понашања учинилаца насиља у интимном партнерском односу, а овде ће бити приказана два концепта.

Бенкрофт (Bancroft, 1998) наводи четири типичне карактеристике/става заједничке/-а за учиниоце насиља, који могу имати врло различита лична својства и социјалне позиције:

– они су *контролори* – постављају сва правила, контролишу све чланове породице и све аспекте њиховог живота;

– *манипулативни* су, успешни у обмањивању, извртању аргумената, пожељном приказивању у јавном животу, супротно свом приватном домену;

– изражен је *став да имају право*, односно снажан доживљај да им припадају посебна права и привилегије, да су њихове потребе центар деловања породице, да је (само) на њима да одлучују и да њихове одлуке не могу бити одбијене, верују у традиционалну поделу послова у кући и према деци и врло су захтевни;

– *не поштују*, сматрају своје партнерке мање компетентним и вредним, односе се према њима као према објекту, супериорно и намећу им своју вољу.

Према Бенкрофту, заједнички именоватељ за ова понашања чини *став о власништву*, дубоко укоренењено веровање да им партнерка припада, да она не сме прекинути везу (бар не пре него што они донесу такву одлуку), а ова посесивна карактеристика може да услови настајање или ескалацију насиља приликом одвајања (до убиства партнерке). Истовремено, већина насилника се неће представити на овакав начин (што ствара проблем код процене), односно пре ће

порицати ове особине, што додатно фрустрира или код жртве ствара збуњеност, а ово може да доведе до (само)окривљавања за понашање партнера. Ниво физичке агресивности не игра значајну улогу (неки насилници су били физички насилни само једном, или неколико пута), али жене и деца могу имати читав низ последица од контролишућег и омаловажавајућег понашања, због чега је начин на који се испољава окрутност, застрашивање и манипулација пресудан фактор у процени нивоа злостављања.

Због искривљене перцепције коју злостављач има о својим правима и одговорностима у партнерском односу и у породици, он себе може сматрати и приказивати као жртву. То је нарочито случај ако жртва и деца заступају своја права или користе агресију као самоодбрану, што насилник види као агресију и злостављање упућено ка њему. Бенкрофт наводи да су насилници вешти у обртању аргумената и кумулирању „повреда“, те професионалци могу бити заведени, тако да закључе да партнери „злостављају једно друго“ и да је веза „узајамно“ насилна и повређујућа. Такође, иако се верује да насилници имају психичке проблеме (последике трауме из детињства, ниско самопоуздање, висок ниво несигурности, зависну личност), то није увек случај. Бенкрофт наглашава да чак и етикете „контролор“ или „себичан и егоцентричан“, премда звуче тачно, занемарују специфичан контекст насиља у партнерском односу: већина насилника нема прекомерну потребу за контролом, него прекомерни доживљај да има право да контролише, што је најчешће резултат културних образаца, а не карактеристика личности или психичких проблема.

И Пенс указује да насиље мушкараца према женама није последица немогућности контроле беса,¹⁶ већ је бес последица немогућности успостављања (задовољавајуће) контроле жене, што омогућавају патријархални друштвени односи (Пенс, 1996). Дакле, већина насилника је „у контакту“ са својим осећањима, вешти су у коришћењу изговора за своје ставове и понашања, у манипулацији (али и у лагању), што отежава идентификовање и процене. Они такође могу да се у дужем периоду уздрже од насиља, да започну нову партнерску везу у којој нема насиља, тако да та чињеница или нова партнерка постаје сведок

---

¹⁶ Јер се контрола показује у другим фрустрирајућим и конфликтним ситуацијама, а посебно у односу према надређенима на радном месту или у контактима са полицијом и правосудним органима.

да је његово претходно понашање последица „брачне динамике“ (за коју су оба бивша партнера једнако одговорна) или последица лажног пријављивања.

Понекад признаје блаже акте насиља, како би се створио утисак веродостојности, или говори о грешкама које је чинио у прошлости и о напорима које улаже да их исправи, што упућује да партнерка претерује, да је осветољубива и неспремна да заборави на прошлост. Када манипулација (и шарм) не дају ефекат, може користити застрашивање, претње или нападе, не само на партнерку, већ и на све које доживљава као њену подршку (социјалну мрежу), укључујући стручњаке, а, у екстремним случајевима, може и да убије. Бенкрофт сматра да насилници имају успеха у овим тактикама, јер делују „опуштено у лагању“, док жртве, као последица трауматског искуства и манипулације, могу да делују неповезано, раздражљиво и непријатељски, што ће условити лошије процене и неповољније одлуке.

„Типологија насилника“ коју је предложила Џонстонова (Johnston & Campbell, 1993) разликује пет типова насилног понашања, који нису својствени само за мушкарце, односно у којима жена или околности играју важне улоге у „провоцирању“ насилне реакције. „Трајно или епизодно мушко насиље“ једини је „прави“ облик, често озбиљног насиља, које се користи за контролу партнерке. „Насиље иницирано од жене“ наглашава да је проблем женино понашање, мада је она жртва (бива повређена јер је физички слабија). „Интерактивно насиље контролисано од мушкарца“ изазвано је заједничким вербалним провокацијама, а жена је подједнако насилна, иако ће бити жртва само зато што је физички слабија. „Насиље у случају раздвајања и након развода“ настаје као резултат стреса због раздвајања (ситуационо изазвано), што значи да није карактеристично понашање за учиниоца. Тип „психотичне и параноидне реакције“ представља насиље које се јавља услед проблемâ са менталним здрављем.

Бенкрофт (1998) и Старк (2009) оштро критикују ову типологију, не само зато што она нема екстерну валидацију, већ и зато што сматра жртву одговорном, односно што умањује одговорност насилника, пропорционално храбрости жене да му се супротстави. Они сматрају да се ради о неоправданом поједностављивању сложених процена ризика, као и да насилник, ако уопште говори о свом насилном понашању, скоро увек тежи да га представи као „обострано насиље“

(окривљавање жртве). То поставља питање која је врста љутње, беса, агресије дозвољена жени у изражавању и одбрани својих (и дечјих) интереса а да то не буде дефинисано као насиље. Истовремено, наводи се да пажљиво испитивање понашања и њихових значења увек открива широк спектар психичког насиља и значајан дисбаланс у моћима између актера.

Последице насиља према женама у интимном партнерском односу

Знање о последицама насиља према женама у интимном партнерском односу потиче из различитих извора и потврђује да дуготрајност и озбиљност насиља може да остави значајне последице на здравље, психичко, социјално и економско функционисање жене и других чланова породице, који су насиљу директно и индиректно изложени. Последњих година развија се сложена методологија за мерење трошкова/коштања насиља у породици (Jacobs, 2003; Студија УН, 2006; Hagemann-White, 2006; Walby, 2009), а, због разлика у методологији, избору индикатора и начину израчунавања, не може се добити једноставан и лако упоредив податак (Walby, 2004; Arias et al., 2003; Gancheva, 2006; Кузманов и Младеновић, 2011), али су процене да европске државе годишње за насиље у породици издвајају између 9,2 и 555¹⁷ евра по глави становника (Hagemann-White, 2006).

Светска здравствена организација проглашава насиље према женама приоритетним јавноздравственим проблемом,¹⁸ који оставља различите, специфичне и неспецифичне, међусобно повезане последице и представља водећи узрок повреда због којих жене траже медицинску помоћ. Код жртава насиља се доследно потврђује постојање: нижег општег здравственог статуса, више физичких, психичких и менталних проблема, више тешкоћа у постизању задовољавајућег породичног, друштвеног и професионалног живота, као и постојање значајних родних разлика у здравственим последицама које ствара насиље (Krug et al., 2002; Martinez & Schröttle, 2006; Walby & Allen, 2004).

---

¹⁷ Овако велики распони су последица великих разлика у начину израчунавања трошкова.

¹⁸ *Violence against Women: a priority health issue*, WHO/FRH/WHD/97.8.

Насиље према женама представља ризик за *физичко и репродуктивно* здравље (Ђикановић, 2006).¹⁹ Типичне повреде претучених жена могу бити од мањег медицинског значаја, али их карактерише понављање, те стопа злостављања забележена у одељењима примарне здравствене заштите може бити већа него у одељењима хитне помоћи (Bradley et al., 2002, у: Stark, 2004). Жртве насиља имају дупло више проблема са инвалидитетом, који истовремено угрожава њихову могућност да се бране од насиља (Thomas et al., 2008; Thompson, Saltzman, Johnson, 2003).

Сексуално насиље код жена три пута чешће доводи до гинеколошких проблема, који су углавном дуготрајни и рекурентни. Када је преживљено у детињству, повезује се са више здравствених проблема и више ризичног понашања у одраслом добу (Stevens, 2007; Yuan et al., 2006; Lonsway, 2009). Насиље је чест пратилац трудноће, што представља озбиљан ризик за здравље и живот и мајке и детета (Krug et al., 2002; McCauley et al., 1995, у: Ђикановић, 2006). Истиче се да врста повреда указује на „политику сексуалности“ која постоји у партнерском односу (Stark, 2004).

И у нашој средини, истраживање показује да жене које су доживеле физичко и сексуално насиље два до четири пута чешће пријављују здравствене проблеме, телесне повреде су присутне код 29% жена, а размишљања о самоубиству су три до пет пута чешћа него код жена које нису имале такво искуство (Оташевић, 2005). Најризичнија интерперсонална релација за *убиство жена* јесте њен интимни партнерски однос (Студија УН, 2006; Logar, 2007), што потврђују и домаћи подаци (Симеуновић-Патић, 2002; Сименуновић-Патић и Јовановић, 2013). Чињеница да је готово половина убијених жена (42%) у истој години користила услуге здравственог система намеће потребу да се боље испитују узроци повреда и болести (Jordan, 2007).

Проблеми у *менталном здрављу*, иако често остају неименовани, истовремено представљају ризик за насиље (Warshaw & Barnes, 2003). Потврђују се веза између психичког насиља и неспецифичних патњи и психијатријских

---

¹⁹ Физичким насиљем настају различите механичке и физичке повреде, као и функционални поремећаји здравља, чија учесталост варира између 40 и 75%, мада прави узрок повређивања може остати нејасан и неутврђен, чак и од искусних здравствених радника.

поремећаја (Lamy et al., 2009), учестала појава депресије, анксиозности и посттрауматског стресног поремећаја, више од три пута чешће распрострањен и са израженијим симптомима код жена које су биле жртве насиља (Campbell, 2002, у: Ђикановић, 2006), посебно сексуалног насиља (Martin and Masy, 2009). Присутна је повезаност насиља са болестима зависности или злоупотребом психоактивних супстанци и покушајима суицида²⁰ (Stark, 2004; Lamy et al., 2009; Salomon, Bassuk, Huntington, 2002; Martin, Beaumont, Kupper, 2009).

Истовремено, наводи се да постоји склоност да се узрок и последица преокрену, а, уместо да се насиље посматра као разлог за злоупотребу психоактивних супстанци, злоупотреба се тумачи као разлог за све остало (и насиље), па се жене упућују на психијатрију, на лечење од болести зависности или на неку од породичних или групних терапија, где су њихови злостављачи одређивани да се „старају“ о њима. На тај начин се затварао „зачарани круг“ који је започео злостављач и због којег су жене затражиле помоћ (Stark, 2004; Romito, 2008), што потврђују подаци о томе да је у психијатријским клиникама више од две трећине жена имало историју физичког и/или сексуалног насиља (Warshaw & Barnes, 2003; Dennis et al., 2009; Mechanic, Weaver, Resick, 2008a; 2008b). Разматрајући сложеност последица насиља за ментално здравље, Луис-Херман предлаже назив „сложени посттрауматски стресни поремећај“ како би се указало на постојање спектра стања (пре него на јединствени поремећај), која сежу од (кратке) стресне реакције каква никада не доспева до дијагнозе, преко класичног (једноставног) посттрауматског стресног поремећаја, па до сложених синдрома дуготрајне, понављане трауме (Lewis-Herman, 1996).

Насиље које жене преживљавају повезују се и са различитим *психичким последицама*: промењеним доживљајем себе, занемаривањем сопствених потреба, губитком способности да се верује у себе и друге, доживљајем инфериорности, осећањем стида, доживљајем беспомоћности, немогућности да се доносе одлуке или управља сопственим животом (Lewis-Herman, 1996; Murray, Powell, 2009; Hall Smith et al., 2002). Изложеност насиљу током живота повећава ризик од понављања и

---

²⁰ Жене користе алкохол, дрогу или таблете како би се смириле и привидно избориле са симптомима (узнемиреност, бег од реалности или хиперексцитираност), а ова се веза чешће запажа у случајевима понављаног насиља, трауме у детињству, израженог ПТСП-а и у периоду трудноће.

трансмисије насиља на следеће генерације (Chamberlain, 2006), а један од могућих начина да се ублаже негативне последице представља самоафирмација, као и афирмација кроз активности или интеракције са другима (Lynch & Graham-Bermann, 2000), што потврђује значај и улогу друштвене реакције на насиље.

Жене жртве насиља у знатно су већем ризику од *сиромаштва* и *социјалне искључености*, далеко су чешће кориснице социјалне и материјалне помоћи (Seith, 2001). Широки узроци сиромаштва могу да утичу један на други и да врше притисак на свакодневни живот жене, лимитирајући њен приступ ресурсима и могућностима у различитим областима²¹ (Lybecker Jensen & Nielsen, 2005). Жене са искуством злостављања имају знатно више потешкоћа у проналажењу запослења, чешће одсуствују или губе посао, због здравствених проблема или због тога што немају подршку за бригу о деци (Romero et al., 2003). За многе жене одлука да изађу из насилне везе и да започну живот као самохране мајке носи врло висок ризик од сиромаштва (Seith, 2001; Klein, 2009), што документују и наша истраживања (Игњатовић и Пешић, 2012). Истовремено, иако су жртве кориснице новчане социјалне помоћи, оне ретко добијају социјалне услуге и помоћ социјалних служби у вези са насиљем (Lindhorst et al., 2008), а то потврђују и подаци из центара за социјални рад у Србији (Јовановић, 2010; РЗСЗ, 2010).

Стратегије превладавања

И поред недвосмислених ризика и штетних последица, пренаглашавање тежине трауме насиља може да резултује очекивањем „стереотипне слике жртве“, што даље може да утиче на неодговарајућу процену њеног понашања и неповољну процену општих и родитељских капацитета жене. У ситуацијама када жена показује отпор, независност, борбеност, вербалну или физичку агресивност (у функцији одбране), то понашање може да се тумачи као изазивање, обострано или њено једносмерно насиље, што условљава неповерење у исказ жртве, осуду, чак и кажњавање жртве.

---

²¹ То су, на пример, учешће на тржишту рада, примања, образовање, породична и социјална „мрежа“, поседовање властитог простора живљења, слободне активности.

Жртве насиља користе различите стратегије превладавања у ситуацијама које пред њих постављају изазове или претње, што може укључити широк опсег активности, когнитивних и бихејвиоралних напора да се управља одређеним спољним и/или унутрашњим захтевима (Hardie et al., 2006; Lazarus & Folkman, 1984, у: Chiara & Scott, 2008). Извори стратегија превладавања налазе се у физичком здрављу и личним ресурсима, позитивним уверењима, социјалним вештинама, материјалним могућностима и неформалној и формалној друштвеној подршци (Lazarus, 1991, у: Chiara & Scott, 2008). Углавном се помињу две велике категорије: стратегије превладавања оријентисане на емоције, усмерене на смањење емоционалног стреса и на промену субјективне процене ситуације²² и стратегије превладавања усмерене на проблем, односно на промену објективне ситуације²³ (Chiara & Scott, 2008; Половина, 2011).

Иако су ранија истраживања наглашавала неприлагођена понашања и реакције, односно мањак стратегија превладавања (нарочито усмерених на проблем) код жена које су изложене насиљу (Calvete, Corral, Estévez, 2008), показује се да су злостављане жене (а посебно оне које су се обраћале за помоћ и које су успеле да напусте насилног партнера), користиле различите стратегије, зависно од карактеристика насиља и доступних ресурса. То потврђује премисе да су оне логичне и асертивне у свом одговору на насиље, да реагују на злоупотребе када тражење помоћи није задовољено и да, ако остају у насилној вези, то чине због недостатка знања, могућности или неадекватних интервенција (Dutton, 1992, у: Chiara & Scott, 2008).

Наводи се да психичко насиље може имати посебно штетне последице на стратегије превладавања (јер доводи до тога да жене сумњају у свој разум и представља ултимативни облик контроле), али и да деградација и напад на идентитет могу убрзати одлуке да се напусти насилни партнер (јер појачавају

---

²² Те стратегије укључују различите процесе, од избегавања, минимизовања, дистанцирања, селективне пажње, до позитивних поређења, екстракције позитивних вредности из негативних догађаја и слично.

²³ Ове варијанте подразумевају различите акције, когнитивну реорганизацију проблема, прикупљање информација, одмеравање и избор између две опције, поступање по избору, смислене напоре да се реши проблем или промени ситуација, када се процени да је она подложна промени, када постоје социјална подршка и одговарајући ресурси.

свест о штетности злоупотребе). Тражење помоћи је стратегија која повећава шансу за излазак из насиља, а значајно је повезана са учесталошћу и тежином насиља, што подстиче већи страх од освете партнера, ескалације насиља или других и неефикасних судских поступака. Жене најчешће траже неформалну, а тек онда формалну помоћ, јер ова друга може да доведе и до неочекиваних или нежељених ефеката (појачавање насиља, хапшење насилника и сличне последице).

Иако истраживања говоре да велики проценат жена (20–70%) никада није пријавило насиља, то не значи да су оне биле пасивне (Krug et al., 2002). Напротив, већина је развијала стратегије да повећа своју и безбедност деце и да напусти насилног партнера (у 41–88% случајева) (Dobash & Dobash, 1979; Campbell et al., 1998, у: Malecha et al.; Ellsberg et al., 2001). Илузија да жене остају у насилним везама потиче од чињенице да се оне много пута врате пре него што коначно прекину насилни однос, јер се ради о процесу раздвајања, а не о једнократном чину. И истраживања у нашој средини потврђују да се мали број жена обрати за помоћ институцијама (10%), чешће када се ради о тежим формама насиља, односно да чешће користе подршку неформалних мрежа (Топић, Николић-Ристановић, Петровић, 2010; Бабовић, Гинић и Вуковић, 2010).

Ресурси који стоје женама на располагању утичу на њихове одлуке. Показује се да запосленост (рад изван куће) и више подршке од стране породице и заједнице утичу на чешће коришћење стратегија усмерених на проблем и чешће тражење мера заштите од насиља. Треба нагласити како и стратегије повлачења могу бити важне за покушај жртве да преживи и да заштити себе и своју децу (посебно када намеравају да окончају везу, а постоји претња партнера), те се од стручњака очекује да разумеју дилеме које имају жене. Када се насиље заустави, стратегије превладавања ће играти кључну улогу у опоравку, суочавању и посттрауматском расту жене (Calvete et al., 2008).

Пред женама које излазе из насиља стоји тежак задатак стварања новог живота, те је важно да стручњаци имају контекстуализовано разумевање њиховог понашања, како би мање осуђивали оне које се врате у насилну везу, и боље организовали интервенције (Chiara, Scott, 2008; Krug et al., 2002). У том смислу, било би важно преиспитати услуге које се нуде женама са искуством насиља, које,

уз психолошку и правну подршку, треба да обухвате и „конкретну“ помоћ²⁴ и приступ информацијама о правосудним поступцима и услугама (Postmus et al., 2008). Ову потребу жена потврђују и налази истраживања у нашем контексту (Мацановић и Јовановић, 2015).

Институционалне реакције на насиље према женама

Истраживања показују да већина злостављаних жена (80–90%) није користила формалне и неформалне изворе помоћи (Fugate et al., 2005), о чему говоре и подаци домаћих истраживања (Бабовић, Гинић и Вуковић, 2010; Ћопић, Николић-Ристановић, Петровић, 2010). Као најчешћи разлог наводи се да није било потребе или да обраћање није користило, а истиче се и низ препрека²⁵ (Fugate et al., 2005). Извештава се и о (не)задовољству жена услугама пруженим у институцијама, указујући на различите факторе од којих оне зависе.

Жене које су контактирале социјалне службе због насиља као узроке незадовољства услугом наводе доживљај да нису третиране са озбиљношћу, да им се није веровало, да их нису разумели или их нису слушали, нису добиле тражене услуге. Позитивна оцена је повезана са одсуством предрасуда, уочавањем потреба корисница и са поверењем у способност професионалаца да помогну (Lybecker Jensen & Nielsen, 2005).

Подаци ранијих истраживања обављених у нашој средини указивали су на то како, према наводима жена, службе показују склоност да интервенције усмеравају ка очувању породице и помирењу са насилником, најчешће образложено интересима деце. Реакције професионалаца процењиване су као уздржане и непримерене, уз често пребацивање надлежности на друге

---

²⁴ Она обухвата услуге као што су: храна, смештај, финансијска помоћ, брига о деци, превоз, помоћ у запошљавању или образовању итд.

²⁵ Као најчешће препреке идентификују се: „екстерне“ (новац, време, мањак знања о ресурсима), логистичке (брига за децу или немогућност превоза до службе), партнер их је спречио (али и чињеница да су партнери или њихови рођаци полицајци), нису веровале да ће добити помоћ, нису имале никог доступног, срамота, страх да ће бити осуђиване или критиковане, заштита партнера (спасавање односа или извињење партнера) и питање приватности и поверљивости (недостатак поверења, осећање посрамљености, страх да ће се информација пренети другој служби).

институције или друга одељења исте службе. Жене су се жалиле и на дужину судских поступака, посебно развода брака, и на могућности да их њихови насилни партнери на различите начине продужавају²⁶ (Лукић и Јовановић, 2001). Релативно мали проценат жена које су искусиле физичко насиље тражио је подршку институција, а већина није била задовољна интервенцијом, док је мали број њих покренуо судски поступак и такође је изразио незадовољство процесима²⁷ (Ћопић, 2002). Промене закона у овој области довеле су до позитивних трендова, који су пре свега имали везе са ставовима професионалаца, а не са конкретним интервенцијама (Игњатовић, 2004б).

У новијим истраживањима (Бабовић, Гинић и Вуковић, 2010; Ћопић, Николић-Ристановић, Петровић, 2010) и даље се региструје низак проценат пријављивања насиља службама (10%), а као главни разлог жене су наводиле мишљење да могу саме решити проблем (79,6%), најчешће разводом (30%), одласком из домаћинства на краће време (19,6%), обраћањем члановима породице или пријатељима за помоћ (25,6%). Скоро две трећине жена изразиле су незадовољство реакцијама стручњака из центра за социјални рад (нису учинили ништа како би им помогли или су пружали неодговарајућу помоћ, показивали су неразумеваше проблема, недостатак емпатије или су се стављали на страну насилника). Као главни разлози задовољства наводе се повољно мишљење у погледу поверавања деце, али и пажљиво и саосећајно слушање жртве, давање подршке, савета и информација. Главни разлог незадовољства судским поступцима чини третман жртве, односно окривљавање и омаловажавање током поступка, док је главни разлог задовољства подржавајући однос учесника и исходи судске процедуре.

Испитивање задовољства корисности и релевантности, правичности, доступности, ефикасности и ефективности услуга представља важну димензију провере квалитета рада службе (Fugate et al., 2005; Панцић и сар. 2009), али и начин добијања повратних информација о примени политика, процедура и закона који штите жртве насиља. Због тога би ове поступке требало укључити у редовне

---

²⁶ Пролонгирање се врши недолажењем на рочиште, али и тражењем вештачења душевног здравља својих жена, тражењем старатељства над децом, оспоравањем права на поделу имовине и слично.

²⁷ Оно настаје због дужине трајања и одлука у вези са олакшавајућим околностима и због исхода, односно висине казни.

процедуре рада служби, што представља једну од карактеристика свих модела „добре праксе“. Наводи се да су стручњаци у свим релевантним службама одговорни за поступање које укључује: способност да се препозна насиље и онда када оно није лако уочљиво; поштовање тајности и приватности података (што истовремено не би требало да угрожава живот и заштиту од насиља); поштовање потреба, процена и ставова особе која је преживела насиље (субјекатска позиција корисника); неговање емпатије у раду са жртвама насиља; елиминисање предрасуда у третману жртава; доследност у раду, уважавање принципа хитности и ефикасности, добру информисаност и координирану размену информација између служби, предузимање свих доступних мера социјалне контроле и максимално коришћење законских могућности, стално преиспитивање ефеката појединачних мера и њихово унапређивање (Ajduković, 2000b; Игњатовић, 2006b; 2011). Утврђивање одговорности насилника и накнада за повреду (признање и обештећење) нужни су за обнову доживљаја реда и правде (ADMIRA, 2005; Игњатовић, 2006b).

Теоријске концептуализације о насиљу и интимном партнерском односу

Насиље у интимним партнерским односима (и у породици) представља сложен феномен на индивидуалном, партнерском/породичном, друштвеном и глобалном плану, те је тешко замислити јединствен, универзални одговор о његовим узроцима, али је целовит, свеобухватан и конзистентан концепт нужан за успостављање политике и креирање друштвене и државне реакције. Развој теоријских концепата о насиљу у породици и интимним партнерским односима кретао се од тражења узрокâ у биолошким и неуролошким (органичким) својствима, у индивидуалним карактеристикама и у понашању појединца, до анализе бројних фактора културе и општег друштвеног система, а у најскорије време и до анализе реакција друштва и државе на насиље према женама и у породици. Због циља према којем је оријентисан наш рад, већа пажња ће бити усмерена на концепте који наглашавају значај контекста и одговорност друштва и

државе, а посебно на феминистичке концептуализације, које указују на дискриминацију жена и родну неједнакост као системски узрок овог феномена.

Биолошке основе агресивности и насиља. Сви биолошки концепти нагласак стављају на утицај конституционалних, органских фактора у обликовању људског понашања²⁸ (Eichelman & Hatwig, 1997), што је у складу са лаичким теоријама о „урођеној агресивности“ и насилном понашању „по природи“. Узроци насиља се виде у индивидуалним (урођеним) карактеристикама особе, које су тешко подложне промени, што представља извесну врсту оправдања за такво понашање, али би требало да буде и „порука“ институционалном окружењу о потреби „спољне контроле“ у континуитету. Међутим, налази истраживања не потврђују (једнозначно) утицај биолошких фактора на насилно понашање, потцртавајући значај интеракције између биолошких, психолошких и социјалних фактора (Murray, 1997; Kevles, 1997).

Психолошке концептуализације о насиљу. Ови су концепти у великој мери обликовали „лаичко“, али и стручно мишљење, стављајући нагласак на значај индивидуалних карактеристика, а у каснијим фазама на значај интеракције и утицај социјалних фактора на учење. Теорије о патологији насилника потцртавају да је „насилна личност“ узрок насиља, наводећи екстремно високу инциденцију поремећаја личности (гранични, нарцистички, агресивно-садистички и пасивно-агресивни) у популацији насилника у односу на општу популацију (Dutton & Bodnarchuk, 2005). Други истичу да је патологизација насилника претерана (Gondolf, 1999) и да представља начин да се пажња скрене са друштвених узрока и нужних социјалних промена на индивидуалне проблеме (Yllö & Bograd, 1988, у: Dutton & Bodnarchuk, 2005).

Теорије осећајног везивања, социјалног учења и социјално-когнитивне теорије нагласак стављају на искуства из примарне породице (Gelles, 1993). Болбијева теорија о осећајном везивању сугерише да су историја и тренутни стил осећајне везаности фактори који могу објаснити непријатељство и бес у интимној партнерској релацији (има функцију да упозори на то да потребе особе нису

---

²⁸ Говори се о генетским и неуро-анатомским узроцима, абнормалности у вези са неуротрансмитерима, електричним корелатима (ЕЕГ и епилептичка пражњења), ендокриним и метаболичким корелатима и о абнормалности сензорног система.

задовољене). Бес може ескалирати у насиље ако особа није способна да контролише или спречи „раздвајање“ од особе за коју се везала. Студије потврђују да су мушкарци који су развили образац несигурног осећајног везивања осетљивији на негативне аспекте мушке социјализације од сигурно везаних особа, чак и од жена са обрасцем несигурне осећајне везаности. Две карактеристике, несигурно осећајно везивање и „држање мушких норми“, потребне су да би се предвидео ризик од насиља, што указује на значај разлика у родној социјализацији.²⁹ Неки аутори (Kesner & McKenry, 1998; Gomley, 2005) сматрају да недовољна знања о ефектима сложених интеракција између типа обрасца осећајног везивања и других фактора личности и понашања онемогућавају претпоставке на основу којих би се изводи закључци о узроцима насиља.

Теорије учења наглашавају да се насиље, као и друга понашања, учи класичним, инструменталним или опсервационим учењем, као начин постизања циља у социјалним релацијама. Агресивни поступци јачају зависно од последица (позитивних или негативних) до којих доводе (позитивно поткрепљење, односно постизање жељеног циља, негативно поткрепљење, односно избегавање непријатности, позитивна казна или деловање аверзивне дражи и негативна казна, односно ускраћивање пријатне дражи). Учи се и разликовање ситуација или особа према којима се може бити насилно, као и генерализација овог понашања (Попадић, 2009).

Често коришћено и здраворазумски прихватљиво објашњење за насилно понашање јесте фрустрациона теорија агресивности, која апострофира постојање спољашњих препрека, (фрустрација), које спречавају задовољење потреба и мотива, што води појави агресивног импулса, који може довести до агресивног понашања³⁰ (Miller & Dollard, 1941, у: Рот, 1983). Сложеније модификације ове теорије наглашавају утицај фрустрација и других аверзивних услова на појаву негативних афеката, који аутоматски активирају делове „мреже“ осећања, сећања,

---

²⁹ Док се несигурно-избегавајуће везани мушкарци социјализују да љутњу/бес у партнерској релацији могу показати кроз насиље, несигурно избегавајуће осећајно везане жене социјализују се да интернализују љутњу, могуће и кроз депресивне реакције.

³⁰ Фрустрацијом изазвана нагомилана агресивност усмерава се ка „најприступачнијем циљу“ (а не на извор фрустрације), јер је то најједноставније и производи најмање страха од непожељних реакција и последица.

експресивно-моторних реакција, али који не морају довести до агресивног понашања. Когнитивни процеси вишег реда одговорни су за тумачење ситуације и фрустрације (теорија когнитивног неосоцијационизма, Berkowitz, 1965, 1969, 1989, у: Попадић, 2009). Новије социјално-когнитивне теорије укључују модел обраде (социјалних) информација, истичући значај узрочно-последичних ланаца менталних операција за објашњење појаве агресивног/насилног понашања³¹ (Попадић, 2009).

Селицманов концепт „научене беспомоћности“, који је Вокерова преузела и проширила на објашњење „синдрома (пре)тучене жене“, наглашава значај учења беспомоћности као доживљаја који се формира ако предузимане радње немају повољну последицу, што је типично за жене које су дуго времена биле у насиљу и објашњава њихово специфично понашање – тешкоће у реаговању, мањак самопоуздања, остајање у насилном односу, јер се не верује у то да ће реакцијама нестати укупна принуда, а не само физичко насиље (Walker, 1979). Овом концепту је замерано то да доприноси „патологизацији жртве“,³² што има бројне неповољне друштвене последице. Супротно томе, теорија преживљавања, која наглашава активност и рационалност жениног понашања, ако се имају у виду околности у којима она живи, представља одговор на негативну слику жртве насиља.

Свим психолошким концептуализацијама углавном се замера усмереност на индивидуалне карактеристике и процесе. Оваква усмереност спречава сагледање утицаја ширег социјалног контекста (изван породице и уских социјалних група), као и утицај историјских, политичких и културалних фактора на појаву и одржавање свеукупног насиља у интерперсоналним релацијама, па тако и у породици и у интимним партнерским односима. Сматра се да је то (ненамерно) доводило до психологизације проблема и одржавања *status-a quo* (Romito, 2008).

---

³¹ Сложен процес „обраде информација“ састоји се од: виђења, „снимка“ ситуације, тумачења знакова, усмерења ка циљу, продуковања могућих одговора, одлуке о реакцији и реаговања. Појединци се доста разликују у почетним корацима (у фази процесуирања и интерпретације ситуације) и у кораку када се доноси одлука о властитој реакцији. Већина ових процеса је аутоматизована, несвесна, понекад емоционално високо набијена, а њихово одвијање зависи од учења, тако да навике формирају склоп обраде информација који је релативно стабилан, али који може и да се мења.

³² Тј. да помаже стварању нетачне слике о пасивности, субмисивности и депресивности жена које нису способне да донесу одлуке у свом најбољем интересу.

Социолошко концептуализовање насиља. Ови приступи дају важност бројним друштвеним факторима (односима и структурама), потврђујући да је реч о друштвеним конструктима, а не о објективно постојећој, универзалној реалности. Наводи се да је насиље производ (општег) друштвеног система (општа теорија система), размене агресивности која уважава принцип „трошкова/казне“ и „награде“ (теорија размене), сукоб интереса, иманентан свакој групи, укључујући и породицу (теорија конфликта), да се заснива на вредностима и нормама заједнице или групе (теорија културе насиља и теорија насиља специфичног за супкултуре), да сви друштвени системи, па и породица, почивају на сили или претњи силом, да је употреба силе легитимна за одржавање стабилних односа и да се социјализацијом учи да је сила или претња средство одржавања функционисања породице, а особа која у породици поседује више ресурса у прилици је да користи силу и да утиче на друге (теорија ресурса). Насиље је стога начин да се задржи или одржи доминација када су ресурси слаби или се губе, што би значило да се чешће јавља у породицама нижег социјално-економског статуса и у време кризе. Сродна овој, теорија о неусаглашености статуса тврди да моћ доношења одлука зависи од количине и вредности ресурса којима појединац доприноси породици³³ (Galles, 1993). Сматра се да неусаглашеност статуса прети патријархалним обрасцима ауторитета и системима веровања (Lenton, 1995, у: Yick, 2001), те је вероватније да ће се насиље десити када статус појединца није у складу са новим нормама или када стандардне норме којима се руководи породица постану двосмислене (Campbell, 1992, у: Yick, 2001).

Системска породична теорија нагласак ставља на узајамни утицај свих делова, тако да се понашање целог система прилагођава најмањем могућем нивоу сукоба, односно на успостављање равнотеже, али то не решава проблем. Наводи се да ова концептуализација не разматра употребу силе, која игра средишњу улогу у систему злостављања (Bentovim, 1992, у: Killén, 2001). Узрок насиља у породици се, осим у карактеристикама и структури породице, види и у стресорима који је погађају (теорија животних догађаја), посебно у факторима

---

³³ Они са више ресурса поседоваће и више силе, али је неће обавезно користити на отворени начин као насиље. Они који су угрожени недостатком ресурса, или који свој статус доживљавају у нескладу у односу на друштвене норме, под највећим су ризиком да прибегавају насиљу.

који угрожавају традиционалну мушку улогу (сиромаштво, незапосленост, одвајање партнерке) (Fishbein, 1990, у: Killén, 2001).

Заједничка свим социолошким концептуализацијама јесте анализа многобројних утицаја на настанак, развој и усмеравање насиља у породичном контексту, што на бољи начин одражава мултифакторску условљеност феномена. Међутим, родно неутралним концептима није могуће одговорити на нека важна питања, пре свега на то зашто се у далеко већем проценту насиље у породици дешава женама, као и зашто се дешава само у неким породицама. Ове теорије не анализирају у довољној мери ни утицај *макроструктуралних* фактора који одређују хијерархије и дистрибуцију ресурса, а често се занемарују и индивидуална својства актера у интерпретацији контекста, туђег и властитог понашања. Интервенције проистекле из ових теоријских концептуализација краткорочне су, фокусиране на *микросистем* и на политику и програме који унапређују породичне односе (Yick, 2001), што може да игнорише безбедносне ризике. Као одговор на критике, јавља се покушај стварања интегративне („синтетичке“) теорије социјалних структура која укључује концептуализације из опште системске теорије, теорије насиља супкултура и феминистичке теорије (Michalski, 2004).

Еколошки модели. Ови модели истичу међуповезаност фактора на различитим нивоима (*микро-, мезо- и макросистем*) са сложеним интеракцијама између њих (Bronfenbrenner, 1979). Нагласак се ставља на четири врсте фактора: у друштву, заједници, релацијама и на индивидуалном нивоу (визуелизовано у форми четири концентрична круга). Лична својства (од биологије до личне историје), која свака особа уноси у интерперсоналне релације, чине садржај унутрашњег круга. Контекст различитих врста релација (у којем може да постоји насиље) представља други круг, а институционалне и друштвене структуре (формалне и неформалне) и различите социјалне „мреже“ чине трећи круг, док економско и друштвено окружење и културне норме представљају четврти, спољни круг (Heise, Ellsberg & Gottemoeller, 1999). Екосистемски приступ покушава да комбинацијом фактора објасни насиље одговори на питања зашто су неке релације и неке заједнице мање или више насилне од других и зашто су жене конзистентно чешће жртве насиља. Сматра се да историјска неједнакост жена и

мушкараца, а не специфичност културе, религије, друштвеног система или индивидуалне карактеристике, чине најшири контекст насиља, са великим бројем фактора и структуралних узрока, који обухватају и државну неактивност³⁴ (Студија УН, 2006).

Еклектички приступи упућују на велики број међусобно испреплитаних чинилаца, најчешће груписаних у четири широке категорије: култура, социо-економски, друштвено-институционални и индивидуални. Кључни чиниоци фактора културе јесу: „двоструки стандарди“ за полове, норме „части“ и „верности“ примењиване само за жене, схватање насиља као начина да се контролишу женско тело и сексуалност, културни, друштвени и религијски стандарди о изградњи „добре“ и кажњавању „лоше“ жене, прихватање агресивности као ознаке „мушкости“ и потврђивање насиља као прихватљивог начина решавања конфликта. Садржај социо-економских фактора чине: различите структуре домаћинства/породице (које изолују и доводе до економске зависности жена), мањак условâ и прилика за образовање, имовински захтеви према женама, економске промене, сиромаштво и широко распрострањена клима насиља у друштву, која доприноси и насиљу према женама. Истовремено, одговор друштва/институција огледа се у: толеранцији заједнице на насиље према женама и у породици, у непостојању друштвених акција и санкционисања понашања насилника (што би се могло схватити као државно саучествовање и/или мањак бриге за заштиту жена, деце, старих и других изложених група), у недостатку законских решења каква узимају у обзир специфичне ситуације које повећавају ризик за насиље према женама (као што су имиграција и избеглиштво или дискриминација на основу других личних својстава). Коначно, и индивидуалне карактеристике ће имати свог удела као фактори ризика за појаву насиља, а укључују: (патолошку) потребу потврђивања доминације и контроле, психолошки дисбаланс и мањак самопоштовања, трауматична искуства, сложеност насиљу у дечјем добу, злоупотребу алкохола и других опојних супстанци и присуство различитих стресора у окружењу за које не постоји добар индивидуални одговор (Jacobs, 2003).

---

³⁴ То су: неадекватни закони и политика превенције и кажњавања, незаинтересовани стручњаци и службе које не спречавају будућа дела насиља, не само у конкретној ситуацији већ и стратешки.

Феминистичке концептуализације о насиљу према женама. Настале као критика постојећих теорија и на основу феминистичке праксе, наглашавају временску и просторну универзалност феномена и патријархат као концепт који рађа и одржава неједнакост мушкараца и жена. Стога су категорије пол/род, моћ, утицај и контрола кључне за разумевање насиља мушкараца према женама у партнерским односима. Усвајајући концепт социјалне неједнакости, конфликта, моћи и насиља као последњег извора осигуравања подређености жена (Yellö, 1993), феминистичке теоретичарке наглашавају да се не ради о сукобу интереса једнаких, већ о борби за моћ између унапред неједнаких. Позиције жена и мушкараца су друштвено, институционално, идеолошки и индивидуално постављене асиметрично, односно статус жена (у свим друштвима) зависи од статуса мушкараца и одражава вишеструки однос подређености. Тако Бејкер-Милер (Baker-Miller, 1997) објашњава да друштвена предодређеност за неједнакост³⁵ може утицати на формирање сталне неједнакости, што на индивидуалном нивоу одређује начин на који се мисли и осећа, а на друштвеном нивоу даје моћ доминантној групи да формира знања и културу, односно да неједнакост учини легитимном и укљученом у све друштвене концепте.³⁶

Феминистичке теоретичарке виде у друштвеној конструкцији пола кључну категорију у разумевању свих облика мушког насиља према женама, у којој је моћ (доминација) мушкараца у партнерском односу и у породици део ширег система моћи.³⁷ Патријархални друштвени систем (*макрониво*) ојачава мушку доминацију (*микрониво*) наслеђеним економским, друштвеним и политичким структурама (пол је атрибут који одређује статус и приступ структуралним ресурсима), паралелно са посредним деловањем мезосистемских структура (сфера рада, шире породице, социјалних мрежа, институција, заједнице). Насиље у партнерској релацији је резултат опресије жена у патријархалном друштву, преко актуелне и

---

³⁵ Она нас одређује рођењем, због разлика између значења расе, пола, класе и других својстава, док припаднике једне групе поставља у позицију супериорности, а друге у позицију инфериорности.

³⁶ Потчињени су на овај начин подстакнути да формирају одређене психолошке карактеристике (оне које задовољавају доминантну групу), као знак добре прилагођености, док ће развијање супротних особина бити проглашено необичним, ако не и ненормалним понашањем.

³⁷ Оне не користе термине као што су „насиље у породици“, „насиље у браку“, „супружничко насиље“, јер они одвраћају фокус од чињенице да се ради о мушкој присили и насиљу према женама.

историјске моћи мушкараца, која жене држи субординираним кроз контролу. Оне се социјализују да трпе/подносе ову неједнакост и контролу, тако да то није приватна и индивидуална (психолошка) појава, већ појава условљена историјским, економским, социјалним, културним и политичким односима и снагама (Dobash & Dobash, 1979; Walker, 1979).

Због тога је теорија конфликта преформулисана у теорију контроле принудом, која као циљ насиља установљава тежњу да се очува и/или унапреди моћ и доминација. Патријархална структура већине друштава ствара норме које омогућавају мушкарцима да физички и емоционално злоупотребе своје партнерке, да то буде прихватљиво, очекивано и толерисано, да се може наставити без осуде и кажњавања, што имплицира да злостављана жена неће моћи да добије потребну заштиту и подршку (Carpazza, Arriaga, 2008). Стога, феминистички оријентисане ауторке указују да насиље које чине мушкарци не би требало сводити на индивидуални/психолошки ниво објашњења, тумачити као дефицит способности ношења са проблемима, недостатак вештина решавања конфликта, недостатак комуникацијских вештина или ниску самоконтролу, као што оно није, у највећем броју случајева, ни резултат болести и психичког поремећаја, већ социјално прилагођено и изабрано понашање које доводи до жељених ефеката (Adams, 1988, у: Лукић, 2003; Pence & Raymar, 1993; Pence, 1996).

Требало би, међутим, објаснити зашто насиље избија и у оним партнерским везама где је жена вишеструко зависна од мушкараца и где позиција доминације и ауторитета није угрожена, те коришћење принуде није у функцији постизања циља. Феминистичке теоретичарке овде уводе други кључни концепт, патријархат, као најшири контекст дешавања злоупотреба и дискриминације, али и његов најопштије схваћени узрок, који производи и одржава злоупотребу и насиље према женама структуралним (преко друштвених институција) и идеолошким утицајима (процесом социјализације). Ипак, истиче се да патријархат има различите структуралне и идеолошке облике, да није униформан и систематичан (разликује се у времену, месту и материјалним контекстима), те би ове теоријске концептуализације требало да узму у обзир варијације у степену, врстама и димензијама доминације, моћи и отпора, што би било од суштинског значаја за напредак истраживања, практичних политика и услуга за подршку жртвама (Hunnicut, 2009).

Настојање да се изгради *интегративни феминистички модел* (као одговор на критике) задржало је (у центру „слике-слагалице“) основне феминистичке претпоставке о корену насиља (који особу погађа на индивидуалном нивоу), комбиновано са другим факторима и продуктима контекста (како би се разумеле различите форме насиља). Патријархалне привилегије мушкараца и опресија жена повезују се са вишеструким узроцима насиља и алтернативним теоријама. Ипак, феминисткиње које раде са женама са искуством насиља изражавају забринутост за овакве концептуализације.³⁸ Због свега тога, истиче се да интегративни феминистички модел није позив на декриминализацију насиља према женама, већ позив на истраживање праксе, проширивање теоријских концепата, креирање програма који излазе у сусрет разликама у насиљу и изборима жртава, уз проверавање њихових ефеката (McPhail et al., 2007).

Предност феминистичког погледа налази се у широкој концептуализацији насиља према женама у историјским и културолошким контекстима, што је допринело смањењу утицаја теорија о „индивидуалној психопатологији“ жртве и насилника (и окривљавања жртве за изазивање насиља). Ови концепти су допринели и томе да се род, као категорија анализе, повеже са другим категоријама опресије, а да се интервенције усмере на *макросистеме*, на друштвене акције за промену постојећих структура, са дугорочним циљем да се промени хијерархија родних односа. Циљ феминистичких интервенција је оснаживање жена да искораче из својих унапред одређених друштвених улога, да науче да имају избор и да им обезбеде адекватне ресурсе и одрживе начине за превазилажење баријера (Yick, 2001), што, у контексту претежне доминације мушкараца у свим релевантним сферама, није лако остварити. Овим концептуализацијама се може замерити да се нису бавиле (у довољној мери)

---

³⁸ Наглашавају се потенцијалне опасности: враћање проблема насиља на проблем у интерперсоналном односу, из којег изостаје анализа моћи (индивидуалне, а посебно структуралне и идеолошке) и занемаривање повезаности насиља према женама са широким социо-културним темама (расизам, класизам, сиромаштво...); злоупотреба (од стране насилника и друштва, а неретко и од стране стручњакâ) концепта „женске агресије“ да би се жене окривиле за насиље, односно да би се померила одговорност насилника и умањио проблем; опасност у вези са питањем „избора“ жене која је жртва насиља (јер трауматизоване жене тешко доносе одлуке, али је нејасно и колико је избор, отворено или латентно, био самосталан и слободан); изостанак законске процедуре заштите могао би да штети безбедности/сигурности жене, а изражава се и скептицизам у односу на „одговорност заједнице“ (различите програме подршке) и ефекте ресторативне правде.

индивидуалним карактеристикама актера и другим видовима насиља у породици, укључујући ту и насиље које чине жене. Критици је изложен и парадокс нагласка на „аутономији“ избора и самоодређења сваке жене у односу на инсистирање на поступцима кривичноправног система. Ипак, оне су имале снажан утицај на сагледање насиља према женама као кршење основних људских права, на међународне стандарде и уговоре, али и на схватање значаја друштвене реакције и државне одговорности за предузимање интервенција заштите.

Сва разматрања упућују на то да су „корени“ насиља у интимном партнерском односу многобројни, да су присутни и у актуелним политикама и у пракси, и да нису статични, већ кумулативни и динамични (Hearn, 2007). Такође, односи између фактора немају једнозначно дејство, а понекада ни очекивани смер утицаја (Puchert & Busche, 2006). Иако је у последњих четрдесет година знање у овој области знатно напредовало, не постоји сагласност око теоријских концепата о узроцима насиља, а истраживачки нацрти и инструменти имају велики број ограничења. Пошто се ради о сложенем феномену, наводи се како би први корак требало да буде прецизније дефинисање кључних појмова (операционално дефинисање, опис карактеристика сваког „узорка понашања“), успостављање минимума методолошких стандарда, максималне репрезентативности, уз решавање проблема „искључених група“, постављање етичких стандарда и развијање индикатора за истраживање интервенција система, како би се омогућило међусобно поређење података из различитих студија (Moore Parmley, 2004; Walby, 2007; Martinez et al., 2007).

3. ВЕЗА ИЗМЕЂУ НАСИЉА ПРЕМА ЖЕНАМА И ЗЛОСТАВЉАЊА ДЕЦЕ

Садогађање насиља према женама и деци

О насиљу према деци и насиљу према женама говори се као о заједничком дешавању, чије је раздвајање настало на самом почетку изучавања ових појава, што је условило концептуални дисконтинуитет у дефинисању појмова, који је имао импликације на јавне политике (Edleson, 1995; 1999). Подаци говоре да се у 30–60% породица у којима је насилан један или оба родитеља врши и злостављање деце (Appel & Holden, 1998; Pulido & Gupta, 2002; Margolin & Gordis, 2003), а у породицама где је на делу насиље због којег жена мора да тражи помоћ полиције или да напусти дом, чак у 75–100% случајева деца су била жртве насиља (Emery & Laumann-Billings, 1998; Davidson, 1995).

Наводи се да је насиље према женама повезано са различитим формама директног и индиректног, намерног или ненамерног насиља према деци, као и са укључивањем или подстицањем детета да се придружи физичком и вербалном насиљу, контроли или непоштовању мајке. Иако многе студије говоре о томе да највише насиља према деци учине жене, занемарујући чињеницу да оне проведу више времена са децом и да у већој мери учествују у непосредној бризи о њима и целокупном васпитном процесу, потврђује се да су мушкарци чешће брутални према свим члановима породице, да учине неупоредиво теже насиље према деци, укључујући и највећи проценат убистава деце (Davidson, 1995; Schechter & Edleson, 1994).

У метаанализи (31 истраживања) о садогађању насиља у партнерском односу и насиља према деци (Appel & Holden, 1998) наводи се да је преклапање ова два феномена израженије у узорку злостављаних жена (20–100%) него у популацијским студијама (6%), што, уз методолошке разлике, ограничава уопштавања о преваленцији и инциденцији појаве. Ауторке су установиле

постојање пет модела злостављајућих релација, сврстаних (на основу усмерености) у две групе. Заједничке карактеристике три модела из групе „једносмерног насиља“ јесу да је жена жртва насиља од стране партнера, да не чини насиље према њему, а да деца нису укључена у насиље према родитељима. Модел „једног учиниоца“ карактерише (обично) мушкарац који малтретира и жену и децу, који је више физички насилан, док се женино насиље, ако постоји, јавља у функцији самоодбране или освете; модел „секвенцијалног учиниоца“ потенцира насиље које чине жртве према деци, као одговор на властиту виктимизацију, тако да деца нису у ризику од директног насиља оца, али су сведоци таквог насиља; модел „двоструког насилника“ укључује ситуације када је мушкарац, односно отац, директно насилан и према жени и према деци, а мајка је додатно агресивна према деци. Два модела из групе „двосмерно насиље“ наглашавају обострану дисфункционалност у породичном склопу, где деца и виктимизирани родитељ (мајка) нису пасивни, већ су део „реципрочног склопа“, уз присуство великог броја фактора ризика.

Ауторке наводе да иста породица током времена може бити укључена у различите моделе насиља, као и да се ова понашања теоријски различито објашњавају. *Социјално-когнитивне теорије* наглашавају значај учења опсервацијом и асоцијацијом когнитивних процеса (могу да се примене на свих пет модела). *Развојно-еколошке теорије* настоје да у објашњење насиља интегришу контекстуалне факторе ризика (стресоре) и протективне факторе, наглашавајући утицај „културе насиља“. *Теорије о антисоцијалној личности и генетици људског понашања* говоре о постојању конзистентног склопа понашања, о антисоцијалним цртама, понекада и поремећајима (мада се ове карактеристике не потврђују код свих учинилаца насиља). *Породична системска теорија* тврди (објашњавајући углавном дводимензионалне моделе понашања) да сваки члан породице игра фундаменталну улогу у систему интеракција. Закључује се да би требало више истраживања како би се тестирале и потврдиле теоријске концептуализације, односно расветлили сви механизми ових сложених појава.

Иако постоји приметно преклапање, насиље према деци и у нашој средини је најчешће саглеђано и анализирано као одвојена појава од насиља према женама у породици (Жегарац и Бркић, 1998). С временом расте свест о повезаности ових

појава, али се наводи да нема података о преклапању, о последицама сведочења деце насиљу према мајкама, о насиљу по раздвајању родитеља или насиљу које се дешава у контексту одржавања личних односа деце са родитељем којем нису поверена (Михић, 2002; Стевковић, 2006). Ретки подаци из евиденција центара за социјални рад потврђују да је насилно понашање усмерено према партнерки паралелно са насиљем према деци у 40–50% случајева, као и обратно, када су деца идентификоване жртве насиља у породици, у 50–60% случајева насиље трпе и њихове мајке (Игњатовић, 2004а; 2006а). Синтетизовани извештаји о раду центара за социјални рад у Србији такође наводе податке о деци која „сведоче“ насиљу у породици (РЗСЗ, 2011; 2012; 2013; 2015), али не омогућавају да се установи обим преклапања између ова два феномена. Појава постаје именована у Општем протоколу о поступању и сарадњи установа, органа и организација у ситуацијама насиља над женама и у партнерским односима (Влада РС, 2011) и делимично описана (Срна и Жегарац, 2011; Игњатовић, 2011а). И истраживање које је укључило извештаје жена са искуством насија говори да је 76,5% деце сведочило и чак 46% било изложено директном (намерном или ненамерном) насиљу (Игњатовић, 2013а).

Деце сведочење насиљу према мајци

Током 80-их и 90-их година прошлога века расте забринутост за изложеност/сведочење деце насиљу у породици као облику злостављања деце, те је конструисан термин „скривене жртве“. Појам је нејасно одређен, јер може да укључи присуство деце ситуацији насиља, али не нужно, јер дете може да чује (из друге просторије), да види последице (повреде или осећања мајке), али може бити и присиљавано да гледа или да чини насиље према мајци, саслушавано или коришћено да „шпијунира“ мајку, може бити изложено оптужбама да је мајка крива за насиље, или за хапшење оца, присуствовати доласку полиције или хитне медицинске помоћи, учествовати у проценама и судским процесима или сведочити покушају самоубиства или убиства мајке (Edleson, 1999; Tomison, 2000, у: Kaufman & Little, 2003).

Истраживања говоре да више од 80% деце сведочи насиљу према мајкама, а то потврђују и изјаве три четвртине жена које имају искуство насиља (Lapierre, 2008). У полицијској евиденцији Велике Британије о насиљу у породици забележено је да су деца присуствовала насиљу у 55% случајева (а најчешће – 30% – у вези са виђањем деце након раздвајања партнера) (Hester, 2009). У студији која је укључила податке о пријавама насиља у породици полицији на Новом Зеланду утврђено је да су у две трећине случајева жене жртве насиља имале малолетну децу, а да су у 58% случајева она била присутна у кући када је пријављен насилни догађај. Том приликом деца су видела и чула физичко насиље које њихов отац врши деловима тела (84%), коришћењем предмета (10%), оруђа (4%) или оружја (1%). Претње су обично биле озбиљне (повредама или убиством), а у сваком четвртом случају повреде су биле видљиве. У 6% случајева деца су сведочила насиљу према трудној мајци. Најчешћи одговори деце у овим ситуацијама биле су реакције узнемирености и страха. Нека деца су покушала да позову помоћ (6%), да активно заштите мајку (10%), нека су била случајно повређена (16%), а нека су била примарне жртве насиља (3%). Такође, ова су деца присуствовала полицијском испитивању родитеља, хапшењу и одвођењу насилника у полицијску станицу (93%), одласку жртве код лекара (30%) и одласку у „склониште“ (10%) (Maxwell, 1994).

И у нашем контексту, истраживање засновано на изјавама жена са искуством насиља указује да су многа деца (76,5%) присуствовала насиљу оца према мајци, или да су могла имати сазнања о насиљу и када нису директно присуствовала догађајима (39%). Многа деца су у дугом временском периоду (чак у 55% случајева више од 10 година) одрасла у околностима у којима су њихове мајке и она биле/-а изложене/-а насиљу. Нека од њих су се активно укључила (43%), што је представљало висок ризик да и сама (случајно или намерно) буду повређена (26%), док су се друга деца склонила (39%). Ситуације насиља су на различите начине угрожавале децу, укључујући и претње очева да ће убити њихове мајке ако их оне напусте, или спречавање одржавања контакта са мајкама које су изашле из насилне везе. Деца су напуштала дом са мајком (42%), или су у њему остајала без мајке, гледала су долазак полиције (32%) или одвођење мајке ради пружања хитне медицинске помоћи (19%) (Игњатовић, 2013).

Злостављање и злоупотреба деце као тактика контроле партнерке

Злоупотреба деце која се дешава док партнери живе заједно или у периоду сепарације и након развода родитеља, иако јој примарни мотив није злостављање деце, представља чест начин да се партнерка контролише, повреди или злоставља. Наводи се да је једна од последица контроле принудом „избор“ који жена мора да начини између властите безбедности и безбедности детета: да напусти породицу и децу, да не заштити децу од насиља, да занемари и/или повреди децу. Оно што жена у тој ситуацији ради настаје као процена да је све друго опасније за дете и за њу, те „изабрана опција“ постаје рационална у оквиру реалности која је другачија од уобичајене, мада се то понашање, споља гледано, најчешће не разуме и осуђује, чак и од стране стручњака који би требало да пруже подршку (Davidson, 1995; Enos, 1996; Gelles, 2000a; Venier, 2000; Stark, 1999/2000; 2007; 2009; Игњатовић, 2007).

У намери да објасни сложеност појаве и жениних „избора“, Старк уводи појам „тангенцијално злостављање партнерке“. Учестало преклапање насиља према жени и насиља према деци, које се у систему ретко региструје, погрешно тумачи и којем се не поклања довољна пажња, део је механизма који укључује насиље према деци као стратегију доминације, контроле, застрашивања и принуде над њиховом мајком. Оно се јавља када насилник примети да контролисање партнерке више није тако ефикасно, када она прети или позове полицију, покуша да побегне од куће или да покрене поступак за развод. Како је примарни циљ злостављање партнерке, врста и интензитет насиља према деци одабрани су у односу на мајку, а не у односу на децу.

Тангенцијално злостављање партнерке пролази кроз неколико фаза. На почетку партнерског односа јавља се опсесија партнера о верности и љубомора на друге, укључујући и децу (због чега насиље често почиње у време трудноће), што представља почетак изолације. Сви послови и одговорност за децу и њихово понашање пребацују се на мајку, што се такође користи као средство изолације. Истовремено, отац поставља (високе) захтеве и стандарде, а када мајка и деца не успеју да их испуне, бес се искаљује на жени (што постаје подлога за контролу и пораст насиља). Како се захтеви и правила константно мењају (непредвидљиви су

и често бесмислени), потребна су додатна прилагођавања, што мајку ставља у центар дисциплиновања деце.

У наредној фази јављају се две конкурентне и контрадикторне тактике. С једне стране, повећава се притисак на мајку да деца остваре захтеве, што може да доведе до поштравања дисциплинских мера према деци (она кажњава). С друге стране, насилник (зло)употребљава децу као средство застрашивања жене,¹ ако она покаже знаке самосталности. У финалној фази, насилник користи контролу и силу и према деци да би обезбедио њихову потпуну послушност и оданост, и управља њиховим свакодневним животом (контролише основне ресурсе). Мајку и децу види као јединствене противнике и сваки знак њихове повезаности или покушај независности тумачи као издају, што агресију према жени усмерава и на децу, или доводи да покушаја потпуног отуђења деце од мајке. У овој фази мајка често нема контролу над понашањем деце, а интервенише само кад очеве претње постану реалне, да би смањила, односно заштитила децу од његовог жешћег насиља. Старија деца могу да схвате да мајчино кажњавање нема много везе са њиховим понашањем, односно да би очево кажњавање могло бити много горе. Ово женино понашање, према Старку, нема мотив злостављања деце, као ни намеру да она заштити себе од насиља и повреда, мада може бити искоришћено од насилника за оптужбе да жена злоставља децу, или опажено као њен „пропуст да заштити“ децу од очевог злостављања, због чега многе жене избегавају да затраже помоћ служби, страхујући да ће им деца бити одузета, што се у неким случајевима и дешава (Stark, 1999/2000; 2007).

Последице насиља у партнерском односу на децу

Оштећујући утицај насиља у интимном партнерском односу на децу добро је документован у литератури, иако налази нису једнозначни. Деца могу имати бројне и различите тешкоће: соматске тегобе и поремећаје навика, лошу рану социјализацију и социјалне вештине, тешкоће са пажњом и у академском

---

¹ Деца се могу користити за спровођење контроле над мајком, могу бити застрашивана, уцењивана или изолована од мајке, на њих се врши снажан притисак у вези са изборима и одлукама.

постигнућу, емоционалне тешкоће (заstraшена, љута, бесна, беспомоћна, с осећањем кривице), ниско самовредновање и самопоуздање, проблеме у понашању, злоупотребу алкохола и наркотика, различите симптоме посттрауматског стресног поремећаја, анксиозности, депресије, фобије, нарушено физичко здравље, ризик од запуштања и злостављања, као и ризик да постану насилна (Israel & Stover, 2009; Summers, 2006; Krug et al., 2002; Morrell et al., 2005; Dennis et al., 2009). У екстремним ситуацијама насиља према мајци код деце се јављају изразите и неповољне промене понашања у различитим формама екстернализације или интернализације симптома (Levendosky & Graham-Bermann, 2000; Levendosky et al., 2003), а расте и ризик да деца буду повређена (Wright et al., 2009). Зато што нису примила довољно емоционалне и психолошке бриге, угрожен је њихов осећај основног поверења, развој осећајних веза са другим људима, имају недостатак позитивних модела развоја, мањак респекта према ауторитетима (Saenger, 2000), већи ризик од збуњујућих генерацијских граница и обртања улога, а доводи се у питање и остваривање аутономије (Congroy, 1994). Потврђује се и блиска веза између насиља у породици и у заједници (делинквентна понашања деце) и доживљаја света као несигурног и непријатељског места за живот (Ajduković & Rečnik, 2000; Студија УН, 2006).

Неколико метаанализа о последицама насиља за децу потврђују сличне налазе. Метаанализа више од 80 истраживања о проблемима какве имају деца која су била изложена насиљу у породици (Edleson, 1997) упућује на то да злостављање деце и сведочење насиљу одраслих ствара исте проблеме код деце, а „двоструки утицај“ (бити злостављан и сведочити насиљу) доводи до знатно бројнијих штетних последица на различите аспекте развоја детета. Сведочење насиљу има значајно лошији ефект на развој деце него несведочење или вербална агресија (деструктивни родитељски конфликт), мада подаци често не могу бити директно поређени. Истиче се важност посредујућих фактора, као што су карактеристике деце (узраст и пол), време када се насиље десило, релације са родитељем, постојање подршке шире породице, стратегије превладавања и дечја отпорност.

Конзистентно се добијају различити налази о утицају сведочења насиљу на дечаке, који генерално показују учесталије и екстернализоване проблеме

(непријатељство и агресивност), и на девојчице, које имају више интернализованих проблема (депресија и соматске жалбе), али и да узрасно старије девојчице показују више агресивног понашања. Подаци о социјалним и школским проблемима нису конзистентни, а региструју се и значајне индивидуалне варијације у испољавању проблема. Већи негативни ефекти јављају се код деце млађег узраста због немогућности да разумеју ситуацију и мање развијених стратегија превладавања. Налази доследно потврђују и да дуже трајање насиља више погађа дечје искуство, да више проблема имају деца која су због насиља напуштала дом (боравила у „склоништу“), а посебно ако су то морала да чине више пута. Посебно лоши ефекти се јављају када су деца била изложена и другим стресорима (сиромаштво, насилно окружење).

Наводи се да налази нису једнозначни, што је важно имати у виду код процена и поступака заштите у сваком појединачном случају (присуство вишеструких последица у распону од озбиљних, до слабих, али и искуство без последица; директне и индиректне последице на различите области развоја, дугорочни или одложени проблеми, повећан ризик од истовременог сведочења и злостављања (Edleson, 1997; Kitzmann et al., 2003; Summers, 2006). Наводи се како је ризик да деца буду повређена условио њихово измештање деце из породице, што је створило додатне штетне ефекте, због одвајања деце од ненасилног родитеља (мајке) (Phillips & Phillips, 2010). Исти аутори истичу и недостатак истраживања о утицају сведочења деце насиљу у партнерском односу родитеља за формирање родног и сексуалног идентитета, примећујући да ова деца одбијају да наступају против важећих родних норми, јер то узнемирава њихов доживљај контроле и стабилности.

Аутори закључују како би будућа истраживања морала да на подеснији начин контролишу и укључе насиље различитог интензитета и разноврсне облике насиља, боље дефиниције појава, начин на који деца опажају и разумеју догађаје и ситуацију, начин на који се носе са овим проблемом, како би требало примењивати комплекснију методологију, контролисати друге потенцијално штетне утицаје, као и протективне факторе, обезбедити бољу селекцију узорка и више лонгитудиналних студија. Примећује се да теоријски модели утичу на

истраживачку оријентацију² и да би ваљало користити холистички приступ, како би се обухватио широк опсег утицаја и ефеката (Kitzmann et al., 2003; Edleson, 1997; Summers, 2006).

И већ помињано истраживање у нашем контексту (Игњатовић, 2013) указало је да мајке региструју низ штетних последица код деце која сведоче или би могла знати за насиље које чине њихови очеви, а које укључују: промене у исхрани (29%), сметње код спавања (28%), ноћно мокрење (20%) и честе главобоље (11%). Најучесталија осећања била су страх (63%), напетост и нервоза (56%). Слабији школски учинак (37%) и слаба концентрација (36%) биле су промене код једног броја деце, док је један број њих показивао бољи школски успех (11%). Промене су уочене и у односу детета са оцем, а огледале су се у страху (66%), избегавању контакта (43%) и беспоговорној послушности (33%), мада је некој деци (16%) отац био модел за понашање. Код неке деце су примећене смањене социјалне релације са вршњацима (17%), нека су показивала агресивно понашање (13%), а поједина су била жртве насиља својих вршњака (7%).

Све последице су биле заступљеније када је насиље било актуелно присутно, што је мотивисало мајчино тражење помоћи и подршке. Дужина трајања насиља представљала је ризик за учесталију појаву готово свих идентификованих последица насиља. Потврђено је да реакције и последице насиља зависе од узраста детета (млађа деца показују више повученог и мирног понашања, туге и нерасположења, док се старија деца више физички и вербално укључују, показују више напетости, нервозе и промене у социјалним релацијама). Супротно очекивањима, нису се показале повезаности између последица насиља и пола детета (и девојчице су се често укључивале у спречавање очева да чине насиља или у заштиту мајки). Наша анализа појаве измештања деце из породице због тога што „родитељ није (био) у могућности да заштити дете од злостављања другог родитеља“ показала је да трећина деце бива измештано из породице без мајке, а да је за више од петине боравак изван дома био дужи од годину дана, без одговарајућих институционалних поступака предузетих по службеној дужности (Игњатовић, 2014).

---

² На пример, модел социјалног учења више потцртава ризике везане за екстернализујуће понашање, а модел трауме истиче ризике у вези са интернализујућим понашањем.

Стратегије превладавања и отпорност деце

Сва деца имају потребу да овладају својом околином, мада се наводи да је понекад тешко поставити границу између стварног овладавања и употребе стратегија преживљавања у претећем окружењу. У литератури се описују две стратегије преживљавања: „претерано добра прилагођеност“, односно настојање да се удовољи свим захтевима и очекивањима одраслих (постизање успеха, преузимање улоге оног ко брине, или пасивно и повучено понашање), и „хиперактивност и деструктивност“ (провоцирања, агресивности). Изгледа да деца не користе искључиво једну или другу стратегију, већ их мењају зависно од ситуације (Killén, 2001). Такође, аутори говоре о различитом понашању деце у оквиру стратегије превладавања оријентисане на емоције³ или стратегије оријентисане на проблем,⁴ али и да је мало истраживања о томе (Edleson, 1997).

Посебна пажња обраћа се и на питање отпорности деце (резилијенције), као и на чињеницу да она не зависи само од посебних особина детета, већ и од ресурса из окружења. Истраживања у овој области међу индивидуалним факторима отпорности идентификују бројне карактеристике и понашања деце,⁵ укључујући и узраст (старија деца су резилијентнија). Ове карактеристике се комбинују са спољашњим факторима, од којих су најважнији: утицај родитеља/особе која брине о детету или породице,⁶ образовни систем, односно школско окружење које укључује више прилика за позитивна искуства (не само образовна, већ и социјална), карактеристике заједнице (односе са вршњацима

---

³ Ту спадају жеља да се током напада буде што даље, преоквиравање или минимизовање насиља, опраштање оцу и одбијање да се говори о насиљу.

⁴ У њих се сврставају акције усмерене на промену догађаја, физичко дистанцирање или уметање у насилни догађај.

⁵ Као што су вештине решавања проблема, аутономија, социјалне способности, бољи „осећај сврхе и будућности“, самопоштовање и сопствена ефикасност, проактивна оријентација, иницијатива, оптимистичко размишљање и унутрашња мотивација, фактори саморегулације или самоконтроле, спољни локус контроле (изостанак самоокривљавања), „лаки темперамент“.

⁶ Овде су од значаја карактеристике које укључују ауторитативни родитељски стил, топлину, структурирано окружење, правила, границе, очекивања од детета, доследност, провођење времена са дететом, однос родитељ–дете који одражава блиску везу и сигурну повезаност са ненасилним родитељем, са широм породичном мрежом, породичне снаге и вештине ношења са проблемима, комуникација, прихватање, постојање породичних рутина.

изван школе, везе са одраслим особама из суседства и различитих организација, безбедност у заједници, доступност здравствене неге и социјалне заштите) и културолошке факторе (етничке/националне, класне, образовне факторе који утичу на могућност добијања информација, услуга, мера заштите од насиља). Истиче се да су ова својства променљива у односу на време и околности, што потврђује одговорност одраслих и институција да створе услове за развој отпорности детета, пре свега осигуравањем безбедног окружења у оквиру породице (ненасилне породичне јединице), а затим и побољшавањем спољних аспеката окружења (Summers, 2006).

Једно опсежно истраживање отпорности деце (Волин и Волин, 1996), које није везано искључиво за ситуације злостављања или сведочења насиља, наводи као индивидуалне факторе отпорности: увид (спремност на преиспитивање и тражење искрених одговора и на непријатна питања); независност (одлучност да се успоставе границе које не укидају могућност контакта, али обезбеђују заштићујућу дистанцу); релације са другима (упркос лошим искуствима); иницијативу (одлучност, храброст и оптимизам); креативност и хумор (трансформацију тешке стварности која смањује доживљај патње и безнађа); моралност (развијање принципа вредновања и обавезности на пристојност, саосећање, искреност и поштење). Студија о факторима породичне отпорности (Walsh, 1995, у: Половина, 2011) издваја три групе фактора: породични системи веровања (оптимистичко гледање на могућност превазилажења стресова и криза, вера у заједништво, учење и развој); породичне обрасце организовања (флексибилност, капацитет за промену, одржавање стабилности, повезаност, међусобну подршку, поштовање индивидуалности, спремност на помирење); и комуникацијске процесе у породици (јасноћа и доследност у комуникацијским порукама, отвореност у изражавању емоција, сарадничко решавање проблема).

Институционалне реакције на децје сведочење насиљу

Познавање и разумевање коинциденције насиља према женама и злостављања деце директно утиче на резултате стручних процена, судске одлуке и све интервенције које друштво и заједница нуде актерима. Поставља се питање јесу ли службе способне да сагледају овако сложене феномене, уважавајући истовремено обе перспективе (и перспективу жене и деце), без његовог фрагментирања, које нужно води пропустима и неодговарајућим интервенцијама (Venier, 2000; Davidson, 1995). Евиденције надлежних служби ретко садрже податке о историји насиља према жени и о начину на који то утиче на њене капацитете да се брине о деци (Kaufman & Little, 2003), а жене наводе да су више истицана питања њиховог родитељства него чињеница да су оне и деца злостављани (Hester & Radford, 1996).

Наше истраживање (Игњатовић, 2013) показало је да жене које су изложене насиљу у партнерској релацији имају мало информација о надлежностима јавних служби и њиховим могућностима у пружању заштите. Иако су неке известиле да су оствариле тражена права и добиле жељену услугу, неке су остале незадовољне, јер понуђене мере нису биле делотворне, односно нису довеле до заустављања насиља. Посебно је неодговарајуће саветовање жена да се „помире са мужем“, „да нађу начине да се боље слажу са њим“ и „да му се врате“, а све ради „добробити деце“, као и реакције стручњака којима се осуђује жена за ситуацију у којој се нашла, или се њен проблем, према сведочењу жена, „само евидентира“, без одговарајуће интервенције.

Забележено је игнорисање проблема насиља (чак и када је постојала документација), или фокусирање интервенција на „менталне проблеме“ жене или на њене „слабе родитељске капацитете“, издвојено из контекста насиља којем је била изложена. То је имало негативне последице по жену и њен однос са децом, није било у функцији заштите и јачања њених капацитета, а стварало је и страх да не остане без старатељства над децом (што се у неким ситуацијама и дешавало). Такође, истраживање је показало да су мало коришћени ресурси заједнице у пружању подршке жртвама насиља, женама и деци. Установе примарне здравствене заштите недовољно су коришћене као ресурс за саветодавни рад и за

превентивне активности, а предшколске и школске установе, иако погодне за превентивни рад и рану интервенцију, имале су изненађујуће мали број индивидуалних васпитно-образовних планова за децу са искуством насиља, која су се ретко обраћала самоиницијативно школском особљу за помоћ, иако је школско окружење значајан део њиховог свакодневног живота.

Све наведено потврђује значај усмеравања професионалне пажње (у теоријском и практичном смислу) на питања повезаности насиља према женама и злостављања и злоупотребе деце, боље дефиниције појава, увођење обавезног (систематског) идентификовања и утврђивања појаве, сагледања последица (актуелних и одложених, краткотрајних и дуготрајних) од прошлих и актуелног насилног дешавања на различите аспекте развоја детета и процену ризика од будућег насиља, боље разумевање снага ненасилног родитеља и детета, као и планирање окружења за опоравак детета, које не угрожава безбедност ненасилног родитеља (мајке).

4. РОДИТЕЉСКО СТАРАЊЕ У КОНТЕКСТУ НАСИЉА

Промена парадигми родитељство и најбољи интерес детета

Концепт родитељства, односно родитељског старања, доживео је неколико трансформација током двадесетог века,¹ а последња (80-их година) јесте од посебне важности за разумевање проблема којим се бавимо. Иако је, с једне стране, проблематизовано родитељство као генерички појам (говори се о „мајчинству“ и „очинству“), дошло је до фаворизовања концепта „заједничког родитељства“, који изједначава обавезе и права оба родитеља, што не одговара фактичким разликама у њиховим родитељским праксама. Потоњи концепт почива на претпоставци да су за правилан развој детета потребна оба родитеља и стабилност контакта, што у случају развода/раздвајања родитеља усмерава на преференцију „родитељског договора“, уместо „уплитања државе“, и на фаворизовање флексибилних модела одржавања личних односа између деце и родитеља, посебно оног с којим дете не живи. То условљава очекивања да бивши партнери изврше диференцијацију између партнерског односа (који је престао) и родитељског односа (који се наставља), да сарађују (буду у честом контакту) и подстичу децу на контакте са другим родитељем.

Иако се у основи ради о позитивним променама, њих није лако остварити, јер је развод по својој суштини одраз проблематичног и нефункционалног партнерства (тензије и конфликти се настављају и након раздвајања/развода). Оне показују свој противречан карактер посебно у ситуацијама када је у партнерском односу постојало насиље, када су му деца сведочила или су и сама била изложена

---

¹ Укључујући и замену ранијег термина „старатељство“ термином „родитељство“ (односно „родитељска права и обавезе“ или „план родитељства и времена“), наглашавајући да језичка промена истиче разлику у концептуализацији: док термин „старатељство“ подразумева „поседовање“ и „власништво“, нови термини почивају на концепту заједничког родитељства).

насиљу родитеља (Eriksson & Hester, 2001; McKnight & Erickson, 1999; Saunders, 2007; Connell, 2010), када долази до кумулативног утицаја два процеса: „развода“ и „партнерског односа који обележава насиље“.

Претпоставка о могућој диференцијацији између партнерске и родитељске улоге, која подразумева усмеравање на потребе деце, занемарује постојање дисбаланса моћи у партнерском односу и насилникове мотиве контроле и доминације, а имплицитно садржи и (неосновану) претпоставку да жена која је изложена насиљу својим поступцима може да утиче на понашање свог партнера. Истовремено, жене које су напустиле партнера због насиља истичу да су се представници надлежних служби више бавили питањем њиховог родитељства него чињеницом да су оне злостављане. Дobar део њих (60%) извештавао је да су приликом остваривања контакта насилног партнера/оца са децом психички злостављане, да им је пређено и да су застрашиване (Conroy, 1994; Hester & Radford, 1996). Без обзира на те околности, од жене/мајке се очекује да води (сталне) преговоре са оцем детета, што повећава безбедносне ризике и може да има бројне штетне последице.

С друге стране, увођење стандарда „најбољи интерес детета“² подразумева сложено процену различитих фактора. Ни поступак, нити „листа“ фактора нису јасно и једнозначно дефинисани (на пример, на почетку ова „листа“ није укључивала утицај насиља у породици на децу) (Hall, Pulver & Cooley, 1996; Emery, Otto, O'Donohue, 2005). Ова је промена кореспондирала са променом парадигме о родитељству: као добра решења претпостављени су заједничко родитељство, сарадња/пријатељски однос између родитеља и након развода и вансудски процеси.

Пораст свести о насиљу према женама, о изложености деце насиљу у тим ситуацијама, о ризицима и штетним последицама на развој деце довео је до унапређења законске заштите чланова породице од насиља. Насиље у интимном партнерском односу (у породици) постало је чинилац који је обавезно проверити код процене најбољег интереса детета, укључујући и могућност забране контакта

---

² Овај стандард укључује „старију“ и „нову“ верзију. Док је прва била фокусирана на психолошке компоненте родитељства (обезбеђивање стабилности и континуитета средине), друга усмерава на сложено процену многоструких фактора/утицаја и исхода релевантних за психички и физички развој детета, али их обично не спецификује, или оставља врло широк простор за разлике у експертским тумачењима.

насилног родитеља (Farney & Valente, 2003). Међутим, снажан утицај парадигми о заједничком родитељству и о важности одржавања личних односа детета са оба родитеља у пракси често онемогућава истовремено, интегрисано, холистичко сагледање, процењивање и одлучивање о сложеним феноменима као што су родитељско старање и најбољи интерес детета, укључујући и питање безбедности/сигурности за жене и децу, у контексту постојања насиља у интимном партнерском односу или у породици.

Родитељство и однос дете–родитељ у контексту насиља

Насиље у партнерској релацији утиче на родитељство, на однос родитељ–дете и на развој детета, међутим, истраживања утицаја нису једноставна и једнозначна, због преклапања различитих неповољних фактора.

Последице насиља на *здравље мајке* утичу на њен однос са дететом, родитељске вештине, могућност успостављања ауторитета и надзор детета. Мајке жртве насиља су у психолошком смислу „мање на располагању“ детету и имају недоследнији стил родитељства (Ajduković i Pečnik, 2000), могу имати озбиљне емоционалне и психичке стресове и проблеме (акутне или трајније природе), могу развити зависности од супстанци (као начин да се смањи напетост од стреса или носи са проблемима), што може погађати њихову улогу „доброг родитеља“ и условити тешкоће да се заштити дете, или водити злостављању и занемаривању детета (Edleson, 1997).

Налази говоре да психичко насиље има већи утицај на родитељски стрес жене него физичко насиље, али и да би требало расветлити односе између флексибилности, рањивости и контекстуалних фактора у развоју трауматских последица (Renner, 2009). Ефекти трауме жене која је сексуално злостављана на однос са децом мало су испитивани, али указују на смањење квалитета тог односа. Жене које су изложене насиљу у партнерском односу искусе и друге врсте психичких тешкоћа (ниско самопоштовање и самовредновање, осећај кривице, оптуживање себе), често имају слабију мрежу социјалне подршке и помоћи (због изолације коју насилник циљано креира), што може бити фактор ризика за однос

са дететом (Reid-Cunningham, 2009). Међутим, ниво родитељске топлине (изражен као повећана брига, емпатија и заштитничко понашање према деци) може бити и повишен, као резултат позитивне родитељске стратегије ради смањења последица насиља на децу (Renner, 2009). Многе злостављане жене су интернализовале моделе бригае о деци пре негативног искуства са насиљем, што им пружа могућност да на одговарајући начин брину, али не увек и да их заштите и да умање негативне ефекте изложености насиљу, што не зависи само од њихових индивидуалних ресурса (Summers, 2006).

Неке жене са искуством насиља оправдавају насиље и поричу штетну последицу злостављања деце, или криве дете због карактеристика насилног партнера, или га третирају као „лошег себе“, или убацују децу у обрнуте улоге, или верују да насилник воли децу (упркос постојању доказа за супротно) или занемарују и злостављају децу, што све представља последице различитих механизма одбране/преживљавања, а то често резултује одузимањем деце од жртава насиља (Stark, 2004). Међутим, налази потврђују да се понашање мајке и однос са децом мења када се заустави насиље (Kaufman & Little, 2003). Истовремено, овај однос може бити проблематизован дечјим разумевањем ситуације и активном улогом оца: позитиван однос деце према мајци може да повећава њихову изложеност насиљу, да услови веће насиље оца према мајци, деца могу да криве мајку што (дуго) трпи насиље, али и да је криве за раздвајање породице, да имитирају насилног родитеља (што смањује њихов страх и штити од директног насиља) (McGee, 2000, у: Lapierre, 2008). Кели говори о двосмерној управљености овог односа и понашања којима насилник истовремено контролише обоје – и жену и децу (Kelly, 1994).

Комуникација мајка–дете може бити врло компликована, а некада је карактерише тишина (не разговара се о насиљу, јер је то најбоље и најсигурније), што може да значи да ће се погрешно разумети потребе и мотивација обе стране (Mullender et al., 2002, у: Lapierre, 2008). Психотерапијски рад са мајкама и децом, посебно млађег узраста,³ има позитивне ефекте, јер пружа прилику да се у заштићеном окружењу отворено комуницира са децом. То значајно умањује

---

³ С њима мајке не разговарају о насиљу у партнерском односу, због страха од штетних последица или уверења да су деца премала да би приметила и разумела проблем, што је нетачно.

присуство симптомâ, а деци омогућава успостављање емоционалне регулације и кориговање когнитивних дисторзија, односно побољшава квалитет релације и квалитет мајчинства (Lieberman et al., 2005).

Истиче се како нису довољно истражени напори жена да се на дневној основи одупру насиљу и одговоре друштвеној дефиницији мајчинства, која пред њих ставља изразито високе захтеве. Феминистички оријентисане ауторке наглашавају да перспектива која укључује одсуство окривљавања жене, више практичне подршке и стављање фокуса на одговорност насилног мушкарца показује како је најбољи начин да се заштити дете деловање кроз заштиту и подршку његовој мајци (Redford & Hester, 2001). Малендер наводи да није случајно што злостављајући мушкарац напада мајчинство, јер он зна да је то важан извор позитивног идентитета за жену, зна да је њој важна релација са децом и да ће покушати да је очува, иако то истовремено може бити извор опасности. Због тога, иако се интереси жена и деце могу сукобити, осим када је то очигледно и представља нерешив случај, најефикаснији и најекономичнији начин да се помогне деци јесте да се схвати шта се дешава њиховој мајци и да се ради у савезу са њом (Mullender & Morley, 1994, у: Lapierre, 2008).

Наводи се да су анализе односа мајка–дете рађене без испитивања утицаја родних улога и моћи, с фокусом искључиво на децу, што је створило два теоријска тренда: дечја изложеност насиљу се аутоматски сматрала насиљем према детету; а циклична динамика насиља сматрана је узроком „међугенерациског преноса насиља“. Мајчинство је сагледано као детерминишући фактор заштите детета, а квалитет односа мајка–дете као један од најзначајнијих предиктора развоја деце. То је као последицу имало стављање нагласка на женин „недостатак“ и „неуспех“ као мајке, померајући пажњу са понашања насилног мушкарца и последица које то понашање има на обе стране, жену и дете, као и са њихових потреба (Lapierre, 2008).

Истовремено, родитељске компетенције *мушкарца-оца* који је насилан према супрузи, мајци деце, и његова улога у релацији са децом, иако важна истраживачка тема, минимизују се на различите начине. И поред потврда о непримереном поступању са децом и недостатку квалитетне родитељске релације, као и ризика да се насиље настави пред децом или да се пренесе на децу, постоји

широко распрострањена претпоставка како насилан мушкарац може да буде „довољно добар отац“, што резултује ставом како је нужно да одржава личне односе са децом (Bancroft & Silverman, 2006; Hester, 2004; Eriksson & Hester, 2001). Истраживања потврђују постојање конфузног, збуњујућег односа деце са насилним оцем, које настаје услед свести да је насиље погрешно и везаности или чежње детета за оцем.⁴

Насиље жешћег интензитета узроковало је више екстернализујућих симптома, а деца која су мање посећивала насилне очеве имала су и мање интернализујућих симптома (Israel & Stover, 2009; Edleson, 1997). Насилни партнери су склонији него ненасилни да злостављају децу (јер и њих виде као своје власништво) и да их кажњавају као што су кажњавали партнерке, а потврђује се ризик од сексуалне злоупотребе. Женино налажење новог партнера (и могућност да он успостави добре односе са „његовом“ децом) представља претњу, која покреће различите реакције (укључујући неосновано оптуживање за злостављање деце, прекид давања издржавања, покретање поступка за измену одлуке о поверавању деце). Сваки сусрет са децом може се користити за вербално и невербално застрашивање и жене и деце, али отац може чинити и посебне услуге деци или их поткупљивати, не би ли их придобио на своју страну, може им говорити да их мајка не воли, да их је оставила, или чинити да се деца осећају кривом због привржености мајци (Ross, 1996; Bancroft & Silverman, 2002; Bancroft, 1998).

Хамфриз сматра да насиље према партнерки представља напад на однос мајка–дете, који може бити директан или индиректан (Humphreys, 2010), а да „родно слепи“ термини, попут „родитељ/родитељство“, занемарују разлике у насиљу мушкараца и жена, наглашавају проблем мајчинства (због друштвеног очекивања од жениног родитељства), своде насиље на „брачни сукоб“, нуде услуге саветовања, наводе насиље жене као важнији чинилац, наглашавају друге проблеме које жена има (са алкохолом, менталним здрављем), сагледане изван

---

⁴ Дете истовремено изражава и наклоност и озлојеђеност, и бол и разочарење због очевог понашања. Потврђује се постојање више симптома код деце која су била излагана „многоструком искуству“ насилних очева (биолошких и неболошких), а није установљена доследна разлика у последицама ако насиље потиче од биолошког или неболошког оца, мада се говори о више страха код деце од очуха, о већој заступљености емоционалног злостављања очуха и више самокомпензације када су насиље чинили биолошки очеви.

контекста насиља (Humphreys, 1999, у: Lapierre, 2008). То може водити очекивању да жена мора заштитити дете (најчешће напуштањем насилног партнера), а уколико се то не деси, може бити окривљена за „пропуст да се заштити“, што код жена условљава страх од пријаве насиља, због страха од одузимања деце, посебно појачан код жена из маргинализованих група (Magen, 1999). Из наведених разлога примарно усмерење интервенција требало би да буде подршка женама – не само да разумеју насиље према себи, него и начин на који оно нарушава њихов однос са децом – и јачање релације мајка–дете. То захтева нову концептуализацију материнства у контексту насиља у партнерском односу, повезивање проблема са родним улогама и дистрибуцијом моћи, јасно именовање мушког насиља према женама, уз укључивање жениних вишеструких идентитета, различитих у различитим околностима (Lapierre, 2008).

Утицај насиља према жени у периоду сепарације и развода на децу и родитељство

Када у партнерском односу постоји насиље, одвајање и развод партнера, који се понекад виде као решење за заштиту деце, не мора да значи заустављање/ престанак насиља. Деца могу на различите начине бити „увучена“ у насиље и развијати разнолике стратегије да би заштитила и себе и мајку. Могу да остану са насилним оцем након раздвајања/развода родитеља, као последица очевог притиска или претње, или као начин да се жене присиле на остајање у браку.

Нека су деца изложена насиљу за време сусрета са оцем, што укључује и одвођење и задржавање против њихове воље, добијање од деце података о мајци, коришћење деце да се пренесу претње и насилне поруке, небригу према лечењу болесног детета или запуштање и угрожавање детета (због алкохола, дроге, опасне возње и сличних понашања). Поједина деца могу бити уплетена/увучена у злостављање мајке. Ове очеве тактике непосредно утичу на изражавање „жеље/избора“ детета у вези са местом живљења, али их стручњаци не препознају и не разумеју увек, па настало стање не резултује одговарајућим интервенцијама (Hester & Radford, 1996).

Иако је неоспорно да деца могу волети очеве, или осећати бол због одвајања, чак и када су они насилни, то не искључује штетне последице насиља на децу. Истовремено, наводи се да нису регистроване штетне последице уколико се деца у овим околностима не виђају са очевима. Чак и када дете жели контакт, он носи ризик од злоупотребе, јер се тек мали број насилних партнера промени после развода. Истиче се да деца која сведоче насиљу против мајки постају део „непоштене завере ћутања“, уче да лажу, да суспендују остваривање својих права, живе у свету илузија, не смеју да се љуте, повуку, страхују да искрено изразе своја осећања, чак и када се контакт са оцем надгледа.

Дете се акомодира злоупотреби, претвара се да се ништа није десило (јер се сви праве да се ништа није десило, укључујући и стручњаке). Оно може бити манипулисано чак и када је било директна жртва насиља, те његов „избор“ не би требало да буде руководећи фактор одлука о поверавању и моделу одржавања односа са оцем. Наводи се како је једини начин спречавања штете од овог „подмуклог вида злостављања“ да се привремено забрани (суспендује) контакт, да се обезбеди „период хлађења“, после којег дете лакше може да изрази своје жеље, укључујући и одлуку да не жели контакт са оцем (Straton, 1993).

Подаци говоре да су жене, када је у партнерској релацији било насиља, преферирале формализоване моделе контакта деце са оцем: одређено место, време и избегавање контакта код преузимања детета. Истовремено, очеви су предлагали флексибилне и *ad hoc* моделе. И када су жене сматрале да су односи деце и оца потребни и важни,⁵ у случају да су их деца избегавала, од жена се очекивало да их увере у обавезност контаката. Дечје избегавање односа са оцем тумачено је као мајчина нетрпељивост и освета, без разматрања питања сигурности за децу и за мајку (Hester & Radford, 1996).

Иако подаци говоре о малом броју намерно лажних оптужби за насиље,⁶ тврдње да се оне користе као тактике у бракоразводном поступку изазивају озбиљну забринутост стручњака. Постојећа истраживања говоре да у парницама

---

⁵ На пример, зато што је он био „добар отац“, зато што деца то желе, јер није директно злостављао њих, или као начин да се отац приволи да преузме део обавеза према детету.

⁶ Наводи се да сепарација између партнера подстиче тензију и хостилност, што укључује и умножавање навода о насиљу према женама и злостављања деце, али и „лажно пријављивање“ насиља и злостављања.

(не само у вези са разводом) има 5–10% пријава физичког и сексуалног злостављања деце, а да је до 2% намерно погрешних, односно лажних навода (Thoennes & Tjaden, 1990; Trocm'e, Bala, 2005; Flood, 2010; McDonald, 1998). Утисак о распрострањености ове злоупотребе, према неким ауторима, настаје због тежине и трајања поступака или зато што су подаци добијени на малим и специфичним (клиничким) узорцима. Иако мајке подносе више пријава за злостављање деце против очева (две трећине свих), а половина неће бити потврђена (због недостатка доказа), незнатан број је намерно лажних (1,3%), док је значајно већа вероватноћа да ће очеви поднети лажне пријаве против мајки о злостављању деце (чак 21% биле су намерно лажне) (Bala & Schuman, 1999).

Чињеница да се током развода региструје већи број пријава за насиље у партнерском односу (о којима није било ранијих евиденција) условљена је различитим разлозима. Жене су веровале да ће окончање везе довести до решавања проблема (а када се насиље настављало, биле су приморане да га пријаве), или су тек након напуштања насилника постале способне да именују и говоре о насиљу. Тада се често први пут пријављује и злостављање деце (што се такође третира са неповерењем). Злостављана деца постају свесна да би поверавање оцу или присиљавање да проводе време са њим (без заштите) било више угрожавајуће, или злостављање деце може да почне или да се развије у периоду раздвајања и развода родитеља (Bancroft, 1998). Законска обавеза пријављивања сумње на злостављање деце такође је утицала на повећан број пријава, укључујући и оне са погрешно протумаченим симптомима (Wakefield & Underwager, 1991; Wakefield, 2004).

Посебно су осетљиве пријаве сексуалне злоупотребе деце, јер често недостаје конклузивна форензичка евиденција.⁷ Дете које је било сексуално злостављано може бити у страху да га открије док је породица на окупу (посебно ако му је прећено могућношћу распада породице), а злостављајући родитељ тежи да одржи тајност овог односа (Bala & Schuman, 1999; Bala et al., 2001). Треба рећи да истраживања у нашем контексту потврђују широко распрострањену

---

⁷ Физички симптоми понекад могу бити погрешно тумачени, децје изјаве каткада могу бити проблематизоване или контаминиране, што све налаже пажљиве процене и развој јасних критеријума, али не упућује на пораст лажног пријављивања насиља у периоду развода.

претпоставку о постојању „лажног пријављивања“ и злоупотреба од стране жена, када се ради о насиљу у породици и злостављању деце, која упућују на исти проблем неразликовања пријава које нису основане и доказане од намерно лажних пријава (Игњатовић, Павловић-Бабић, Лукић, 2015).

Често се разлози и страхови жена које не желе да се договарају са насилним партнером, или инсистирају на поштовању правила, или оспоравају контакте детета са оцем у циљу заштите, тумаче као претерани, неразумни, штетни за децу, што их може изложити присилним извршењима или санкцијама које доводе у питање њихова родитељска права. То омогућава насилном партнеру, оцу деце, да настави контролу бивше партнерке преко остваривања „родитељских права“, јер право детета да буде у контакту са родитељем постаје право родитеља-оца и готово обавеза детета – чак и када дете одбија контакте, они ће бити организовани у контролисаним условима. Истовремено, примећује се да је очинство „добровољно“, јер не постоје санкције за оца који одбија или нередовно практикује контакте, чак и када дете то жели (Eriksson & Hester, 2001). Због тога се наводи да је очинство заменило брак као социјалну институцију која одржава контролу мушкараца над женама (Nordborg, 1997, у: Eriksson & Hester, 2001), што потврђује и јачање „покрета за права очева“. Тако су политика равноправности родитеља и права детета на одржавање личних односа са оба родитеља охрабриле насилног родитеља да затражи права већег приступа деци, без обзира на насилно понашање према њиховој мајци (Flood, 2010).

Стручне процене и одлуке о родитељству у контексту насиља

Сложени феномени, као што је питање безбедности жене и деце у периоду одвајања од насилног партнера и питање родитељства у контексту насиља у интимном односу партнера, без обзира на увећано знање, промене закона и политика и развој услуга, стављају пред практичаре (стручњаке који се баве проценама, одлукама и услугама) велике захтеве. Не постоје очигледна и једноставна решења, као ни заједничке стратегије и јасни стандарди, а

појединачни концепти нису у стању да понуде задовољавајуће одговоре, што ствара забринутост у односу на могућност да се истовремено постигне безбедност за жене и за децу. Овде ће бити набројани и кратко описани концепти (навођени у литератури) који могу да имају збуњујући и контрадикторни ефекат на разумевање и поступање стручњака.

Најпре, стандард *најбољи интерес детета* постављен је широко и недовољно јасно, а наводи се да укључује синтагму „брига за“, што би требало да значи активан став праћења и заштите детета (у дужем периоду) и „добробит детета“, што подразумева процену развојних потреба детета и условâ живота, процену интеракција са родитељима и осталим значајним особама, али укључује и жеље детета. Сложеност феномена и захтева процене отежава успостављање емпиријски довољно утемељених и јединствених показатеља, а неодређеност и пренаглашавање актуелног стања отежава предвиђање, односно долажење до ваљаних процена и одлука (Marzine-Harges, 2003; Половина, 2011). Стандарду се замера и једнако третирање родитеља, поред *de facto* разлика у њиховим праксама, али и то што у време његовог конципирања насиље у породици није било у фокусу друштвене пажње, због чега је изостало са листе значајних фактора процене (Straton, 1993). Он подразумева могућност родитеља да заштити дете, али мајка која не може да заштити себе – тешко може да заштити дете (Schechter & Edleson, 1994). Иако је насиље у породици постало обавезан фактор процене, оно није нужно узимано као одлучујуће за поверавање деце и одређивање модела одржавања односа са (насилним) родитељем (Saunders, 2007).

За концепт *заједничког родитељства* експлицитно се претпоставља да је „најбољи интерес детета“, али у контексту насиља у партнерском односу потпуно се занемарују негативни ефекти на жену и на децу, што укључује наставак узнемиравања и/или злостављања, коришћењем ове могућности за приморавање партнерке да преговара и прихвати неповољнија решења и исходе – на пример, смањено издржавање деце, одустајање од заједничке имовине, од кривичног гоњења или од тужбе за мере заштите (Straton, 1993; Morrell et al., 2005; Kernic et al., 2005; Saunders, 2007).

Концепт *пријатељски родитељ* конструисан је да би се стимулисао договор између родитеља (у „најбољем интересу детета“), који се у контексту

насиља претварао у присиљавање жене да остане у контакту (и прихвати неповољне предлоге), јер је одбијање тумачено као њена „несарадња“ (без разумевања разлога). Жене су оптуживане за лажно пријављивање насиља или за активно настојање да спрече однос детета са оцем, што је рутински коришћено за уцењивање од стране насилника, а у неким случајевима и за санкционисање или ограничавање родитељских права (Straton, 1993; Saunders, 2007; Bancroft et al., 2002), те су неки аутори мишљења да би га требало укинути или бар ограничити (Dore, 2004).

Посредовање (медијација), иако значајан поступак за успостављање сарадње родитеља у послеразводном периоду (Џамоња Игњатовић, 2009), постаје неодговарајуће у ситуацијама насиља у партнерском односу. Показало се да насилни партнери имају бољу контролу у процесима, да жртва није у прилици да распозна и јасно изрази своје потребе или заступа своје интересе, да попусти и прави компромисе, што индиректно подстиче пораст насиља после развода (Ellis, 1987, Lerman, 1984, у: Cahn, 2006). Истовремено, медијатори нису били у стању да примете „симболичку контролу“,⁸ а у неким случајевима у њиховим извештајима није фигурирало ни насиље за које постоји документација (Cahn, 2006). Коначно, утицај мишљења медијатора на судске одлуке није неутралан (Johnson, Saccuzzo & Koen, 2005; Saccuzzo & Johnson, 1999), због чега се новијим законским решењима забрањује обавезна медијација (односно алтернативна разрешења).

Синтагма *пропуст да се заштити* садржи претпоставку о изједначавњу сазнања о насиљу са способношћу да се злостављачко понашање заустави, односно да се заштити дете. Страх злостављаних жена сматран је неоправданим, тако да се губила разлика између родитеља који злоставља и ненасилног родитеља који не заштити, што је довело до окривљавања мајки. Експлицитни захтев да она (по сваку цену) заштити дете од изложености насиљу у партнерском односу, без сагледања ризика од ескалације насиља, или разлога за мајчино нечињење, доводило је до страха од одузимања деце, као крајње консеквенце за неуспех. Новије законске промене су ишле у правцу процене „разумног напора“ који је жена чинила у заштити детета (Cahn, 2006; Enos, 1996; Veiner, 2000; Davidson, 1995) и остваривања заштите (безбедности) за мајку и дете.

---

⁸ Ово отуда се неке манифестације насиља не препознају, немају значење изван интимног контекста.

Злостављање деце које врше *жртве насиља* (најчешће мајке) изазивало је велику пажњу система, без сагледања и разумевања разлога, који, између осталог, потичу и од немогућности жртве да се носи са насиљем према себи. Иако не постоји прецизан теоријски концепт којим се објашњава узрочно-последична веза ових појава⁹ (Stark 1999/2000), подаци упућују да заустављање насиља и пружање подршке жртви и деци у кратком периоду омогућава опоравак и поправљање односа (Davidson, 1995). Старк наглашава важност разумевања тактика којима злостављач утиче на женину перцепцију ситуације и којима ограничава њену слободу и могућност избора (концепт „упадања у замку“). У том контексту, захтеви које намећу службе могу да доведу до „двоструке спутаности“ (од насилника и од јавних служби), што жени намеће немогућ избор (Stark 1999/2000).

Обимна литература посвећена је *синдрому родитељског отуђења*,¹⁰ за који се тврди да представља стратегију коју користе мајке против очева. Аутори наводе да је потребно разликовати реално отуђење у односу на оптужујуће отуђење, јер у првом постоје реални (доказани) разлози зашто дете одбија контакте, док у другом не постоји историја родитељског понашања која би могла узроковати такво одбијање. Говори се о континууму отуђујућег понашања детета (Kelly & Johnston, 2001), а ово се питање сагледа и у светлу теорије осећајног везивања (Garber, 2004). Истиче се да још нема довољно емпиријских провера и потврда, али да студије говоре о настајању траума код деце која се присиљавају на контакт (Achimovich, 2003), као и да, када се установи постојање злостављања, тврдње о отуђењу детета не би требало узимати у обзир (McInnes, 2003; Meier, 2009; Neustein, Leshner, 2009; Hoult, 2006).

Дискусије о *способности детета да извести* о искуству насиља потврђују да деца ретко измишљају приче о злостављању, да обично могу адекватно извести о догађајима, посебно ако су им вербалне способности одговарајуће

---

⁹ Садашња објашњења („синдром злостављане жене“, „научена беспомоћност“, „посттрауматски стресни поремећај“) не одражавају на најбољи начин женину позицију и могу да услове неповољне процене и лоша решења.

¹⁰ Овај конструкт је предложио Ричард Гарднер (Richard Gardner, 1987) као одговор на све чешће пријављивање сексуалне злоупотребе детета у парницама за поверавање детета и одређивање модела виђања, али тај концепт није добио научну потврду, те се инсистира да он не буде разматран у поступцима.

(узраст од четири године), да нису сугестибилна и да имају поуздана сећања (поготово ако су се догађаји насиља понављали). Истраживања уверавају да су лажни наводи ретки, али да често нема много или довољно квалитетних доказа који упућују да је дете доживело то о чему извештава, као и да су деца која су давала лажне изјаве била инструктирана од стране одраслих, што се у њиховим исказима лако могло открити. Истовремено, аутори афирмишу важност начела да процењивачи имају експертска знања у процени деце, а посебно специјализована знања у процени злостављане деце и сексуалне злоупотребе (Quadrio, 2003; Dallam, 1999).

Наводи се и да је *испитивање мишљења детета* (партиципација у поступцима) бивало проблематично, односно да деца или нису питана, или није преиспитивана исказана жеља да се живи са насилним оцем, или да се одбије контакт са мајком, у контексту насиља у породици којем деца сведоче (Hester & Radford, 1996). Сматра се да би изјавама деце о виђењу ситуације требало приступити уз велики опрез (Bancroft, 1998), јер није спорно да деца могу волети очеве, чак и када су они насилни, али, због чињенице да се мали број насилника промени, чак и када дете жели контакт, то може довести до злоупотребе и манипулације (Straton, 1993). Истовремено, дететова жеља не мора да буде његов/њен најбољи интерес, те би сагледање позиције у контексту требало да споји право детета да изрази мишљење/жељу и могућност да буде заштићено/безбедно (Hermany & Otto, 2010; Lehrmann, 2010).

Истраживачи се слажу да ће практичари имати много проблема у проценама и одлукама о родитељском старању у контексту насиља у интимном партнерском односу, посебно у постизању истовремене безбедности за жену и дете. Наводи се како жена нема начина да избегне манипулације (оптужбе за лажно пријављивање насиља, претеривање, непријатељско и раздражљиво понашање, или за нефлексибилност и осветољубивост, док насилник уме да делује пријатељски, артикулисано и мирно), укључујући и процесе који подразумевају њихово сусретање и ревиктимизацију жртве, који иду у корист насилника (Bancroft, 1998).

Иако закони подржавају интервенцију у породици и заштиту деце, тумачење проблема као комуникацијског и брачног сукоба (што укључује оба

родитеља, чак и када је очигледно да су врсте и износ те укључености неједнаки) и фокусирање на одговорност мајке за бригу и заштиту деце доводе до тога да се губи улога примарног насилника. Неки су насилници врло вешти у контроли својих реакција, али и реакцијâ представника система (полиција, социјалне службе, тужилаштво), тако да жена нема начина да избегне манипулацију (Bancroft, 1998).

С друге стране, стручњаци су под великим оптерећењем поверених овлашћења, за шта су потребни добра квалификација и искуство, али и довољно ресурса, што није случај у социјалним службама¹¹ (Douglas & Walsh, 2010). Такође, недостају програми подршке који омогућавају мајкама да се изборе са својим трауматским искуством, како би на најбољи начин заштитиле децу. Опет, проблем може да потиче и због чињенице да мајчина прецепција ситуације није увек довољно добра, или да она и деца имају вишеструке проблеме за које стручњаци или немају или не знају решење – на пример, заштита деце која су жртве насиља а имају проблеме у понашању, подршка за мајке које су жртве а имају проблем зависности или проблем са менталним здрављем (Mandel, 2010).

Наводи се да стручне процене у овим околностима немају задовољавајућу поузданост, што праксу чини проблематичном. Уз неодговарајуће концепте и игнорисање чињенице да је насиље кривично дело (а не искључиво проблем партнерских односа), коришћење психолошких тестова не може да понуди одговоре (Fields, 2008; Berger, Rosenberg, 2008). Примећује се да насилници успешно контролишу своје особине (антисоцијалне, зависне, нарцистичке), док злостављане жене могу бити описане као да имају озбиљне недостатке (гранични поремећај личности, параноидне црте), без узимања у обзир контекста насиља. Иако су депресија и симптоми посттрауматског стресног поремећаја пролазног карактера, многе злостављане жене изгледају нестабилно, нервозно, хостилно, или емоционално равнодушно и отупљено, услед психолошких тактика које користе насилници. Иако ће се њихово стање битно поправити (у року од шест месеци од престанка насиља), а, истовремено, успешан завршетак програма за насилнике неће значити престанак злостављања партнерке (Emery, Otto,

---

¹¹ У њима су често запослени млади и неискусни радници, где постоји велика флукуација, велики број предмета, неадекватна подршка и надзор, о чему сведочи присуство феномена изгарања.

O'Donohue, 2005), природа процена (процена актуелног статуса) не иде им у корист.

И истраживања судске праксе потврђују тешкоће у одлучивању о родитељском старању у контексту насиља. Мајкама ће у већем проценту бити поверена деца (јер оне више од очева траже поверавање), биће мање заједничког поверавања и више рестриктивних мера за контакте детета са насилним партнером/родитељем, али између 25 и 50% случајева остаје спорно (Morrell et al., 2005), што повећава ризик да злостављана жена изгуби право на родитељско старање. Наводи се низ проблема: мањак документације/евиденције о насиљу (материјализоване историје насиља) и недостатак делотворних мера заштите од насиља,¹² терет доказивања био је на жртви, постављано је питање кредибилитета жртве, очевима је ретко забрањиван контакт. Иако је суд три пута чешће ограничавао права очева који су били насилни у односу на оне који нису, укупни број тих случајева у односу на број случајева са документованим насиљем био је свега 16% (Kernic et al., 2005). Показује се и да многе судије разматрају ризике и одређују надзиране контакте, или стриктно време виђања и место контаката, условљавају контакте похађањем програма за насилнике и одређују мере заштите од насиља (Cahn, 2006; Rosen, O'Sullivan, 2005).

Неадекватност процена и одлука у овој области приписује се недостатку специфичних знања, обуке и вештина (Geffner et al., 2009). Пажња се усмерава на нејасне смернице и ограничења „објективних техника“ (психолошких инструмената процене). Истраживања праксе психолога показују да су интервјуи и психолошко тестирање најучесталије методе процене, а следе посматрање односа родитељ–дете, разговори са „трећим лицима“ (половина процењивача), посете породици у дому (тек трећина процењивача) како би се стекло боље разумевање. Истиче се да психолошки тестови у овој области не одражавају највише стандарде научности (ваљаност мере), а неки сматрају да би требало довести у питање чак и употребу добро стандардизованих инструмената уколико они нису намењени испитивању појаве.

Посебан опрез се захтева код употребе пројективних техника (у односу на поузданост и ваљаност интерпретација), али се указује и на проблематичност

---

¹² У скоро половини случајева са документованим насиљем то није утицало на одлуке о контактима.

интервјуа (због разлика у садржајима и интерпретацијама), на сложеност посматрања интеракција (неструктурирана техника, нерепрезентативан узорак понашања, проблематично прикупљање, кодирање и анализа података). Такође се наводи да испитивање мишљења детета и образлагање зашто га треба или не треба узети у обзир представља посебан изазов. Указује се на потребу постојања свести о присуству системске пристрасности, укључујући и родну, као и на проблеме који проситичу из ангажовања већег броја процењивача (Emery, Otto, O'Donohue, 2005).

Истовремено, истраживања о проценама социјалних радника говоре о тешкоћама да се сагледа проблем злостављања деце повезано са насиљем према женама,¹³ проблем у разумевању женине амбивалентности према насилном партнеру („зашто остаје“) (Saenger, 2000) и да се успостави интеграција између њене сигурности и одговорности за добробит и сигурност деце. Пробна примена упитника, којим су прикупљане повезане информације о проблему насиља према женама и злостављању деце, показала је пораст откривања случајева злостављања жена (више од два пута), пораст упућивања на услуге (уместо издвајања деце из породице), и боље сагледање тога шта су жене све радиле да би постигле безбедност (да нису пасивне и беспомоћне жртве). Ипак, отпор у примени упитника потиче од комплексности проблема, али и због повећања одговорности социјалних радница¹⁴ (Magen et al., 1995; Magen, Conroy & Del Tufo, 1997; Magen & Conroy, 1998).

Међутим, и вишеструка улога социјалних радница (која укључује идентификовање потреба и проблема, пружање информација, успостављање поверења, утврђивање снага, усмерени рад према циљевима и оснаживање клијенткиња да постигну аутономију) представља проблем (Saenger, 2000). Ипак, остаје питање да ли социјалне раднице нису виделе или нису успеле да схвате шта су виделе у конкретној ситуацији, или имају уверења о важности брака и

---

¹³ За то постоје „институционални разлози“: мајке се виде као одговорније за добробит деце, као родитељ који врши више занемаривања и злостављања деце, или дозвољава да деца буду злостављана или изложена насиљу, без разумевања насиља којем су и саме изложене, чак и када служба види мушкарца као учиниоца насиља према жени.

¹⁴ Истовремено, жене су изразиле задовољство што су питане за насиље, јер им је то омогућило да систематски сагледају безбедносне ризике, добију информације и буду упућене на услуге.

породице (на штету добробити жена и деце), што нагласак ставља на ментално здравље (патологију) појединца, уместо на разумевање неправде (учињено кривично дело). Једно истраживање говори и о томе да је велики број социјалних радница (57%) имао лично искуство насиља (што није неочекивано, јер струку чине жене), а злостављане жене (у свим културама) криве себе за злостављање и окривљавају жене за то што су остале у насиљу (Danis, 2003).

Коначно, захтева се да експертска процена (вештачење) буде изведена из добро познатих научних чињеница, опште прихваћених у области којој припадају. Иако стандард није лако постићи, наводи се пет фактора провере (критеријуми Daubert-а): „тестабилност“ теоријских основа за експертско мишљење; стопе грешке у вези са изабраним приступом (ако су познате); да ли су техника или приступ на којем је базирано мишљење подвргнути рецензији; да ли постоје стандарди којима се контролише примена технике; да ли су техника и приступ општеприхваћени у релевантној научној заједници (Marzine Harges, 2003). Велика варијабилност у налазима стручњака тумачи се недостатком знања (нема довољно научних доказа), јасних смерница (како да се спроведе процена), али и чињеницом да наука не може одговорити на вредносна питања (Emery, Otto, O'Donohue, 2005).

У том смислу аутори (Gould, Martindale, Eidman, 2007) наглашавају како насиље треба да буде фактор процене код развода, како евидентно штети деци, како би стручњаци требало да буду боље обучени, али и како би суд требало да има ограничене улоге у одређивању понашања родитеља, као и да се у стандард *најбољи интерес детета* „утрпавају“ неартикулисане вредности. Међутим, Старк сматра да ови аутори релативизују и умањују значај читавог низа специфичних карактеристика родитељства, процена и одлука у контексту злостављања које мушкарци чине женама, односно да не признају и не дискутују два критична питања: да су модели одржавања личних односа деца са оцем контекст за настављање насиља, односно злоупотребу партнерке, као и да стручњаци у овим случајевима углавном не покрећу поступке за мере заштите од насиља. Критикује се стављање нагласка на физичко насиље и занемаривање различитих форми злоупотребе и злостављања, као и став да насиље не оставља дугорочну штету за децу.

Такође, Старк оспорава и став ових аутора о томе да је актуелни политички и нормативни контекст „родно пристрастан“ у корист жена, као и њихово залагање за „родно неутрално“ сагледање проблема, јер модели који подразумевају да су мушкарци и жене једнако насилни нису добили недвосмислену емпиријску потврду. Он сматра да, чак и да је „ситуационо“ насиље или „сукоб“ чешће присутно у ситуацијама развода и поверавања деце, то не мора значити да је насиље у овом контексту минимално, јер су кључне тактике контроле (а не учесталост, интензитет или тенденција ескалирања насиља). Контрола присилом, као најчешћи контекст злоупотребе, циља на личност жене, улива паралишући ниво страха, губитак самопоштовања, зависност, чак и пошто се партнери раздвоје.

Међутим, Гулд и сарадници не сматрају ово насиље критичним за процене, већ указују на учесталост ситуационог насиља (због стреса одвајања), које неће ескалирати, наводећи да деца могу бити угрожена, али да је то пролазног карактера. То имплицира да је потребно радити на постизању компромиса између родитеља, што обично значи да се мушкарцу ограничи физичко насиље, а да жена одустане од неких аспеката своје аутономије, чиме се постиже циљ мушкарца. Према Старку, ако стручњаци то прихате, они се сврставају на страну насилника, што може бити опасно. Старк критикује и аргументацију о „топлом“ односу деце са насилним оцем, односно о „довољно добром родитељу“, наводећи да се блискост деце са насилним родитељем може објаснити на различите начине, те да, иако су жеље деце важне, треба поставити границе, јер деца треба да буду ослобођена осећања кривице или одговорности за ситуацију (Stark, 2009).

Утицај уверења стручњакâ на процене и одлуке о родитељству у контексту насиља

Без обзира на формалну стручну обуку, уверења стручњакâ (личне теорије, митови и заблуде), која настају на бази неутемељених знања (емпиријски слабо документованих или за феномен неадекватних теоријских концептуализација) или због снажног утицаја друштвених предрасуда и стереотипа (посебно изражених у

односу на родну политику), могу утицати на процесе процене и одлучивања о безбедности жена и деце. У страниј литератури се дискутије велики број различитих уверења која заступају стручњаци, која су уочена анализом судске праксе или на основу истраживања (Dallam & Silberg, 2006; АВА 2006; Jaffe, Crooks, & Poisson, 2003a), а која су сагласна са практичним искуством консултанткиња које у оквиру Аутономног женског центра пружају емоционалну и правну подршку женама које су изложене насиљу. Ова уверења су груписана око неколико тема, ради лакшег праћења: утицај насиља на децу, родитељство у контексту насиља, реакције деце на насиље у родитељском односу и уверења у вези са способношћу стручњака за процене.

Уверења о утицају насиља на децу. У литератури се наводе следећа уверења: „насиље у партнерском односу је понашање између одраслих, те није релевантно за поверавање детета“; „историја злостављања у партнерском односу нема никакве везе са злостављањем деце“; „лош ефекат насиља у породици на децу је минималан и кратког трајања“ (или: „ако деца нису директно злостављана, она нису оштећена ефектима сведочења насиљу у породици“); „деца су у мањој опасности од злостављања када се родитељи одвоје или разведу“ (или: „насиље у породици се зауставља раздвајањем партнера“); „насиље у партнерском односу се ретко појављује у парницама за поверавање деце“; „наводи о сексуалном злостављању деце чести су, а убелјива већина је лажна, непотврђена или неоснована“ (измишљена од стране мајке).

Дискутујући о наведеним уверењима, аутори истичи чињенице које их оповргавају, а пре свега неспорну потврду преклапања између насиља према женама и злостављања деце. Истраживања потврђују да је злостављање деце често мотивисано намером партнера да контролише и злоставља партнерку и током заједничког живота и након раздвајања (Bancroft & Silverman, 2002; Stark, 2009), због чега су злостављане жене суочене са озбиљним ризицима да се насиље настави или ескалира. Наводи се да, без обзира на могућност остављања (дугорочних) штетних последица на развој детета, сама чињеница да је насиље било контекст одрастања није у „најбољем интересу детета“ (АРА, 1996; Appel & Holden, 1998; Edleson, 1999; Ross, 1996). Подаци истраживања потврђују да насилници немају одговарајуће родитељске капацитете, да су лош узор/модел за

децу, да код деце изазивају конфликт лојалности и да постоји потенцијални ризик за будуће злостављање деце (Bancroft & Silverman, 2002).

Такође, бројна истраживања упућују на то да ће деца која сведоче насиљу имати тешкоће сличне деци која су директно злостављана, а да се бележе повољни ефекти када су деца била у безбедном окружењу, када су имала прилике да говоре о том искуству и када се нису виђала са насилним оцем (Morrill et al., 2005; Edleson, 1999; Jaffe, Wolfe, & Wilson, 1990). Наводи се да је психолошка добробит и безбедност ненасилног родитеља (мајке) најбољи предиктор опоравка деце (Neilson, 2001, у: Jaffe, Crooks, & Poisson, 2003b; Bancroft 1998). Насилни партнер ће чешће тражити да му деца буду поверена, неће поштовати модел виђања са децом, као ни мере заштите од насиља (Scott et al., 2002; Zorza 1996). Подаци такође показују да 25–50% оспораваних случајева поверавања деце садржи наводе о насиљу (Jaffe & Austin, 1995; Johnston & Campbell, 1988, у: Jaffe, Crooks, & Poisson, 2003b), као и да су извештаји о сексуалном злостављању деце релативно ретки у парницама за развод (6% случајева), да је две трећине основано, а да највећи проценат лажних пријава поднесу очеви (Thoennes & Tjaden, 1990; Brown, 2008; Bala & Schuman, 2000).

Уверења о родитељству у контексту насиља. Ова уверења стручњака укључују мишљење да „родитељ који злоставља неће тражити да му дете буде поверено“; да „насилном оцу деца не могу бити поверена“; да је „родитељ који злоставља дете ментално болестан“; да „мајке које су подобне за родитељство не могу изгубити у спору за поверавање детета“; да је „већа вероватноћа да деца буду злоупотребљена кроз бригу мајки него од стране очева“; да је „синдром родитељског отуђења општепознат и добро документован феномен“.

За већину ових уверења постоји значајна евиденција о неутемељености, а кључни аргументи обухватају: истраживања потврђују да злостављајући родитељ два до три пута чешће у односу на незлостављајућег тражи да му деца буду поверена, што резултује чешћим поверавањем деце насилном родитељу, или мање повољним аранжманима родитељства (APA, 1996; Jaffe, Crooks, & Poisson, 2003b; Bancroft, 2002; Saccuzzo & Johnson, 2004; Kernic et al., 2005). Такође, тек мањи проценат насилника (мање од 10%) има ментална обољења (Gondolf, 1999; Gelles

& Strauss, 1988), а психолошка тестирања нису најбољи предиктори насилног понашања, нити родитељске подобности (O'Leary, 1993).

Иако је уврежено мишљење да су мајке неподобне за самостално родитељство само у случају да злостављају и занемарују децу, судска пракса показује како су оне у већем ризику да им дете не буде поверено уколико у процесу развода извисте о насиљу, посебно ако су њихови партнери вешти да их дискредитују и да се прикажу као добри/брижни очеви, а процењивачи превиде или умање насиље, или патологизују мајчино стање, или је оптуже за неспремност на сарадњу или намерно отуђивање деце (Saccuzzo & Johnson, 2004; Golding 1999; Dore, 2004; Zorza, 1992; Morrill et al., 2005; Kernic et al., 2005). Истраживањима која говоре о томе да су жене чешће насилне према деци него мушкарци (што имплицира да већа опасност за децу прети од мајки) замера се да изједначавају злостављање са занемаривањем, да превиђају да су мајке доминантно у контакту са децом, а да подаци о тешком повређивању и фаталитету недвосмислено потврђују да су очеви већином учиниоци насиља (Schnitzer & Ewigman, 2005, у: Dallam & Silberg, 2006; Starling et al., 1995, у: Dallam & Silberg, 2006; Crowley, 2005). Такође, наглашава се да, иако је синдром „родитељског отуђења“ често коришћен у парницама за развод, он нема научну потврду (APA, 1996; Brown, 2008).

Реакције деце на насиља у родитељском односу. Међу стручњацима је распрострањено уверење да „ако деца не демонстрирају страх или аверзију према родитељу, нема разлога да он не добије отворен модел одржавања односа или да му деца не буду поверена“. Истраживања показују да су у овим ситуацијама разлози за децје одлуке и понашање многобројни, а нека од њих упућују на модел „трауматског везивања“ са родитељем који је насилан¹⁵ (Bancroft & Silverman, 2002; Lowes-Herman, 1996).

Уверења стручњака у вези са проценама. Сматра се како су „стручњаци који учествују у поступцима способни да процене насиља и потребе злостављаних жена и њихове деце“, као и „да су службе подршке за жене и децу лако доступне и међусобно добро координисане“. Међутим, бројни подаци указују на превиде у проценама и одлукама, условљене различитим факторима, као и да многе жене не

---

¹⁵ Према њему се формира необично снажна, али нездрава везаност, као техника преживљавања.

пријављују насиље (или страхују од лоше процене када извисте о насиљу, или ако нису сарадљиве), а да стручњаци не преиспитују односе између партнера (посебно историју насиља) у довољној мери, или су сумњичави ако жене у парницама за развод извисте о постојању насиља (Jaffe & Crooks, 2005; Jaffe & Geffner, 1998; Kaufman & Little, 2003; Zorza, 2006; Zorza, Rosen, 2005). Подаци такође потврђују недостатак или проблем у интеграцији информација за жене са искуством насиља, као и недоступност служби за подршку, дуге и захтевне процесе у којима жене учествују са мало ресурса, скромне и идентичне правно-социјалне услуге које се нуде њима или деци, без обзира на велике разлике у карактеристикама и потребама жена и деце (Wuest et al., 2006).

Тешкоће у вези са теоријским концептуализацијама

Озбиљан проблем у разумевању карактеристика родитељског старања у контексту насиља у интимном партнерском односу и у периоду раздвајања и развода партнера представља недостатак (јединствене) теоријске концептуализације за сагледање ових сложених појава (уколико је то уопште могуће очекивати). То условљава различите последице, укључујући раздвојене и неусаглашене напоре закона, јавних политика, модела подршке, као и практичне тешкоће у ситуацијама процене и одлучивања о заштити од насиља, о родитељском старању и најбољем интересу детета, што онемогућава да се безбедност и заштита сваког члана породице сагледају у контексту целокупне ситуације (холистички). У литератури се идентификују различити узроци тог стања: фрагментација и дихотомност кључних феномена; структурална природа родне дискриминације; и системске контрадикторности у питањима безбедности жена и деце.

Фрагментација и дихотомија кључних феномена и концепата

Наводи се да механизам фрагментације (сепарације и изолације) делова феномена и/или њихова дихотомна природа онемогућавају да се они сагледају истовремено

и интегрисано (када је у фокусу једна перспектива, друга/друге су потпуно занемарене), што се рефлектује на законска решења и поступке. Најчешће се наводе проблеми у разумевању следећих дихотомних појмова: насиље *vs.* сукоб; безбедност *vs.* контакт/приступ; заустављање насиља *vs.* стабилизација/очување породице; заштита од насиља *vs.* заједничко родитељство; јавни *vs.* приватни процеси.

Насиље наспрам сукоба. Озбиљан проблем у разумевању (разликовању) ових ентитета ствара читав низ концептуалних и практичних проблема. Насиље се одређује као злоупотреба моћи и контроле, у којој физичко насиље представља само једну тактику (не нужно присутну, или најчешће заступљену у ниском интензитету, што не оставља значајне последице у медицинском и кривичноправном смислу), а наглашава се постојање дисбаланса између моћи партнера, који није само индивидуалне, већ и структуралне природе,¹⁶ због чега се оно назива „родно засновано насиље“. Његове карактеристике су употреба стратешких и инструменталних тактика које производе страх и контролу партнерке, а интервенције, односно одговори на насиље, требало би да гарантују његово заустављање и безбедност жртве.

Истовремено, сукоб у партнерском односу, чак и када садржи физички напад (ниског интензитета), подразумева реципрочне улоге и узајамну одговорност релативно равноправних партнера, неслагање у вредностима, интересима или ставовима, обично повезано са конкретним ситуацијама или стресовима. Чак и када су ови антагонизми тешки, немају својства насиља, што усмерава интервенције на решавање проблема и поправљање комуникације. У новије време се јављају покушаји да се ова разлика „премости“ конструкцијом појмова „сукобом иницирано насиље“, које је релативно равномерно заступљено код оба пола, и „контролом иницирано насиље“, које је много чешће иницирано од мушкараца према женама (Dalton, 1999).

Потврђује се да начин на који се разуме проблем усмерава решења (одређује како ће се на њега реаговати). Ако се у контексту раставе/развода проблем у партнерском односу види као сукоб, процене и одлуке ће ићи у правцу

---

¹⁶ Структурални карактер потиче од родних разлика које успоставља и одржава друштво, а које привилегују мушкарце и дају снажнију подршку мушкој злоупотреби жена него обратно.

решавања „брачне дисфункције“: захтева да родитељи издвоје своја партнерска непријатељства и да се фокусирају на потребе и интересе деце. То може занемарити дисбаланс у моћима, злоупотребе и манипулације од стране насилника, односно може утицати на предлагање неповољних родитељских аранжмана који потцењују безбедност жене и деце (Dalton, 1999; Bancroft, 1998).

Безбедност наспрам контакта. Иако се безбедност признаје као примарни принцип (и одговорност система заштите) у ситуацији насиља (посебно када постоје повреде и очигледне штете или наступи леталност), те се насилном родитељу може забранити или ограничити контакт са дететом (што представља и безбедносну меру за мајку), након развода се фаворизују слободни, отворени и флексибилни контакти (у најбољем интересу детета), што подразумева и контакте бивших партнера, као и подстицање детета на контакте са родитељем којем није поверено. У том случају насиље из прошлости – посебно ако се у периоду процена и одлука не понавља, или је ниског интензитета, или се третира као сукоб – може изгледати недовољно да би се окарактерисало као насиље и безбедносни ризик (Farney & Valente, 2003), и поред присуства серије узнемиравајућих поступака, који се сагледају изоловано, као инциденти (Kelly, 2003; Hester, 2009).

Заустављање насиља наспрам стабилизације породице. Док је заустављање насиља примарни принцип када оно постоји у партнерском односу и у породици, што укључује и низ мера које треба да спрече да се насиље понови, стабилизација породице и очување партнерске комуникације чини доминантни принцип у регулацији родитељских односа. Иако закони омогућавају развод, породична целина, приватност и независност породице представљају вредности на којима се базирају јавне политике, препоруке и услуге (Farney & Valente, 2003), што обликује процене и препоруке стручњакâ.

Заштита наспрам заједничког родитељства. Док се, с једне стране, жртвама насиља признаје права на мере заштите од насиља (које искључују контакт или приступ местима рада и становања), заједничко родитељство (или слободни модели одржавања контакта између детета и родитеља), које почива на претпоставци да су оба родитеља посвећена деци, способна и вољна да сарађују и да се договарају, онемогућавају заштиту од насиља. Подаци указују да жене са искуством насиља често прихвате неповољне договоре и моделе као

результат претње, уцене или недостатка информација, што омогућава настављање злоупотребе и може да угрози сигурност мајке и детета (Morrell et al., 2005).

Јавни наспрам приватних процеса. Иако судски процес омогућава да обе стране изразе ставове и доказе, парнични поступак је потенцијално неповољан за жртву, јер се стране „такмиче“ у ситуацији у којој жена има мање ресурса (често нема примања, нема заступника, мора да долази у контакт са насилником), што је ставља у ризик од насиља (чак и у згради суда). С друге стране, алтернативно право нагласак ставља на посредовање, споразуме, саветодавни третман, што је у ситуацији дисбаланса моћи и злоупотребе „улазница“ за насилника (Farney & Valente, 2003).

Структурална природа родне дискриминације

Истиче се да проблеми у теоријским концептуализацијама овако сложених феномена потичу од неуважавања структуралне природе родних односа у друштву (Humphreys, 2010). Хамфризова наводи да постоје велика очекивања од мајке у односу на питања бриге и заштите детета (иако мајчинска пракса није правно кодификована), тако да је готово немогуће постићи улогу „довољно добре мајке“. Мајчинство је предмет сталног и пажљивог посматрања и процене, обавезно је, отворено је за критику и сваљивање кривице због неизвршених дужности или штетних последица на развој деце.

С друге стране, као последица родне неједнакости, улога оца је друштвено дефинисана малим очекивањима у односу на негу и бригу о деци, тако да се свако укључивање оца представља као „довољно добро“, те оно постаје „добровољно“, а очеви се не прозивају „због пропуста да заштите“. Ауторка указује да овој поједностављеној слици родних подела у родитељству нијансе дају друге друштвене поделе (етничке, класне). Такође, однос родне неједнакости (дискриминације) „копира“ се у однос између жене и друштва посредством закона, политика и услуга, које понављају друштвене норме о улози жене/мајке.

Хамфризова истиче да се родна политика друштва одражава и на позицију службе за заштиту деце¹⁷ (као друга страна истог проблема), што одражава родни карактер јавних политика (које креирају мушкарци), а огледа се и у потцењеној друштвеној позицији социјалних служби (у којима у знатној већини раде жене). То се рефлектује на очекивања од жена/мајки, кроз притисак да обезбеде контролу насилника, коју држава није у стању да гарантује, како би заштитиле себе и децу. Незадовољство стручњакиња се пројектује на жене (које праве пропусте да заштите децу или одбијају да сарађују са насилним партнерима), без сагледања ширег контекста, што по мишљењу ове ауторке представља употребу старих механизма за одржавање неједнакости.

Хамфризова наводи да су два нова механизма која омогућавају неједнакост мајке и оца дефинисана законом кроз заједничко родитељство и претпоставку да родитељ (без обзира на историју насиља) има право на одржавање личног односа са дететом. То не само да одражава неразумевање природе насиља у интимном партнерском односу, већ и неразумевање начина на који насиље према жени представља напад на однос мајка–дете. Она сматра да се не ради само о недостатку знања, већ о дискриминацији која је на делу у целокупном друштву и која се рефлектује на законе, правила и праксу сваке службе, што доводи до окривљавања мајки за непружање заштите, иако оне нису могле бити одговорне за дела која су учинили насилници, или до присиљавања да прихвате контакт. Измештање/склањање деце из породице, као начин да се реше настали проблеми, производило је нове штетне последице за децу (Goodmark, 2010).

Ауторке се слажу да бољи закони, боља обука стручњака или промењена институционална култура неће нужно довести до решења проблема истовремене заштите жена и деце (Eriksson & Hester, 2001; Morrell et al., 2005; Kernic et al., 2005). Истиче се да су стручњаци често родно пристрасни (јер је позиција „родне неутралности“ у ситуацији стварне неједнакости родно пристрасна), а некада и отворено мизогини, тако да минимизују, релативизују и тривијализују многе проблеме у вези са насиљем, или пренаглашавају ситне пропусте жене/мајке, а

---

¹⁷ У Великој Британији, из које потиче ова ауторка (као и у многим америчким и западноевропским државама), службе за заштиту деце и службе које заступају жене најчешће су раздвојене (посебне агенције), што условљава фрагментарност и несарадњу (свака је усмерена на свој делокруг рада, често са сукобљеним циљевима).

игноришу или толеришу када их учини мушкарац/отац, што се посебно огледа у вези са избегавањем давања издржавања и непоштовањем судских одлука о контактима (Kleinman, 2002; 2003). Негативни стереотипи о кредибилитету жена наводе стручњаке да не верују у њихове изјаве о насиљу, односно да подозревају да су оне лажне (Saunders, 2007), или да их виде као мање компетентног родитеља, јер се њихова понашања сагледају изван контекста насиља, или пак да их обесхрабре, а онда да их оптуже за одустајање од поступака, иако евиденције не показују да оне одустају више него било која друга жртва којој се прети (Zorza, 2001).

Системске контрадикторности у питањима безбедности жена и деце

У намери да расветли системске контрадикторности које постоје између одвојених политика и подручја рада у области насиља у породици, заштите деце од насиља, родитељства и права на одржавање личних односа детета које не живи са родитељем, Хестер (Hester, 2007; 2009; 2010) постулира концепт „три планете“. Овај концепт омогућава да се разумеју и расветле проблеми који не зависе искључиво од стручњака као појединаца (њиховог знања и вештина) или од службе, већ су дубоко уграђени у односе родне неједнакости и дискриминације, кроз њихову репликацију и реконструкцију, а који као крајњу консеквенцију имају небезбедност и жена и деце.

Планета „насиље у породици“, доминантно настала под утицајем феминистичких схватања, помера проблем из приватне сфере у јавну (питање јавне безбедности). Насиље у породици се сматра неприхватљивим понашањем (кривичним делом), које треба да се спречи и казни (оријентација на хапшење, оптужење, осуду), а фокус интервенција је усмерен на одрасле чланове породице/партнере. Насиље се сагледа као родно засновано – жене су претежно жртве, а мушкарци претежно учиниоци насиља. Међутим, кривичноправни приступ решава мањи број случајева насиља у породици, углавном се бави физичким насиљем (појединачним инцидентима) за које постоји (медицинска) документација, а у случају да је жена користила самоодбрану према насилном

партнеру – она може бити кажњена (понекада чак и уместо примарног насилника).

Планета „заштита деце“, за разлику од планете „насиље у породици“, фокус ставља на децу и на оно што држава сматра да је у њиховом најбољем интересу (јавно право),¹⁸ што омогућава интервенисање служби у породицу у циљу заштите деце. Интервенције су у широком распону: од иселења онога ко чини насиље, до измештања деце из породице, лишавања права родитеља и усвајања детета као крајње консеквенције. Очекује се да мајка покрене поступак заштите детета од насиља, односно да затражи мере заштите у грађанском поступку, као најчешће решење проблема.

То значи да се у пракси сва одговорност за заштиту деце ставља на мајку, јер је она (главни) родитељ који води бригу о детету, а не на заустављање родитеља (оца) који је одговоран за насиље. У околностима када стручњаци и службе нису у стању да разумеју читав низ проблема с којима се жена суочава, због којих не напушта (одмах) или се враћа у насилни однос, то повећава страх мајки да ће им деца бити одузета. Овај проблем је конципиран као „пропуст да се заштити“, без разматрања истовременог насиља којем је изложена и сама мајка. Истовремено, ове активности нису праћене кривичним гоњењем учиниоца насиља, односно оца деце.

Планета „право на виђање са децом“ фокус ставља на договор родитеља о аранжирању родитељског старања и односа детета са родитељем којем није поверено. Супротно принципима на прве две планете о обавези да се узме у обзир ризик од даљег насиља и злостављања, овде се позива на „приватно право“,¹⁹ померајући приоритете у будуће односе (што игнорише прошла збивања), чак и када постоје јасни показатељи да ће се насиље наставити. Пређашње насиље постаје нерелевантно у односу на право детета да има/одржава контакт са оба родитеља, јер се фокус ставља на претпоставку да је контакт родитеља и детета не само пожељан, него и неопходан за његов развој. Хестер истиче да су насилни мушкарци, углавном невидљиви у заштити деце, веома видљиви у правима на

---

¹⁸ У неким државама (на пример, у Великој Британији, из које потиче ауторка овог концепта) заштита је обично регулисана у Закону о деци.

¹⁹ То јест, на право да држава не треба да интервенише у породичне ствари када се родитељи међусобно договоре.

одржавање контаката са децом, али као очеви, а не као насилни мушкарци (Hester, 2007; 2009; Radford & Hester, 2006), односно да се на овај начин иста особа третира као да је саздана од две, међусобно изоловане особе – оца и насилника.

Сличан модел је развила Кавеманова, наводећи постојање три сфере које раздвајају једна од друге појаве које су међусобно повезане: заштиту деце и обезбеђивање добробити за децу; заштиту и подршку (примарно) за жене са искуством насиља у интимном партнерском односу; и подршку правима оца после раздвајања и развода (Kavemann, 2007, у: Gleirscher & Logar, 2014).

Ове системске контрадикторности у концептима доводе до читавог низа проблема. Хестер наводи да је нужно довести „три планете“ у исту равнотину, тако да *принцип безбедности* буде основни у свим перспективама. По њеном мишљењу, у већини случајева би најефикаснија интервенција за безбедан и пожељан исход за децу са искуством насиља у породици била да се обезбеде заступање права и подршка за родитеља који није насилан (што је најчешће њихова мајка), укључујући и планирање безбедности у периоду раздвајања и после развода.

Дакле, и поред све дубљег разумевања овог сложеног феномена, за сада нема оптимизма у односу на могућност промене, односно могућности развоја јединствене теоријске концептуализације која би могла да објасни све или већину појава, а питање је и да ли је то могуће постићи. Сматра се да би било корисно усагласити коришћење кључних термина и обезбедити бољу емпиријску потврду ефикасности услуга и програма који почивају на одређеним концептима (Martin, 2009). Идеје о нужности формирања нове (интегришуће) науке о насиљу према женама, мада делују оправдано, не морају да воде друштвеној промени. Сматра се да би праксу требало дефинисати као суштинску за науку, јер научни модели често ограничавају садржај, методологију, интерпретацију истраживања, настоје да искључе „нетрадиционалне“ методе, без разумевања могућности да се помоћу њих научи нешто ново. Саветује се да би требало артикулисати и поље вредности, које усмерава епистемологију, методе и праксу (Campbell, 2009), а валидација онога што жене говоре (феноменолошка истраживања) требало би да буде од суштинског значаја за разумевање перспективе и значења (Davis, 2002).

5. ПРАВНА РЕГУЛАЦИЈА ЗАШТИТЕ ОД НАСИЉА И ПОРОДИЧНИХ ОДНОСА

Међународне обавезе као оквир за државну политику

Од 80-их година прошлога века глобални женски покрет захтевао је одређење насиља према женама као кршење основних људских права (Пенс, 1996; Logar, 2004). У међународним документима, од којих су неки еквивалент националном законодавству, насиље према женама дефинисано је дијапазоном облика, контекста и односа у којима се дешава, и постало је главно питање људских права, али и важно здравствено, социјално и економско питање (Kelly, 2003). Иако су се до данас задржали снажни отпори и бројни проблеми у примени, примат се ставља на живот без насиља у односу на било какве културне праксе које оправдавају или објашњавају насиље према женама и кршење њихових права, а од држава се изричито захтева да осуде такво насиље (Ertürk, 2008), укључујући трансформацију друштвених вредности и институционализованих родних неједнакости (Chinkin, 2010).

Конвенција Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици,¹ која је ступила на снагу 2014. године, представља први европски правнообавезујући уговор, усмерен на превенцију, заштиту, кажњавање и изградњу интегралне политике. Насиље према женама дефинисано је као родно засновано, као последица манифестације историјски неједнаких односа моћи између жена и мушкараца, који су довели до доминације и дискриминације жена од стране мушкараца, а уочена је његова структурална природа, као једног од кључних друштвених механизма којим се жене приморавају да буду у подређеном положају у односу на мушкарце.

---

¹ *Службени гласник РС – Међународни уговори*, 12/2013.

Уједно, наглашава се да су жене и девојчице изложене већем ризику од родно заснованог насиља него мушкарци и да насиље у породици такође несразмерно погађа жене, те да су деца директне жртве насиља у породици, као и његови чести сведоци. Истиче се обавеза државе да предузме неопходне законодавне и друге мере и да са дужном пажњом спречи, истражи, казни и обезбеди надокнаду за сва дела насиља обухваћена овом конвенцијом, да понуди холистички одговор, што укључује делотворну сарадњу свих надлежних служби, институција и организација. За предмет овог рада од посебне важности су мере које се односе на грађанске парнице.

Најважнији међународни документ о деци, Конвенција о правима детета (1989),² у преамбули подсећа да деци припада посебна брига и помоћ друштва, да је породица „природна средина за развој и благостање свих њених чланова, а посебно деце“, што имплицира да дете, у циљу потпуног и складног развоја, треба да расте у породичној средини, „у атмосфери среће, љубави и разумевања“. За предмет нашег рада важни су чланови који се односе на „најбољи интерес детета“ у свим активностима које се тичу деце, што налаже обавезу јавних и приватних институција, органа и тела да брину и обезбеде заштиту неопходну за добробит детета, узимајући у обзир права и обавезе његових родитеља, односно старатеља и других појединаца који су правно одговорни за дете.

Дете има право, уколико је то могуће, на старање од стране својих родитеља, као и право да очува породичне односе, да не буде одвојено од родитеља против њихове воље, осим када је то неопходно (у складу са законом и под надзором суда), да учествује у том поступку и изнесе своје мишљење, као и да редовно одржава односе са родитељима, осим ако је то супротно најбољем интересу детета. Дете које је способно да формира своје мишљење има право слободног изражавања тог мишљења о свим питањима која га се тичу (у складу са годинама живота и зрелашћу), односно да буде саслушано у свим судским и административним поступцима који га се тичу (непосредно или преко заступника или одговарајућег органа).

Држава се обавезује и да обезбеди признање принципа да оба родитеља имају заједничку одговорност у подизању и развоју детета, што подразумева и

---

² Службени лист СФРЈ – Међународни уговори, бр. 15/90; и Сл. лист СРЈ – Међународни уговори, бр. 4/96 и 2/97.

одговарајућу помоћ родитељима, као и обезбеђивање служби и капацитета за заштиту детета. Такође, држава се обавезује да предузме одговарајуће мере за заштиту детета од свих облика физичког или психичког насиља, повређивања или злостављања, запуштања и немарног поступања, малтретирања или експлоатације, укључујући сексуално злостављање, док је дете под бригом родитеља или било које друге особе што брине о њему. Такве мере треба да предвиде и поступке за подршку детету и онима који се о њему непосредно старају, као и друге поступке спречавања, утврђивања, пријављивања било којег облика злостављања детета.

Породичноправна заштита од насиља у породици у Србији

Оријентација Србије у правцу усклађивања законодавства и праксе са међународним и европским правним стандардима довела је до успостављања законских и јавних политика за заштиту од насиља у породици и насиља према женама у партнерском и породичном односу. Доношењем Породичног закона (2005)³ остварен је значајан напредак у креирању ефикасног и адекватног система заштите жртава насиља у породици у Србији, увођењем посебног поступка и предвиђањем конкретних мера заштите од насиља.⁴ Ипак, требало би приметити да законске промене нису временски (ни у садржају) синхронизоване са променама политика које регулишу обавезе поступања надлежних служби, као и да су заштита жена и заштита деце од насиља раздвојене (концептуално и временски), што је имало негативног утицаја на процесе и праксу (Игњатовић, 2013, 2014).

Породичним законом утврђене су мере заштите од насиља: налог за иселење или уселење у породични стан или кућу без обзира на право својине, тј. власништва, што треба да омогући жртви да остане или се врати у простор у којем је живела; забрана приближавања члану породице на одређеној удаљености и забрана приступа месту становања или рада, чиме се насилник онемогућава да на

³ *Службени гласник РС*, бр. 18/2005, 72/2011 – др. закон и 6/2015.

⁴ Грађанскоправна заштита од насиља у породици први пут је уведена 1976. године у Пенсилванији, САД.

било који начин ступа у контакт са жртвом; забрана даљег узнемиравања, која представља најблажу меру, али се односи на сваки вид насиља у породици на начин предвиђен Породичним законом (Петрушић и Константиновић-Вилић, 2012).

Мере се изричу у посебном поступку за заштиту од насиља у породици, али и уз друге породичноправне предмете (као што су развод брака, поверавање детета, заштита права детета), на период од године дана, али се могу продужити (изрећи неограничен број пута), када за то постоје разлози, а престају или протеком рока за који су биле изречене или захтевом лица на које се односе (учиниоца насиља).

Поступак за одређивање мера заштите од насиља у породици се може покренути тужбом жртве, али и тужбом центра за социјални рад или јавног тужиоца, иако се у пракси то ретко дешава, без обзира на низ предности (Петрушић, Константиновић-Вилић, 2010; Мацановић, 2013). Суд може покренути по службеној дужности поступак за заштиту од насиља у породици, уколико током других поступака из области породичног права утврди да има елемената насиља у породици, мада се ни ово овлашћење не користи у довољној мери. Истовремено, суд у овим поступцима има далеко активнију улогу него у другим парничним поступцима – пре свега, има право да сâм изводи доказе за које сматра да су кључни. Породични закон је предвидео низ одредби које би требало да омогуће брзу и ефикасну заштиту – односно, поступак се сматра хитним и одлука суда се мора донети на највише два рочишта (прво рочиште се заказује најкасније у року од осам дана од пријема тужбе), што се у пракси такође ретко дешава (Петрушић, Константиновић-Вилић, 2010). Тужба за насиље у породици не доставља се туженом (учиниоцу насиља) на одговор, што је изузетак од општег правила парничних поступака, чиме се постиже извесно убрзање. Ипак, једна од општих одредби парничног поступка – да уколико тужиља неоправдано изостане са рочишта, тужба се сматра повученом – представља неадекватно решење, имајући у виду да је жртва често онемогућена да обезбеди своје присуство (Мацановић, 2013).

Дете је носилац индивидуалног права на заштиту од насиља у породици, а процес треба да обезбеди: пун процесни субјективитет; независну правну

репрезентацију; и информисање детета о свим аспектима правне ствари тако да његове аутентичне жеље и мишљења буду утврђени, размотрени, вредновани и уважени, односно да остваре одговарајући утицај на садржину судске одлуке (Петрушић, Констатиновић-Вилић, 2012). Када се парница за заштиту детета од насиља води против једног од родитеља детета, дете у парници заступа други родитељ, а када постоји колизија интереса између детета и његовог законског заступника, обезбеђује се независно заступање детета.⁵ Суд је дужан да обезбеди да дете слободно и непосредно изрази своје мишљење, уколико је навршило 10 година живота. Мишљењу детета мора се посветити дужна пажња, а дете треба да изрази свој став о томе какву заштиту очекује, као и да ли жели даље контакте са насилником.⁶ Законом нису прописана посебна правила у погледу техника испитивања детета које би смањиле утицај секундарне виктимизације, због чега је од нарочитог значаја добра припрема детета, односно улога стручњакâ из области социјалне и здравствене заштите.

Истиче се важност да суд посвети одговарајућу пажњу образложењу пресуде, да брижљиво наведе стварне разлоге или мотиве за своју одлуку, што подразумева да изложи како је утврђивао правно релевантне чињенице, како је текла оцена доказâ, као и ток својих мисли и закључивања. Уколико суд уместо тражене мере заштите одреди неку другу меру или по службеној дужности одреди додатну меру, неопходно је да образложење садржи разлоге за доношење оваквих одлука. Такође, од посебне важности је да суд образложи на основу чега је закључио да је дете (не)способно да формира своје мишљење и из којих разлога јесте или није уважио мишљење детета (Петрушић и Констатиновић-Вилић, 2012). Након изрицања пресуде о мерама заштите од насиља у породици суд је дужан да одлуку достави центру за социјални рад (ЦСР), што овај орган ставља у

---

⁵ Колизијског старатеља поставља орган старатељства, самоиницијативно или на предлог детета, односно другог лица или установе.

⁶ Став *Комитета за права детета* је да свако дете, без обзира на узраст, може да формира и изрази мишљење о стварима које су део његовог/њеног непосредног искуства, односно „да је дете способно да обликује мишљење од најранијег доба, чак и када можда није у стању да га вербално изрази“. Стога, сваком детету треба омогућити да изрази мишљење у свим поступцима који се тичу његових/њених права и интереса, у оном облику који је за дете најпогоднији, имајући у виду његов узраст и зрелост. Мишљење детета мора имати исти третман, без обзира на облик у којем је изражено. То не значи да је свако дете способно да формира и изрази мишљење, као ни да је то мишљење у „најбољем интересу детета“.

позицију да има општи увид у поступање других органа у систему породичноправне заштите, али и да има прилику да изради свеобухватни план мера и услуга за чланове породице. Међутим, у синтетизованим извештајима о раду центара за социјални рад у Србији нема података о активностима које овим поводом предузимају ЦСР-и (Игњатовић, 2013а).

Улога центра за социјални рад у заштити од насиља у породици

У парницама за заштиту од насиља у породици орган старатељства учествује у различитим процесним улогама и остварује различите функције и задатке: може да има положај странке (тужиоца) у парници за заштиту од насиља у породици када покрене поступак, или кад се у току поступка придружи тужиоцу; може да буде помоћни орган суда или специфични вештак у поступку који су покренули други овлашћени субјекти или суд; сарадник је суда кад, на захтев суда, пружа стручну помоћ у утврђивању мишљења детета.

Улога овог органа одређена је Законом о социјалној заштити,⁷ као и смерницама за поступање дефинисаним у Општем протоколу о поступању и сарадњи установа, органа и организација у ситуацијама насиља над женама у породици и у партнерским односима,⁸ а затим и Посебним протоколом о поступању центра за социјални рад – органа старатељства у случајевима насиља у породици и женама у партнерском односу.⁹ У оба документа су дефинисани општи принципи заштите жртава (заједнички за све поступајуће службе), који обухватају: безбедност (сигурност) жртве као приоритет у раду стручних служби; безбедност и добробит детета кроз осигурање безбедности и подршку аутономији ненасилног родитеља; искључиву одговорност учиниоца насиља; узимање у обзир неједнакости моћи између жртве насиља у породици и насилника; и одговорност институција да се заустави насиље и предузму мере заштите.

⁷ *Службени гласник РС*, бр. 24/2011.

⁸ Министарство рада и социјалне политике РС, Управа за родну равноправност, Београд, 2012. Влада РС је усвојила Протокол 2011. године.

⁹ Министарство рада, запошљавања и социјалне политике РС, 2013.

Процес заштите жртве описан је кроз мултисекторску сарадњу, која обухвата већи број поступака у вези са препознавањем и пријављивањем насиља над женама у породици и у партнерском односу, документовањем насиља, информисањем о другим учесницима у поступку, подизању свести и оснаживању жртава, поступању у случају непосредне опасности од насиља, процени безбедносних ризика, подношењу тужбе за изрицање мера заштите од насиља у породици, у пружању помоћи жртви и праћењу. Деца се експлицитно сматрају жртвама насиља у породици када су изложена актима насиља једног члана породице према другом, када сведоче насиљу, а не само када га директно трпе. Наводи се да искуство сведочења насиљу негативно утиче на развој детета, безбедност и положај детета у породици, због чега је неопходно да се приликом пружања услуга и помоћи жртвама насиља у породици узму у обзир и права и потребе деце сведока насиља, односно да је потребно комплементарно применити Општи протокол о заштити деце од злостављања и занемаривања (2005),¹⁰ у складу са најбољим интересом детета.

Чињеница да је политика заштите деце од злостављања и занемаривања развијена временски знатно раније у односу на политику заштите жена условила је недовољну пажњу посвећену питању изложености детета насиљу у породици. Веза између ове две појаве, из перспективе заштите детета, опширније је коментарисана у Приручнику за примену Општег протокола о заштити деце од злостављања и занемаривања (Срна и Жегарац, 2011; Игњатовић, 2011а). Међутим, ова повезаност у домаћим подзаконским актима није сагледана из перспективе жене (мајке детета и жртве насиља), нити се концентрисало на интервенције за процену и постизање безбедности као примарног циља заштите.

Центар за социјални рад (орган старатељства), у овим поступцима, у складу са општом процедуром, по пријему пријаве или уколико открије насиље у другим поступцима које води, одређује приоритет поступања (неодложно, хитно или редовно), обавља процене (пријемну, почетну и усмерену), израђује налаз и стручно мишљење, планира поступке (мере и услуге, у оквиру почетног плана, по окончању усмерене процене, плана стабилизације и других планова), обавља преглед и евалуацију плана услуга, ревидира их или завршава рад (Недељков, Банаух-Брусин, 2013, у: Кесеровић, 2013; МРЗСП, 2013).

---

¹⁰ Влада Републике Србије, 2005.

Делотворност мере заштите од насиља у породици у спречавању насиља

Истраживање породичноправне заштите од насиља у породици у Србији фокусирано на правосудну праксу (Петрушић и Константиновић-Вилић, 2010) показује да је чак у 88,2% поступака оно вођено ради правне заштите жена, док међу туженим преовладавају особе мушког пола (90,6%). Претежан облик насиља у породици било је насиље у партнерском односу, брачном (35,2%) или ванбрачном (16%), или су партнери већ били разведени (27,9%). Највећи број тужиља (77,8%) обраћао се за помоћ другим службама због претходног насиља (најчешће полицији, центру за социјални рад или здравственим установама). Малолетна деца су присуствовала извршењу насиља у готово половини случајева (48,4%), а у предметима судова у Београду у чак две трећине (63,4%).¹¹ Тужбени захтев признало је само 11,6% тужених, док су их остали у целости оспорили.

У испитиваном узорку, у највећем броју случајева, суд је донео мериторну одлуку, док је само у 2,4% предмета одбацио тужбу. Ипак, тужба је повучена (или је сматрана повученом) чак у 33,3% предмета, а ово истраживање није било усмерено на утврђивање разлога одустанка жена од поступака. У 47,6% предмета суд је у целости усвојио тужбени захтев, одредивши све мере заштите које је тужиља тражила, док је у 16,3% предмета делимично усвојио тужбени захтев, а у 5,8% предмета је одбио тужбу и у исто толико предмета је одредио мере које тужиља није тражила. Најчешће одређивана мера била је забрана даљег узнемиравања. Жалба је изјављена против 35,2% одлука, најчешће од стране тужиље (78,8%). Ово и друго истраживање (Мацановић, 2013) показала су да судови ретко изричу мере уселења/иселења из куће/стана, те по правилу жртве проналазе алтернативни смештај (када за то имају прилику), што за њих представља додатно оптерећење.

У односу на ефикасност поступака подаци истраживања говоре да је највише предмета за које је одржано једно рочиште (29,1%) и сличан број предмета у којима су одржана два рочишта (28,7%), али је одлагање рочишта честа појава (у 48,1% предмета дошло је до одлагања једног, а у 25,3% до

---

¹¹ Ова разлика је могла да настане и услед разлике у врсти података који се прикупљају од стране стручњака, укључујући стручњаке у ЦСР-у и у суду.

одлагања два рочишта). Највећи број другостепених одлука (преко 70%) донет је у периоду од три до девет месеци од подизања тужбе. Ретко је примењивано ослобођење од претходног плаћања трошкова поступка (само у 4,6% случајева), постављање бесплатног законског заступника (свега у 1,5% предмета), готово половина тужила (48,6%) није ангажовала адвоката, а ретко је коришћена и могућност да се тражи одређивање мера заштите као привремених (тек у 16,3% предмета). Све наведено може да има утицаја на мотивацију жртве да затражи мере заштите од насиља у породици, али и да остане у поступку до њиховог изрицања.

Показало се како суд само делимично испуњава обавезу да пресуду достави надлежном центру за социјални рад (59% предмета одмах по доношењу и у 7,8% након њене правноснажности). Такође, установљено је да се овај поступак ретко покреће по службеној дужности: ЦСР је поднео само 3,4% тужби, а јавни тужилац тек 1% њих, што потврђују и подаци Републичког завода за социјалну заштиту (РЗСЗ, 2011; 2012; 2013). Истовремено, подаци прикупљени од 33 основна тужилаштва у Србији (Мацановић, 2013) документују да је у периоду од 2010. до 2012. свега 10 основних јавних тужилаштава покретало парничне поступке за изрицање мера заштите од насиља у породици. Истовремено, у њима је ретко долазило до повлачења тужбеног захтева, што указује на ефективност ових поступка.¹² Када се упореде извештаји Републичког завода за социјалну заштиту о броју достављених пресуда за мере заштите са подацима прикупљеним од судова (Мацановић, 2013), показује се да два органа немају ни приближно једнаке резултате, што је већ по себи забрињавајуће, као и да неки судови имају неочекивано мали број тужби за заштиту од насиља у породици.

Као што је речено, домаћа истраживања нису укључивала испитивање фактора који утичу на то да жена остане или одустане од поступка, а инострана истраживања упућују на то да су статус партнерске везе (актуелни или бивши) и присуство физичког насиља чиниоци који су значајно повезани са одустајањем жена од судских поступака.¹³ Оне које су у актуелној партнерској вези значајно

---

¹² Устаљена тужилачка пракса покретања поступака за издавање мере заштите од насиља у породици у Србији постоји само у једном основном тужилаштву – у Зрењанину.

¹³ Тек нешто више од половине жена (54%) добије мере заштите три месеца након подношења захтева, скоро трећина (28%) одустане, а готово свака пета (18%) не издејствује ове мере.

чешће одуштају од мера заштите од насиља и пријављују више физичког насиља, без обзира на то да ли су добиле меру или одустале. Жене које нису биле у актуелној партнерској вези известиле су да се у време тражења заштите смањило насиље и ухођење, поправило њихово здравље, али и однос са насилником, што није био случај код жена које су актуелно биле у односу са насилником (које су известиле о осетно више насиља и на почетку процеса и три месеца касније). И други фактори су се показали важним за одлуку да се поступак прекине, између осталих: економска ситуација (запосленост и приходи), везаност за насилника (врста и дужина односа, осећање љубави) и облик и тежина насиља (степен физичког насиља, претње оружјем, страх од узнемиравања), као и питања у вези са децом (Fernandez et al., 1997, Zoellner et al., 2000, Baker, 1997, све у: Malecha et al., 2003).

Потврђена је повезаност између статуса партнерског односа и склоности ка одуштајању, тако што скоро све жене (97,5%) којима је досуђен заштитни налог три месеца касније нису живеле са насилником, док је већина жена које су одустале од налога (74,4%) и већина која га није добила (61,9%) била у актуелној вези са насилником (Бакер, 1997). Показало се да су чешће одуштајале жене којима су партнери претили децом, као и жене које су оцениле да је процес мучан и неугодан, али и због других фактора (удаљеност, трајање поступака, брига за децу, финансијска питања, страх). Налази упућују да озбиљност насиља инхибира жене да затраже мере заштите, док други, напротив, говоре да жене које осећају претњу остају у процесу. Такође, када жене нису добиле налоге, разлози су се углавном налазили изван њихове сфере (на пример, није се знала адреса насилника, или се он није појављивао на суду), а аутори закључују да су потребна опсежнија истраживања фактора који утичу на то да жене одустану од захтева за мере заштите од насиља (Malecha et al., 2003).

Истраживања говоре и зашто „кључни актери“ у овим процесима имају негативне ставове према мерама заштите, а најчешће се помињу четири претпоставке: уверење да жене користе мере заштите као „пречицу“ за поверавање детета, односно да их злоупотребљавају (самоиницијативно или по наговору адвоката); жене које остваре привремену меру заштите ретко се појављују на рочишту за одређивање коначне мере (што се такође тумачи као

злоупотреба) или често одустају од мера (што фрустрира актере, јер троши време и енергију система); сматра се да судије у овим поступцима имају велико дискреционо право у одређивању мера заштите од насиља и да су пристрасне према женама; наводи се да мере заштите не заустављају насиље, односно да је заштита од кршења ових мера неефикасна.

Међутим, истиче се и да многе жене немају адвокате, да од поступака одустају из различитих разлога, али најчешће јер им нису обезбеђени адекватно информисање, подршка и заштита, да судије преиспитују сваки навод о насиљу, као и да не усвоје све тражене мере, а да се одлуке о поверавању деце увек доносе у консултацији са специјализованим службама. Потврђује се да мере заштите нису деловале када постоји теже насиље (повреде, оштећење имовине), као и када учинилац на рочишту показује отпор да поштује мере, када жена живи с њим у истом простору и када имају заједничку децу. Истовремено, мање од половине интервјуисаних жена верује да мере заштите могу зауставити насилника. Такође, забране насиља не смањују психичко насиље и не траже се као рана интервенција, већ након великог броја других неуспелих покушаја да се насиље заустави (Postmus, 2007). О већини наведених фактора ефикасности и делотворности мера заштите од насиља у породици говоре и налази домаћих истраживања (Петрушић и Константиновић-Вилић, 2010; Игњатовић, Павловић-Бабић, Лукић, 2015).

Истраживања потврђују и да се ове мере морају комбиновати са енергичним гоњењем и санкционисањем када их насилник злоупотребљава (Postmus, 2007). Преглед пријава и интервенција полиције (пре и након издавања мера заштите) показује смањење насиља у две трећине случајева. Жене су оцениле да мере заштите делују зависно од различитих фактора: оне су по њиховој процени ефикасне ако је циљ мера да се повећа одговорност полиције и да се оснаже жене да окончају насилну везу; неефикасне су ако је циљ да се повећа могућност да злостављач буде ухапшен; делимично су ефикасне ако је циљ да насилник не понови насиље. Злостављане жене желе да насилници добију поруку од суда да друштво не толерише насиље, желе да злостављање буде забележено и да мерама успоставе контролу над опасностима у свом животу.

С друге стране, наводи се да је највећи изазов спровођење санкција када насилник крши мере. Уколико изостају последице за кршење мера заштите од

насиља, насилник ће настављати да злоупотребљава судске одлуке. Закључује се да је важно да сви актери узимају у обзир женину процену безбедности, али и да их подстичу да на више различитих начина остваре своју безбедност (Postmus, 2007).

Правна регулација брака и односа детета и родитеља у Србији

У Породичном закону брак је одређен као „законом уређена заједница живота жене и мушкарца“, док је ванбрачна заједница „трајнија заједница живота жене и мушкарца, између којих нема брачних сметњи“, а ванбрачни партнери имају права и дужности супружника. Супружници имају право на развод брака, који се покреће тужбом или предлогом за споразумни развод брака. Када се брак разводи на основу споразума о разводу, споразум супружника о вршењу родитељског права уноси се у изреку пресуде уколико суд процени да је он у најбољем интересу детета. Када се брак разводи на основу тужбе, суд доноси пресуду којом одлучује о вршењу родитељског права, а може одлучити и о потпуном или делимичном лишењу родитељског права те одредити једну или више мера заштите од насиља у породици.

Закон регулише могућност и поступак посредовања, који обухвата поступак за покушај мирења и поступак за покушај споразумног окончања спора (нагодба). Посредовање се редовно спроводи уз поступак у брачном спору који је покренут тужбом једног од супружника, а одређени су и услови када се не спроводи,¹⁴ међу којима се не експлицира постојање насиља у партнерској релацији. Сврха мирења је разрешење поремећених односа супружника без конфликта и без развода брака, а ако се супружници помире, сматра се да је тужба за развод брака повучена. Нагодба се спроводи када мирење супружника није успело, а сврха је да се поремећени однос супружника разреши без конфликта након развода брака, тако што суд, односно установа којој је поверен поступак посредовања, настоји да супружници постигну споразум о вршењу родитељског права и споразум о деоби заједничке имовине.

---

¹⁴ Посредовање се не спроводи ако један од супружника не пристане на посредовање, неспособан је за расуђивање, непознато је боравиште једног од супружника, један или оба супружника живе у иностранству.

Породични закон налаже да је свако дужан да се руководи „најбољим интересом детета“ у свим активностима које се тичу детета, као и да држава има обавезу да предузима све потребне мере за заштиту детета од занемаривања, физичког, сексуалног и емоционалног злостављања и од сваке врсте експлоатације. Родитељско право припада мајци и оцу заједно, они су равноправни у вршењу родитељског права, а забрањује се злоупотреба тог права. Закон гарантује детету живот са родитељима, који подразумева и право да се родитељи о њему старају пре свих других, што може бити ограничено само судском одлуком, када је то у најбољем интересу детета. Закон гарантује право детета да одржава личне односе са родитељем са којим не живи, а ово право може бити ограничено само судском одлуком, када је то у најбољем интересу детета.

Такође, дете које је навршило 15. годину живота и које је способно за расуђивање може одлучити о томе са којим родитељем жели да живи и о одржавању личних односа са родитељем са којим не живи. Дете које је способно да формира своје мишљење има право његовог слободног изражавања и право да благовремено добије сва обавештења која су му потребна за формирање мишљења. У свим питањима која се тичу детета и у свим поступцима у којима се одлучује о његовим правима, мишљењу детета мора се посветити дужна пажња, а у складу са годинама и зрелашћу детета. Дете које је навршило 10. годину живота може слободно и непосредно изразити своје мишљење у сваком судском и управном поступку у којем се одлучује о његовим правима.

Родитељско право је изведено из дужности родитеља и постоји само у мери која је потребна за заштиту личности, права и интереса детета. Родитељ се лично стара о дететовом животу и здрављу (чување и подизање), не сме подвргавати дете понижавајућим поступцима и казнама које вређају људско достојанство, дужан је да дете штити од таквих поступака других лица, не сме остављати без надзора дете предшколског узраста, а може га привремено поверити другом лицу, само ако то лице испуњава услове за старатеља.

Вршење родитељског права је одређено као заједничко и самостално. Заједничко вршење родитељских права врши се заједнички и споразумно када родитељи воде заједнички живот, а када не воде заједнички живот – ако закључе споразум о заједничком вршењу родитељског права и ако суд процени да је тај

споразум у најбољем интересу детета. Самостално вршење родитељских права наступа када један родитељ сâм врши родитељско право у случају да је други родитељ непознат, или је умро, или је потпуно лишен родитељског права, односно пословне способности и када једино он живи са дететом а суд још није донео одлуку о вршењу родитељског права, или на основу одлуке суда, када родитељи не воде заједнички живот а нису закључили споразум о вршењу родитељског права, или су га закључили и суд је дао процену у најбољем интересу детета.

Законом су такође одређени врсте и услови надзора над вршењем родитељског права. Превентивни надзор обавља орган старатељства када доноси одлуке којима омогућава родитељу да врши родитељско право које, према закону, има у надлежности. Корективни надзор орган старатељства обавља када доноси одлуке којима исправља родитеље у вршењу родитељског права, и то одлуке којима: упозорава родитеље на недостатке у вршењу родитељског права, упућује родитеље на разговор у породично саветовалиште или у установу специјализовану за посредовање у породичним односима, захтева од родитеља да положи рачун о управљању имовином детета. У обављању корективног надзора орган старатељства покреће и судске поступке у складу са законом.

Лишење родитељског права је законом одређено као потпуно и делимично. Потпуно се лишава родитељског права (осим дужности да издржава дете) родитељ који злоупотребљава права или грубо занемарује дужности из садржине родитељског права. Делимично се лишава родитељског права (једног или више, осим дужности издржавања детета) родитељ који несавесно врши права или дужности. Уз ове одлуке може бити одређена једна или више мера заштите детета од насиља у породици. Родитељу се може вратити родитељско право када престану разлози из којих је био потпуно или делимично лишен родитељског права.

Поступци у вези са породичним односима пред судом су хитни када се односе на дете или родитеља који врши родитељско право, што значи да се тужба не доставља туженом на одговор, да ће суд овај поступак, по правилу, спровести на највише два рочишта, тако да се прво рочиште заказује, односно одржава у року од 15 дана од дана када су тужба или предлог примљени у суду, а другостепени суд је дужан да донесе одлуку у року од 30 дана од дана када му је

достављена жалба. У поступку у вези са породичним односима суд може утврђивати чињенице и када оне нису међу странкама спорне, а може и самостално истраживати чињенице које ниједна странка није изнела.

Поступак у спору за заштиту права детета и у спору за вршење односно лишење родитељског права покреће се тужбом коју могу поднети: дете, родитељи детета, јавни тужилац и орган старатељства. Уколико између детета и његовог законског заступника постоје супротни интереси, дете заступа колизијски старатељ. Пре него што донесе одлуку о заштити права детета, или о вршењу односно лишењу родитељског права, суд је дужан да затражи налаз и стручно мишљење од органа старатељства, породичног саветовалишта или друге установе специјализоване за посредовање у породичним односима.

Ако родитељи нису закључили споразум о вршењу родитељског права, или суд процени да њихов споразум није у најбољем интересу детета, одлуку о поверавању заједничког детета једном родитељу, о висини доприноса за издржавање од стране другог родитеља и о начину одржавања личних односа детета са другим родитељем доноси суд. Ако се дете не налази код родитеља који треба да врши родитељско право, суд ће наредити да се дете одмах преда родитељу који треба да врши родитељско право. Суд може пресудом у спору за заштиту права детета одлучити и о вршењу односно лишењу родитељског права (потпуном или делимичном), а може одредити и једну или више мера заштите од насиља у породици.

Улога центра за социјални рад у поступцима поверавања детета

Породичним законом је одређено да центар за социјални рад, односно орган старатељства, врши послове заштите породице, помоћи породици и старатељства. У вршењу јавних овлашћења, ЦСР, у складу са законом, између осталих послова, одлучује о мерама превентивног и корективног надзора над вршењем родитељског права, спроводи поступак посредовања, доставља, на захтев суда, налаз и стручно мишљење у парницама у којима се одлучује о заштити права детета или о вршењу, односно лишењу родитељског права, пружа услуге социјалног рада и покреће судске поступке када је законом на то овлашћен.

Правилником о организацији, нормативима и стандардима рада центра за социјални рад¹⁵ уређује се делатност ЦСР-а у вршењу јавних овлашћења, односно дефинишу се поступци, одређују стандарди за вођење поступака, процедуре бележења података (вођење евиденције и документације о случају) и процедуре за израду налаза и стручног мишљења. Треба приметити да, иако је цео поступак и његов садржај дефинисан, Правилник га приказује у две међусобно раздвојене целине: поступци за децу (и младе) и поступци за одрасле (и старије), без експлицитне инструкције за повезивање поступака у којима се као корисници услуга појављују и деца и одрасли корисници, што је од значаја за предмет истраживања у нашем раду.

Деца су једна од главних циљних група центра за социјални рад – органа старатељства, а наводи се да је основна активност заступање њихових права када су она угрожена околностима средине или понашањем одраслих из дететове средине – у првом реду, њихових родитеља. Такође, истиче се како евиденције показују да је на годишњем нивоу највећи број нових корисника из бракоразводног, односно поступка поверавања деце, а да улоге овог органа (подржавајуће и ограничавајуће) чине деликатном и позицију корисника услуге и позицију стручњака (Половина, 2011).

Развод брака из угла социјалних радника

У истраживању о проблемима развода брака сагледаним из перспективе стручњака, које су спровеле Половина и Жегарац (2007), стручни радници центра за социјални рад као кључне проблеме парова у разводу виде: стамбене и економске проблеме који онемогућавају раздвајање (45%); борбу за децу и немогућности сагледања аутентичног интереса деце, односно проблеме поверавања и прихватања неопходности комуникације деце са другим родитељем (21,25%); емоционалне тешкоће пара – дистанца, осујећење емоционалне потребе, нерашчишћене емоционално повређујуће теме (20%); сепарационе проблеме партнера – страх од одвајања, губитак навикнуте сигурности (12,5%). Треба

---

¹⁵ Службени гласник РС, бр. 59/2008, 37/2010, 39/2011 – др. правилник и 1/2012 – др. правилник.

приметити да се виђење проблема и важности појединих аспеката од стране стручњака разликује од виђења корисника, који на прво место стављају бригу за децу (Половина и Жегарац, 2005). Наводи се да су највећи проблеми са којима се стручњаци суочавају: сарадња са другим институцијама (18,75%), непостојање сагласности међу члановима тима (11,25%), немотивисаност клијената за сарадњу са стручњацима (11,25%), а да се најтеже „носе“ са: одсуством мотивације за одвајање родитељске од партнерске релације (35%), радом са насилницима (15%) и незаинтересованошћу и неспремношћу клијената за поштовање норми и прихватање аранжмана односа (11,25%). Све наведено је од посебног значаја и за предмет нашег рада.

Ово истраживање је указало на постојање три велике групе проблема у раду стручњака: проблеми везани за непосредни рад са клијентима, односно ограничавајућа могућност налажења решења (због друштвено-економских услова) и природа процеса развода (агресивност, немотивисаност, сепарационе тешкоће, висок емоционални набој, тешкоће раздвајања родитељске од партнерске улоге код ниско диференцираних личности); проблеми везани за унутрашњу организацију и методологију рада у центрима за социјални рад и за примену стручних процедура на свим нивоима укључених система (законска регулатива, тимски рад, стручни поступак);¹⁶ тешкоће у вези са сарадњом између институција које се баве проблемом развода. Наведено ће се показати значајним и у нашем истраживању.

Стручни радници из овог узорка истакли су као „горуће“ професионалне потребе: постојање јасне процедуре за процесуирање компликованих случајева (69%) и развијене употребљиве мреже локалних служби релевантних за решавање проблема (55%), обухватно знање о људским конфликтима и разрешавању конфликта (50%), обухватно знање о браку и динамици брачних односа (24%) и познавање психопатологије (19%). Истакнути су неповољни учинци транзиционих деловања, чији су непосредни показатељи: правна неуједначеност и неправилност која ствара паралелизам у надлежностима, несклад правног оквира и извршних услова, недостатак стандардâ рада, недостатак прецизне и ефикасне процедуре, неефикасну и недефинисану сарадњу са другим институцијама и са

---

¹⁶ Ово је истраживање спроведено пре доношења новог Правилника о организацији и стандардима рада у ЦСП-у.

надлежним вишим инстанцама. Ауторке закључују да је, из свих наведених разлога, тешко квалитетно и ефикасно обављати стручне послове чији учинци имају далекосежне последице за партнере у разводу и њихову децу (Половина и Жегарац, 2007).

Једно новије истраживање (Петровић и сар. 2015) у чијем фокусу је био положај деце у грађанскоправним поступцима показало је да је учешће стручних радника у судским поступцима, према њиховом виђењу, оптерећено многим недоумицама и тешкоћама. Оне проистичу из унутрашње организације („сви раде све“, нема специјализације, неспојиве улоге, контрола и сарадња, сведочење на суду), из сарадње са другим релевантним актерима, а посебно са судом (недостатак партнерског односа, изложеност на суду, недостатак операционализације улоге стручних радника у судским поступцима, проблем у извршењу пресуда) и професионалне дилеме (етичке дилеме и стручна питања када су ставови центра за социјални рад и суда супротстављени, недовољна едукованост, одсуство подршке руководиоца, због чега се осећају немоћно, уплашено, усамљено, „прегорело“).

Нема домаћих истраживања која фокусирају проблем стручних процена и одлука у вези са родитељством и заштитом од насиља у породици, што је тема нашег рада, али се на основу резултата наведених истраживања може закључити да је за стручњаке у ЦСР-има то један од најтежих задатака.

II ДЕО: ИСТРАЖИВАЊЕ – МЕТОДОЛОГИЈА, РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

6. ПРЕДМЕТ, ЦИЉЕВИ И МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

Предмет и циљ истраживања

Предмет истраживања је емпиријско сагледање родне перспективе уверења, процена и одлука стручњака¹ из две службе, центра за социјални рад и суда, о мерама заштите од насиља у породици и о родитељском старању у контексту насиља у интимном партнерском односу. Општи значај изабране теме за развој научне мисли темељи се на јединственом приступу анализи назначеног предмета/проблема, препознавању личних/имплицитних уверења стручњака, њиховој родној анализи и њиховом повезивању са документацијом о судским случајевима.

Насиље у партнерским релацијама налази се у жижи теоријског и истраживачког интересовања студија рода. Оно укључује актуелне и бивше, брачне и ванбрачне односе мушкараца и жена, и представља најчешћи вид насиља у породичном контексту. У Србији од 2002. године оно постаје видљивији феномен, инкриминацијом дела у Кривичном законнику,¹ али и увођењем института мера заштите од насиља у породици у Породични закон, 2005. године, а број пријава и судских случајева у сталном је порасту. Међутим, ово питање није покренуло дискусију *о родној димензији* феномена насиља у партнерском односу, а до 2011. године није било ни специфичне родно осетљиве политике и мера које усмеравају професионалну праксу.

---

¹ *Службени гласник РС*, бр. 10/2002.

Истовремено, у нашем контексту је остала незапажена важност чињенице о *преклапању* између злостављања/злоупотребе деце и насиља у интимној партнерској релацији. Подзаконским актима из 2011. године уведена је тема дечјег сведочења насиљу у партнерској релацији родитеља, али је она остала недовољно расветљена и недоследно исказана у документима који усмеравају поступање стручњака из релевантних система заштите. Иако је насиље у партнерској релацији често навођен фактор за развод/раздвајање партнера, релативно мало истраживања је усмерено на испитивање феномена *повећања* насиља приликом сепарације и током послеразводног родитељства. Уједно, савремени правни концепти тeже идеализованом нормирању родитељства, односно изједначавају родитеља у вршењу родитељских права, игноришући *родну димензију* (фактичку неједнакост) родитељских улога (Fineman, 1987).

Од 90-их година прошлог века законодавство већине држава наглашава оријентацију на споразум и заједничко вршење родитељских права, као „најбољи интерес детета“. Истраживања проблематике родитељства по раздвајању партнера у чијем односу је било насиља потврђују да се насиље према партнерки продужава преко контакта са децом, те да је у тим околностима тешко остварити „идеал“ заједничког родитељства. Штавише, квалитет контаката деце са очевима ретко је провераван, а сусрети нису прекидани док не постане очигледно да дете трпи (Hester & Radford, 1996; Eriksson & Hester, 2001).

Досадашњи подаци о поступању стручњака у сложеним ситуацијама развода и поверавања деце у контексту насиља у интимном партнерском односу упућују на закључак да не постоји развијена свест о родној димензији насиља у партнерској релацији и родитељства, те се не испитују (у довољној мери) ни историја насилног односа, ни ризици од будућег насиља/злостављања, или се пак значај идентификованог насиља умањује у контексту идеје о важности очувања личног односа/контакта детета са оцем, као најбољег интереса детета (Hester & Radford, 1996; Eriksson & Hester, 2001). Преглед праксе социјалних служби и судова такође потврђује и широко распрострањене предрасуде (заблуде, митове, лаичка предубеђења) у овој области (Dallam & Silberg, 2006; АВА, 2006; Jaffe, Crooks & Poisson, 2003).

Лична уверења (различитог нивоа општости, понекада међусобно повезана у имплицитне теорије), која не морају бити артикулисана или изражена у форми која дозвољава емпиријско тестирање, у великој мери рефлектују и једну врсту прећутног знања (заједничког за општу, али и за стручну јавност), или знања о појави за које се не може дати прецизно објашњење (Runco, 1999). Њихова важност потиче из чињенице да су у релацији са стандардима на основу којих се врше процене и доносе одлуке, као и са очекивањима и понашањима људи. Уверења и имплицитне теорије утичу на широк спектар конкретног понашања, односно усмеравају акције, те их често зову „личне теорије у акцији“.

Лична/имплицитна уверења стручњака релевантна за ово истраживање обухватају: *општа* уверења о насиљу у интимном партнерском односу и о родитељству и насиљу; *специфична* (конкретна) уверења, о настављању и/или повећавању насиља при сепарацији партнера, о продужавању насиља према партнерки преко контаката оца са децом,² о сврсисходности мера заштите од насиља у породици, о последицама насиља у партнерској релацији на децу, потребама деце за опоравком и (могућности) промене насилног партнера. Ова ће уверења бити сагледана из родне перспективе партнерске/брачне релације и родитељства, као и родне перспективе насиља у интимном партнерском односу.

Дакле, *експланаторни ниво* овог истраживања обухвата анализу и критичко разматрање тензије/конфликта између: идеологије партнерске и родитељске једнакости/равноправности у контексту насиља у интимном партнерском односу, или тензије између родно неутралног концепта родитељства и изразито родног дисбаланса у позицији жртве и учиниоца код насиља у партнерском односу; постојећих теоријских концепата (мањак свеобухватних теорија и модела, односно изражена фрагментарност модела и недостатак родне димензије) и истраживачких налаза (неусклађени резултати); питања стандарда (недостатак), односно индикатора који ближе одређују високо апстрактан конструкт „најбољи интерес детета“, специфично у контексту насиља у партнерској релацији.

---

² На пример, намерно изазивање инцидента приликом преузимања деце, потпиривање мржње деце према мајци, освета ускраћивањем алиментације и многа друга понашања.

Тематски оквир истраживања представља сложена, мултипроблемска ситуација насиља у партнерској/брачној релацији и родитељства у периоду сепарације и после развода. На делатном нивоу, у сегменту анализе постојећих пракси, релевантна су разматрања следећих феномена: настављање и/или повећање насиља у периоду сепарације/развода и током послеразводног родитељства; повезаности насиља према женама и злостављања деце, посебно коришћење деце да би се злостављала жена; повезаност родитељства са насиљем. У позадини наведених тема, које код нас нису у довољној мери теоријски и истраживачки фокусиране, налазе се две значајне проблемске области: родитељ-насилник као старатељ и импликације за децу и њихов развој; и родитељ-жртва као старатељ и импликације за децу и њихов развој. Тенденција изједначавања родитеља у вршењу родитељских права,³ иако уважава права и најбољи интерес детета, у контексту насиља у интимном партнерском односу, није адекватна. Уочено је да очеви који су били насилни према партнеркама у већем проценту од ненасилних партнера траже старатељство и да су склони флексибилнијим и *ad hoc* решењима, док мајке желе јасна и строго одређена правила, јер флексибилност повећава могућност злоупотребе, односно угрожава безбедност/сигурност и жене и деце (Hester & Radford, 1998; Eriksson & Hester, 2001).

Недостатак јасног референтног оквира који би обухватио теоријске концепције и упутства за праксу оставља простор за уплив личних уверења (и имплицитних теорија) стручњакâ на процене и одлуке. То има импликације на неуједначену професионалну праксу, односно неједнаку примену права и неједнаку заштиту (свих) жртава насиља у породичном контексту. Вишесмислени, родно неосетљиви концепти и широко постављени (нејасни) стандарди делују збуњуће и на жене жртве насиља, умањујући њихову, али и сигурност/безбедност њихове деце.

Циљеви овог истраживања разрађени су у форми општих и посебних циљева у оквиру три истраживачка корака:

---

³ У питању су фаворизовање заједничког вршења родитељских права, оријентација на споразум и сарадњу родитеља, на флексибилне моделе одржавања односа детета са родитељем којем дете није поверено.

Први општи циљ: Сагледање актуелног стања поступања стручњакâ у две службе у контексту описаног проблема, операционализовано преко два конкретна циља: *циљ 1* – утврђивање карактеристика појаве и типа стручних процена (препоруча) и одлука; *циљ 2* – мапирање присутних проблема у проценама и одлукама стручњака из две службе.

Други општи циљ: Сагледање личних уверења као чинилаца који усмеравају процене и одлуке стручњакâ у контексту описаног проблема, операционализовано кроз два посебна циља: *циљ 1* – утврђивање врсте и садржаја личних уверења у вези са испитиваним предметом и њихове распрострањености (у целом узорку и диференцирано према служби); *циљ 2* – утврђивање да ли и која од идентификованих уверења усмеравају професионалну праксу (процене и одлуке о мерама заштите од насиља у породици и о родитељском старању у контексту насиља у интимној партнерској релацији).

Трећи општи циљ: Конципирање оквира за предлог смерница (принципа и индикатора) за компетентне (релевантне и поуздане) и родно осетљиве професионалне процене и одлуке о мерама заштите од насиља у породици и вршењу родитељских права у контексту насиља у интимном партнерском односу, а у складу са принципом сигурности/безбедности и стандардом најбољег интереса детета. То укључује два конкретна циља: *циљ 1* – дефинисање принципа који оријентишу професионално поступање у складу са главним принципом (сигурност/безбедност свих жртава насиља) и покушај операционализације тих принципа кроз конкретне радње; *циљ 2* – идентификовање потенцијалних ризика за сигурност/безбедност жртава насиља (мајке и детета) и израда предлога начина за испитивање ризика.

Како се ради о истраживању *експлоративног типа*, основне истраживачке претпоставке формулисане су, пре свега, као истраживачка питања:

Прво истраживачко питање: Каква је пракса стручњакâ у суду и центру за социјални рад у вези са проценама и одлукама о мерама заштите од насиља и о родитељском старању у контексту постојања насиља у партнерском односу?
Хипотеза 1: Практика стручњака у две службе за сада је неуједначена, родно неосетљива и није оријентисана принципом сигурности/безбедности за *све* жртве насиља.

Друго истраживачко питање: Која су лична уверења („личне теорије у акцији“) о испитиваној теми заступљена код стручњака у суду и центру за социјални рад? *Хипотеза 2:* Стручњаци у ове две службе користе широк дијапазон личних уверења у склопу обављања посла процене и одлучивања о мерама заштите од насиља и о родитељском старању у контексту насиља у интимном партнерском односу, без јасног сагледања њихове родне перспективе.

Треће истраживачко питање: Да ли постоји повезаност између личних уверења стручњака и проценâ и одлука о предмету истраживања, односно која лична уверења и на који начин оријентишу стручну праксу? *Хипотеза 3:* Лична/имплицитна уверења професионалаца/-ки битно усмеравају процене и одлуке о мерама заштите од насиља и родитељском старању у контексту насиља у интимном односу партнера.

Четврто истраживачко питање: Које би смернице (принципи и показатељи) у вези са предметом истраживања могле да унапреде професионалну праксу стручњака у суду и центру за социјални рад? *Хипотеза 4:* Питање сигурности/безбедности (свих) жртава насиља требало би да је приоритетно и у основи свих поступака (процена, одлука и интервенција), укључујући и процену стандарда најбољег интереса детета.

Методолошки оквир истраживања

Методолошки приступ

У обради ове сложене теме коришћен је претежно квалитативни, али и квантитативни приступ. За разумевање текућих пракси професионалаца у центру за социјални рад и суду примењен је квалитативни приступ, који је омогућио и минималну квантификацију података. За истраживање уверења стручњака употребљавана је комбинација квантитативног и квалитативног приступа. Овакав избор је у вези са мултипроблемском природом истраживане појаве, као и са природом података који одражавају битне аспекте ове тематике (анализа документације о судским предметима и испитивање имплицитних уверења стручњака о назначеној појави).

Квалитативни поступци, због својих основних карактеристика, погодни су за истраживања феноменолошког и експлоративног типа. Они омогућавају екстензивно постављен предмет проучавања, холистички приступ и повезивање са контекстом, индуктивне методе сазнања, образац „узгредних открића“ и усмерење на практичне проблеме и резултате, који би требало да допринесу променама у пракси (Halmi, 2001; Fern, 2001, у: Ђурић, 2007). То одговара природи предмета, података и циљева нашег истраживања, јер је реч о области која је недовољно истражена, за коју је потребно прикупити почетна обавештења која би омогућила развијање даљих истраживања и продубљено разумевање феномена. У конкретном случају, добијени подаци су и елементарно квантитативно обрађени, што чини допуну квалитативним резултатима, делимично умањујући потенцијални ризик од субјективности анализе и тумачења, јер се исти садржај анализира из две перспективе.

Квантитативни приступ примењен у испитивању уверења стручњака омогућава утврђивање учесталости и повезаности уверења са независним варијаблама. Комплементарном употребом квалитативних и квантитативних метода постиже се „проширење“ добијених налаза и задовољава принцип триангулације – испитаници, места и методе (Барош, 2006; Ђурић, 2007; Halmi, 2001).

Узорак истраживања

Узорак у нашем истраживању конципиран је на *два нивоа*: узорак „случајева“, односно судских предмета, и узорак „испитаника“, односно стручњака који раде („производе“ процене и одлуке) у оквиру истог задатка из различитих перспектива. Ова два типа узорка омогућавају два нивоа елаборације циљева истраживања: с једне стране, сагледање актуелне праксе, а с друге, сагледање присуства имплицитних уверења и њихове потенцијалне повезаности са проценама и одлукама о предмету истраживања.

У оквиру првог нивоа анализе, узорак „случајева“ чинила је *документација о 62 судска предмета* – поступци за одређивање мера заштите од насиља у

породици окончани првостепеном пресудом у периоду од 1. јануара 2010. до 1. јуна 2011. године. Реч је о поступцима који су вођени између (интимних) партнера (актуелних и бивших) који имају заједничку малолетну децу, као страна у поступку. Узорак је добијен на следећи начин: судској администрацији у три основна и два апелациона суда⁴ прослеђени су критеријуми за селекцију случајева.⁵

На основу тражених критеријума издвојена су и стављена на увид 62 судска досијеа. Ради се о предметима који су били доступни судској писарници или архиви у време прикупљања података, а не о свим предметима који се тичу истраживане теме у оквиру дефинисаних критеријума за формирање узорка.⁶ У основним судовима је прегледано 48 судских случајева,⁷ што је укључило увид у комплетан доказни материјал. Фокус квалитативне анализе садржаја био је на експлицитном/семантичком нивоу, односно на садржају налаза и стручних мишљења центра за социјални рад и садржају пресуда основних судова. У 14 случајева подаци су прегледани у апелационим судовима,⁸ односно био је могућ само увид у пресуду основног суда и, индиректно, преко образложења пресуде, увид у коришћени доказни материјал. Због великог броја докумената у судским

---

⁴ Основни суд у Новом Саду, Први основни суд у Београду и Основни суд у Крагујевцу; Апелациони суд у Новом Саду и Апелациони суд у Београду.

⁵ Назначена врста поступка, врста односа између страна у поступку, услов да стране имају (заједничко) малолетно дете и дефинисани временски распон у којем је поступак вођен и окончан.

⁶ Због карактеристика процеса и судске евиденције, није било могуће издвојити све предмете. Један број предмета је био „у раду“ по жалбама у апелационим судовима или враћен првостепеним судијама на поновно суђење. Део предмета је био „нераспоређен“ (између писарнице и архиве), тако да се није могао претраживати по нумеричкој ознаци. Даље, начин на који се води судска евиденција не омогућава да се (аутоматски) издвоје предмети за развод брака у којима се истовремено води и поступак за заштиту од насиља. Мали број случајева у Апелационом суду у Београду у вези је са чињеницом да су у то време пресуђивани поступци по жалбама из 2008. и 2009. године. Мали број случајева у Основном суду у Крагујевцу одраз је реално малог броја ових поступака.

⁷ Укупно 23 у Београду, 21 у Новом Саду и 4 у Крагујевцу.

⁸ Тринаест у Апелационом суду у Новом Саду – случајеви који потичу из основних судова у Новом Саду (5), Панчеву (2), Сремској Митровици (2), Сомбору (2), Суботици и Кикинди (по 1 случај), и један случај у Апелационом суду у Београду.

списима, они су већ при прегледу груписани (сажимани) на основу истог или сличног порекла (служба у којој су настали), тако да је укупно прегледано 340 „група“ докумената (јединица анализе) у распону од две (тужба и пресуда) до осам „група“ докумената по случају.

Други ниво анализе, у којем је истраживана појава сагледана из перспективе имплицитних уверења стручњака, укључио је узорак од 119 испитаника: 66 представника парничних судова специјализованих за породичне поступке (судије и судијски помоћници) и 53 представника центара за социјални рад (претежно психолози и правници). Радило се о пригодном узорку који није унапред планиран,⁹ због чега није постојала могућност да се испитаници уједначе по релевантним социо-демографским својствима (место, пол, године радног стажа, брачни/партнерски и родитељски статус). Постојало је знатно преклапање између професије и службе у којој су испитаници запослени (са одступањима само у односу на правнике у центрима за социјални рад).

Иако се *пол* испитаника сматра релевантном варијаблом за испитивање имплицитних уверења у вези са овом темом, због изузетно малог броја мушкараца ($N = 13$) у обе службе, што одсликава реално велики родни дисбаланс у обема, подаци који су добијени од испитаника мушког пола нису могли бити коришћени за поређења, те су искључени из интерпретације резултата. Из истог разлога, и димензија независне варијабле брачни/партнерски статус – *разведене* особе ($N = 10$) није могла бити анализирана независно од других димензија, иако се претпоставља да би могла бити повезана са уверењима испитаника о проучаваној појави. Структура узорка испитаника приказана је у *Табели 1*.

---

⁹ Испитаници су били учесници стручних састанака под називом „Поштовање и уважавање дечјих права у ситуацијама решавања партнерско-родитељских спорова и насиља у породици“, које је Аутономни женски центар организовао у периоду мај–јун 2010. године.

Табела 1: Структура узорка испитаника

Институција/служба	Суд	ЦСР		
	(66) 55,5%	(53) 44,5%		
Пол	<i>женски</i>	<i>мушки</i>	<i>недостаје</i>	
	(106) 89,1%	(11) 9,2%	(2) 1,7%	
Дужина радног стажа	<i>1–10 год.</i>	<i>11–20 год.</i>	<i>више од 20</i>	<i>недостаје</i>
	(44) 37,0%	(33) 27,7%	(41) 34,5%	(1) 0,8%
Брачни статус	<i>брак/партнерство</i>	<i>друго</i>	<i>недостаје</i>	
	(81) 68,1%	(35) 29,4%	(3) 2,5%	
Родитељски статус	<i>има децу</i>	<i>нема децу</i>	<i>недостаје</i>	
	(84) 70,6%	(32) 26,9%	(3) 2,5%	

Исти узорак испитаника учествовао је и у фокус-групним дискусијама, организованим у 10 група (у просеку око 12 учесника по групи). Једина „перспектива“ у односу на коју су поређени одговори испитаника била је професионална оријентација: групе правника (судије и судијски помоћници, којима су се придружили правници из ЦСР-а) и групе стручних радница из ЦСР-а (већином психолози, али и друге струке запослене у овој служби). У овој врсти дискусије није било могуће изоштрирати остале перспективе које су могле да имају утицаја на одговоре (пол, дужина радног стажа, брачни/партнерски и родитељски статус).

Истраживачки поступци и инструменти

Изабрани су истраживачки поступци и инструменти који укључују комбинацију техника: анализа садржаја судске документације у поступцима за одређивање мера заштите од насиља у породици подразумевала је комбинацију два најчешће коришћена квалитативна приступа, анализу садржаја и тематску анализу; испитивање имплицитних уверења стручњака из суда и ЦСР-а о повезаности насиља у интимном партнерском односу са питањима родитељског старања о деци обављено је употребом две технике, листе са тврдњама и фокус-групном дискусијом.

Анализа садржаја судске документације

Две сродне врсте квалитативне анализе, анализа садржаја и тематска анализа, представљају класичне и најчешће коришћене процедуре за анализу текстуалног материјала. У анализи садржаја коришћене се категорије и поткатегорије (индикатори) који су једним делом деривирани из теоријског концепта и законских одређења („наметнуте“ категорије), као и оне које су индуктивно развијене и/или модификоване на основу емпиријског материјала („генерисане“ категорије). То је омогућило квантификацију података (израчунавање учесталости категорија и поткатегорија), што је основна разлика овог квалитативног приступа у односу на други изабрани.

Тематска анализа је подразумевала трагање за темама (обрасцима, групама ситуација), које представљају одговоре на постављена истраживачка питања. У односу на резултат истраживања обе технике припадају квалитативном дескриптивном приступу, који садржи релативно низак ниво интерпретације (на супрот уже интерпретативном приступу), што је погодно за испитивање у областима о којима се не зна много, за идентификовање заједничких карактеристика или заједничких нити у појавама, испитиваних индуктивним путем, уз уважавање ширег контекста (Vaismoradi, Turunen, Bondas, 2013). Основна процедура, која треба да обезбеди ваљаност и поузданост поступка, може да обухвата различит број корака (Flick, 1998), који се могу свести на три основне фазе: припремна (израда транскрипта и читање у више наврата), фаза организације садржаја (развој категорија, односно развој тема, отворено кодирање, односно потрага за темама, у односу на манифестни, а код тематске анализе и у односу на латентни садржај материјала) и фаза извештавања о резултатима – опис категорија очигледног садржаја, који укључује и фреквенције, опис и тумачење тема (Vaismoradi, Turunen, Bondas, 2013).

Квалитативна анализа подразумева и свест о томе да подаци нису репрезентант стварних догађаја, већ онога што је виђено, забележено, прочитано и интерпретирано. У анализи података из судских предмета ова трансформација се дешава више пута (од стране сваког од стручњака који ствара документе и од стране истраживача). У документацији се могу наћи различите врсте података: чињенице и изјаве о догађајима, ситуацијама и актерима прикупљене из више

извора (од стране већег броја актера);¹⁰ процене о догађајима, ситуацијама и актерима које настају довођењем у везу чињеница са „теоријским и радним концептима“ сваке од ангажованих струка (и/или сваког стручњака који је укључен у поступање); и мишљења и одлуке, која настају сагледањем свих аспеката процене (мишљење ЦСР-а) и процесом доказивања (одлука суда). То на почетку анализе отвара неколико кључних питања: да ли су прикупљене све релевантне чињенице у вези са догађајима, ситуацијама и актерима; како су подаци забележени, у смислу прецизности и јасноће; који су „теоријски и радни концепти“ коришћени у проценама (да ли су експлицирани) и како су утицали на селекцију или на давање важности/предности појединим чињеницама или групама чињеница у односу на друге; како су те процене утицале на препоруке (мишљење ЦСР-а) и како су оне утицале на одлуке (суда) о садржају судског спора.

Карактеристике садржаја судске документације и коришћених поступака за анализу упућују на потребу вишеструке истраживачке обазривости у закључивању, због разлика између реалности (ситуације, догађаја, карактеристика актера), извештаја актера о тим аспектима и записа стручњака о свему томе (на основу којег се изводе одлуке). То пред истраживача ставља и питање шта записи актуелно значе и какав је однос између манифестног и латентног садржаја (Vaismoradi, Turunen, Bondas, 2013), или између квантитативних и квалитативних аспеката анализираних документације (Половина и Станишић, 2007). Разлика између података (прикупљених и записаних) и мишљења и одлука (закључака), између којих посредује низ процена, на које утичу знање, разумевање појаве и правила, али и лична уверења стручњака о посматраном проблему („теоријске и радне концептуализације“), које у документацији нису прецизно експлициране, што отежава закључивање и интерпретацију резултатâ. Треба имати у виду и да не постоји упутство за прикупљање и бележење информација специфичних за разматрани проблем, због чега недостатак одређених података у документу не означава искључиво индивидуални пропуст стручњака, а такође не мора значити да одређена питања нису разматрана/процењивана, већ да то није записано, што отежава поуздану интерпретацију резултатâ.

---

¹⁰ То су тужиља, тужени, сведоци, стручњаци различитих профила, записи о усменим изјавама или писани извештаји.

У поређењу са другим приступима кодирања, категоризовања и тематизовања текстуалног материјала, циљ наше анализе била је редукција материјала на кључне категорије и теме. Процес анализе документације из судских предмета у припремној фази је обухватио дефинисање, преглед и селектовање релевантног материјала, као и сачињавање опширних белешки о садржају докумената. У фази организације садржаја обављени су вишеструко ишчитавање бележака, постављање и изградња категорија и индикатора, кодирање, избор тема и тематска анализа. Примењена техника „сумирајуће анализе садржаја“ подразумевала је сажимање материјала: који не садрже информације у вези са изабраним категоријама анализе (прва редукција); подвођење, повезивање и сумирање материјала насталог као продукт једне службе за исти случај („групе“ докумената) под заједнички материјал за анализу (друга редукција); подвођење различитих „група“ докумената у вези са једним случајем под заједнички материјал за анализу (трећа редукција). Као најмања јединица анализе коришћена је реченица, а као највећа судски предмет (досије).

Анализа докумената у судским предметима (у складу са првим циљем и специфичним питањима истраживања) организована је на два нивоа. *Први ниво* се односио на анализу садржаја, односно утврђивање и опис: општих карактеристика анализираних поступака, преко категорија које су постављене на основу законских обележја ових поступака; карактеристика ситуације насиља и понашања насилника, преко пет група категорија/индикатора (околности живљења партнера између којих постоји насиље, карактеристике насиља, позиција деце у ситуацији насиља, својства и захтеви учиниоца насиља и претходни поступци органа), које су делимично постављене на основу теоријског концепта о насиљу као контроли путем принуде и допуњене и модификоване из садржаја емпиријског материјала. Сваки од индикатора је процењиван у односу на три категорије одговора: *да* (податак постоји); *не* (податак не постоји); *није могућа процена* (из свега што је записано не може да се утврди присуство специфичног податка). Природа овог нивоа анализе садржаја омогућавала је и квантификацију података.

Други ниво анализе судске документације – односно, тематска анализа организована је као одговор на специфична истраживачка питања: да ли насиље

престаје са одвајањем и разводом партнера; да ли је насиље према жени повезано са злостављањем деце; какав је однос између насиља у партнерском односу и родитељства, укључујући последице које то насиље има на децу и процену безбедносних ризика од будућег насиља; колико је слагање у проценама/мишљењима кључних актера о исходима поступака.

Лична уверења стручњака из суда и ЦСР-а

У складу са другим општим циљем овог истраживања, за испитивање уверења стручњака у вези са испитиваном појавом употребљене су две технике: листа са тврдњама и фокус-групна дискусија, као комплементарне, чиме је постигнуто „проширење“ добијених налаза и задовољен принцип триангулације методâ.

Листа са тврдњама. За потребе овог истраживања конструисана је листа која садржи 17 тврдњи о повезаности насиља у партнерском односу са раздвајањем/разводом партнера и родитељским старањем. Листа је формулисана на основу непосредног искуства, делом преузетог из иностране литературе (Dallam & Silberg, 2006; Jaffe, Crooks, & Poisson, 2003a; АВА, 2006), а делом из професионалног искуства ауторке, и не представља операционализацију ниједне специфичне теорије. У нашој средини нису рађена истраживања о овом аспекту феномена, тако да нема података о томе колика је универзалност изабраних тврдњи (у општој популацији, нити међу стручњацима), али циљ овог рада није био да се конструише инструмент (упитник за испитивање уверења), већ да се добију почетне информације о личним мишљењима и уверењима стручњака из ЦСР-а и суда („личним теоријама у акцији“), као могућим чиниоцима усмеравања процена и одлука.

Прикупљени су и општи подаци о испитаницама (место, служба/институција, професија, дужина радног стажа, брачни/партнерски статус, родитељски статус), који као независне варијабле могу да буду од утицаја на уверења (зависну варијаблу). Испитаници су своје слагање са понуђеним тврдњама исказивали преко петостепене скале Ликертовог типа („уопште се не слажем“, „углавном се не слажем“, „и слажем се и не слажем се“, „углавном се слажем“ и „у потпуности се слажем“).

Дискусија у фокус-групама. Ова квалитативна истраживачка техника реализована је у 10 групних дискусија, паралелно по две групе представника две различите професије (правници из суда и ЦСР-а и стручњаци, претежно психолози из ЦСР-а), који представљају исти узорак испитаника који су одговарали на листе са тврдњама. Дискусију су водиле две модераторке,¹¹ користећи унапред изабрана четири питања – три у вези са истраживаним феноменом и једно у вези са околностима рада стручњака. Питања у вези са појавом гласила су: Који ризици за дете постоје од насилног понашања једног родитеља према другом? Шта је потребно да би дошло до опоравка детета које је било изложено насиљу у партнерском односу између родитеља? Како се примећује да је дошло до позитивне промене код насилног родитеља? Четврто питање односило се на идентификовање тешкоћа и потреба у раду са сложенем проблематиком која повезује насиље у партнерском односу са родитељским релацијама и утицајем насиља на децу.

Цео ток дискусије је сниман, уз вођење бележака о процесу, а затим преведен у текст који је анализиран сврставањем садржаја у категорије, од којих су неке унапред постављене, а неке су изведене из емпиријског материјала. Категорије података које су „наметнуте“ емпиријском садржају преузете су из „водича“ за процене ризика за децу од насилника, аутора Линдија Бенкрофта и Цеја Силвермена (Bancroft & Silverman, 2002).

Методe обраде података

Квалитативна анализа, као што је описано, укључила је дескриптивни приступ, навођење кључних категорија података и тема, као и њиховог међусобног односа. Квантитативна анализа је обухватила једноставне статистичке методе обраде, утврђивање дистрибуције фреквенција (процентуалне расподеле одговора по

---

¹¹ Модерирање групне дискусије обављале су ауторка рада и сарадница из Аутономног женског центра, Вања Мацановић, а у праћењу процеса (белешке о вербалној и невербалној експресији учесница/-ка) помагала је Милена Бошковић-Вилотић, такође из Аутономног женског центра.

категоријама података, аритметичке средине и стандардне девијације), као и израчунавање значајности разлика између фреквенција, хи-квадрат тест, односно анализу варијансе (ANOVA или Велчов [Welch] тест, зависно од хомогености варијансе).

Ограничења истраживачког нацрта

Као што је наведено, општа ограничења квалитативних метода у вези са природом података, у конкретном случају, чињеница да се појава анализира преко садржаја записа о њој, што укључује разлику између онога што се десило и онога што је записано, представља ограничење општег типа за генерализацију налаза о испитиваној појави. Такође, процедура успостављања узорка судских предмета, али и значајан број недостајућих података у анализираној документацији, условљавају ограничења и обазривост у интерпретацији налаза и закључака.

Број анализираних судских предмета, иако није релевантан за квалитативну анализу, не омогућава генерализацију добијених квантитативних резултата. И број испитаника (укључујући недовољан број испитаника мушког пола), као и начин на који је формиран узорак стручњака, али и чињеница да нису проверавана општа својства „листе тврдњи“, уз могућност давања социјално пожељних одговора, и поред корекција које омогућавају статистичке методе, представљају ограничења која су од значаја за питања генерализације ове врсте налаза. Ипак, како се ради о експлоративном примењеном истраживању појаве о којој нема довољно теоријских и емпиријских сазнања, прикупљени и анализирани подаци омогућавају увиде о појави и поступцима релевантних стручњака, као и креирање смерница за унапређивање праксе, али и усмеравање за даља истраживања и за будуће продубљено разумевање ове сложене појаве.

7. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Анализа садржаја докумената у судским предметима

Овај део анализе треба да пружи одговоре на *први* циљ истраживања, који се односи на сагледање актуелног стања поступања стручњакâ у суду и у ЦСР-у, односно да омогући увид у карактеристике појаве, типове процена и одлука, те да мапира проблеме у стручној пракси у вези са изучаваним феноменом. Приказ резултатâ је организован кроз представљање кључних категорија података (укључујући и квантитативне показатеље) о *општим својствима* анализираних судских предмета, као и *карактеристика феномена*, односно насилних ситуација које су биле предмет стручних процена и одлука. Исти садржај је разматран у односу на *кључна питања* релевантна за истраживану појаву и стручну праксу: да ли насиље престаје са одвајањем или разводом партнера, да ли је насиље према женама повезано са злостављањем и злоупотребом деце, какав је однос између насиља у интимном партнерском односу и родитељства, у чему се огледа разлика у мишљењима и одлукама о *исходима* поступка између кључних актера.

Општа својства анализираних судских предмета

Ови подаци информишу о кључним карактеристикама анализираних судских предмета, које претежно зависе од законске норме и од општих аспеката активности стручњака у две релевантне службе. Иако квантитативни подаци нису у методолошком фокусу, анализа садржаја кроз дефинисане категорије омогућава квантификацију података. Ипак, због ограничења која потичу од величине и карактеристика узорка, није могуће извести поуздана уопштавања квантитативних података, те ће њихова интерпретација у овом раду служити за допуну и ближе објашњење квалитативних налаза.

Основне информације о 62 судска предмета указују на следеће опште карактеристике истраживане појаве (преглед података дат је и у *Приказу бр. 1* у прилогу).

Пол подносиоца тужбе. У готово свим случајевима (60, односно 96,8%) тужбу за мере заштите од насиља у породици поднела је особа женског пола, у 2 случаја особе мушког пола, као и у 5 (8,1%) случајева у којима је поднета противтужба на тужбу особе женског пола.

Број и врста поступака. Парнице за заштиту од насиља у породици вођене су као самостални процеси у половини анализираних предмета (31), а у половини предмета уз парнице за развод брака, поверавање деце, одређивање модела одржавања личних односа деце са родитељем којем нису поверена и за издржавање деце (као раздвојени поступци [14] или као један поступак [17 случајева]).

Брачни статус страна у спору. Само 6 странака (9,7%) било је и даље у браку или ванбрачној заједници у тренутку када су тражене мере заштите од насиља. У половини случајева странке су биле у процесу развода, или је покренут поступак за поверавање деце код ванбрачних партнера, а у 25 случајева (40,3%) странке су биле разведене или је ванбрачна заједница престала, док је поверавање деце био завршен процес.

Број деце. Партнери су имали укупно 108 деце (48 мушког пола, 51 женског пола и за 8-оро деце није било података о полу), од чега је 17 било пунолетно, а остала деца (85,3%) била су малолетна. Само у једном случају партнер је био очух, а у једном није признао очинство према детету. У свим другим случајевима, партнер који је према тужби жене био насилан према њој (и према деци), био је отац малолетној деци.

Вршење родитељских права. Мајкама су у највећем броју поступака (46, односно 74,2%) деца поверена на старање, оцу само у једном случају (1,6%), заједничко вршење родитељских права било је у 4 случаја (6,5%), а у судским списима није било података о поверавању деце за 11 случајева (17,7%). Очеви су тражили самостално или заједничко вршење родитељских права у 17 случајева (27,4%), нису тражили ово право у 23 случаја (37,1%) и није било података о томе у 22 случаја (35,5%). Деца су за време судског поступка остала код оца у 6

случајева. У два случаја су раздвојени браћа и сестре (дечасти су остали са оцем, а девојнице су са мајкама напустиле заједнички дом).

Модел одржавања односа детета са родитељем којем није поверено. „Слободан“ модел одржавања односа детета и родитеља са којим не живи одређен је у 19 (30,6%) случајева (најчешће формулисан: „по договору родитеља“, „по жељи и потреби детета“ или „по жељи и могућности родитеља“). „Стандардни“ модел виђања одређен је у 20 (32,3%) случајева (различите варијације у којима се наводе дани у недељи и/или викенди, од–до сати, дани летњих и зимских распуста, дани празника, слава и рођендан детета, а често и начин, односно место преузимања и враћања детета). Само у два случаја одређени су контакти у контролисаним условима. За 21 (33,9%) случај нису наведени подаци о томе како је уређено одржавање личних односа детета са родитељем којем дете није поверено.

Преузимање детета. Приликом остваривања контакта детета са родитељем којем није поверено, оно је преузимано од мајке или је она присуствовала виђању детета са оцем у 26 (41,9%) случајева (радило се о сасвим малој и деци млађег узраста), није преузимано од ње у 13, а нема података за 23 случаја (37,1%).

Решења о привременим мерама за мере заштите. Шеснаест тужиља (25,8%) тражило је привремену меру заштите од насиља, усвојене су две трећине (11) ових захтева, а у једном случају захтев је повучен. Временски период потребан за доношење привремене мере био је различит (у два случаја мера је усвојена након 15 дана, у 4 за месец, а у осталим за два месеца или дуже).

Трајање првостепеног поступка. Само 6 поступака (9,7%) трајало је до месец дана, у 14 случајева (22,6%) до два месеца, у 21 случају (33,9%) до шест месеци и у 14 случајева (22,6%) поступак је трајало дуже од шест месеци.

Број тражених мера заштите од насиља у породици. Тражене су укупно 183 мере заштите (просечно скоро 3 мере по случају), и то: 26 иселења из стана/куће, 7 уселења, 48 забрана приближавања лицу, 46 забрана приступа месту становања и рада те 56 забрана даљег узнемиравања. У односу на број судских случајева најчешће је тражена мера забране узнемиравања (у 90,3% случајева, односно 30,6% свих тражених мера), затим мера забране приближавања лицу (у

77,4% случајева, што чини и 26,2% свих тражених мера заштите) и мера забране приступа месту (у 74,2% случајева, односно 25% тражених мера). Тужба за исељење поднета је у 41,9% случајева (што чини 14,2% свих тражених мера), док је тужба за усељење поднета у 11,3% случајева (и учествује са свега 3,8% укупног броја тражених мера).

Број тражених мера заштите од насиља за децу: У 24 поступка (38,7%) захтеване су мере заштите од насиља у породици и за малолетно дете, и то: мера забране приближавања у 18 (37,5% поступака у којима је иста мера тражена за мајку детета), мера забране приступа месту становања или рада у 19 предмета (41,3% случајева у којима је ова мера предлагана за мајку) и мера забране даљег узнемиравања у 19 предмета (33,9% случајева за исту меру код мајки).

Промене тужбеног захтева. Током процеса тужбени захтев је мењан на следећи начин: одустајањем од забране приласка лицу и приступа месту становања или месту рада (у три случаја), којом приликом се остаје при тужбеном захтеву за изрицање мере заштите забране даљег узнемиравања; одустајањем од тужбеног захтева за издавање мера заштите од насиља (у три случаја, при чему се у једном наводи да „тужиља није одустала од реченог“, односно од навода о насиљу, већ од захтева за мере заштите); предложена је измена удаљености за забрану приласка и забрану приступа месту (1 случај); повучен је захтев за меру исељења (1 случај), јер се тужени сâм иселио; повучен је захтев за мере заштите за децу (3 случаја); поднет је захтев за проширење тужбе (3 случаја). Противтужба је поднета у 5 случајева, а у 4 је тражено продужење мера заштите од насиља у породици (у 3 случаја суд је овај захтев потврдио).

Мишљење центра за социјални рад о сврсисходности мера заштите. Овај се орган о мерама заштите од насиља у породици није изјаснио у 13 случајева (21%). Мишљење да су целисходне све тражене мере заштите од насиља у породици дато је у 20 (32,3%) случајева, да су целисходне само неке од тражених мера у 8 примера (12,9%), да ниједна тражена мера није целисходна у 12 прилика (19,4%) и да обема странама треба изрећи мере заштите у 2 случаја (3,2%).

Одлуке првостепеног суда. Суд није тражио мишљење ЦСР-а у 12 случајева (19,4%), сматрао је да су целисходне све тражене мере заштите од насиља у породици у 33 случаја (53,2%), да су целисходне неке од тражених мера

у 21 случају (33,9%) и да ниједна тражена мера није целисходна у 6 случајева (9,7%).

Број пресуђених мера заштите. У 62 случаја изречено је укупно 140 мера (76,5% од траженог броја, односно просечно 2,3 мере по случају), и то: 16 мера иселења (10 мање од траженог броја), 6 мера уселења (1 мање од траженог броја), 36 мера забране приближавања (12 мање од траженог броја), 32 мере забране приступа месту становања или месту рада (14 мање од траженог броја) и 50 мера забране даљег узнемиравања (6 мање од траженог броја). Најчешће је изрицана мера забране даљег узнемиравања (80,6% случајева, чији удео у укупном броју добијених мера чини 35,7%), мера забране приближавања лицу (58,1% случајева, удео у укупном броју мера износи 25,7%), мера забране приступа месту становања или рада (51,6% случајева, односно 22,9% од укупног броја мера). Најмање, у односу на тражени број, безмало два пута, изречено је мера иселења (у 25,8% случајева, односно 11,4% укупног броја изречених мера). Мера уселења, најређе предлагана, изречена је у 9,7% случајева, односно у готово истом проценту у коликом је и тражена (и чини свега 4,3% укупног броја изречених мера).

Број мера заштите пресуђених за децу. И мере заштите од насиља у породици за децу изречене су у мањем броју од траженог, и то: у 10 од 18 (55,6%) предмета изречена је мера забране приближавања детету, у 12 од 19 предмета (63,3%) у којима је тражена мера забране приступа месту становања или рада и у 14 од 19 (73,7%) предмета у којима је предлагана мера забране узнемиравања детета.

Жалбе на одлуку првостепеног суда. Парничне стране су користиле право на жалбу у 35 од 62 прегледана случаја (56,5%).

Одлуке другостепеног суда. Највише првостепених пресуда, 18 од 34 (52,9%), потврђено је од стране апелационог суда – односно, одбијено је 15 жалби туженог и 6 жалби тужиља на одлуке првостепеног суда. Укинута је 13 првостепених пресуда (38,2%), по 2 пресуде су делимично потврђене и делимично преиначене (односно делимично потврђене и делимично укинуте), једна пресуда је враћена првостепеном суду да се донесе допунска пресуда, а у једном случају поступак пред апелационим судом није био завршен.

Разматрањем 18 *опитих својстава* ових парница (видети *Табелу 1* у прилогу) може се закључити да их готово искључиво покрећу жене. Мере заштите од насиља траже се и током и након формалног раздвајања/развода партнера, што потврђује да насиље неће (увек) престати, а може и да се појави или појача раздвајањем партнера. Ови поступци, премда хитни, трају дуго, што не одговара њиховој основној – превентивној – сврси. Истовремено, ретко су предлагана привремена решења за мере заштите од насиља (и за поверавање деце), иако сами поступци и њихово дуго трајање представљају потенцијални ризик за ескалацију насиља.

Само у трећини случајева мајке су захтевале мере заштите од насиља и за децу, што је супротно уобичајеном уверењу да се ове мере злоупотребљавају. Овај податак отвара и питање да ли се сведочење и изложеност деце насиљу у партнерском односу родитеља опажа као злостављање деце (да ли га препознају мајке, али и стручњаци). У мање од половине анализираних случајева тражене су мере иселења насилника из куће/стана, што је такође супротно уобичајеном уверењу да жене на овај начин остварују „имовинску“ или другу добит/предност. Истовремено, ове је мере теже остварити од других, што може да има везе са објективним и субјективним околностима случаја, али и са уверењима (предрасудама) стручњака.

Недостајући подаци о аранжирању односа детета и родитеља најчешће настају услед раздвајања парница (за развод и за мере заштите) или зато што се парнице за мере заштите воде након формалног раздвајања партнера (којим је регулисан однос детета и родитеља), што имплицира да их стручњаци не сматрају релевантним за одлуке о мерама заштите од насиља. Истовремено, чести предлози и одлуке о „слободним/отвореним“ или „стандардним“ моделима одржавања односа детета са родитељем којем није поверено, у контексту насиља у партнерској релацији, потврђује став да код стручњака не постоји у довољној мери освешћена претпоставка о повезаности насиља према женама и злостављања деце, као ни о томе да се насиље према партнерки након раздвајања може наставити преко контакта оца са децом. Предлози и одлуке стручњака о преузимању детета од мајке која тражи (и добија) мере заштите од насиља, што би подразумевало престанак контакта и забрану приласка/приступа, парадоксални су

и збуњујући за жене, јер не само да стварају могућност кршења мере, већ представљају и потенцијални ризик за појаву новог насиља између (бивших) партнера.

То поткрепљује оцену да се право на одржавање односа детета и оца фаворизује у односу на принцип безбедности мајке, али и детета. Изненађујуће су разлике у мишљењима ЦСР-а и суда у односу на процену целисходности тражених мера заштите од насиља. Оне показују да ЦСР има приметно више резерве према овим мерама, што може бити условљено различитим чиниоцима, укључујући концептуални и практични сукоб између „идеала“ о родитељској сарадњи као најбољем интересу детета и права на заштиту жене од насиља.

Из наведеног, на основу општег квантитативног прегледа података из судске документације, могло би се закључити да постојање насиља у партнерском односу није чинилац који у довољној мери усмерава праксу стручњака у ЦСР-у и суду у вези са проценама и одлукама о родитељском старању, а имплицитно и о безбедности/сигурности (свих) жртава насиља.

Карактеристике насиља и понашање насилника

За информисање о кључним карактеристикама насилне ситуације која је била предмет процена и одлука две релевантне службе коришћена су *32 индикатора*, груписана у *четири категорије* података (видети и *Приказ бр. 2* у прилогу). Као што је већ речено, треба имати у виду постојање разлика између карактеристика сложених појава које су биле предмет стручних процена и одлука и онога што је о томе забележено, посебно у околностима када ови процеси нису стандардно структурирани.¹ То одређује учесталост сваког индикатора, што ограничава закључивање о специфичним карактеристикама појаве у реалности.

---

¹ Та разлика настаје услед различитих перспектива, знања и вештина стручњака у идентификовању, утврђивању, интерпретирању, доказивању, документовању и евидентирању података о сваком појединачном феномену и о њиховој међусобној повезаности, на које утичу и лична/имплицитна уверења стручњака.

Околности живљења партнера између којих постоји насиље. Више од половине (56,5%) партнера у време трајања судских поступака живело је у истом простору, и када је партнерски однос формално престао. Такође, више од половине жена је због насиља напуштало заједнички дом, најчешће са децом, једном или више пута, а у шест случајева биле су истериване из дома. У осам случајева жена је са децом (актуелно или у ранијем периоду) боравила у „сигурној кући“. Када је жена са децом напуштала заједнички дом, насиље се у сваком четвртном случају (25,8%) одвијало у њеном новом или дому њених родитеља, што је често укључивало и директну или индиректну изложеност њених сродника (родитеља, сестре, брата, снахе) насиљу. У анализираној документацији регистровано је да партнери воде имовински спор у 11 случајева.

Карактеристике насиља којем су биле изложене жене (тужиле). Велики број жена (80,6%) био је изложен физичком насиљу (шамарање, гурање, вучење, ударање, чупање, давлeње) и учесталим претњама физичким насиљем. Све су жене биле жртве различитих форми психичког насиља (вређање, омаловажавање, називање погрдним именима, застрашивање и слично), углавном у континуитету, или у дужем периоду пре него што су поднеле тужбу, и у присуству деце. Подаци показују да се насиље према партнерки у највећем проценту (88,7%) настављало и по прекиду партнерског односа, а у неким је случајевима чак и ескалирало (27,4%).

Учестало је узнемиравање жене (71,%), и када партнери живе у заједничком простору, али и када се партнерка исели. То укључује и узнемиравање на радном месту или у јавном простору, често повезано са одржавањем личних односа оца са децом (и када су односи регулисани и када нису). Такође, примењивао је и различите тактике контроле партнерке (37,1%), љубомору и љубоморно оптуживање (29%), чак и када су били формално разведени или су прекинули ванбрачну заједницу. Насилник је настојао да на различите начине спроведе изолацију жене (17,7%), што је понекада обухватало и децу. Иако ове тактике контроле нису забележене у високом проценту (могуће због тога што их жене не запажају или не пријављују, или услед тога што стручњаци не утврђују њихово постојање), оне су значајне за разумевање доминације и злоупотребе моћи у партнерском односу, а нарочито у периоду одвајања и престанка везе.

У готово половини случајева (48,4%) постојао је, или је покренут, кривични или прекршајни поступак (25 кривичних и 18 прекршајних), или је насилник раније био кажњаван за насиље или кршење мера заштите (поједини учиниоци су имали по неколико прекршајних казни). Насилник је претио убиством партнерки (38,7%), а у неким случајевима и њиховој деци. У анализираној документацији је забележено да насилник поседује оружје (и прети њиме), крши постојеће мере заштите, прогања партнерку, да га у насиљу подржавају и/или му се придружују други чланови породице, што указује на постојање ризика од тешког повређивања, или чак убиства жртве.

Позиција деце у насиљу које се дешавало у партнерској релацији њихових родитеља. Прегледана документација показује да су деца у готово свим случајевима (95,2%) присуствовала насиљу које је њихов отац вршио према њиховој мајци. Такође, забележено је да је свако треће дете (35,5%) било изложено директном насиљу оца, у готово сваком трећем случају (29%) деца су била коришћена против мајке жртве насиља (да је „шпијунирају“, не поштују, омаловажавају), а у сваком четвртном случају жени се претило у вези са децом (да их неће добити или да ће јој деца бити одузета, убиством жене и детета).

Својства, понашања и захтеви насилника (туженог). Забележено је да две трећине тужених у потпуности негира наводе о насиљу (61,3%), а више од половине за насиље оптужује партнерку (56,5%), обично да је она била насилна према њему или да лажним наводима жели остварити предност или добит у парници развода или у неком другом спору. У сваком трећем случају он делимично признаје (само неке форме) или умањује насиље које је чинио (обично када је физичко насиље било очигледно, када постоји евиденција других служби или када је због насиља покренут и кривични поступак). Значајан број учинилаца (41,9%) прекомерно пије или (ређе) користи наркотице.

Иако у документацији нема увек наведених податка (чак за трећину анализираних случајева), тужени је такође склон да не поштује постојећи модел виђања са децом (25,8%), без обзира на то да ли је он формално одређен или привремено уређен. Готово у сваком трећем случају (27,4%) он ће тражити да му деца буду поверена, а у сваком петом случају (19,4%) измену модела виђања са децом (уз истовремено непоштовање постојећег модела). Неки очеви (16,1%)

обраћаће се ЦСР-у жалбама да им партнерке оспоравају виђање са децом, због чега ће покретати поступке, не само за измену одлука о одржавању личних односа са децом, већ и поступке за лишења родитељских права мајки.

Ускраћивање или нередовно давање издржавања за дете честа је појава, али је учиниоци насиља не доводе у везу са правима детета, односно својим родитељским обавезама, чак ни када се жале на своје партнерке (због ометања одржавања личних односа са дететом). Када предлажу споразумни развод брака, садржај споразума је на штету партнерке, обично фокусиран на добит у подели имовине. У неким ситуацијама захтев оца за самосталним или заједничким вршењем родитељских права праћен је очекивањем да партнерка одустане од тужбе за мере заштите (или од мера заштите за дете).

Претходне радње органâ. У документацији се могу наћи и подаци о томе да је ЦСР упућивао партнере на саветовање (20,1%), најчешће да би поправљали родитељску релацију, али у највећем броју анализираних случајева (41,9%) овај податак недостаје. Такође, наводи се да је ЦСР прихватио споразуме партнера (37,1%), мада у прегледаној документацији често недостаје овај податак (38,7%). Није (увек) било могуће на основу записа утврдити да ли је у случајевима који су у ранијем периоду разведени постојао извештај о насиљу, или да ли је ова чињеница утврђивана од стране стручњака у ЦСР-у или суда у оквиру процедуре развода и поверавања деце.

Дакле, преглед основних података о садржају анализираних судских случајева поткрепљује постојање сложених животних околности за жртву и њену децу, најчешће везаних за боравак партнера у заједничком дому и после раставе/развода, али и за њихову безбедност када се дом напусти. Иако је насиље којем су жене изложене у много случајева било очигледно (физичко и опасне претње) и континуирано, препознавање, разумевање и однос жене, али и стручњака, према различитим тактикама узнемиравања, контроле, ограничавања аутономије и психичког насиља биће од критичне важности за извештавање, бележење (идентификовање и утврђивање) ових понашања, као и за процене и одлуке о сврсисходности тражених мера заштите.

Извесно је да су деца била присутна или су могла имати сазнање о насиљу, али је идентификовање, утврђивање и документовање различитих форми

злоупотребе деце као начина малтретирања партнерке веома упитно, имајући у виду учесталост недостајућих података, због чега добијени квантитативни показатељи вероватно не одговарају ситуацији у реалности. Очекивано, учиниоци насиља су негирали или оптуживали жртве за насиље (против себе и деце). Различити захтеви очева у односу на децу и непоштовање већ успостављених правила углавном су водили усмеравању на саветовање и посредовање, што упућује на значај „идеала“ родитељске сарадње као услова најбољег интереса детета.

Повезаност између различитих карактеристика појаве

Разматрање повезаности између наведених карактеристика појаве указује на постојање статистички значајних корелација, али и на ограничену могућност закључивања услед релативно великог броја недостајућих података у анализираној документацији, што недвосмислено потврђује недостатак систематичности у документовању и вођењу евиденције. То је посебно упадљиво за податке који упућују на интеррелацијске односе *између насиља и родитељства*.² Стога, добијани подаци говоре о трендовима између категорија података које би требало имати у виду приликом процена ових сложених феномена.

Табела 2. *Повезаност између брачног статуса и карактеристика насиља и понашања насилника*

Брачни статус страна у спору	Тужени тражи да му деца буду поверена								$\chi^2 = 9,881$ C's V = 0,282 $p = 0,042$
	ДА		НЕ		Не зна се		УКУПНО		
	N	%	N	%	N	%	N	%	
Актуелно траје	0	0	6	100	0	0	6	100	
Разведени/раздвојени	5	20	19	76	1	4	25	100	
Развод/раздвајање у току	12	38,7	14	45,2	5	16,1	31	100	
УКУПНО	17	27,4	39	62,9	6	9,7	62	100	

² То је чешће изражено када се парнице воде раздвојено, односно највећи проценат недостајућих података бележи се када је поступак за мере заштите вођен самостално, након развода/раздвајања партнера, или када су парнице за развод и мере заштите од насиља вођене засебно, што индиректно потврђује да се поменуте две појаве не сагледају у међудејству.

Табела 3. Повезаност између врсте и броја процеса и карактеристика насиља и понашања насилника

Број и врста процеса који се воде	Тужени тражи да му деца буду поверена								
	ДА		НЕ		Не зна се		УКУПНО		
	N	%	N	%	N	%	N	%	
Само процес за МЗ	5	16,1	25	80,7	1	3,2	31	100	$\chi^2 = 13,714$ C's V = 0,333 $p = 0,008$
Развод и МЗ – раздвојено	4	28,6	6	42,8	4	28,6	14	100	
Развод и МЗ – заједно	8	47,1	8	47,1	1	5,8	17	100	
УКУПНО	17	27,4	39	62,9	6	9,7	62	100	
Број и врста процеса који се воде	Родитељи упућивани на постизање споразума								
	ДА		НЕ		Не зна се		УКУПНО		
	N	%	N	%	N	%	N	%	
Само процес за МЗ	9	29,0	11	35,5	11	35,5	31	100	$\chi^2 = 10,689$ C's V = 0,294 $p = 0,030$
Развод и МЗ – раздвојено	3	21,4	3	21,4	8	57,2	14	100	
Развод и МЗ – заједно	11	64,7	1	5,9	5	29,4	17	100	
УКУПНО	23	37,1	15	24,2	24	38,7	62	100	

Статистички значајне повезаности ниског или средњег интензитета утврђене су између брачног статуса и податка о томе да тужени тражи да му деца буду поверена, што је значајно чешће када је развод између партнера у току (38,7%) него у случајевима када су партнери разведени (20%) (Табела бр. 2). И број и врста вођених процеса статистички су значајно корелирали са неколико показатеља у вези са аранжирањем односа родитеља и детета (приказано у Табели бр. 3). У поступцима за развод и поверавање деце који су вођени заједно са парницом за мере заштите од насиља региструју се статистички значајно чешћи захтеви оца за самосталним или заједничким поверавањем деце, присутни у готово половини ових случајева (47,1%). Такође, родитељи су у овим парницама чешће (64,7%) упућивани на споразумно разрешење „проблема“.

Међутим, могуће је да ове повезаности представљају артефакт, односно да настају пре свега због недостатка ових података када се парнице за мере заштите воде независно од парница за развод (што представља карактеристику материјала и не одражава реалност). Свакако, за боље разумевање специфичности појаве било би значајно истражити да ли би се наведене везе појавиле и код развода у којима није регистровано насиље у интимном партнерском односу.

Табела 4: Повезаност очевог захтева за поверавање деце са карактеристикама насиља и понашања насилника

<i>Отац тражи да му деца буду поверена или предлаже заједничко старање</i>	<i>Користићење деце против жртве</i>								$\chi^2 = 14,840$ $C's V = 0,346$ $p = 0,005$	
	ДА		НЕ		Не зна се		УКУПНО			
	N	%	N	%	N	%	N	%		
ДА	11	64,7	5	29,4	1	5,9	17	100		
НЕ	4	17,4	17	73,9	2	8,7	23	100		
Нема података	3	13,6	16	72,8	3	13,6	22	100		
УКУПНО	18	29,0	38	61,3	6	9,7	62	100		
<i>Отац тражи да му деца буду поверена или предлаже заједничко старање</i>	<i>Тактика контроле партнерке</i>									$\chi^2 = 11,117$ $C's V = 0,229$ $p = 0,025$
	ДА		НЕ		Не зна се		УКУПНО			
	N	%	N	%	N	%	N	%		
ДА	11	64,7	5	29,4	1	5,9	17	100		
НЕ	5	21,7	18	78,3	0	0,0	23	100		
Нема података	7	31,8	13	59,1	2	9,1	22	100		
УКУПНО	23	37,1	36	58,1	3	4,8	62	100		
<i>Отац тражи да му деца буду поверена или предлаже заједничко старање</i>	<i>Тужени се жали ЦСР-у на тужилу</i>								$\chi^2 = 15,800$ $C's V = 0,357$ $p = 0,003$	
	ДА		НЕ		Не зна се		УКУПНО			
	N	%	N	%	N	%	N	%		
ДА	7	41,2	8	47,1	2	11,8	17	100		
НЕ	2	8,7	21	91,3	0	0,0	23	100		
Нема података	1	4,5	17	77,3	4	18,2	22	100		
УКУПНО	10	16,1	46	74,2	6	9,7	62	100		
<i>Отац тражи да му деца буду поверена или предлаже заједничко старање</i>	<i>Тужени тражи измену режима виђања са дететом</i>									$\chi^2 = 16,543$ $C's V = 0,002$ $p = 0,365$
	ДА		НЕ		Не зна се		УКУПНО			
	N	%	N	%	N	%	N	%		
ДА	7	41,2	8	47,1	2	11,8	17	100		
НЕ	5	21,7	18	78,3	0	0,0	23	100		
Нема података	0	0,0	16	72,7	6	27,3	22	100		
УКУПНО	12	19,4	42	67,7	8	12,9	62	100		
<i>Отац тражи да му деца буду поверена или предлаже заједничко старање</i>	<i>Упућивање пара на саветовање или посредовање</i>								$\chi^2 = 9,958$ $C's V = 0,283$ $p = 0,041$	
	ДА		НЕ		Не зна се		УКУПНО			
	N	%	N	%	N	%	N	%		
ДА	6	35,3	5	29,4	6	35,3	17	100		
НЕ	6	26,1	11	47,8	6	26,1	23	100		
Нема података	1	4,5	7	31,8	14	63,7	22	100		
УКУПНО	13	21,0	23	37,1	26	41,9	62	100		
<i>Отац тражи да му деца буду поверена или предлаже заједничко старање</i>	<i>Преузимање детета од мајке или присуство мајке при сусрету оца и детета</i>									$\chi^2 = 10,034$ $C's V = 0,284$ $p = 0,04$
	ДА		НЕ		Не зна се		УКУПНО			
	N	%	N	%	N	%	N	%		
ДА	9	52,9	6	35,3	2	11,8	17	100		
НЕ	10	43,5	5	21,7	8	34,8	23	100		
Нема података	7	31,8	2	9,1	13	59,1	22	100		
УКУПНО	26	41,9	13	21,0	23	37,1	62	100		
<i>Отац тражи да му деца буду поверена или предлаже заједничко старање</i>	<i>Тражене мере заштите за децу (мајка поднела тужбу)</i>								$\chi^2 = 10,034$ $C's V = 0,284$ $p = 0,04$	
	ДА		НЕ		Не зна се		УКУПНО			
	N	%	N	%	N	%	N	%		
ДА	3	17,6	14	82,4			17	100		
НЕ	13	56,5	10	43,5			23	100		
Нема података	8	36,4	14	63,6			22	100		
УКУПНО	24	38,7	38	61,3			62	100		

Захтев оца да му деца буду поверена или предлог за заједничко старање такође статистички значајно корелира са неколико варијабли, приказано у *Табели бр. 4*. Видна је повезаност са тактикама насиља које укључују контролу партнерке и тактикама коришћења деце против жртве, у по две трећине тих случајева (64,7%). Ови очеви су се значајно чешће (41,2%) обраћали ЦСР-у жалбама на бивше партнерке и чешће су тражили измене модела одржавања односа са дететом (41,2%) него у поступцима у којима отац није тражио поверавање детета. Такође, овај је захтев очева био значајно повезан и са тенденцијом ЦСР-а да усмерава партнере на саветовање и посредовање, што је регистровано у трећини случајева (35,3%), као и са учесталијим аранжирањем преузимања детета од мајке или виђања са дететом у присуству мајке, које је забележено у половини ових примера (52,9%). Тражење мера заштите од насиља и за дете значајно је, али негативно, повезано са захтевом оца да му дете буде поверено (јавља се само у 17,6% случајева) (приказано у *Табели бр. 4*).

Табела 5: Повезаност између варијабле „преузимање детета од мајке или присуство мајке при сусрету оца и деце са карактеристикама насиља“ и понашања насилника, односно препоруке ЦСР-а

Преузимање детета од мајке или присуство мајке при сусрету оца и детета	Упућивање пара на саветовање или посредовање								$\chi^2 = 10,459$ C's V = 0,290 $p = 0,033$
	ДА		НЕ		Не зна се		УКУПНО		
	N	%	N	%	N	%	N	%	
ДА	4	15,4	22	84,6	0	0	26	100	
НЕ	1	7,7	9	69,2	3	23,1	13	100	
Нема података	0	0,0	17	73,9	6	26,1	23	100	
УКУПНО	5	8,1	48	77,4	9	14,5	62	100	
Преузимање детета од мајке или присуство мајке при сусрету оца и детета	Тужени се жали ЦСР-у на тужилу								$\chi^2 = 13,612$ C's V = 0,331 $p = 0,009$
	ДА		НЕ		Не зна се		УКУПНО		
	N	%	N	%	N	%	N	%	
ДА	7	26,9	19	73,1	0	0,0	26	100	
НЕ	2	15,4	7	53,8	4	30,8	13	100	
Нема података	1	4,3	20	87	2	8,7	23	100	
УКУПНО	10	16,1	46	74,2	6	9,7	62	100	
Преузимање детета од мајке или присуство мајке при сусрету оца и детета	Тужени тражи измену режима виђања са дететом								$\chi^2 = 13,728$ C's V = 0,333 $p = 0,008$
	ДА		НЕ		Не зна се		УКУПНО		
	N	%	N	%	N	%	N	%	
ДА	10	38,5	15	57,7	1	3,8	26	100	
НЕ	2	15,4	8	61,5	3	23,1	13	100	
Нема података	0	0,0	19	82,6	4	17,4	23	100	
УКУПНО	12	19,4	42	67,7	8	12,9	62	100	

Преузимање деце од мајке или присуство мајке при сусрету оца са децом статистички је значајно повезано са склоношћу оца да се жали ЦСР-у на бившу партнерку, регистровано у скоро трећини случајева, као и са тражењем измене модела виђања, такође испољено у трећини случајева. Истовремено, показује се статистички значајна повезаност и између чињенице да отац преузима дете од мајке или да мајка присуствује сусрету са тенденцијом стручњака у ЦСР-у да бивше интимне партнере усмерава на саветовање или посредовање, што вероватно има везе и са дужином партнерске релације и са тврдњом да насиље (још) није попримило драматичне форме (видети *Табелу бр. 5*).

Сумарно, за предмет овог истраживања индикативне су наведене повезаности између захтева очева у вези са поверавањем деце и специфичних тактика насиља (контрола партнерке и коришћење деце против жртве), које истовремено указују и на могуће „заплете“ у вези са учешћем пара у институционалним процедурама. Они ће, чешће него у поступцима који не садрже ове тактике, бити упућивани на алтернативна решења проблема у родитељској релацији, а то ће провоцирати и више жалби учинилаца насиља на партнерку и покретање нових поступака. Могло би се рећи да се развија „зачарани круг“ између проблема (пар који је у дисбалансу моћи и контроле) и институције („балансирање“ моћи доминантног партнера и стручних радника). Све то омогућава (даље) контакте између партнера и продужава њихов однос, супротно намери жртве, која тражи дистанцу, прекид, спољну регулацију и контролу односа. Тако родитељска релација постаје механизам контроле партнерског односа, а уколико стручњаци то не опажају, и они сами могу бити увучени у манипулативне маневре учиниоца насиља, а својим поступцима и препорукама могу да угрозе (уместо да заштите) сигурност/безбедност жене, али и деце.

Табела 6: Повезаност између варијабле „дечје присуство насиљу“ и карактеристика насиља

Дете присуствује насилном догађају	Физичко насиље према жртви								$\chi^2 = 26,238$ C's V = 0,651 p = 0,000
	ДА		НЕ		Не зна се		УКУПНО		
	N	%	N	%	N	%	N	%	
ДА	49	83,1	9	15,3	1	1,7	59	100	
Не зна се	1	33,3	0	0,0	2	66,7	3	100	
УКУПНО	50	80,6	9	14,5	3	4,8	62	100	

<i>Дете присуствује насилном догађају</i>	<i>Насиље се наставља и после прекида партнерске заједнице</i>								$\chi^2 = 26,199$ C's V = 0,650 p = 0,000	
	ДА		НЕ		Не зна се		УКУПНО			
	N	%	N	%	N	%	N	%		
ДА	54	91,5	4	6,8	1	1,7	59	100		
Не зна се	1	33,3	0	0,0	2	66,7	3	100		
УКУПНО	55	88,7	4	6,5	3	4,8	62	100		
<i>Дете присуствује насилном догађају</i>	<i>Узнемиравање партнерке</i>									$\chi^2 = 26,298$ C's V = 0,651 p = 0,000
	ДА		НЕ		Не зна се		УКУПНО			
	N	%	N	%	N	%	N	%		
ДА	43	72,9	15	25,4	1	1,7	59	100		
Не зна се	1	33,3	0	0,0	2	66,7	3	100		
УКУПНО	44	71,0	15	24,2	3	4,8	62	100		
<i>Дете присуствује насилном догађају</i>	<i>Тужени прети (раније претио) убиством</i>								$\chi^2 = 26,425;$ C's V = 0,653 p = 0,000	
	ДА		НЕ		Не зна се		УКУПНО			
	N	%	N	%	N	%	N	%		
ДА	24	40,7	34	57,6	1	1,7	59	100		
Не зна се	0	0	1	33,3	2	66,7	3	100		
УКУПНО	24	38,7	35	56,5	3	4,8	62	100		
<i>Дете присуствује насилном догађају</i>	<i>Тужени претерано конзумира алкохол (или користи дроге)</i>									$\chi^2 = 26,462;$ C's V = 0,653 p = 0,000
	ДА		НЕ		Не зна се		УКУПНО			
	N	%	N	%	N	%	N	%		
ДА	26	44,1	32	54,2	1	1,7	59	100		
Не зна се	0	0,0	1	33,3	2	66,7	3	100		
УКУПНО	26	41,9	33	53,3	3	4,8	62	100		
<i>Дете присуствује насилном догађају</i>	<i>Тужени негира наводе о насиљу</i>								$\chi^2 = 8,345$ C's V = 0,367 p = 0,015	
	ДА		НЕ		Не зна се		УКУПНО			
	N	%	N	%	N	%	N	%		
ДА	38	64,4	7	11,9	14	23,7	59	100		
Не зна се	0	0,0	0	0,0	3	100	3	100		
УКУПНО	38	61,3	7	11,3	17	27,4	62	100		
<i>Дете присуствује насилном догађају</i>	<i>Тужени оптужује партнерку за насиље</i>									$\chi^2 = 8,345$ C's V = 0,367 p = 0,015
	ДА		НЕ		Не зна се		УКУПНО			
	N	%	N	%	N	%	N	%		
ДА	35	59,4	10	16,9	14	23,7	59	100		
Не зна се	0	0,0	0	0,0	3	100	3	100		
УКУПНО	35	56,5	10	16,1	17	27,4	62	100		

Статистички значајне повезаности, средњег или високог интензитета, добијају се и између варијабли из групе *позиција деце у насиљу и карактеристике насиља*, што је приказано у *Табели бр. 6*. Деца су присуствовала ситуацијама насиља у скоро свим анализираним судским случајевима, а значајне позитивне везе су регистроване између њиховог присуства и физичког насиља, узнемиравања, када се насиље настављало и после прекида партнерске заједнице, када је учинилац негирао наводе или за насиље оптуживао партнерку, али и када је претио убиством односно претерано конзумирао алкохол (или користио дроге).

Табела 7: Повезаност између варијабле „дете изложено директном насиљу“

и карактеристика насиља

Дете је изложено директном насиљу оца	Против учиниоца се води други поступак за насиље или је раније био кажњаван за насиље								$\chi^2 = 26,664$ C's V = 0,481 p = 0,000
	ДА		НЕ		Не зна се		УКУПНО		
	N	%	N	%	N	%	N	%	
ДА	14	63,6	8	36,4	0	0,0	22	100	
НЕ	13	39,4	20	60,6	0	0,0	33	100	
Не зна се	3	42,9	1	14,3	3	42,9	7	100	
УКУПНО	30	48,4	29	46,8	3	4,8	62	100	
Дете је изложено директном насиљу оца	Тужени је претио убиством или оружјем								$\chi^2 = 26,115$ C's V = 0,459 p = 0,000
	ДА		НЕ		Не зна се		УКУПНО		
	N	%	N	%	N	%	N	%	
ДА	11	50,0	11	50,0	0	0,0	22	100	
НЕ	12	36,4	21	63,6	0	0,0	33	100	
Не зна се	1	14,3	3	42,9	3	42,9	7	100	
УКУПНО	24	38,7	35	56,5	3	4,8	62	100	

Сличне повезаности јавиле су се и између варијабле која означава да је дете (било) директно изложено насиљу и помињаних карактеристика насиља и понашања насилника. Ипак, када су деца директне жртве очевог насиља, значајно чешће су покренути кривични или прекршајни поступци или је тужени био претходно кажњаван, али је насиље опасно и због тога што се често претило убиством или употребом оружја, а учестало је присутна и злоупотреба супстанце (приказано у Табели бр. 7).

Табела 8: Повезаност између варијабле „дете се користи против мајке (жртве насиља)“ и карактеристика насиља и понашања насилника

Дете се користи против мајке	Тактика контроле партнерке								$\chi^2 = 35,029$ C's V = 0,532 p = 0,000
	ДА		НЕ		Не зна се		УКУПНО		
	N	%	N	%	N	%	N	%	
ДА	11	61,1	7	38,9	0	0,0	18	100	
НЕ	11	28,9	27	71,1	0	0,0	38	100	
Нема података	1	16,7	2	33,3	3	50,0	6	100	
УКУПНО	23	37,1	36	58,1	3	4,8	62	100	
Дете се користи против мајке	Тактика изолације партнерке								$\chi^2 = 33,268$ C's V = 0,518 p = 0,000
	ДА		НЕ		Не зна се		УКУПНО		
	N	%	N	%	N	%	N	%	
ДА	6	33,3	12	66,7	0	0,0	18	100	
НЕ	5	13,2	33	86,8	0	0,0	38	100	
Нема података	0	0,0	3	50,0	3	50,0	6	100	
УКУПНО	11	17,7	48	77,4	3	4,8	62	100	
Дете се користи против мајке	Насиље ескалира када партнерка покрене развод								$\chi^2 = 32,827$ C's V = 0,511 p = 0,000
	ДА		НЕ		Не зна се		УКУПНО		
	N	%	N	%	N	%	N	%	
ДА	8	44,4	10	55,6	0	0	18	100	
НЕ	9	23,7	29	76,3	0	0	38	100	
Нема података	0	0	3	50	3	50	6	100	
УКУПНО	17	27,4	42	67,7	3	4,8	62	100	

<i>Дете се користи против мајке</i>	<i>Насиље ескалира када (бивша) партнерка нађе другог партнера</i>								$\chi^2 = 33,551$ C's V = 0,520 p = 0,000	
	ДА		НЕ		Не зна се		УКУПНО			
	N	%	N	%	N	%	N	%		
ДА	3	16,7	15	83,3	0	0,0	18	100		
НЕ	1	2,6	37	97,4	0	0,0	38	100		
Нема података	0	0,0	3	50,0	3	50,0	6	100		
УКУПНО	4	6,5	55	88,7	3	4,8	62	100		
<i>Дете се користи против мајке</i>	<i>Тужени се жали ЦСР-у на тужилу</i>									$\chi^2 = 26,948$; C's V = 0,466 p = 0,000
	ДА		НЕ		Не зна се		УКУПНО			
	N	%	N	%	N	%	N	%		
ДА	8	44,4	9	50,0	1	5,6	18	100		
НЕ	2	5,3	34	89,5	2	5,3	36	100		
Нема података	0	0,0	3	50,0	3	50,0	6	100		
УКУПНО	10	16,1	46	74,2	6	9,7	62	100		
<i>Дете се користи против мајке</i>	<i>Тужени тражи да му деца буду поверена или предлаже заједничко старање</i>								$\chi^2 = 18,659$ C's V = 0,388 p = 0,001	
	ДА		НЕ		Не зна се		УКУПНО			
	N	%	N	%	N	%	N	%		
ДА	11	61,1	7	38,9	0	0,0	18	100		
НЕ	5	13,2	29	76,3	4	10,5	38	100		
Нема података	1	16,7	3	50,0	2	33,3	6	100		
УКУПНО	17	27,4	39	62,9	6	9,7	62	100		
<i>Дете се користи против мајке</i>	<i>Тужени тражи измену режима виђања са дететом</i>									$\chi^2 = 18,524$ C's V = 0,387 p = 0,001
	ДА		НЕ		Не зна се		УКУПНО			
	N	%	N	%	N	%	N	%		
ДА	8	44,4	8	44,4	2	11,2	18	100		
НЕ	4	10,5	31	81,6	3	7,9	38	100		
Нема података	0	0,0	3	50,0	3	50,0	6	100		
УКУПНО	12	19,4	42	67,7	8	12,9	62	100		
<i>Дете се користи против мајке</i>	<i>Тужени негира наводе о насиљу</i>								$\chi^2 = 15,293$ C's V = 0,351 p = 0,004	
	ДА		НЕ		Не зна се		УКУПНО			
	N	%	N	%	N	%	N	%		
ДА	15	83,3	2	11,1	1	5,6	18	100		
НЕ	23	60,6	4	10,5	11	28,9	38	100		
Нема података	0	0,0	1	16,7	5	83,3	6	100		
УКУПНО	38	61,3	7	11,3	17	27,4	62	100		
<i>Дете се користи против мајке</i>	<i>Против учиниоца се води други поступак за насиље или је раније био кажњаван за насиље</i>									$\chi^2 = 15,293$ C's V = 0,351 p = 0,004
	ДА		НЕ		Не зна се		УКУПНО			
	N	%	N	%	N	%	N	%		
ДА	10	55,6	8	44,4	0	0,0	18	100		
НЕ	18	47,4	20	52,6	0	0,0	38	100		
Нема података	2	33,3	1	16,7	3	50,0	6	100		
УКУПНО	30	48,4	29	46,8	3	4,8	62	100		

Склоност учиниоца насиља да користи дете против жртве показује статистички значајну повезаност средњег интензитета са тактиком контроле партнерке, присутну у две трећине ових случајева (61,1%) и са тактиком изолације, што је забележено у сваком трећем случају (33,3%). Такође, повезана је

и са варијаблом која се односи на ескалацију насиља када партнерка покрене развод, у скоро сваком другом случају из ове групе, или када (бивша) партнерка нађе другог партнера. Ова тактика насиља је статистички значајно и ниско (ближе средњем интензитету) повезана и са специфичним понашањем насилног партнера-оца деце које се огледа у тенденцији обраћања ЦСР-у жалбама на партнерку у вези са контактом са дететом, тражења да му деца буду поверена или предлагања заједничког старања, у две трећине случајева из ове групе, или захтевом за измену модела виђања са децом, у готово сваком другом случају. У овим околностима, учинилац насиља негира постојање насиља у претежној већини случајева (83,3%), али је често против њега покренут кривични или прекршајни поступак, што такође указује на специфичну форму манипулације (приказано у Табели бр. 8).

Табела 9: Повезаност између варијабле „претње упућене партнерки у вези са децом“ и карактеристика насиља и понашања насилника

Претње насилника упућене партнерки у вези са децом	Насиље ескалира када (бивша) партнерка нађе другог партнера								
	ДА		НЕ		Не зна се		УКУПНО		
	N	%	N	%	N	%	N	%	
ДА	2	13,3	13	86,7	0	0	15	100	$\chi^2 = 26,227$ C's V = 0,460 $p = 0,000$
НЕ	2	5	38	95	0	0	40	100	
Нема података	0	0	4	57,1	3	42,9	7	100	
УКУПНО	4	6,5	55	88,7	3	4,8	62	100	
Претње насилника у вези са децом	Партнери упућени на саветовање или споразумно разрешење проблема								
	ДА		НЕ		Не зна се		УКУПНО		
	N	%	N	%	N	%	N	%	
ДА	7	46,7	6	40,0	2	13,3	15	100	$\chi^2 = 14,194$ C's V = 0,338 $p = 0,007$
НЕ	6	15	16	40	18	45	40	100	
Нема података	0	0,0	1	14,3	6	85,7	7	100	
УКУПНО	13	21,0	23	37,1	26	41,9	62	100	
Претње насилника у вези са децом	Тужени се обраћа ЦСР-у да се жали на тужилу								
	ДА		НЕ		Не зна се		УКУПНО		
	N	%	N	%	N	%	N	%	
ДА	5	33,3	10	66,7	0	0,0	15	100	$\chi^2 = 14,390$ C's V = 0,341 $p = 0,006$
НЕ	5	12,5	32	80,0	3	7,5	40	100	
Нема података	0	0,0	4	57,1	3	42,9	7	100	
УКУПНО	10	16,1	46	74,2	6	9,7	62	100	
Претње насилника у вези са децом	Тужени тражи измену режима виђања са дететом								
	ДА		НЕ		Не зна се		УКУПНО		
	N	%	N	%	N	%	N	%	
ДА	6	40	8	53,3	1	6,7	15	100	$\chi^2 = 11,518$ C's V = 0,305 $= 0,021$
НЕ	6	15	30	75	4	10,0	40	100	
Нема података	0	0,0	4	57,1	3	42,9	7	100	
УКУПНО	12	19,4	42	67,7	8	12,9	62	100	

<i>Претње насилника у вези са децом</i>	<i>Против учиниоца се води други поступак за насиље или је раније био кажњаван за насиље</i>								$\chi^2 = 26,434$ C's V = 0,462 $p = 0,000$	
	ДА		НЕ		Не зна се		УКУПНО			
	N	%	N	%	N	%	N	%		
ДА	9	60	6	40	0	0	15	100		
НЕ	18	45	22	55	0	0	40	100		
Нема података	3	42,9	1	14,2	3	42,9	7	100		
УКУПНО	30	48,4	29	46,8	3	4,8	62	100		
<i>Претње насилника у вези са децом</i>	<i>Други чланови породице туженог придружују се насиљу према тужилци – мајци деце</i>									$\chi^2 = 30,887$ C's V = 0,499 $p = 0,000$
	ДА		НЕ		Не зна се		УКУПНО			
	N	%	N	%	N	%	N	%		
ДА	5	33,3	10	66,7	0	0	15	100		
НЕ	3	7,5	37	92,5	0	0	40	100		
Нема података	1	14,2	3	42,9	3	42,9	7	100		
УКУПНО	9	14,6	50	80,8	3	4,8	62	100		
<i>Претње насилника у вези са децом</i>	<i>Тужени је претио убиством или оружјем</i>								$\chi^2 = 26,237$ C's V = 0,460 $p = 0,000$	
	ДА		НЕ		Не зна се		УКУПНО			
	N	%	N	%	N	%	N	%		
ДА	8	53,3	7	46,7	0	0	15	100		
НЕ	15	37,5	25	62,5	0	0	40	100		
Нема података	1	14,2	3	42,9	3	42,9	7	100		
УКУПНО	24	38,7	35	56,5	3	4,8	62	100		
<i>Претње насилника у вези са децом</i>	<i>Тужени претерано конзумира алкохол (или користи дроге)</i>									$\chi^2 = 30,887$ C's V = 0,499 $p = 0,000$
	ДА		НЕ		Не зна се		УКУПНО			
	N	%	N	%	N	%	N	%		
ДА	8	53,3	7	46,7	0	0	15	100		
НЕ	15	37,5	25	62,5	0	0	40	100		
Нема података	3	42,9	1	14,2	3	42,9	7	100		
УКУПНО	26	41,9	33	53,3	2	4,8	62	100		

Претње у вези са децом упућене партнерки статистички су значајно повезане (ниске, ближе средњим и средње интензивне везе) са већим бројем варијабли, што је приказано у *Табели бр. 9*. У овим ситуацијама је чешће ескалирање насиља када партнерка нађе другог партнера, али и при упућивању партнера на саветовање или споразумно решење питања поверавања деце, у готово сваком другом случају (46,7%), са тенденцијом жалби ЦСР-у на партнерку у вези са одржавањем контакта оца са дететом, у сваком трећем случају (33,3%), или са захтевом за изменом модела одржавања односа са дететом. Претње партнерки у вези са децом статистички су значајно повезане и са ситуацијама када се против учиниоца води други поступак (кривични или прекршајни) или када је он раније кажњаван за насиља у породици, у две трећине ових случајева (60%), као и када се други чланови његове породице придружују насиљу према жени, у сваком трећем случају из ове групе, али и када је партнер претио партнерки

убиством или злоупотребом оружја и када је склон претераном конзумирању алкохола или других штетних супстанци.

Ови подаци указује на два типа интеррелацијских веза између индикатора о позицији деце у ситуацији насиља и специфичних карактеристика насиља и понашања учиниоца. Дечје присуство или директна изложеност насиљу позитивно је и статистички значајно повезано са понашањима која се уобичајено (здраворазумски) третирају као насиље, дакле у којима је на делу очигледно (физичко), учестало, интензивно и континуирано насиље. Тактике манипулације децом (коришћење деце против партнерке и претње насилника у вези са децом) показују повезаност са тактикама контроле и изолације партнерке и служе истој сврси. То укључује и ескалирање насиља када партнерка испољи аутономију, јер она не може да донесе одлуке са којима се учинилац није сагласио.

„Право оца“ као механизам контроле може да служи различитим сврхама: покушају да се партнерка врати у однос (због деце) или освети и кажњавању (придобивањем деце), јер партнерка показује аутономију са којом он није сагласан. Ове су тактике безбедносно опасније када садрже претње, а понекада су омогућене околностима, пре свега подршком коју мушкарац добија од чланова своје примарне породице (поготово када су деца млађег узраста). Очево „залагање за децу“, у светлу идеализованог концепта о родитељству и недовољно јасног стандарда о најбољем интересу детета, може да „заведе“ стручњаке.

Настављање насиља након одвајања и развода партнера

Тематска анализа је спроведена у настојању да се одговори на питање да ли насиље престаје са одвајањем, односно разводом партнера, што је уобичајено мишљење лаика, али и неких стручњака (преглед у *Приказу бр. 3* у прилогу). Мада се то у неким случајевима деси, искуства и подаци потврђују да околности раздвајања партнера каткада постају ризик за настављање или за појаву озбиљнијег насиља, укључујући и убиства жена. Настављање сародитељског односа у ситуацији престанка партнерског односа озбиљан је задатак, који је још сложенији ако у партнерском односу постоји или би могло да се појави насиље.

Анализирано је 25 судских предмета у којима су партнери били разведени или је ванбрачна заједница престала, поступци поверавања деце су били завршени, али је тужба за мере заштите од насиља у породици поднета након тога. Издвајањем карактеристичних тема из емпиријског материјала уочена је „заједничка нит“, односно *два типа* ситуација, са неколико варијација. У првом је насиље постојало у браку, понекад од самог почетка, а наставило се и по раздвајању/разводу партнера, док је у другом насиље било претежно повезано са контекстом одржавања личних односа детета и родитеља којем оно није поверено.

Треба нагласити да није било могуће на основу расположивих података у списима предмета установити је ли насиље у партнерском односу било предмет (претходних) процена приликом развода брака и/или поверавања деце. Ово би могло указивати да оно није систематски утврђивано (као део процедуре), а тиме и да нису испитивани безбедносни ризици да се појави или ескалира у периоду раздвајања/развода и након њега. То би даље значило да се питања родитељства и/или злоупотребе деце не доводе у везу у довољној мери са питањима заштите од насиља у интимном партнерском односу.

Насиље је постојало у браку и наставило се и по раздвајању/разводу партнера

У овом типу проблемских ситуација препознате су *три варијације* између којих постоје и делимична преклапања: став да животне околности „провоцирају“ насиље; чињеница да насилник не прихвата развод/раздвајање; и претходне мере заштите од насиља нису биле ефикасне.

Животне околности „провоцирају“ насиље. Када је насиље између партнера очигледно,³ околност да партнери живе у истом простору, или имају имовински спор по разводу/раздвајању, наводи се као узрок насиља, али не представља проблем за процену и мишљење стручњака у ЦСР-у. Обично се јасно идентификују врсте насиља и њихов смер, те се овај орган изјашњава о целисходности тражених мера заштите. Па ипак, уочава се проблем са

---

³ Очигледно насиље обухвата испољено физичко и психичко насиље, понекада претње оружјем, претерано конзумирање алкохола (опијање), већи број пријава насиља полицији, различите начине притиска на партнерку да напусти заједнички дом, избацивање из простора, негирање да јој припада заједнички стицана имовина и сличне поступке.

изјашњавањем или образлагањем мере исељења насилника из куће/стана. Ова дилема углавном не постоји када је власништво стамбеног простора женино.

Није искључено ни погрешно тумачење законске норме у вези са мером исељења. У једном случају дато је мишљење „да насиље није актуелно, јер су жена и деца изашли из куће, те да мере нису сврсисходне“, што је погрешно.⁴ У другом случају је као целисходан процењен налог за усељење у кућу из које се тужиља иселила, али не и налог за исељење туженог, а предложено је да „остале мере треба прилагодити условима становања после преправке стамбеног простора“.⁵ Чини се да оваква мишљења стручњака у ЦСР-у настају под утицајем традиције/обичаја који одражавају родну пристрасност (кућа/стан припада мушкарцу), а не законску норму.

Када у сличним околностима ЦСР наводи да насиље постоји, али не може да му одреди смер, најчешће јер се жртва активно, вербално супротставља и брани, а тужени негира све наводе о физичким нападима и претњама,⁶ стручњаци из ЦСР-а се или не изјашњавају о мерама заштите или су склони да оба партнера прогласе одговорним за насиље (предложе мере за обоје). Слична ситуација је и када однос између бивших партнера који деле исти простор за живот одликују различите врсте узнемиравања, чести насилни „инциденти“ ниског интензитета и међусобно оптуживање. Стручњаци из ЦСР-а склони су да ово насиље описују формулацијама које имплицирају да се ради о „сукобу“, о реципрочним акцијама оба партнера, без утврђивања ко успоставља контролу и на који начин. Суд (у овом узорку предмета) није прихватио такво мишљење.

---

⁴ Основни суд је у овом случају пресудио све тражене мере заштите, укључујући издавање налога за усељење тужиље и деце и налога за исељење туженог из стана, а другостепени суд је одбацио жалбу туженог и потврдио одлуку првостепеног суда, наводећи: „Овај суд сматра да је, без обзира на извештај Центра за социјални рад, целисходно и неопходно у конкретном случају одредити мере заштите од насиља у породици.“

⁵ Чак и да је тужиља у могућности да изведе ове преправке (да има новца, што није случај, а посебно да је безбедна од насиља супруга, када по препоруци ЦСР-а реши да учини преправке), то није питање на које је тражено изјашњење ЦСР-а, нити закон предвиђа такве мере.

⁶ У неким случајевима он има висок професионални и друштвени положај, што женине наводе о насиљу чини мање веродостојним, а у тим случајевима често ужива и „солидарност“ полицијских и судских службеника.

Насилник не прихвата развод/раздвајање. Ако су се околности заједничког живљења могле сматрати узроком наставка насиља и након раставе/развода партнера, у овој подгрупи предмета жена је, након развода и регулисања поверавања деце, напустила заједнички дом, али се насиље, које је постојало готово од почетка брака и које је било разлог раздвајања/развода, настављало у новом простору у којем она живи са децом (најчешће у дому њених родитеља) и/или на њеном радном месту. За ове је ситуације карактеристично и да бивши партнер не поштује термине одређене за виђање са децом, долази у женин или стан њених родитеља када хоће, вређа бившу супругу и њене родитеље, долази на њено радно место да је вређа и прети, напада њу или њене колеге, прогони је („сачекује испред куће, школе, звони на врата, оставља писма на аутомобилу и зове је телефоном, због чега је тужила променила све телефонске бројеве“), често се опија, излаже децу насиљу или је директно насилан према деци. У свим случајевима ЦСР потврђује целисходност тражених мера заштите од насиља, а суд их изриче. Није било жалби туженог, јер је насиље било дуготрајно, често озбиљно, очигледно, пред сведоцима и документовано извештајима других служби.

Претходне мере заштите од насиља нису ефикасне. У овим ситуацијама (када се актуелно тражи продужење мера, или се покреће нови поступак за заштиту, јер се насиље поновило) за стручњаке је изазов процена да ли постоје околности које оправдавају продужење или поновно доношење мера заштите од насиља. Тужиле тврде да насилник није поштовао претходне мере, као и да су деца била директно погођена очевим насиљем или су директно уплетена у насиље које отац чини према мајци, или се насиље јавило између оца и детета због заштите мајке. Стручњаци из ЦСР-а показују нелагоду у експлицитном изјашњавању о продужењу мере иселења, иако таква законска могућност постоји.

У једном случају наводе „да мере заштите нису целисходне, да је интерес деце да остварују контакт са оцем, а да њихови родитељи не живе заједно у истом простору“. То потврђује постојање конфликта између претпоставке о важности и обавезности контакта родитељ–дете и принципа безбедности детета (и жене), а предност се даје првом, чак и када се констатује неодговарајуће понашање оца.⁷

---

⁷ У овом случају он, уз насилно понашање и непоштовање партнерке, прекомерно пије, не поштује децу и насилан је према њима.

У другом случају, који је јединствен по дуготрајности и сложености односа између партнера-родитеља и деце,⁸ ЦСР се такође није изјаснио о целисходности мере заштите од насиља (које су и раније изрицане), наводећи да су партнери „фиксирани у својим позицијама и неспремни за компромис“. Иако није јасно шта би подразумевао „компромис“ у ситуацији насиља, ово мишљење указује на неразумеваше превентивне сврхе мера заштите од насиља и потврђује неспремност да се ранији „радни концепт“ (динамика сукоба у породици) прошири новим концептом (насиље у породици). Ни у овим случајевима одлуке суда нису биле сагласне са мишљењем ЦСР-а.⁹

Без обзира на варијацију, ове ситуације потврђују да чињеница што партнери након развода/раставе живе заједно није „примарни“ чинилац насиља, а чак и да јесте, то не искључује оправданост изрицања мера заштите од насиља, укључујући и исељење учиниоца из куће/стана. Проблем код идентификовања и утврђивања насиља биће све ситуације у којима оно није очигледно.

Насиље је претежно повезано са контекстом одржавања личних односа детета и родитеља

Други тип ситуација у којима се насиље наставља после формалног раздвајања партнера углавном је повезан са контекстом одржавања личних односа деце и оца, а појављује се у две варијације: фокус је на „малтретирању партнерке“ (а не на контакту са децом) и контакт са дететом је „провокација“ за насилни инцидент.

Малтретирање партнерке, а не контакт са децом. У овим случајевима деца су поверена мајци на самостално старање, али није одређен модел одржавања личних односа између деце и оца, јер је ЦСР изрекао процену да у

---

⁸ По прекиду ванбрачне заједнице деца су поверена мајци. Четири године касније, када је старији син напунио 10 година, отац га је преузео (поравнање у ЦСР-у), а две године касније отац тражи старатељство и за млађег сина, што му је одобрено. Од тада не поштује модел виђања деце са мајком, брани деци да виђају мајку (мада то негира), оптужује и вређа мајку (и пред децом), директно укључује децу у вређање мајке. Бивши партнери живе у истој стамбеној јединици са два улаза.

⁹ Основни суд је само у једном случају одбио захтев за продужавање мера заштите, али је другостепени суд ту пресуду укинуо.

конкретним околностима то није неопходно.¹⁰ Према речима бивших партнерки, тужени је пре фокусиран на њено малтертирање („вређање, омаловажавање, контролу, срамоћење пред трећим лицима, претње“), чему присуствују и деца, него на однос са децом. Бивши партнер показује љубомору и контролу партнерке злоупотребом деце (испитује децу где је мајка, с ким је, шта ради, инструкира их да преносе информације оцу). Из описа ситуације рекло би се да ови механизми нису идентификовани приликом развода и да није уочено, или се не разуме, да представљају ризик за настављање и ескалирање насиља после одвајања партнера, тако да су предложени „слободни/отворени“ модели одржавања личних односа деце са очевима.

Међутим, у неким ситуацијама су стручњаци из ЦСР-а имали проблема са утврђивањем да ли се ради о насиљу, и ко је насилан према коме, закључујући да је присутан „узајамни вербални конфликт и дуел, као и узајамна размена међусобних увреда, што свакако неповољно утиче на правилно психо-социјално одрастање малолетне деце, али је примарна одговорност оба родитеља подједнака, а физичког насиља нема ни у каквом облику, па се самим тим не указује потреба за изрицањем мера ради заштите од насиља у породици“. Поред тога што је јасно да ЦСР погрешно тумачи законску норму (јер је физичко насиље само један од именованих облика насиља за које се могу изрећи мере заштите), стручњаци имају проблем да одреде ко је примарни учинилац насиља, ко контролише ситуацију и жртву, а чије насиље је реактивно или у сврху самоодбране. Ако стране у спору током периода док траје парница имају контакте без насилних инцидената (а посебно интимни однос), ЦСР сматра да „мере нису оправдане“ и да се ради о манипулацији.

Контакт са децом као „провокација“ за насилни инцидент. И овде су деца после развода родитеља поверена мајкама, али је дефинисан модел виђања. Контакти бивших партнера се одвијају приликом преузимања детета или због измена термина виђања (када су деца предшколског узраста). У овим ситуацијама очеви не могу увек да спроведу модел виђања прописан судском одлуком (најчешће због обавеза посла, што понекада укључује и промену места боравка), а

---

¹⁰ На пример, наведено је: „Родитељске релације су биле очуване, стабилне и континуиране, а супружници су након развода брака делили заједнички простор.“

то представља део реалних животних околности, које би требало узети у обзир приликом утврђивања модела. Од партнерке се очекује да прихвати модификације, што често захтева „уговарање“ сваког појединачног сусрета оца и детета. Треба рећи како је у анализираним случајевима било типично да бивше партнерке пристају на ове измене.

Иако је насиље (углавном ниског интензитета) било на делу и раније (у браку), оно постаје актуелно после раздвајања, при контакту оца са децом. Жене наводе да том приликом бивши партнери: долазе у кућу ненајављено и без позива, у неадекватно време; да свако оспоравање/несугласицу користе за вређање, њих и њихових родитеља; да прете, бацају ствари, вичу, одгурују, заврћу шаку, стискају за надланицу, шамарају; да прете да ће одвести дете са собом (да га неће вратити) или га одведу и не врате у договорено време („јер је дете тако желело“, а у међувремену не одговарају на телефонске позиве мајки). У овим случајевима очеви оптужују бивше партнерке да запостављају дете, да (она и њена породица) негативно утичу на дететов однос према оцу, да на све начине покушавају да онемогуће и спрече контакт оца и детета.

Такође, иницирају поступке за преиначење одлуке о поверавању детета, чак и за лишење мајке родитељских права, траже измене одлуке о моделу одржавања личних односа са дететом (проширење модела), обраћају се ЦСР-у жалбама на бивше партнерке или траже помоћ у успостављању контакта са дететом. То у неким ситуацијама коинцидира са сазнањем да је бивша супруга у вези са другим мушкарцем, да има намеру да због нове везе промени место боравка или да из те везе очекује дете. Неки очеви нередовно испуњавају обавезу издржавања детета, али инсистирају на томе да се то питање не доводи у везу са одржавањем личних односа са дететом. Жене су у овим ситуацијама тражиле мере заштите од насиља за себе и за децу, наводећи да отац не би повредио дете, али да је ситуација виђања „узнемиравајућа и дестабилишућа за дете“.

Стручњаци из ЦСР-а сматрају да у овим ситуацијама „доминантни проблем није насиље бившег супруга према бившој супрузи, већ њихова лоша родитељска сарадња и пролонгирани партнерски конфликт. Предлаже се да се укључе у психотерапијски третман ради побољшања родитељске сарадње.“ Изгледа како су за мишљење ЦСР-а кључне чињенице да није идентификовано

директно насиље према малолетном детету, односно да су родитељски капацитети оца процењени позитивно,¹¹ што имплицира да не постоје услови за ограничење контакта са дететом. Изложеност (сведочење) детета насиљу није разматрана. Истовремено, ЦСР се углавном није изјашњавао о целисходности мера заштите за жену. Чињеница да оваква понашања мушкараца у неким случајевима коинцидирају са новим партнерским везама жене није разматрана, али се констатује да су поступци за мере заштите од насиља које покрећу бивше партнерке коинцидирани са поступцима које покрећу очеви, из чега се закључује како им је циљ да се спрече одлуке о изменама модела одржавања личних односа детета са оцем. То показује да постоје различите перцепције и мање поверење у мотивацију/намеру жена него у мотивацију мушкараца за покретање поступака.

У једном предмету суд је навео да „странке могу и мимо овог модела утврђеног пресудом, који је минимум контаката између оца и детета, договорно и према потребама детета, допустити контакте оца и детета ван времена предвиђеног овом пресудом“. Радило се о партнеру који је злоупотребом детета (дојавом мајци да је дете болесно) преплашио бившу супругу, због чега је она, у бојазни за дете, пристала да тужени дође на њено радно место. Он ју је најпре вређао, а онда физички напао,¹² док у помоћ нису притекли људи са улице и одвојили туженог од жене. Остаје питање на основу чега је суд закључио како партнери могу (и треба) „договорно“ и „мимо модела утврђеног пресудом“ да уговарају односе и у какав ризик то ставља ову жену, односно какву поруку изрека суда шаље овом насилнику.

У другом случају основни суд је одредио меру забране приласка детету која важи само за дане када није одређено виђање са оцем, уз образложење „да је тужени узнемирио и малолетно дете, али да има право да га виђа на прописан начин, у терминима одређеним судском пресудом“. Другостепени суд је укинуо

---

¹¹ На пример, наводи се: „поседује све особине релевантне за психофизичку функцију родитеља и капацитет за одговорно родитељство“.

¹² Физички напад је изгледао тако што је жену најпре оборио, а затим ухватио је за руке и ударао о бетон, покушавајући да јој одузме мобилни телефон, односно руком је покушавао да јој затвори уста док је звала у помоћ.

ову пресуду,¹³ а чињеница да отац крши судску одлуку о моделу одржавања личних односа са детеом, те да без сагласности мајке и против њене воље узима дете у намери да га одведе, није била предмет разматрања, те би се могло закључити да непоштовање судских одлука није проблем ни за суд, што представља охрабрење учиниоцу да са таквим понашањем настави.

Па ипак, суд је у овим поступцима био склонији процени да су предложене мере заштите од насиља сврсисходне (све или неке), укључујући и мере заштите од насиља за децу. Несагласност ова два органа, по нашем мишљењу, доприносила је жалбама обе стране,¹⁴ а пресуде првостепеног суда укидане су и враћане на поновно суђење, јер је другостепени суд наложио да треба „несумњиво и поуздано утврдити да ли је вршено насиље, када и на који начин, да ли ће се испољити акти насиља у будућности“ (претпоставља се на основу процене вероватноће да се насиље понови), али и „да ли мера спречава туженог у одржавању личних контаката са дететом“.

Повезаност насиља према жени са злостављањем деце

У 31 судском предмету у којем су покренуте парнице за развод брака, регулисање поверавања и издржавања детета, као и парнице за заштиту од насиља у породици,¹⁵ фокус тематске анализе усмерен је на повезаности између насиља према жени и злостављања/злоупотребе деце, док су родитељи живели заједно и током процеса развода/раставе, и на начин на који је то коинцидирало са проценама и одлукама стручњака у вези са мерама заштите од насиља.

---

¹³ Наведено је: „Суд није на одговарајући начин ценио исказе наведених сведока, јер су били међусобно противречни.“

¹⁴ Жене су у овим поступцима два пута чешће успевале да докажу истинитост својих навода, без обзира на процене и одлуке првостепених органа или жалбе њихових бивших партнера.

¹⁵ Као што је наведено, у 17 случајева су поступци вођени као једна, а у 14 као две парнице.

Деца су присуствовала насиљу и пре развода/раздвајања родитеља

У свим тужбама се наводе различите форме насиља којем су деца присуствовала у току трајања брака или ванбрачног односа партнера, а много пута она су била и директно погођена насиљем. Када је постојало физичко насиље, отац је мајку деце ударао и тукао у њиховом присуству, или је угрожавао физичку безбедност детета које је било у наручју мајке (ударањем и/или обарањем жене). Заједница је због насиља више пута прекидана, а настављана је због деце и зато што је тужени обећавао да ће се променити. Неке жене су покренуле поступке за развод брака и за мере заштите од насиља када се физичко насиље и малтретирање „пренело“ на децу.

И када није било физичког насиља, различите форме психичког насиља према женама (малтретирање, оптуживање, вређање, омаловажавање, понижавање, називање лудом) често су се понављале, или су биле континуирано присутне, пред децом, а каткада усмерене и на децу. Упућиване су учестале претње чији су садржај била и деца или такве усмерене и на децу, што је повећавало страх жена, а индиректно и страх деце. Примењиване су тактике контроле и изолације жена, а забране и ограничења су се односили и на децу (забрана да се похађају ваншколске активности, да се посећују мајчини рођаци), под изговором оца о „васпитним мерама“.

Ипак, у сваком трећем случају није било навода стручњака о томе да ли су деца сведочила или су била директно погођена насиљем – односно, те су чињенице навођене тек у допуњеном извештају, после ургенције суда, што указује да нису биле део редовне процедуре провере и процене приликом одлучивања о најбољем интересу детета.

Деца присуствују насиљу и док траје процес развода и аранжирања родитељског старања

И када жена са децом напусти дом, физичко насиље и напади често су се дешавали и у присуству жениних родитеља и деце. Очеви су били физички насилни и према деци (шамара и туче), а угрожавали су и сасвим малу децу

(дрмуса дете које плаче, баца на кревет). Узнемиравања су била учестала (вербалне претње, сачекивање, позиви телефоном, слање СМС порука, ФБ поруке), усмерена на партнерке, а некада и на децу, њене рођаке, пријатеље и пословне partnере. Нису поштовани договори о терминима виђања са дететом (долази по дете и враћа га када хоће).

Било је и случајева прогањања, покушаја да се докаже да је жена луда, избацивања из куће без дозволе да се поведу деца, киднаповање жене и детета (стављање у ауто на силу), извожење на изоловано место и малтретирање пред дететом, угрожавање сигурности жене и детета вожњом у пијаном стању. Деца су коришћена за шпијунирање мајке, или да се преко детета успостави контакт са њом, како би је напали или претукли. У четири случаја деца су остала код оца, који је спречавао да мајка одржава контакте са њима, а у једном случају отац је преузео непосредну бригу о детету, мимо договора постигнутог у ЦСР-у, што је резултовало онемогућавањем контакта детета са мајком и доказивањем да га она злоставља.

Ипак, у сваком четвртом извештају ЦСР-а није било информација о томе да ли је насиље према партнерки и/или према деци актуелно присутно, што упућује да се оно третира као прошло (и мање битно) искуство. За ове ситуације су карактеристични и захтеви очева у вези са родитељством и односом родитељ–дете, али се они од стране стручњака не доводе у везу са манипулацијом или злостављањем партнерке.

*Отац тражи самостално или заједничко старање о детету.*¹⁶ Када постоји овај захтев, исказана је и спремност оца да се повуче ако партнерка одустане од тужбе за мере заштите од насиља.¹⁷ Недвосмислено, оваква нагодба иде у корист учиниоцу насиља, игноришући безбедносне ризике за жртву, али и за дете. Када партнерка одустане од тужбе за мере заштите од насиља, тужени

---

¹⁶ Када су тужбе за развод и мере заштите од насиља у породици посебне парнице, у извештајима ЦСР-а обично нема података да ли је отац тражио поверавање детета или предлагао заједничко родитељство, али када су ове две парнице спојене, у готово половини случајева налази се податак да је отац улагао те захтеве.

¹⁷ Отац тада пристаје да дете буде поверено на самостално старање мајци, као и на модел одржавања личних односа са дететом који предлажу бивша партнерка и ЦСР.

тражи (на рочишту или жалбом) измену модела виђања са дететом (односно проширење), наводећи да је одустајање од тужбе потврда да насиља није ни било.

Догађаје насиља и злостављања стручњаци посматрају изоловано (као појединачне инциденте) и изван контекста злоупотребе. Сведочење деце тим догађајима најчешће се не коментарише, не претпостављају се ризици за будуће догађаје насиља, партнери се усмеравају на преговарање и постизање родитељског споразума. Захтев партнерке за мере заштите од насиља обично се игнорише (ЦСР се не изјашњава о сврсисходности мера), а у неким случајевима стручњаци из ЦСР-а активно посредују у одустајању жена од мера заштите од насиља у циљу постизања споразума.

Отац тражи „слободан/отворен“ модел виђања са децом. Без обзира на наводе тужиле о дечјем сведочењу насиљу, изложености директном насиљу или злоупотребама деце против мајке, и ЦСР и суд су се опредељивали да се виђање оца са децом старијег узраста одржава „према потребама и жељама деце“, односно „у складу са њиховим жељама и могућностима“. Када су деца била млађег узраста, неусклађеност између родитељских предлога (мајке су обично тражиле дефинисане/одређене моделе одржавања контакта) решавана је усмеравањем на споразум и на саветовање родитеља. ЦСР је одлагао изјашњавање према суду док се поступак саветовања не доврши (период од најмање три месеца), а то није праћено предлозима за привремена решења.

У неким случајевима стручњаци из ЦСР-а јасно наводе да постојање „партнерског сукоба“ не оправдава „отворени модел“, односно да је „у интересу малолетног детета да се лични односи њега и оца уреде“. Међутим, предложени модели се не разликују од „стандардних“, који се одређују када у односу између родитеља није било насиља. Преузимање детета млађег узраста обично остаје недовољно уређено, односно предлаже се да „отац преузима дете лично од мајке по договору“, што не уважава чињеницу да је она тражила мере заштите од насиља, односно да је та ситуација може изложити ризику од будућег насиља.

Суд је обично прихватао препоруке ЦСР-а о моделу одржавања односа детета са оцем, без много додатног преиспитивања. Привремена спреченост оца да одржава однос са дететом (када су очеви због насиља били у притвору или затвору, или на лечењу због алкохолизма или зависности од наркотика) била је

повод да ЦСР закључи како „актуелно нема елемената за одређивање модела контакта између малолетне деце и оца“, што је погрешно, јер су ове ситуације привременог карактера (отац ће изаћи из притвора или добити слободан викенд), те ће контакт бити актуелан. Истовремено, мајка ће поново морати да учествује у судском поступку за уређивање тог односа.

Отац спречава или отежава приступ мајке деци. У свим случајевима када је отац задржао децу, оспоравао је њихов контакт са мајком на различите начине.¹⁸ У два случаја су се деца која су са мајком напустила родитељску кућу вратила после извесног времена, јер мајка није могла да обезбеди пристојне стамбене услове, а отац је ту чињеницу користио да омета мајчин контакт са децом. У једном драстичном случају отац је деци говорио да их је мајка напустила, да је деца не интересују, да треба „да забораве мајку“. Избегавали су довођење деце у вртић или су налагали васпитачицама да им јаве ако мајка дође, како би спречили сусрет мајке са децом.

И у присуству ЦСР-а и пред децом су изговарали бујицу погрдних речи, увреда, клевета, критика, претњи, застрашивања (због чега је једна мајка одлучила да се не виђа са децом, како би их заштитила од тог искуства). Оптуживали су бивше супруге (или чланове њихових породица, код којих су се преселиле након одвајања) за злостављање детета и излагали дете честим проценама у различитим институцијама, користећи њихову међусобну неповезаност (свака служба је давала изоловану процену, без информација о томе које увиде о случају имају остале). Строго су контролисали изјаве деце (отац је седео са дететом док је оно разговарало са стручњацима и понављало исте, научене реченице, или је доводио дете сваки пут када је он разговарао са стручњацима, тако да је дете могло чути све што каже против мајке).

Када су деца била предшколског узраста (већа усмереност и зависност од родитеља) и када није било физичког насиља оца према деци (мајка је потврђивала да „отац није био насилан према детету“ и да „дете воли оца“),

---

¹⁸ Они су забрањивали супругама повратак у кућу, осујећивали сваки контакт са децом, укључујући и контакте уз посредовање ЦСР-а или у вртићу. Када су живели у истој кући, спречавали су бивше партнерке да приђу деци или да се старају о њима. Бранили су партнерки да преузме децу када би она долазила по њих, и то под најразличитијим изговорима, или без њих (тако што деца саопште мајци да не могу да иду, видно емотивно погођена том чињеницом).

стручњаци из ЦСР-а или нису примећивали злоупотребе, или су их именовали као „посесивну љубав оца“, тако да оне нису довођене у везу са (намерним) злостављањем мајке (нападањем њеног односа са децом) и нису сматране злостављањем деце. Треба рећи да ни у једном анализираном судском предмету жене-мајке нису чиниле сличне радње према мушкарцима-очевима деце.

ЦСР је инсистирао на „одвајању поремећених партнерских односа од родитељске функције у циљу даљег правилног раста и развоја малолетног детета“. Очеви су сарађивали са ЦСР-ом док је овај орган потврђивао њихове ставове и намере, а оптуживали су стручњаке када су процене одступале од њихових жеља. Сâм поступак (по дужини и активностима) постајао је извор значајног узнемиравања и злостављања и жена и деце. Ипак, често је заборављано на мере заштите од насиља које је тражила тужиља (ЦСР се није изјашњавао нити их је предлагао). То потврђује да је насилник успешно користио познате маневре контроле, манипулације и обезвређивања такође према стручњацима у ЦСР-у (углавном жене), у циљу обезбеђивања исхода који му одговарају.

Све наведено недвосмислено говори у прилог томе да је проблем насиља према женама нужно сагледати повезано са злостављањем и злоупотребом деце, као механизмом контроле жена, али и због потенцијалних последица на њихов развој (најбољи интерес деце). Изостанак ових података у проценама и одлукама о мерама заштите од насиља у породици, и када мере нису тражене за децу, погрешан је и шаље лошу поруку учиниоцу насиља, али и деци. Истовремено, како се модели аранжирања односа деце са родитељем којем нису поверена и мере заштите од насиља међусобно не искључују, чињенице о насиљу и узнемиравању, како деце тако и жена, не би требало занемаривати приликом њиховог одређивања.

Однос између насиља у партнерској вези и родитељства

Овај део тематске анализе судских списа усмерен је на процене и одлуке о „најбољем интересу детета“ у контексту насиља у интимном партнерском односу и проблематизује питања процене подобности (сваког од) родитеља за

родитељство, квалитет релација између детета и родитеља, безбедност детета и последице које насиље има за децу, процену ризика од будућег насиља, потребе детета да би се опоравило и показатеље промене понашања насилног родитеља. Наведена питања су од суштинске важности и за процену сврсисходности мера заштите од насиља и за процену и аранжирање родитељског старања, те је постојало очекивање да ће она бити разматрана и евидентирана у документима, посебно у налазу и мишљењу ЦСР-а који се подносе суду. Теме анализа су „наметнуте“ на основу полазне концепције, и модификоване на основу емпиријског материјала, а посматрано је да ли се подаци о њима региструју, да ли су позитивног или негативног предзнака и шта је њихов садржај. Већ је наведено да када суд није тражио мишљење од ЦСР-а у вези са мерама заштите од насиља у породици, подаци у вези са овим питањем обично су недостајали, а били су редуковани и у документима парница за мере заштите од насиља које су вођене након развода/поверавања деце.

Подобност за родитељство. У најмање половини анализираних предмета ово је морао бити обавезан садржај налаза и мишљења ЦСР-а. Регистровано је да су у две трећине предмета у којима су постојали ови подаци мајке процењене као подобнији родитељ, односно да су у сваком четвртном случају оба родитеља процењена као подобна за родитељство, али су деца поверена на самосталну бригу и старање мајци.

Када су *оба* родитеља процењена као компетентна, ово својство је у највећем броју случајева констатовано формулацијама општег типа: „оба родитеља поседују капацитете за вршење родитељских права, ангажовани су у задовољавању потреба детета“, или „оба родитеља поседују општу подобност и мотивисани су да брину о малолетном детету“. Када се наводе елементи процене, они се односе на задовољавање основних потреба детета, надзор и васпитне методе,¹⁹ а указује се и да отац не манифестује насиље према детету. И када се

---

¹⁹ На пример: „Оба родитеља задовољавају основне егзистенцијалне потребе детета у циљу исхране, становања, одеће, обуће, хигијене, здравља. Обезбеђују надзор над дететом. Оба родитеља имају подршку и помоћ породица порекла. Оба родитеља примењују прихватљиве васпитне методе. Оба родитеља су компетентна да се на адекватан начин брину о детету и да буду подржавајући за његов раст и развој.“

констатује доминантна улога мајке, очеви из ове групе се описују као присутни и ангажовани „у оквирима својих могућности“.²⁰ У неким предметима се експлицира да проблеми у партнерским односима ремете родитељство.²¹ Разлика у одређеним својствима родитеља опредељује ЦСР да предложи поверавање деце мајци, а то укључује и процену њене флексибилности у односу на договоре са оцем.²²

У овим се случајевима насиље у партнерском односу сагледа као сукоб између партнера, тако да насилно понашање оца и присуство детета тим ситуацијама не утиче на процене о родитељству, а цени се и мајчина склоност ка омогућавању контакта између детета и родитеља којем дете неће бити поверено (тј. оца). Очекивано, само у трећини ових поступака ЦСР је потврдио сврсисходност тражених мера заштите од насиља у породици (свих или неких). Суд је био другачијег мишљења, а само у једном поступку је донео одлуку да мере заштите од насиља нису целисходне.

Релација између детета и родитеља. Било је очекивано да се процене овог аспекта нађу у свим анализираним судским предметима, укључујући и парнице које су вођене (само) за мере заштите од насиља у породици након развода/поверавања деце. То би значило да стручњаци заступају претпоставку о утицају насиља у партнерском односу и о последицама које оно може имати на децу, што би требало да се рефлектује и на заштиту деце и на питања одржавања односа детета са родитељем којем није поверено. Када је развод/поверавање деце било актуелно питање, у мање од половине случајева (45%) релација детета са оцем процењена је као добра, док је релација детета са мајком најчешће (87%) оцењена као добра, али у два случаја и као лоша. Понекада је однос детета са оба родитеља изражаван само једном реченицом („Дете је емоционално блиско са оба родитеља“).

---

²⁰ На пример: „Отац континуирано присутан и ангажован у оквирима својих могућности. Уочљива емотивна везаност за децу, тежња да се у односу на њих постави на најбољи начин.“

²¹ „Оба родитеља поседују адекватне капацитете за родитељство, мада су у релацији партнерских односа присутни проблеми који ремете родитељство.“

²² На пример: „Стиче се утисак да мајка има изграђен ауторитет и јачу структуру у односу на малолетно дете, као и да су њене границе, иако флексибилне и пропустљиве, далеко јасније одређене“; или: „Мајка је отворена и мотивисана да омогући контакт малолетног детета са оцем, показујући при томе флексибилност при договарању.“

Када се *очева* релација са дететом описује *позитивно*, стручњаци из ЦСР-а наводе да постоји емотивна повезаност и квалитетна размена,²³ те се фокус ставља на важност „фигуре оца“ или „квалитет контакта оба родитеља са дететом“ за дететов развој. Из тог разлога сматра се да „треба инсистирати на пуној сарадњи оба родитеља, од којих се очекује толерантан став и препознавање потреба детета и пружање сигурности да однос родитеља неће бити оптерећен њиховим међусобним односом“, те се предлаже да се родитељи „укључе у психотерапијски третман ради побољшања родитељске сарадње“. Та усмеравања се не доводе у везу са тужбом мајке за заштиту од насиља у породици, нити са питањем (дисбаланса) моћи и контроле у партнерској релацији.

Спремност родитеља да прихвати предлоге ЦСР-а за саветовање или споразумно решавање „родитељских питања“ обично је утицала на мишљење о родитељској подобности. ЦСР је очекивао да родитељи „сарађују“, без обзира на то што жена (мајка) тражи заштиту од насиља, инсистирајући да се „раздвоје“ партнерска и родитељска улога, као да су моћ и контрола, или мотивација за промену, у једнаком износу присутне код обе стране. Настојања жена да одвајањем/разводом и мерама заштите од насиља направе „дистанцу“ која зауставља насиље нису узимана у обзир приликом процена.

Учиниоцу насиља је могла да одговара свака ситуација која га доводи у контакт са бившом партнерком, те је он прихватио учешће у саветодавно-терапијском или поступку посредовања, што је остављало бољи утисак на процењиваче о „мотивацији“ за родитељство, „сарадљивости“ оца и „спремности“ да се превазиђе „партнерски сукоб“. Очекивано, ЦСР се у тим околностима није изјашњавао о мерама заштите за жену и потврђивао је да не постоје околности за ограничавање контакта оца са дететом. Суд је у овим предметима имао доста тешкоћа са доказивањем, те их је другостепени суд укидао и враћао на поновно суђење.

Када је релација детета са *оцем* описана као *лоша*, у извештајима ЦСР-а се наводе сва већ описана негативна понашања оца према жени и деци, која

---

²³ На пример: „квалитетна узајамна размена, стабилна емоционална везаност, интеракције детета са оцем [је]су топле, прихватајуће“, или „постоји чврста емотивна веза, интеракција испуњена позитивним емоцијама и честим физичким контактом на иницијативу детета (грљење, љубљење)“.

укључују бројне манифестације физичког и психичког насиља, као и манипулације децом.²⁴ Навођено је да деца показују страх од очевог понашања (посебно када је он под дејством алкохола и зато што не знају како ће реаговати), да су љута због његовог насиља према мајци, да он не разуме њихове основне потребе, да је однос дистанциран, да осујећује дечје релације са вршњацима и појачава бригу за мајку, да деца немају потребу за контактом са оцем.²⁵

У једном случају се утврђује еротизовање односа са ћерком (13 година), а у другом да отац сексуално узнемирава ћерку (15 година) излагањем порнографским сценама. У описаним ситуацијама ЦСР процењује да постоји висок ризик од насиља у породици, препоручује самостално вршење родитељских права мајке и у већини случајева подржава целисходност свих тражених мера заштите, а сагласан је и са изјашњавањима деце старијег узраста како не желе да се виђају са оцем. У свим овим предметима суд је прихватио мишљење органа старатељства, а све првостепене пресуде су потврђене у другостепеном поступку. Међутим, и у овим околностима је било случајева у којима ЦСР констатује да насиље постоји, али изражава извесне резерве у односу на тражене мере заштите, или подржава одустајање од неких, или пак предлаже као одговарајуће решење да се отац са дететом виђа у присуству мајке.

---

²⁴ Очеви су тукли, вређали, омаловажавали децу, нису поштовали њихове развојне потребе, били су насилни према мајци деце у њиховом присуству, терали су децу да гледају и слушају док вербално и физички злостављају њихове мајке, истеривали су жене из куће и задржавали децу, којој су говорили да их је мајка напустила, спречавали су контакт мајке са децом, манипулисали су децом да би заплашили њихове мајке, вређали су ћерке истим речима које су упућивали њиховим мајкама, кажњавали су децу забранама контакта или ускраћивањем радњи које им причињавају задовољство, критиковали су све што жена уради око детета, а сами нису преузимали обавезе, били су неосетљиви на потребе деце, показивали су себично и саможиво понашање, угрожавали су физичку безбедност малолетне деце нападима на жене.

²⁵ На пример: „комуникација дете–отац поремећена и у застоју, те дете не жели контакт са њим“, „деца наводе да немају никакав однос са оцем“, „немају потребу за оцем, али прихватају контакт у контролисаним условима и што ређе“. Такође: „отац не даје новац за основне потребе деце“, „отац је променљивог расположења, недовољног родитељског сензибилитета за потребе деце (исхрана, џепарац, дружење са вршњацима)“, „однос је хладан, дистанциран, испуњен неповерењем“, „дете не прича много са оцем, јер га увек грди, због ситница“, „избегава да доводи децу кући због очевог понашања“, „изјављује да је уплашено за безбедност мајке, да се често чује са њом телефоном да провери је ли све у реду“).

Од два случаја у којима је релација детета са *мајком* описана као *лоша*, у једном је прекинута, јер отац наводи како деца „не желе да виђају мајку“, а мајка тврди да отац активно спречава виђање деце са њом, да им говори против ње, подстичући вербалну агресију деце и прекид комуникације. ЦСР констатује да деца „не желе да виђају мајку“, и „да мајка није изнашла начина да се приближи деци и мотивише децу за контакт“, без утврђивања очеве одговорности за такво стање, што илуструје неразумевање утицаја обезвређивања и злоупотребе контроле, што се понавља и у институционалним поступцима. Насупрот овом, у другом случају, иако се констатује да мајка нема примерене васпитне методе према девојчици од 13 година,²⁶ стручњаци процењују да она „има капацитете да преузме одговорност за своје непримерено родитељство, као и капацитете за учење васпитних вештина, развијање другачијег односа са дететом и разумевање њених развојних потреба“. То не утиче на утврђивање насиља (оно се не негира, нити се умањује) и на констатацију ЦСР-а о сврисходности мера заштите и за жену и за дете.

Конечно, у неким случајевима је указивано да се дете позитивно изјашњава о односу са оба родитеља, али и да је „присутан конфликт лојалности“. То обично подразумева да дете наводи како није било (директни) сведок, или како не може да се сети ситуација у којима је отац био насилан према мајци, или пак да током парнице мења изјаву. У неким ситуацијама је описан утицај насилног родитеља на децу у виду привилеговања и поткупљивања, укључујући дозволе да се не поштују правила која успостављају мајке (најчешће везана за свакодневне рутине, игру, исхрану, школске обавезе, у које отац није доминантно укључен). Код неке деце вероватно постоји и страх од оца или од последица које би њихово изјашњавање могло да има за њега.

Последице сведочења/изложености деце насиљу. Само у трећини извештаја органа старатељства регистроване су негативне последице за дете услед изложености насиљу у родитељској релацији. У два случаја је експлицитно наведено да догађаји у партнерској релацији родитеља немају последице за децу. Чак у половини предмета у којима је описивано директно насиље оца према

---

²⁶ Мајка је „назива погрдним именима, виче, окривљује, а понекада и физички кажњава дете“.

детету или је забележено да се насиље према партнерки врши преко деце (злоупотребом деце) – није било описа последица које ово понашање има или би могло имати на развој детета.

Последице су описиване на различите начине, навођењем уопштених констатација²⁷ или описом конкретних промена, најчешће у осећањима деце.²⁸ Региструју се и промене у понашању,²⁹ развојне тешкоће и здравствени проблеми.³⁰ Насиље је у неким случајевима повезано са слабијим школским учинком (понекад и као „последича прихватање очевог система вредности, у којем школа није битна“), а поједина деца редукују социјалне релације (јер их је срамота да изађу из куће или не позивају другове у кућу због очевог непредвидивог понашања).

Отац „напада“ однос мајка–дете, што стручњаци из ЦСР-а описују на следеће начине: испитује дете о мајци, инструктира децу против мајке, инструментализује децу за потребе поступка; дете се директно укључује у родитељски конфликт и отворено ставља на страну насилника; отац изолује дете од мајке, брани виђања, деца су „уклештена у конфликт лојалности, понашају се као заштитници оца“. Запажа се да нека деца показују бригу за ненасилног родитеља,³¹ док друга усвајају неприхватљиве вредносне ставове, настале под неповољним очевим утицајем (оправдавају насиље, насилно се понашају према

---

²⁷ На пример, да је ситуација лоша за свеукупни развој, за емоционални развој и за функционисање деце, да су деца изложена емоционалној патњи, емоционалном повређивању, свакодневном стресу, да су под притиском, великом тензијом, да насиље ствара потешкоће у развоју и негативне последице за ментално здравље деце.

²⁸ Најчешће: страх, туга и повученост, преплашеност, збуњеност, изливи беса који не могу да се контролишу, много снажних, помешаних, нејасних емоција, нервоза и плаховитост, конфликт лојалности, амбивалентност, осећање кривице, емоционална уздржаност, депримираност и осећај безнадежности.

²⁹ Најчешће: вриска и плакање када се дешава насиље, агресивност и елементи хиперактивности, склоност импулсивном реаговању, нестрпљење, бурне реакције у игри са вршњацима, „ћутање које доста говори и захтева опрезан третман“.

³⁰ На пример: дисфазација, муцање, психонеуротске конверзије, психосоматизација, дијабетес.

³¹ Тако, рецимо: имају страх да ће отац мајци наудити, „пита тату хоћеш ли тући маму“, „стрепа када се мајка појави у вртићу због страха од очеве реакције“, „зове телефоном готово сваки дан да провери је ли код куће све у реду“.

мајци, не прихватају контакт са мајком, себично се односе и користе ситуацију да обезбеде своју привилеговану позицију).

Нека су деца морала да напусте дом и да са мајкама оду у „сигурну кућу“, или је жена са децом истеривана из куће. У више од половине примера жене су са децом напуштале простор у којем су живеле, изнајмљивале стан (што је озбиљно оптеретило њихову економску ситуацију), или се враћале код својих родитеља (што је и њих излагало насиљу). У извесним ситуацијама нови простор за живот био је екстремно лошег квалитета, због чега су се деца враћала у свој дом без мајке; но, оне су због деце долазиле да обављају кућне послове (кување, прање и спремање), што их је излагало потенцијалном ризику од насиља. Када су жене излазиле из дома без деце, јер нису могле да обезбеде животни простор за себе и децу, партнери им нису дозвољавали контакт са децом и злоупотребљавали су те околности и у поступцима и пред децом. Понекада су браћа и сестре развојени, а када отац брани контакт детета са мајком, то је онемогућавало и контакте између саме деце.

Имајући у виду све наведено, забрињава чињеница да у неким предметима ни ЦСР ни суд нису систематски испитивали последице насиља за децу. Такође, чини се да су и ЦСР и суд подржавали одустајање мајки од тужбеног захтева за мере заштите од насиља у породици и за децу, фаворизујући важност одржавања личних односа детета са оцем, без обзира на потенцијалну штетност његовог понашања.

Безбедност детета. Ризици од претходног и актуелног понашања насилног родитеља поменути су само у четвртини анализираних случајева, и то не увек конкретно, док је за сваки десети случај експлицитно наведено да нема ризика за децу од пређашњег и актуелног понашања њиховог оца према мајци и/или њима.

Када су утврђивани и описивани безбедносни ризици, постојање страха детета од оца или од ситуације насиља било је показатељ који опредељује мишљење ЦСР-а о сврсисходности мере заштите од насиља. Поред страха, елементи на којима је базирано мишљење о безбедносним ризицима укључивали су оцену о деструктивном утицају актуелне ситуације и ранијег понашања оца (историја насиља), особине личности учиниоца, његова чврста уверења и ставове

који оправдавају и омогућавају насиље, аутентичност изјаве жртве о насиљу, забринутост стручњака за психолошке последице које би понашање туженог могло да изазове код деце, као и постојање околности које подстичу насиље, што је водило закључку да су мере заштите од насиља оправдане. У свим овим предметима суд је углавном доносио одлуке сличне мишљењу ЦСР-а. Међутим, и у ситуацијама када ризици од ранијег и актуелног понашања оца нису експлицирани у извештајима ЦСР-а постојале су околности које су могле да забрину, те, иако их суд није посебно истраживао, био је склон да донесе одлуке о сврсисходности (свих) мера заштите од насиља, чак и када се о њима ЦСР није изјашњавао.

Ризици за децу од будућег насиља. Експлицитно је податак о могућности да се насиље настави исказан само у четири предмета (од чега у једном да такав ризик не постоји). У мишљењу ЦСР-а стоји да нису искључени ризици од понављања насиља имајући у виду претходно понашање и уколико се доступност детета не промени. У случају у којем је наведено да „нису уочени реални ризици по безбедност или физички или душевни интегритет мајке уколико би се она срела са супругом, а дете није угрожено уколико се сусретне са оцем“, стручњак из ЦСР-а не уважава доживљај жене и детета (15 година) о узнемирујућем понашању учиниоца.³² Није постојао систематичан начин за проверу ризика од будућег насиља ни у једном предмету.

Процена потреба деце за опоравком. И ова врста података је регистрована ретко, тек у сваком десетом случају. Ипак, могуће је да је ово питање разматрано, али да су представници ЦСР-а сматрали да ова врста података није релевантна за судске процесе (односно да су подаци већ забележени у досијеу корисника у листу праћења). Мишљења ЦСР-а су гласила да је потребно да се дете, или дете и мајка, упуте у специјализоване здравствене установе (на медицинско-психолошки третман). Констатује се да се боље стање деце региструје од момента њиховог

---

³² У овом случају бивши супруг узнемирава и уходи супругу телефонским позивима и порукама, доласком на радно место, сачекивањем детета испред школе, лажним информацијама да је изашао из стана, који су мајка и дете претходно напустили, иако је стан власништво жене, и појављивањем у њему када се оне врате, паркирањем свог ауто испред зграде у којој станују, изнајмљивањем стана у непосредној близини, под изговором да жели да буде близу ћерке, која одриче жељу да се виђа са оцем.

изласка из куће, што оправдава мере заштите од насиља, укључујући и налог за исељење оца.³³

Наводе се подаци о посредовању овог органа у регулисању активности које би требало да допринесу опоравку деце и мајке,³⁴ или се образлаже зашто деца не би требало да учествују у даљим поступцима пред овим органима. Такође, у овим ситуацијама се предлаже и „јасно дефинисан модел виђања између оца и деце“. Нема информација о томе да су по службеној дужности покретани поступци за заштиту права детета, осим у једном случају када је ЦСР препоручио лишење родитељских права и у једном поступку када је суд ту одлуку донео по службеној дужности.

Промене понашања учиниоца насиља. Није се могло очекивати да ће се у извештајима ЦСР-а наћи подаци о промени понашања учиниоца насиља (због специфичне сврхе и због хитности поступка), што је потврђено. Информације о овом аспекту постојале су само у четири случаја: у три је констатовано да промена постоји (или је наведено шта је очекивана промена), а у једном да не постоји. У једном предмету је измена модела одржавања личних односа деце са оцем условљена променом васпитних ставова оца („питање дужег боравка оца са децом може се разматрати касније и зависиће од спремности оца да промени своје васпитне ставове“³⁵).

Пример проблематичног начина утврђивања промене понашања оца налазимо у опису ЦСР-а: „У вези са дететом, отац жели да реуспостави [васпостави] однос, прихвата да он буде у контролисаним условима у ЦСР-у, свестан је историје свог мањкавог родитељства према детету, њене [ћеркине]

---

³³ „Од момента издвајања из куће дечак и девојчица су много опуштенији. Врло су комуникативни и много причају о животу са татом, као да имају потребу да што више проживљеног искуства избаце из себе.“

³⁴ На пример: премештање детета у други вртић, започињање третмана деце и мајке у специјализованој установи, упућивање на саветовалиште за брак и породицу.

³⁵ У овом случају отац је подржавао децу у немарном односу према школским обавезама и постигнућима, што је поткопавало мајчин ауторитет, а, иако је тужиља имала привремену меру заштите од насиља (забрану приближавања, приступа месту становања и рада и забрану узнемиравања), тужени је (док је трајао судски поступак) упорно прогањао партнерку и коначно је убо ножем док је чекала аутобус, због чега му је одређен притвор од 30 дана за кривично дело убиство у покушају.

увређености и да је она васпитно и психолошки неадекватно увучена у брачне сукобе. Жели да финансијски допринесе издржавању детета. Отац сматра да је интерес детета да се у стан врати са мајком, неће да је омета и неће да успоставља однос са њима.“ У овом примеру стручњак у ЦСР-у не само да није уважио доживљај жене и детета, већ је на бази жеља и обећања учиниоца насиља формирао став о томе да мере заштите нису сврсисходне, што суд није потврдио. Такође, краткотрајне, привремене и почетне промене (учинилац насиља је престао да пије или је започео лечење) олако су третиране као промене понашања које, по мишљењу стручњака из ЦСР-а, чине несврсисходним мере заштите од насиља.

Сагледани заједно, сви показатељи о родитељству, последицама насиља за децу, укључујући и питање безбедности/сигурности, указују на несистематичан приступ у њиховом утврђивању и неоправдани изостанак ових података у случајевима када је у интимном партнерском односу родитеља било насиља, или је и даље актуелно. То индиректно упућује на претпоставку да ова два проблема стручњаци не виде у међусобној вези, или на претпоставку да се родитељство фаворизује у односу на безбедност/сигурност деце, али и жена. Неповећење у извештаје жена и у њихов доживљај страха, као део ширег проблема родне пристрасности институција, може да буде чинилац у позадини теоријских/концептуалних и практичних тешкоћа са којима се сусрећу стручњаци у ове две службе.

Сагласност између процена и одлука кључних актера

Питања стручних процена и одлука у анализираним судским предметима сагледано је из перспективе сагласности између мишљења кључних актера: центра за социјални рад, основног суда и апелационог суда, али и одлука тужиља у контакту са представницима ових служби. То укључује неколико ситуација:

– ЦСР и основни суд су имали усаглашена мишљења о сврсисходности мера заштите од насиља;

– ЦСР сматра да мере заштите од насиља у породици нису сврсисходне или се не изјашњава о њима а суд пресуђује све или неке мере;

- ЦСР сматра да су тражене мере заштите од насиља у породици сврсисходне а суд доноси супротну одлуку, тј. не изриче мере;
- суд није тражио мишљење ЦСР-а;
- тужиља одлучује да одустане од (свих или неких) мера заштите од насиља за дете и неких мера за себе, у односу на мишљење ЦСР-а и суда;
- (не)сагласност између мишљења првостепеног и другостепеног суда.

Табела бр. 10: Слагање у мишљењима и одлукама ЦСР-а и суда (број случајева)

Мишљења/одлуке	ЦСР	Суд
Целисходне су све тражене мере заштите од насиља	20	35
Целисходне су само неке мере заштите од насиља	8	21
Ниједна тражена мера заштите није целисходна	12	6
Обема странама изрећи меру заштите од насиља	2	
Мере заштите од насиља целисходне за децу	10	18
Није тражено мишљење ЦСР-а		12
ЦСР се није изјаснио о мерама заштите од насиља	13	

ЦСР и суд су имали сагласна мишљења о сврсисходности мера заштите

Када је насиље између партнера очигледно и документовано, ЦСР потврђује целисходност свих тражених мера заштите, а с тим је сагласна и одлука основног суда. Сагласност између мишљења ова два органа јавља се и када се очево понашање процењује као негативно у односу на децу. У тим околностима ЦСР даје оцену да постоји висок ризик од насиља у породици, препоручује самостално вршење родитељских права мајке и подржава мере заштите од насиља, а сагласан је и са изјашњавањем деце (старијег узраста) да не желе да се виђају са оцем, или да желе што мање контаката и искључиво у контролисаним условима. Такође, ставови ЦСР-а и основног суда сличнији су (усаглашени) и када се ради о питањима родитељског старања, тако што суд обично прихвата препоруке ЦСР-а о моделу одржавања личних односа детета са родитељем којем није поверено, без много додатног преиспитивања (чак и када не постоји слагање ова два органа око сврсисходности мера заштите од насиља у породици). Такође, одлуке о мерама заштите од насиља за дете, више него одлуке суда о мерама за жене зависе од мишљења ЦСР-а.

У појединим случајевима сагласност између мишљења ЦСР-а и основног суда пре је била резултат личних уверења конкретних стручњака него што би се могла сматрати општим ставом (наведена мишљења нису потврђивана у сличним ситуацијама у другим случајевима), а јављала су се у вези са проценама да се ради о насиљу као „изолираном инциденту“ (а не о континуираном понашању), што је одсликавало и разлику у тумачењу законске норме.

ЦСР сматра да мере нису сврсисходне или се не изјашњава

– суд не дели то мишљење

У нешто мање од половине анализираних случајева ЦСР је био мишљења да ниједна мера заштите од насиља није целисходна или се није изјаснио о њима, а у два предмета је предложио мере заштите од насиља за оба партнера. Међутим, суд је у две трећине ових предмета донео одлуку да су мере заштите од насиља целисходне, све тражене или неке од њих.

Када је ЦСР био мишљења да ниједна мера заштите *није целисходна*, образлагао је то на следеће начине: пошто нема физичког насиља, не постоји потреба за изрицањем мера заштите; „конфликт“ ће проћи решавањем примарног проблема који га узрокује; учинилац насиља тренутно и објективно није у прилици да понови насиље; процењивач у ЦСР-у није уочио „реалне ризике“ за безбедност жртве.

Ове случајеве карактерише употреба уопштених термина за опис догађаја у партнерској релацији,³⁶ а однос партнера се види као реципрочан, као да су обе стране одговорне на једнак начин.³⁷ Доживљај тужиље о угрожености процењује се као нереалистичан или претеран, посебно када није било физичког насиља, а занемарује се и минимизује значај учесталих злоупотреба и узнемиравања, које се настављају и када партнерка донесе одлуку да прекине однос, јер партнер не прихвата ту одлуку. Стручњаци у ЦСР-у верују да спор око поделе имовине или

³⁶ Користе се синтагме: „високо дисфункционална партнерска релација“, „поремећени породични односи“, „однос карактерише лоша комуникација и недостатак емпатијске повезаности“ и сличне.

³⁷ То се описује на следећи начин: „узајамни вербални конфликт и дуел“, „узајамна размена међусобних увреда“, „присутне обостране оптужбе за недобронамерност и насилно понашање“.

поверавања детета узрокује „сукоб“, те чак и када он дуго траје и повремено ескалира, постоји уверење да ће престати доношењем судске одлуке у „примарном спору“.

Неки стручњаци гаје уверење да (привремени) престанак насилног понашања указује на промену насилника, односно да се оно неће понављати,³⁸ из чега се изводи закључак да мере заштите од насиља нису целисходне. Исто мишљење се јавља и у ситуацијама у којима је учинилац објективно спречен да понавља акте насиља (зато што је у притвору, затвору или му је одређено обавезно лечење затвореног типа). Чак и када жртва због насиља напусти дом, неки стручњаци сматрају да мере заштите нису целисходне.

У свим овим предметима суд је ценио мишљење ЦСР-а, али оно није утицало на његове одлуке. Чињенице о насиљу су утврђиване из исказа тужиља, којима је суд поклатио веру, јер су поткрепљене документима (извештаји полиције, прекршајни или кривични поступци и медицинска документација), или их је проценио као „искрене, јасне и убедљиве у погледу чињеница“. Суд је у овим одлукама наводио: „сврха мера је да се утиче на будуће понашање и спрече будући догађаји. Није неопходно да се исти акт понови више пута, а тужени је у дужем времену вршио вербално насиље и на тај начин угрози тужиљин психички интегритет.“ Питање је зашто ови разлози нису били довољни и за стручњаке у ЦСР-у, а одговор се вероватно налази у разлици између „радних теорија“ и преферираних уверења која оријентишу процене и одлуке ова два органа.

Када се ЦСР *није изјашњавао* о целисходности мера заштите од насиља, он се: фокусирао на поступак поверавања и одређивања модела одржавања личних односа детета и родитеља, изјашњавајући се да не постоји насиље према детету и игноришући захтев за заштиту жене; предлагао је да се родитељи физички раздвоје; констатовао је постојање насиља, али је остављао суду да одлучи о мерама заштите.

Ситуације у којима је очева релација са дететом описивана као позитивна („није идентификовано насиље према малолетном детету“), или је процењено да је насилно понашање повезивано са „ситуационим узроцима“ (одвајање партнера,

---

³⁸ На пример: „Насилно понашање није присутно од момента укључивања у дијагностичку процедуру и током њеног трајања, иако супружници и даље живе заједно у истом стану.“

контакт оца и детета), водиле су упућивању родитеља на саветовање и преговарање, како би се постигао „идеал“ родитељске сарадње неопходан за развој детета. То је продужавало трајање процеса, а чак и када се „сукоб“ између партнера настављао, или ескалирао и пред стручњацима, није било изјашњења о мерама заштите од насиља. Присуство деце овим догађајима обично није експлорирано.

Од жена се очекивало (мада није увек експлицирано) да одустану од мера заштите од насиља, бар за дете. Такође, очекиван је и толерантан став жена према понашању бившег партнера када он мења или не поштује одређени модел одржавања личних односа са дететом. Истовремено, на пријаве очева да мајке мењају или не поштују модел одржавања односа детета са њима – у овом узорку предмета реаговало се као на ускраћивање основних права детета.

Треба приметити да када мишљење ЦСР-а није било сагласно са захтевом и очекивањима насилног родитеља (оца), било је повод жалби да је поступање тог органа „нестручно, површно и да не одговара истини“, као и оптужби „да је у поступку малтретиран од стране ЦСР[-а], да су га шиканирали, да примедбе туженог у вези са дететом нису узимали у обзир и да је ставио приговор на рад [социјалног] радника“. Ове су парнице биле дуге (у првостепеном поступку су трајале више од годину или две), обухватале су понављање процена, више допуна налаза и мишљења ЦСР-а, али и процене других актера којима се овај орган или насилни родитељ обраћао (укључујући и вештачења, што је значајно поскупљивало поступак).

Суд је и у овим предметима имао осетно мање проблема да утврди да се ради о насиљу у породици и да усвоји тужбени захтев (потпуно или делимично). Одбијање тужбених захтева за мере заштите од насиља за дете образлагано је чињеницом да отац „није вршио насиље према детету“. Ипак, у неким предметима било је тешкоћа са доказивањем (јер је мишљење ЦСР-а било супротно одлуци суда), те су пресуде остајале недовољно образложене, због чега их је другостепени суд укидао и враћао на поновно суђење, тражећи да се недвосмислено утврди чињенично стање. А то је продужавало поступак, но није било повод за одређивање привремених мера, нити за регулисање односа родитеља и детета, нити за заштиту од насиља.

Овде би ваљало приметити да када су два ЦСР-а давала мишљење за родитеље који не живе у истоме месту, оно је било супротно и углавном је одражавало перспективу стране с којом је орган био у (ближем) контакту. Суд је тражио обједињавање различитих мишљења два месно надлежна органа старатељства само у случајевима из Београда,³⁹ што је по нашем мишљењу непотребно, а значајно је продужавало трајање поступка.

ЦСР сматра да су мере заштите од насиља сврсисходне

– суд доноси супротну одлуку

У овом узорку није било предмета у којима је ЦСР био мишљења да су све тражене мере заштите од насиља у породици сврсисходне, а да првостепени суд донесе пресуду супротног садржаја. У предметима у којима је ЦСР сматрао да су све предложене мере заштите сврсисходне – само у једном случају другостепени суд је укинуо одлуку и предмет вратио на поновно суђење, наводећи да се закључак суда (за сада) не може прихватити, да описано понашање јесте насиље, али да није довољно за меру исељења из заједничке куће.⁴⁰ ЦСР је затим поднео други, допуњени извештај, који је одговорио на захтеве суда, посебно у односу на опис насиља оца према малолетној деци.

У једном случају у којем је отац, подневши тужбу за развод, тражио да му дете буде поверено и да буду одређене мере заштите од насиља у породици за њега и дете – првостепени суд, у складу са мишљењем које је дао ЦСР, одбио је захтеве тужиоца за све мере заштите од насиља, донео је по службеној дужности мере заштите од насиља према туженој (жени), дете поверио мајци, а виђање детета и оца одредио у контролисаним условима (другостепени суд је одбио као неосновану жалбу туженог, односно потврдио ову пресуду). То потврђује да када ЦСР пажљиво утврди и документује насиље, суд има мање проблема са

---

³⁹ Таква пракса није регистрована у Основном суду у Новом Саду, који је оба налаза ценио у складу са осталим доказним материјалом и сведочењем страна у поступку.

⁴⁰ Наведено је: „јер није поуздано утврђено којим конкретним радњама тужени испољава насиље, односно да ли је испољио и физичко насиље, посебно према деци, како малолетни тужиоци доживљавају понашање туженог према њима“, те је затражио да првостепени суд саслуша малолетну децу.

доношењем и образлагањем пресуда, без обзира на сложеност ситуације или жалбе туженог. Наравно, то не ослобађа суд од обавезе да пажљиво и правилно утврди и докаже постојање насиља, независно од мишљења ЦСР-а.

Суд није тражио мишљење ЦСР-а

У скоро сваком петом предмету првостепени суд није тражио мишљење ЦСР-а, а радило се о партнерима који су били разведени, или је развод био у току, али се парница за мере заштита водила као посебан поступак.⁴¹ Суд је у две трећине ових предмета пресудио све тражене мере заштите од насиља у породици, а у осталим неке од мера. Иако је у више од половине ових предмета поднета жалба, само су две пресуде првостепеног суда укинуте.

Насиље је у овим случајевима било неспорно, континуирано, физичко и психичко, сведочиле су му и особе изван породице, деца су често била директне жртве насиља, а постојали су и други доказни материјали који иду у прилог тужби. Ови су поступци, у односу на оне у којима је тражено мишљење ЦСР-а, били врло ефикасни,⁴² што је у складу са основном сврхом мера заштите од насиља у породици. Такође, у овим поступцима тужиље нису повлачиле захтеве за мере заштите од насиља, а тамо где су тражене суд је потврдио и све мере за децу.

Ови поступци потврђују да је суд доносио одговарајуће процене и одлуке, али и да су карактеристике и околности ових случајева биле такве да мишљење ЦСР-а није било од пресудне важности за утврђивање постојања насиља и сврсисходности мера заштите. Ипак, када мере заштите од насиља нису тражене за децу, суд у овим поступцима није истраживао да ли су родитељски аранжмани и очево непоштовање одлука фактори који доприносе насиљу према мајци и/или према детету. Садржај у вези са родитељством, последицама изложености деце насиљу и безбедносним резцима за дете обично је недостајао у списима предмета.

---

⁴¹ Сви предмети из ове групе били су из суда у Новом Саду (једну тужбу је поднео мушкарац – отац детета – а она је одбијена).

⁴² У два поступка пресуда је донета на првом рочишту, 8 дана од подношења тужбе; у једном за 15 дана, а у једном после 25 дана; у два случаја поступци су трајали до 2 месеца, а у осталим између 4 и 9 месеци.

Тужила одлучује да одустане од мера заштите од насиља

Тужиле (жене) су у сваком седмом предмету из овог узорка током поступка повукле захтев за мере заштите од насиља у породици (у трећини потпуно, а у осталим делимично).⁴³ ЦСР је у овим предметима био мишљења да мере, све или неке, нису целисходне, или се није изјашњавао, образлажући да: постоји угроженост тужиле од насиља, а индиректно и угроженост малолетне деце, али нису целисходне све мере заштите, посебно не за децу; фокусирао се на поступке поверавања детета, а не на насиље; по мишљењу овог органа насилно понашање оца није „доминантни проблем“, или је престало у периоду трајања поступка, а „интерес детета је да родитељи сарађују“; или је насилно понашање процењено као „инцидент“ (а не понашање трајног карактера), међутим, „интерес детета је да виђа оца“.

У овим је случајевима ЦСР био опредељен да чува „крхко поверење између родитеља“, успостављено током процеса нагодбе, стављајући као приоритет интерес детета да родитељи сарађују, без продубљеног испитивања природе насиља у партнерској релацији, односно стабилности и/или инструменталног карактера привременог примирја. И када бивши партнер није поштовао договоре постигнуте у ЦСР-у или привремене мере забране, позивајући се на своје право да одржава контакт са децом када жели, то је ЦСР толерисао, односно није имало утицаја на измену мишљења овога органа. Када се мајка изјашњавала како дете треба да одржава личне односе са оцем, ЦСР је подржавао (а понекада, рекло би се, и подстицао) одустајање мајке од свих или скоро свих мера заштите за себе и за дете (изузетак је била забрана узнемиравања).

Манипулација учиниоца је накнадно постајала уочљива, јер је повлачење захтева за мере заштите од насиља коришћено да се затражи измена, односно проширење модела виђања са дететом. Такође, одустајање од мера заштите од насиља условљавано је повлачењем захтева за заједничко поверавање детета, који је поднео учинилац насиља, што је у потпуности игнорисало чињенице о насилном понашању. Није могуће одговорити да ли су ови маневри очева

---

⁴³ Да подсетимо, мере заштите од насиља у породици и за децу тражене су само у трећини поступака из овог узорка, а када их је мајка повлачила, то су прихватили и ЦСР и суд.

послужили за покретање нових институционалних процеса и након прихваћених „флексибилних модела“, али би било значајно испитати какви су стварни ефекти попустљивости жена и система, односно њиховог одустајања од мера заштите од насиља.

Суд је у овим ситуацијама прихватио повлачење тужби за мере заштите од насиља без додатног преиспитивања (саглашавао се са мишљењем ЦСР-а). У већини случајева тужиле се нису жалиле на ове одлуке. Као што је речено, тужени је некада ове ситуације користио да затражи проширење модела виђања са дететом (ове жалбе другостепени суд није потврдио). Када је суд био мишљења да се ради о „инциденту“, нису пресуђиване чак ни мере забране узнемиравања.⁴⁴

Само у једном поступку судија је експлицирао уверење да жена злоупотребљава мере заштите од насиља, наводећи да тужилца „парницом жели да докаже да је тужени ‘насилник’, како би га се решила, јер је засновала нови брак, очекује дете и смета јој да тужени долази у кућу њене мајке и више би јој одговарало да тужени не контактира са малолетним дететом, иако се вербално другачије изјашњава“ (другостепени суд је усвојио жалбу тужилце, укинуо ову пресуду и предмет вратио на поновно суђење). То би могло указивати да код неких стручњака постоји битна разлика у разумевању мотива понашања жена и мушкараца у улози родитеља, која оправдава насилне акте мушкараца према бившој партнерки уколико их они успешно приказују као интерес за одржавање односа са дететом.

Тужилце (мајке) су ретко тражиле привремене мере и у вези са поверавањем деце и за мере заштите од насиља у породици, а нису их иницирали ни ЦСР или суд, по службеној дужности,⁴⁵ иако су ови поступци трајали дуго. Мајке су предлагале да виђање оца са децом буде регулисано у контролисаним условима (када је насиље било директно усмерено на децу и када су се деца изјашњавала да не желе виђање са оцем), али је ЦСР само у три случаја

---

⁴⁴ На пример, наведено је да се ради о „два инцидента, која се не могу сматрати насиљем, већ изолованим инцидентима, а не моделом понашања, због недостатка толеранције и због страха да ће дете напустити место боравка, а виђање детета се наставило несметано и без нових сукоба“ (ову је пресуду другостепени суд потврдио).

⁴⁵ Само у једном поступку та је мера донета по службеној дужности како би се омогућило мајци да одржава личне односе са децом.

предложио такву врсту контаката, која претпоставља коришћење простора и надзор од стране стручњака тог органа, што вероватно има везе са ограниченим условима за њихову реализацију и додатним оптерећењем стручњака. Већ је речено да је само у једном случају предложено лишење родитељских права, али је из мишљења ЦСР-а остало нејасно ко би требало да покрене тај поступак. Само у једном случају суд је по службеној дужности одредио и додатне мере заштите од насиља (што је другостепени суд потврдио).

Имајући у виду све наведено, забрињава чињеница да у неким предметима ни ЦСР ни суд нису систематски испитивали последице насиља у интимном партнерском односу за децу. Уверење да је „деци потребан отац“, заступљено код многих жена, подржавали су и ЦСР и суд, изгледа без изузетка. Фаворизована је важност одржавања личних односа детета са оцем, без обзира на потенцијалну штетност његовог понашања за стање и развој деце. Такође, прављен је имплицитни притисак на жене – мајке деце – да преговарају са учиниоцима насиља – очевима деце – као да моћ регулације односа зависи од њих. Из тих разлога, ситуације насиља су сасвим ретко утицале на предложени модел одржавања личних односа детета и насилног родитеља, односно предлаган је и одређиван „стандардни“ модел, као да у партнерској релацији родитеља није било насиља.

(Не)сагласност између мишљења првостепеног и другостепеног суда

У анализираном узорку, у сваком шестом предмету другостепени суд је укинуо пресуду првостепеног суда. То је регистровано у половини случајева у којима је основни суд донео одлуку да мере заштите од насиља у породици нису сврсиходне (све три жалбе поднеле су тужиље). Укидане су и пресуде по жалби туженог, најчешће уз констатацију да нису довољно разјашњене околности насиља у браку и по разводу (у вези са врстама испољеног насиља, постоји ли реална опасност да се оно понови и угрозе физички интегритет, душевно здравље и спокојство, те како насиље погађа децу). Није јасно зашто ове околности ни ЦСР ни суд нису утврдили, али се запажа да су за процене и одлуке биле посебно захтевне ситуације у којима мајке наводе да отац користи виђање са дететом како

би чинио насиље према њој и члановима њене породице, као и оне у којима очеви тврде како их бивше партнерке спречавају да одржавају личне односе са дететом.

Када је првостепени суд био мишљења да насиље више није актуелно или да нема бојазни да ће се тужени убудуће понашати насилно према тужиљи, другостепени суд је укинуо половину (три од шест) пресуда. И ту је указано да је чињенично стање остало непотпуно утврђено, али и на превентивну сврху мера заштите од насиља у породици и на потребу да се (уколико постоје процесни услови) поступак за бракоразводну парницу споји са поступком за мере заштите од насиља,⁴⁶ како би се донела исправна одлука о поверавању деце и одређивању модела одржавања личних односа родитеља и деце. Првостепени суд је упозорен „да се од деце (наведен узраст) не може очекивати релевантна оцена безбедности, односно угрожености мајке“. У помињаном случају, у којем је првостепени суд проценио да тужиља има интерес „да се реши туженог и да он не контактира са малолетним дететом“, другостепени суд је констатовао да је чињенично стање остало непотпуно утврђено, да у поновном поступку треба несумњиво и поуздано утврдити да ли је било насиља, али и да ли „мере заштите према тужиљи спречавају туженог да одржава личне контакте са дететом“.

Било је и поступака у којима су одлуке првостепеног суда потврђиване, иако по нашој оцени образложење другостепеног суда није било одговарајуће. У већ помињаном поступку одбијена је жалба тужиље, уз образложење да је „насиље модел понашања, а не два независна и изолована догађаја“, односно да су назначени догађаји „ситуациони и испровоцирани страхом туженог“. Рекло би се како то упућује да суд има „разумевање“ за мотиве мушкараца који крше судске одлуке о одржавању контакта са дететом и узнемиравају жене и чланове њене породице приликом преузимања детета, али не и за потребу жене да не буде узнемиравана, што имплицира оправдање насилног понашања и носи ризик за његово понављање.

Иако и у ставовима другостепеног суда постоје разлике (посебно у односу на разумевање насиља као „инцидента“ или „континуираног“ понашања), образложења у вези са укидањем првостепених пресуда указују на битне недостатке процена и одлука ЦСР-а и суда, који би се могли сумирати овако: није

---

⁴⁶ Оваква препорука је дата само у једном од 14 случајева у узорку.

недвосмислено утврђено да ли постоји и које врсте насиља, да ли постоји ризик од понављања насиља, како насиље погађа децу и да ли мере заштите онемогућавају виђање деце са оцем. Такође, другостепени суд упозорава на превентивни карактер мера заштите од насиља у породици. Наведено нас доводи пред питање шта је у основи проблема стручњакâ у вези са проценама и одлукама о побројаним питањима: сложеност саме појаве, недостатак знања и вештина, утицај личних уверења, или све ово у различитим уделима и комбинацијама.

Анализа уверења стручњакâ из суда и центра за социјални рад

Предмет ове анализе била су лична уверења стручњака о насиљу у партнерском односу током периода одвајања и развода партнера, повезано са питањима родитељског старања, односно поверавања деце и одржавања личних односа деце са родитељем којем нису поверена. Тематска анализа садржаја дискусије стручњака обухватила је и питања о последицама дечјег сведочења насиљу у родитељској релацији и безбедносним ризицима. Такође, сагледане су и тешкоће са којима се стручњаци у две службе сусрећу у раду са овим сложеним проблемом.

Анализа овог садржаја требало би да одговори на *други* истраживачки циљ који се односи на идентификовање чинилаца који усмеравају процене и одлуке стручњакâ, да утврди врсту и садржај личних/имплицитних уверења у вези са испитиваном појавом, диференцирано према служби. Одговори испитаникâ ће бити представљени у односу на коришћене технике: одговори на листу тврдњи о насиљу у интимном партнерском односу и родитељству; садржај фокус-групних дискусија о позицији деце у контексту насиља у партнерском односу њихових родитеља и професионалним тешкоћама са којима се стручњаци из две службе суочавају у раду.

**Уверења стручњака о насиљу у интимном партнерском односу
и о родитељству**

Добијени подаци (учесталост одговора на петостепеној скали, на којој 1 означава „уопште се не слажем“, а 5 „у потпуности се слажем“, средње вредности и стандардне девијације) најпре су обрађени за узорак у целини, што је приказано у Табели 11. Средње вредности изнад 3 указују на општу склоност испитаника да се слажу са наведеном тврдњом (уопште или углавном), а просек мањи од 3 указује на општу тенденцију неслагања испитаника са тврдњом, утолико израженију што је одступање веће.

Табела бр. 11: *Дистрибуција одговора испитаника на 17 тврдњи – за цео узорак* (1 – „уопште се не слажем“, 2 – „углавном се не слажем“, 3 – „и слажем се и не слажем се“, 4 – „углавном се слажем“ и 5 – „у потпуности се слажем“; бројеви у загради представљају фреквенције, а бројеви испод њих проценте)

Тврдње / дистрибуција одговора	1	2	3	4	5	M	SD
(1) Мушкарац који је био насиљан према својој бившој партнерки биће насиљан и у новој партнерској вези.	(2) 1,7	(3) 2,5	(39) 32,8	(54) 45,4	(21) 17,6	3,75	0,84
(2) Жена која је имала везу са насилним партнером изабраће насилног партнера и у наредној вези.	(21) 17,6	(25) 21,0	(31) 26,1	(38) 31,9	(4) 3,4	2,82	1,16
(3) Насиље у партнерској релацији углавном престаје након развода или прекида ванбрачне заједнице.	(24) 20,2	(43) 36,1	(40) 33,6	(10) 8,4	(2) 1,7	2,35	0,95
(4) Насиље према партнеру се ретко јавља у вези са споровима поверавања деце на бригу и старање једном од родитеља.	(28) 23,7	(43) 36,5	(30) 25,4	(15) 12,7	(2) 1,7	2,32	1,03
(5) Сви неповољни ефекти насиља у партнерској вези по децу минимални су и кратког трајања.	(91) 77,2	(17) 14,4	(2) 1,7	(3) 2,5	(5) 4,2	1,42	0,97
(6) Мајке често наводе насиље у породици или насиље према деци, укључујући и сексуалне злоупотребе, да би лакше оствариле право на поверавање деце.	(26) 21,8	(47) 39,6	(38) 31,9	(6) 5,0	(2) 1,7	2,25	0,91
(7) Насиље између родитеља није (ни у каквој) вези са насиљем према деци.	(68) 57,2	(28) 23,5	(15) 12,6	(3) 2,5	(5) 4,2	1,73	1,06
(8) Деца не могу бити поверена на бригу и старање насилном родитељу.	(3) 2,6	(3) 2,6	(9) 7,7	(32) 27,4	(70) 59,7	4,39	0,93
(9) Мајка која је подобна да јој деца буду поверена на бригу и старање не може да изгуби то право у судском поступку.	(11) 9,5	(13) 11,2	(35) 30,2	(35) 30,2	(22) 18,9	3,38	1,19
(10) Партнер који је злостављао партнерку током заједничког живота при разводу ће чешће тражити да му деца буду поверена на бригу и старање.	(15) 12,8	(12) 10,3	(49) 41,8	(38) 32,5	(3) 2,6	3,02	1,03
(11) Мајке намерно и систематски отуђују децу од очева после развода или раздвајања од њих.	(13) 11,0	(27) 23,0	(62) 52,4	(13) 11,1	(3) 2,5	2,71	0,90
(12) Деца су у мањој опасности од злостављања родитеља који је био насиљан према партнерки, ако се родитељи раставе или разведу.	(9) 7,6	(19) 16,0	(29) 24,4	(44) 36,9	(18) 15,1	3,36	1,15
(13) Родитељ који је насиљан према деци или партнерки има неку менталну сметњу или менталну болест.	(30) 25,4	(20) 16,9	(30) 25,5	(27) 22,9	(11) 9,3	2,74	1,32

(14) Очеви који су били насилни према партнеркама намерно и систематски отуђују децу од мајки.	(3) 2,5	(7) 5,9	(48) 40,8	(43) 36,4	(17) 14,4	3,54	0,90
(15) Партнер који је злостављао партнерку током заједничког живота наставиће неке форме злостављања и по њиховом раздвајању или разводу.	(1) 0,8	(6) 5,1	(23) 19,5	(69) 58,5	(17) 16,1	3,84	0,78
(16) Ако деца не показују страх или аверзију према оцу који је био насилан према мајци, нема основа да се одржавање личних контаката са њим врши у контролисаним условима.	(9) 7,7	(18) 15,4	(41) 35,0	(33) 28,2	(16) 13,7	3,25	1,11
(17) Партнер који је злостављао партнерку током заједничког живота после раздвајања или развода користиће виђање са децом за наставак контроле и злостављања бивше партнерке.	(1) 0,8	(6) 5,1	(48) 40,7	(52) 44,1	(11) 9,3	3,56	0,70

У односу на 17 тврдњи о којима су се испитаници изјашњавали, *изразито слагање* ($M = 4,39$) регистровано је само са тврдњом да деца не могу бити поверена на бригу и старање насилном родитељу. Више од половине испитаника у потпуности се, а готово трећина се углавном саглашава са овом тврдњом, мало је неодлучних и сасвим су ретки одговори који упућују на неодобравање. *Умерено слагање* испитаника регистровано је у вези са четири тврдње. Две трећине испитаника ($M = 3,84$) углавном сматра да ће партнер који је злостављао своју партнерку током заједничког живота наставити неке форме злостављања и по њиховом раздвајању или разводу.

Скоро половина испитаника се углавном слаже (а трећина делимично) ($M = 3,74$) са тврдњом да ће мушкарац који је био насилан према својој бившој партнерки бити насилан и у новој партнерској вези. Нешто мање од половине испитаника углавном се слаже (и две петине делимично) ($M = 3,56$) са тврдњом да ће партнер који је злостављао партнерку током заједничког живота после раздвајања или развода користити виђање са децом за наставак контроле и злостављања бивше партнерке. Трећина испитаника је углавном сагласна (а две петине делимично) ($M = 3,54$) са тврдњом да очеви који су били насилни према партнеркама намерно и систематски отуђују децу од мајки.

Ови подаци говоре о томе како код стручњака из обе службе постоји прилично снажно уверење да је насилно понашање доследно и стабилно, као и да не зависи од партнерке (њених личних својстава или понашања), што би могло да упућује да се оно разуме као својство трајн(и)је природе (урођено или стечено). Индиректно, то би могло значити како су стручњаци уверени да насилно понашање није лако мењати, јер насилник нема мотивацију за то, али и због тога што су механизми социјалне и правне контроле неефикасни. Стручњаци су

изразито опредељени да деца не могу бити поверена на старање насилном родитељу, што имплицира претпоставку да је релативно лако проценити насилно понашање и на основу тога донети одлуку, односно да имају поуздање у свој рад.

Професионалци су такође претежно уверени да ће деца постати „инструмент“ за насилно понашање према партнерки након раздвајања/развода, пре свега злоупотребом права на одржавање личних контаката између деце и оца, што одговара подацима који су добијени у анализи судских предмета, посебно у вези са две идентификоване теме: „насилник не прихвата раздвајање“ и „малтретирање партнерке, а не контакт са децом“. Такође, они су прилично сигурни да ће насилни родитељ подривати однос деце са мајком, што потврђује и садржај анализираних судских предмета, описан у категоријама: „позиција деце у насиљу“ и „отац спречава или отежава приступ мајке деци“. Ипак, треба приметити да се код тврдњи о злоупотреби родитељског односа појављује и значајан број неодлучних одговора, што може указивати на избегавање изјашњавања или на одсуство формираног мишљења.

Општи преглед одговора стручњака из две службе говори о постојању *изразитог неслагања* са садржајем две тврдње. Три четвртине испитаника се уопште не слаже (M = 1,42) са тврдњом да су сви неповољни ефекти насиља у партнерској вези за децу минимални и кратког трајања, а готово да нема неодлучних и сасвим је мало умереног или потпуног слагања. Слично томе, половина се потпуно и четвртина углавном не слаже (M = 1,73) са тврдњом да насиље између родитеља није (ни у каквој) вези са насиљем према деци. Ипак, скоро свако пети ће имати дилему или ће изразити саглашавање са овом тврдњом.

Умерено неслагање испитаници су имали са садржајем три тврдње. Мало више од трећине испитаника углавном се не слаже (а трећина је неодлучна) (M = 2,25) у односу на тврдњу да мајке често наводе насиље у породици или насиље према деци (укључујући и сексуалне злоупотребе), да би лакше оствариле право на поверавање деце. Такође, мало више од трећине углавном се не слаже (а четвртина уопште и четвртина делимично) (M = 2,32) да се насиље према партнеру ретко јавља у вези са споровима поверавања деце. Трећина испитаника се углавном не слаже (а трећина делимично) са тврдњом да насиље у партнерској релацији углавном престаје након развода или прекида ванбрачне заједнице (M = 2,35).

Ови налази указују на постојање осетљивости стручњака из обе службе за негативне ефекте на развој деце од насиља које наступа у партнерском односу њихових родитеља, што је делимично сагласно са садржајем анализираних судске документације у категорији података „последнице сведочења/изложености деце насиљу“. Треба приметити да то уверење не указује на реалну спремност стручњака да се сачине процене безбедносних ризика за будућу изложености детета насиљу, нити са документовањем података о потребама детета за опоравком. Стручњаци из ове две службе прилично су уверени да су насиље према женама и према деци међусобно повезане појаве, због чега оно није ретка тема парница за поверавање деце и због чега неће увек престати након (не)формалног раздвајања партнера.

Ипак, треба приметити да трећина испитаника остаје неопредељена, што је сагласно са подацима анализе садржаја судских предмета. У неком будућем истраживању било би значајно установити колика је стварна распрострањеност везе ових појава, јер њихова сложеност, тежина и дуготрајност могу да створе утисак бројности/учесталости. Делимично сагласно са претходним, стручњаци немају став да су мајке склоне злоупотреби пријава насиља, али ипак трећина њих остаје обазрива (неопредељена), што одговара стању у реалним парницама, посебно у категорији „контакти као ‘провокација’ за насилни инцидент“.

Општи преглед одговора испитаника закључујемо навођењем две тврдње код којих се јавља највећи број *неопредељених* одговора („и слажем се и не слажем се“). Половина испитаника није сигурна у вези са тврдњом да мајке намерно и систематски отуђују децу од очеве после развода или раздвајања, али се петина испитаника углавном не слаже са овом тврдњом ($M = 2,71$). Такође, две петине стручњака су неодлучне у вези са тврдњом да ће партнер који је злостављао партнерку током заједничког живота при разводу чешће тражити да му деца буду поверена на бригу и старање ($M = 3,02$), али се трећина углавном слаже, а сваки осми испитаник се у потпуности не слаже с наведеним.

Дакле, иако су стручњаци из две службе углавном уверени да насилни партнер злоупотребљава однос мајка–дете, половина није сигурна или избегава да се одреди у односу на исту појаву код жена. То вероватно говори о томе да процене у овим ситуацијама нису лаке, али би могло да указује и на постојање

сумњи у извештаје жена, које потичу и од неспремности да се прихвати стварна распрострањеност и учесталост насиља према женама. У садржају анализираних списа ова појава је повезана са оптужбама од стране мушкарца,⁴⁷ а само у једној првостепеној пресуди експлицитно је наведено како жена има намеру да ускрати контакт детета са оцем (али је ова пресуда укинута и враћена на поновно суђење).

Такође, на основу одговора стручњака⁴⁸ могло би се закључити како многи немају претпоставку о томе да су захтеви оца за самосталним или заједничким старањем учесталији код оних који су били него код оних који нису (били) насилни према бившим партнеркама, као маневар који служи различитим сврхама. Иако је у анализираној документацији судских предмета овај податак често недостајао, такав захтев је регистрован у сваком четвртом случају, што потврђује да у пракси ова појава није ретка, Дакле, било би значајно да се у неком будућем истраживању установи учесталост ове појаве у разводима, укључујући и партнерске односе у којима није било насиља (о односу уверења и података из судских случајева видети у *Приказу бр. 4* у прилогу).

Повезаност између одговора на тврдње и карактеристика испитаника

Изјашњавање испитаница о тврдњама поређено је у односу на независне варијабле: припадност служби (суд или ЦСР), дужина радног искуства, брачни/партнерски статус и родитељски статус. Као што је наведено у опису узорка, иако је пол испитаника релевантан, није било могуће укључити га у испитивање разлика у уверењима стручњака, због изразито малог процента испитаника мушког пола. Такође, у оквиру варијабле *брачни статус*, услед малог броја случајева, није било могуће издвојити као посебну категорију „разведене особе“, иако би и она могла бити релевантна у односу на истраживану појаву. Приказане су само статистички значајне разлике између личних уверења испитаница у односу на наведене независне варијабле, са нагласком на разлике између две службе, које су у фокусу наших интересовања.

---

⁴⁷ На пример: обраћање ЦСР-у жалбама на тужиљу, углавном у вези са одржавањем односа са дететом, у сваком шестом случају, и захтевима за измену модела одржавања личних односа са дететом, у сваком петом случају.

Уверења у односу на припадност служби. Посматрано изоловано од других својстава, испитанице из суда и ЦСР-а разликују се у уверењима у вези са три тврдње (видети Табелу бр. 12). Међутим, када се припадност институцији доведе у везу са другим личним својствима (дужина радног стажа, брачни и родитељски статус), онда се појављују разлике и у односу на друге тврдње.

Табела бр. 12: Приказ расподеле и статистички значајне повезаности између одговора представника две службе

Тврдња / институција	(2) Жена која је имала везу са насилним партнером изабраће насилног партнера и у наредној вези.							(ANOVA) F = 6,202 p = 0,014
	1	2	3	4	5	M	SD	
Суд	25,8	22,7	21,2	27,3	3,0	2,59	1,23	
ЦСР	7,5	18,9	32,1	37,7	3,8	3,11	1,01	
	(4) Насиље према партнеру се ретко јавља у вези са споровима поверавања деце на бригу и старање једном од родитеља.							F = 4,623 p = 0,034
	1	2	3	4	5	M	SD	
Суд	18,2	31,8	33,3	15,2	1,5	2,50	1,01	
ЦСР	30,8	42,3	15,4	9,6	1,9	2,10	1,01	
	(13) Родитељ који је насилан према деци или партнерки има неку менталну сметњу или менталну болест.							F = 6,774 p = 0,010
	1	2	3	4	5	M	SD	
Суд	20,0	10,8	29,2	27,7	12,3	3,02	1,30	
ЦСР	32,0	24,5	20,8	17,0	5,7	2,40	1,26	

Представнице суда су склоније да се уопште или углавном не слажу са тврдњом како ће жена која је имала везу са насилним партнером и у новој вези изабрати насилног партнера, иако један број њих изражава умерено слагање са овом тврдњом. Међутим, представнице ЦСР-а се углавном слажу или су неодлучне у односу на ову тврдњу. Ова су уверења изразитија и код оних стручњакиња из две институције које имају по више од 20 година радног искуства (видети у Табели 13), које су актуелно у браку или трајнијој партнерској вези (видети Табелу 15) и које имају децу (видети Табелу 17).

Мишљење представника две институције статистички се значајно разликује и у односу на тврдњу да се насиље према партнеру ретко јавља у споровима за поверавање деце, тако што се представнице суда умереније не слажу и имају више неодређен став, док се представнице ЦСР-а сасвим или углавном не слажу са наведеном тврдњом. Разлика у мишљењима је изразитија код представница из две службе које имају најмање радног искуства. Наиме, млађе испитанице из суда показују разлику у односу на мишљење својих старијих

колегиница (изражавају умерено одобравање тврдње), што повећава разлику у односу на групу из ЦСР-а (видети *Табелу 13*).

Регистрована је и разлика у уверењима стручњакиња из две службе у односу на тврдњу о природи насиља, односно да онај ко је насиљан према деци или партнерки има неку менталну сметњу или менталну болест. Представнице суда углавном изражавају слагање или су неодлучне, док стручњакиње из ЦСР-а изражавају потпуно или претежно неслагање са овом тврдњом. Слична разлика у уверењима јавља се код представница ове две службе које су у браку/трајнијој партнерској релацији (видети *Табелу 15*) и повећава се код оних са најмањим радним искуством, тако што стручњакиње из суда показују још изразитије слагање са овом тврдњом (видети *Табелу 13*).

Дакле, док се испитанице, независно од институције, углавном слажу да је насилно понашање мушкарца доследно и стабилно, када је у питању понашање жена, односно њихова склоност да понављају образац жртве, разлика у уверењима представница из ове две службе значајна је и није у очекиваном смеру у односу на професионални профил. Требало би да стручњакиње из ЦСР-а имају боље разумевање и мање предрасуда за карактеристике жртве, али је могуће да жене које понављано налазе насилне партнере чешће користе услуге ове службе, што формира уверење стручњакиња у њој. Истовремено, представнице ЦСР-а ретко повезују насиље са менталним проблемом или поремећајем, што је очекивано у односу на разлику у професионалним знањима.

Уверење стручњакиња из суда о повезаности насиља са болешћу, чешће изражено код особа са мање радног искуства и оних које имају актуелан партнерски однос, ближе је лаичком ставу, односно неверици да се „нормална“ особа може на тај начин понашати према члановима породице, посебно према деци. Чињеница да су запослене у ЦСР-у уверене како је насиље често присутно у парницама за развод брака сагласна је са њиховим доживљајем тежине задатака у вези са овом појавом, али анализа судске праксе не указује да се то реперкутује на њихов рад, у смислу систематског утврђивања постојања и карактеристика насиља. Представнице суда, посебно оне са мање радног искуства, не уочавају ову повезаност, што може да утиче на иницијативу при утврђивању насиља у поступцима за развод када оно није пријављено.

Уверења представница две службе различите дужине радног искуства.

Поред три већ наведене разлике, представнице суда које имају средње дуго радно искуство (11–20 година) разликују се у мишљењу у односу на особе исте дужине радног искуства из ЦСР-а, тако што већина има неодлучан став у вези са тврдњом да насиље у партнерској релацији углавном престаје након развода или раздвајања партнера, док представнице ЦСР-а изражавају умерено или потпуно неслагање. И у односу на тврдњу да деца не могу бити поверена на бригу и старање насилном родитељу – представнице суда са најмање радног искуства изразито су убеђене да је то немогуће, за разлику од представница ЦСР-а, међу којима је виши проценат неодређених (видети *Табелу бр. 13*). Ова ће се разлика појавити и између представница две службе у подгрупи оних које актуелно нису у браку, односно партнерској вези, тако што ће стручњакиње из ЦСР-а бити још више неодређене и мање уверене у односу на представнице из суда (видети *Табелу 15*).

Табела бр. 13: Приказ расподеле и статистички значајних разлика између одговора представница из две службе различите дужине радног искуства

Тврдња / статуси	(2) Жена која је имала везу са насилним партнером изабраће насилног партнера и у наредној вези.							
више од 20	1	2	3	4	5	M	SD	(Welch) = 11,205 p = 0,002
Суд	37,0	22,2	11,1	26,0	3,7	2,37	1,33	
ЦСР	0,0	14,3	28,6	42,8	14,3	3,57	0,94	
	(3) Насиље у партнерској релацији углавном престаје након развода или прекида ванбрачне заједнице.							
11–20 год.	1	2	3	4	5	M	SD	(Welch) = 6,373 p = 0,017
Суд	19,0	19,0	38,2	19,0	4,8	2,71	1,15	
ЦСР	25,0	58,3	16,7	0,0	0,0	1,92	0,67	
	(4) Насиље према партнеру се ретко јавља у вези са споровима поверавања деце на бригу и старање једном од родитеља.							
1–10 год.	1	2	3	4	5	M	SD	(ANOVA) F = 4,235 p = 0,046
Суд	11,8	47,1	17,6	23,5	0,0	2,53	1,01	
ЦСР	29,6	48,2	18,5	3,7	0,0	1,96	0,81	
	(8) Деца не могу бити поверена на бригу и старање насилном родитељу.							
1–10 год.	1	2	3	4	5	M	SD	(Welch) = 6,422 p = 0,016
Суд	0,0	0,0	0,0	29,4	70,6	4,71	0,47	
ЦСР	7,7	7,7	11,5	23,1	50,0	4,00	1,30	
	(13) Родитељ који је насилан према деци или партнерки има неку менталну сметњу или менталну болест.							
1–10 год.	1	2	3	4	5	M	SD	(ANOVA) F = 8,001 p = 0,007
Суд	12,5	12,5	25,0	25,0	25,0	3,38	1,36	
ЦСР	37,0	25,9	22,2	7,4	7,4	2,22	1,25	

Сагледана самостално, дужина радног искуства утиче и на појаву статистички значајне разлике у одговорима испитаница на тврдњу да очеви који су били насилни према партнеркама намерно и систематски отуђују децу од мајки, регистрована између групе која има најмање стажа, која показује више неодлучности, и групе која има највише радног стажа, која изражава веће слагање са овом тврдњом⁴⁸ (Табела бр. 14).

Табела бр. 14: Приказ расподеле и статистички значајне повезаности одговора у односу на дужину радног искуства испитаница

Тврдња / статус	(14) Очеви који су били насилни према партнеркама намерно и систематски отуђују децу од мајки.							(ANOVA) F = 5,033 p = 0,008
	1	2	3	4	5	M	SD	
1–10 год.	4,7	4,7	53,4	32,5	4,7	3,28	0,83	
11–20 год.	3,0	9,1	36,4	39,5	12,0	3,48	0,94	
више од 20	0,0	4,9	29,3	39,0	26,8	3,88	0,87	

Дакле, уверење представница суда да ће насиље између партнера престати њиховим раздвајањем сличније је „лаичкој“ претпоставци, присутно чак и код оних које немају мало радног искуства, што их може учинити мање осетљивим на утврђивање ове појаве у разводима у којима она није експлицитно наведена. Међутим, иако представнице ЦСР-а гаје очекивање о могућности ове везе, анализа документације у судским предметима не потврђује њихову систематичност у идентификовању и утврђивању насиља, која је (могуће) последица проблема у разликовању сукоба од насиља. Могло би се рећи и да кумулација професионалног искуства, независно од других својстава, укључујући и разлике у професијама, чини стручњакиње уверенијим у манипулативни капацитет насилника, а то вероватно има утицаја и на њихову праксу.

Уверења представница две службе различитог брачног статуса. Поред већ наведених разлика, испитанице из различитих служби које актуелно немају партнерску релацију (укључујући разведене или удове) разликују се и у односу на тврдњу да очеви који су били насилни према партнеркама намерно и систематски отуђују децу од мајки, тако што представнице суда показују веће умерено и потпуно слагање са тврдњом у односу на представнице ЦСР-а које нису у

⁴⁸ Могуће је да би се на већем узорку добила разлика и између осталих група.

партнерском односу, које су доминантно неопредељене и изражавају приметно мање и само умерено слагање (видети *Табелу 15*). Ова се разлика потврђује и када се припадност служби повеже са родитељским статусом, код оних које немају децу, тако што представнице суда постају неодлучније и мање уверене, а представнице ЦСР-а су мање неодлучне и благо уверене у тврдњу (видети *Табелу 17*).

Табела бр. 15: *Расподеле и показатељи статистички значајних разлика између одговора представница из две службе различитог брачног статуса*

Тврдња / статус	(2) Жена која је имала везу са насилним партнером изабраће насилног партнера и у наредној вези.							
Брак/ванбр.	1	2	3	4	5	М	SD	(Welch) = 6,965 p = 0,010
Суд	31,3	20,8	16,7	29,2	2,1	2,50	1,27	
ЦСР	6,1	21,2	27,3	39,4	6,1	3,18	1,04	
(8) Деца не могу бити поверена на бригу и старање насилном родитељу.								
Друго	1	2	3	4	5	М	SD	(Welch) = 5,430 p = 0,028
Суд	0,0	0,0	5,9	23,5	70,6	4,65	0,61	
ЦСР	11,1	11,1	33,3	38,9	3,8	3,85	1,23	
(13) Родитељ који је насилан према деци или партнерки има неку менталну сметњу или менталну болест.								
Брак/ванбр.	1	2	3	4	5	М	SD	(ANOVA) F = 5,518 p = 0,021
Суд	14,9	10,6	31,9	29,8	12,8	3,15	1,23	
ЦСР	33,3	27,3	9,1	21,2	9,1	2,45	1,39	
(14) Очеви који су били насилни према партнеркама намерно и систематски отуђују децу од мајки.								
Друго	1	2	3	4	5	М	SD	(ANOVA) F = 8,822 p = 0,006
Суд	0,0	0,0	41,2	41,2	17,6	3,76	0,75	
ЦСР	11,1	5,6	61,1	22,2	0,0	2,94	0,87	

Када се одговори испитаница посматрају само у односу на варијаблу *брачни/партнерски статус*, статистички значајна разлика се појављује у односу на тврдњу да насиље између родитеља није (ни) у (каквој) вези са насиљем према деци. Испитанице који су у браку/ванбрачној заједници показују умереније неслагање, док испитанице које актуелно нису у партнерском односу испољавају изразитије неслагање са овом тврдњом (*Табела 16*).

Табела бр. 16: *Приказ расподеле одговора и статистички значајне повезаности у односу на брачни/партнерски статус испитаница*

Тврдња / статус	(7) Насиље између родитеља није (ни) у (каквој) вези са насиљем према деци.							
	1	2	3	4	5	М	SD	(ANOVA) F = 4,194 p = 0,043
Брак/ванбр.	50,6	23,5	18,5	3,7	3,7	1,86	1,08	
Друго	74,3	20,0	0	0	5,7	1,43	0,98	

Професионално искуство испитаница појачава свест о повезаности ове две појаве, али се, неочекивано, нешто више резерве јавља код оних који имају актуелно партнерско искуство, што може да има везе са уопштено афирмативнијим ставом према партнерским релацијама. Међутим, анализирана документација судских списа говори о недовољном присуству података и недовољно осетљивом разумевању природе ових веза у много случајева, нарочито када насиље није очигледно (физичко, интензивно, учестало), што резултује оценама о нецелисходности мера заштите од насиља, посебно у односу на децу.

Уверења представница две службе различитог родитељског статуса. Уз разлике у односу на две већ наведене тврдње, стручњакиње из суда које немају децу, за разлику од оних из ЦСР-а које такође немају децу, показују изразито веће слагање са тврдњом како мајка која је подобна да јој деца буду поверена не може у судском спору изгубити то право. Представнице из ЦСР-а које немају децу у значајно су већем проценту неодлучне или имају умерено неслагање са овом тврдњом. Истовремено, представнице суда које имају децу прилично су уверене у тврдњу да су деца у мањој опасности од злостављања ако се родитељи раставе или разведу, док стручњакиње из ЦСР-а које имају децу показују подељена мишљења – умерено се слажу, неодлучне су или се умерено не слажу са тврдњом (видети Табелу 17).

Табела бр. 17. *Расподеле и статистички значалних разлика између одговора представница из две службе различитог родитељског статуса*

Тврдња / статус	(2) Жена која је имала везу са насилним партнером изабраће насилног партнера и у наредној вези.							
Има децу	1	2	3	4	5	М	SD	(Welch) = 9,769 p = 0,002
Суд	30,8	17,3	19,2	30,8	1,9	2,56	1,27	
ЦСР	3,1	15,6	34,4	40,6	6,3	3,30	0,93	
	(9) Мајка која је подобна да јој деца буду поверена на бригу и старање не може да изгуби то право у судском поступку.							
Нема децу	1	2	3	4	5	М	SD	(ANOVA) F = 5,597 p = 0,025
Суд	7,1	7,1	14,3	42,9	28,6	3,79	1,19	
ЦСР	11,8	23,5	41,2	17,6	5,9	2,88	1,07	
	(12) Деца су у мањој опасности од злостављања родитеља који је био насилан према партнерки, ако се родитељи раставе или разведу.							
Има децу	1	2	3	4	5	М	SD	(ANOVA) F = 4,798 p = 0,031
Суд	9,6	9,6	17,3	40,4	23,1	3,58	1,23	
ЦСР	9,4	21,9	34,3	28,1	6,3	3,00	1,08	

	(14) <i>Очеви који су били насилни према партнеркама намерно и систематски отуђују децу од мајки.</i>							
<i>Нема децу</i>	1	2	3	4	5	M	SD	(ANOVA)
Суд	0	0	50,0	42,9	7,1	3,57	0,65	F = 4,559
ЦСР	11,1	11,1	50,0	27,8	0	2,94	1,94	p = 0,041

Очекивано, представнице ЦСР-а показују већу осетљивост за сложеност односа између родитељства и насиља, односно процене родитељских капацитета и поверавања деце на бригу и старање после раставе/развода, рекло би се, више под утицајем идеологије о „родитељској једнакости“. Такође, појављује се боље разумевање могућности злоупотребе деце након развода, што може бити условљено разликом у професионалним знањима, али и чињеницом да су стручњаци из ЦСР-а у контакту са породицом у дужем временском периоду (и након развода), у односу на представнике суда, који и о мајчинству и о безбедности деце имају уверења која су ближа „лаичком“ мишљењу.

Када се уверења о тврдњама сагледају самостално у односу на варијаблу *родитељски статус*, значајне разлике у одговорима јављају се у односу на две већ помињане тврдње. Највећи број особа које немају децу показује изразито неслагање са тврдњом да насиље између родитеља није (ни) у (каквој) вези са насиљем према деци, док су оне које имају децу умереније у неслагању, што говори о постојању „критичке дистанце“ код првих, за разлику од других, на које, могуће, више утицаја имају формална и неформална очекивања и концептуализације о важности (очувања) породице. Испитанице из обе групе умерено се слажу и са тврдњом да очеви који су били насилни према партнеркама намерно и систематски отуђују децу од мајки, с тим што оне које имају децу показују више потпуног слагања, а оне које их немају, више дилеме и неодређености, што је очекивано у односу на варијаблу *родитељски статус* (Табела 15).

Табела бр. 15: Приказ расподеле и статистички значајне повезаности одговора код испитаница у односу на родитељски статус

Тврдња / статус	(7) <i>Насиље између родитеља није (ни) у (каквој) вези са насиљем према деци.</i>							
	1	2	3	4	5	M	SD	
има децу	50,0	25,0	16,7	3,6	4,8	1,88	1,11	(Welch) = 9,029 p = 0,004
нема децу	81,3	12,5	3,1	0,0	3,1	1,31	0,82	

(14) <i>Очеви који су били насилни према партнеркама намерно и систематски отуђују децу од мајки.</i>								
	1	2	3	4	5	M	SD	ANOVA
има децу	1,2	6,0	36,1	37,3	19,3	3,67	0,90	F = 6,049
нема децу	6,3	6,3	50,0	34,4	3,1	3,22	0,87	p = 0,015

Дакле, независно од службе и професионалне оријентације, представници суда и ЦСР-а сматрају да је насиље у интимном партнерском односу карактеристика трајније природе, те очекују да ће се појавити и у новим партнерским везама, али и да ће се наставити после одвајања и развода партнера, најчешће преко контакта са децом. Такође, стручњаци из обе службе уверени су да то има негативне последице на развој деце, као и да мајке нису склоне да намерно/тенденциозно наводе ову појаву у судским процесима. Међутим, прилично су неодлучни у вези са питањима намерног понашања мајке у правцу отуђивања деце од оца и веће вероватноће да насилни отац тражи да му деца буду поверена или да предлаже заједничко старање. То може бити последица избегавања, али и реалног недостатка информација.

Но, разлике у уверењима представника ове две службе огледају се у већој уверености стручњак(ињ)а из ЦСР-а да ће жене изабрати насилног партнера и у наредној вези, што не одговара професионалним сазнањима, док су представници суда уверенији да је насиље последица менталне болести и неодлучнији у односу на питање његове учесталости у споровима за развод. Поједине групе професионалаца из суда уверене су да деца не могу бити поверена на старање насилном родитељу, да мајка која је подобна да јој деца буду поверена не може изгубити судски спор, као и да су деца у мањој опасности од злостављања ако се родитељи раставе/разведу, што више одговара здраворазумским, „лаичким“ уверењима, али и претпоставци о томе да је процене у вези са тим питањима лако извршити, што имплицира поверење у процене психолога, односно представника ЦСР-а (или вештака).

И налази из анализа судских предмета потврђују веће слагање одлука суда са мишљењем ЦСР-а у вези са питањима процене родитељства и одлука о деци него о питањима у вези са мерама заштите од насиља. Такође, представници суда показују неодлучност у вези са тим да ли насиље у партнерском односу престаје са раставом/разводом, што може да има везе са њиховом осетљивошћу за

утврђивање ове појаве (по службеној дужности). Истовремено, стручњаци ЦСР-а показују неодлучност у вези са тим да насилни очеви намерно и систематски отуђују децу од мајки, што такође може да има везе са осетљивошћу или спремношћу да се ова појава идентификује и утврди.

Анализа садржаја фокус-групних дискусија

Разговор између стручњака вођен је у вези са три питања о појави: разумевање ризика од насиља у партнерском односу за децу; потребе деце приликом опоравка од насиља којем су сведочила; и препознавање промена код учинилаца насиља. Они су такође питани о потребама и тешкоћама са којима се суочавају стручњаци из ове две службе у раду са сложеном појавом насиља у интимном партнерском односу и питања родитељства. Није било лако фокусирати дискусију на питања, јер је постојала тенденција опширног описивања појединачних случајева (посебно у групи правника), коришћења родно неутралних одређења проблема (такође, чешће присутна код стручњака из суда) и тенденција наглашавања одређених аспеката, под утицајем „појединца који се намеће“. Нису уочене упадљиве разлике у мишљењима учесника из различитих градова.

У образлагању мишљења учесници су се позивали на примере из искуства, а не на систематизоване податке из судске или праксе ЦСР-а, теоријске концепте или резултате истраживања. То је делимично разумљиво, јер се они баве појединачним случајевима, који захтевају индивидуализован приступ. С друге стране, сумирања искустава омогућавају увиде који умањују утицај „упадљивих“ примера, који се намећу својим карактеристикама (упорност, дуготрајност, бизарност), или утицај широко распрострањених убеђења о родним улогама (партнерским и родитељским), или других (специфичних) својстава клијената/страна у спору. Сложеност појаве, преклапање и укрштање различитих аспеката и перспектива свакако доприносе разликама у сагледању, процени и одлучивању о појединим питањима, зависно од тога шта сваки од стручњака фокусира као централно питање, вредност или задатак (преглед свих одговора дат је у *Приказу бр. 5* у прилогу).

Ризици за дете од насиља у партнерском односу његових родитеља

Одговори правника из суда и ЦСР-а

Сви одговори представника суда и правника из ЦСР-а могли би се сврстати у четири категорије ризика: у вези са понашањем деце, насиљем према деци, односном родитељ–дете и последицама од насиља. За разлику од психолога и стручњака сродних дисциплина из ЦСР-а, они не наводе ризике из категорије која би се могла назвати родитељством.

Утицај на понашање деце. Прихватање насилног обрасца понашања, односно чињеницу да насилни родитељ постаје „модел понашања“ за дете, за његове будуће породичне односе, за начин на који ће решавати животне проблеме, правници најчесталије истичу као ризик за децу („чак и када је насилни партнер као родитељ феноменалан према детету, то што дете види у партнерској релацији својих родитеља остаје као ‘траг’ за неко будуће понашање“; „упило је то и негде му је остало као последица за неки његов будући живот, развој, контакт, будући став према партнеру, можда ће тако да решава ситуације“).

Насиље према деци. Правници сматрају како ће насилни партнер покушати да на сваки начин контролише ситуацију, а да деца постају средство за остваривање тог циља. Психичко насиље и манипулације децом представљају учестало навођен ризик, заступљен у различитим варијететима: насилни партнер испитује децу о другом родитељу, наводи дете да га „шпијунира“ („снима разговоре у кући своје мајке“, испитује „шта мама сада ради, какав је чика који сада живи са њом, шта ти је он рекао, шта је мама рекла...“); говори детету против другог родитеља (да је „мајка лоша, да је побегла, да их је напустила, да је то што је он био насилан према њој због тога што је она била лоша“); оптужује мајку за насиље према детету („кад год је дете код њега, он га води код лекара да установи повреду, угриз, убод, које је наводно причинила мајка“); „оптуже партнерку да га злоставља приликом примопредаје детета, до те мере да она предлаже да се инсталирају камере, или да се обавести полиција, како би се видело да она не врши насиље“); условљава или уцењује партнерку преко детета („дозволићу ти то и то, ако урадиш то и то“).

Други вид насиља према деци који се препознаје као ризик јесте сведочење детета претњама или насилном понашању према мајци, чак и када партнерски однос родитеља престане, што се тумачи као реваншизам, као начин настављања истог или вршење промењеног насиља („обично престаје физичко насиље услед раздвајања партнера, али се наставља психичко насиље“). Такође, запажа се и ризик од директног насиља према деци, односно преношење насиља из партнерског односа на децу („тешко да он може бити потпуно ненасилан у односу на друге људе, поготово у односу на децу из те заједнице“), које наступа чак и када мајке изјављују да отац никада није испољио насиље према детету, а посебно када жена напусти породицу („насилник морати да нађе неку жртву“). Истовремено, коментарише се да „дете више поштује ауторитет насилника“ („чак и када остане са ненасилним родитељем, оно се враћа код насилника, јер га доживљава као већи ауторитет, јер га се боји, осећа страхопоштовање, што је врло опасна појава и није у најбољем интересу детета“).

Однос родитељ–дете. Правници најчешће наводе ризик од спречавања контакта између деце и другог родитеља, које има неколико варијатета. Задржавање детета супротно судској одлуци о поверавању често је помињани ризик у овој групи („мајка је била болесна, отац је узео дете и мајка већ две године није видела дете“). Наводи се да нека деца одбијају контакт са мајком, иако отац тврди да га он не брани, као и да нема могућности да се деца убеди да остваре контакт са мајком. Истовремено, они сматрају да је то често понашање родитеља, независно од тога да ли је у партнерском односу било насиља, те да га практикују и жене („отац дође испред зграде, а мајка каже да је дете болесно и на тај начин ускраћује деци виђање са оцем“).

Неким стручњацима се чини да жене жртве насиља „појачавају осећање страха код деце“. Правници очекују да психолози дају процену о томе да ли се ради о „индоктринацији детета“ или о реалним разлозима за избегавање контаката („да наведу конкретне реченице, кроз које ставове препознаје да ли је то индоктринација или је то отпор“). Поступци за измене одлука о поверавању детета такође се препознају као начин за утицај на контакт родитеља и детета („увек се проверавају све околности, како би се утврдила оправданост“), али је по њима већи проблем извршење одлуке („насилници одбијају да приме решење,

децу затворе у кућу, почиње вриска и плач деце, радници центра за социјални рад нису у могућности да преузму децу, буду избачени из куће“). Неке судије сматрају како је могућност лишења родитељских права начин да „наговоре оца да дозволи мајци виђање са децом“, али да ова мера нема ефекат у сваком случају.

Представници суда и правници из ЦСР-а наводе и ризик од подривања односа између мајке и детета, који се манифестује на различите начине („насилни родитељ прича све најгоре против другог родитеља“, „купује пажњу“, „не даје издржавање за дете, али купује нешто што кошта три пута више него сума одређена за издржавање“ или инструише дете против другог родитеља). Истовремено, постоји ризик и да дете преузме бригу за одраслог, постане заштитник родитеља-жртве, или испуњава очекивања насилног родитеља да би заштитио ненасилног („прихвата да одржава контакт са насилним оцем, да би заштитило мајку, односно да јој се отац не би светио“; „даје изјаву да жели да живи са оцем, иако жели да живи са мајком, да би је заштитио“; или „каже да жели да живи са мајком, али замоли да то не уђе у записник, јер ће се тата љутити“).

Последице за децу. У овој категорији ризика најчешће се наводе последице за ментално здравље деце које захтевају психолошки третман. Сматра се како родитељи „нису свесни“ да деца, и када немају довољно информација и не разумеју све чињенице, осећају да однос између родитеља није добар, да стрепе, осећају страх од напуштања или да могу волети оба родитеља („да не могу да направе разлику између тога кога воли и са ким би му било боље да живи“); наводе да нека деца осећају кривицу, мисле да су она узрок онога што се у породици дешава; када су везана за мајку, насиље којем су изложена деца ствара трауматично искуство.

Региструју се и последице у вези са постигнућем, социјалним релацијама и ставовима. Сматрају да насиље не мора водити проблемима у школском учењу или постигнућу, што потврђују и емпиријска истраживања, мада је чешћи слабији школски успех. Мења се квалитет контакта са вршњацима, деца се повлаче у себе, осећају се несигурно, а нека су агресивна према вршњацима. Мишљења су да реакције деце зависе и од пола, да су девојчице осетљивије, а да дечаци прихватају очево понашање као привлачније и окривљују мајке.

Нека деца заузимају став „то се мене не тиче“ (јер су „растрзана између родитеља“, повлаче се у себе, „у свој свет“). Правници сматрају да дугорочно, и уколико се не реагује благовремено, ове околности представљају ризик за губљење самопоштовања, поремећај понашања, покушај самоубиства или ментално обољење. Школа и школски психолози идентификују се као важни актери у превенцији и опоравку ове деце.

Друга врста последица за децу јесте учешће у дугим или понављаним парницама, које својом дужином, по мишљењу правника, повећавају нетрпељивост између партнера, што може да ескалира у насиље („конфликт престаје брже ако се поступак брже оконча, јер свако зна где му је место“). Такође, уверени су да се покрећу нови поступци („некада уз измишљене разлоге, јер један родитељ није задовољан пресудом“), каткад због савета адвоката. Помиње се и склоност „измишљању да је отац сексуално узнемиравао дете“, за шта мајка не наводи доказе („пошто је оптужба деликатна, не може да се пређе преко ње, а у међувремену извршење судске одлуке траје четири године, јер мајка налази начине да је избегне“).

Правници из суда и ЦСР-а нису наводили ризике који би могли да потичу од занемарујућег и неодговорног родитељства насилног родитеља или од излагања детета насиљу у очевим новим партнерским везама, иако су прилично уверени у доследност насилног понашања. Међутим, неки су идентификовали проблем недостатка родитељског капацитета оба родитеља и дилему коме поверити дете.⁴⁹ На основу свега, могло би се закључити да су правницима видљиви екстернализујући проблеми код деце и да они претпостављају дугорочне и одложене последице насиља за развој и ментално здравље деце.

Истовремено, они су свесни манипулативног карактера и злоупотреба које чини насилни родитељ у вези са контактима са децом, а њихови описи се слажу са описима тужила из анализираних судских списа, што би могло да буде део објашњења за већу склоност судија да сматрају мере заштите од насиља сврсисходним. Такође, они имају више поверења у поступке процене и одлучивања него у њихово извршење, где се лоцирају најважнији проблеми.

---

⁴⁹ Наводи се да ЦСР то решава опредељењем за једног родитеља, јер се сматра како је то боље решење него да деца буду смештена у хранитељску породицу.

Очекивања од психолога, ЦСР-а и школе, када су у питању деца, процене и њихова добробит, изразита су, понављајући поверење у способност тих струка. Мишљења да су и мајке склоне манипулацији или лажном пријављивању сексуалне злоупотребе детета од стране оца упућују на потребу расветљавања тог питања, јер га досадашња истраживања не потврђују, без обзира на увереност стручњака.

Одговори психолога из ЦСР-а

Одговори стручњака из ЦСР-а о ризицима насиља у интимном партнерском односу за децу сврстани су у пет категорија. За разлику од одговора правника, у овој групи су идентификовани ризици који се односе на родитељство, а регистован је и различит нагласак на појединим ризицима, што одговара разликама у професионалним знањима и сензибилитетима ове две групе.

Насиље према деци. Дечје сведочење насиљу је најчесталији одговор на питање о ризицима који дају психолози и стручњаци других профила из ЦСР-а („чују делове разговора, увреде, тешке речи, мајчино правдање где је ишла, с ким је била, плакање, понижавајуће понашање оца према мајци“). Неки сматрају да мере заштите од насиља провоцирају насиље према жени преко детета („уколико не може да приђе партнерки, или ако је морао да се исели из простора, онда је одличан маневарски простор да то ради преко деце“), што могућно представља део разлога из којег се они не изјашњавају о овим мерама. Ризик од психичког насиља и манипулације такође се наводи и описује као „девалмирање реалности, искривљавање онога што се десило, негирање, што збуњује децу“ (насилници „догађаје приказују као да није било тако, да их мајка злоупотребљава, да је ситуација сасвим другачија, приказујући је у своју корист“). Примећују се и други механизми, као што је коришћење деце да преносе поруке, или их поткупљује („детету се даје новац, а мајци се не плаћа издржавање“).

Стручњаци из ЦСР-а просуђују да насиље само мења форму, да престане физичко и да се настави психичко, признајући да је њихова реакција на те ситуације неодговарајућа („ми ту кажемо да више нема насиља, а оно постоји, само није тако експлицитно“). Убеђени су да такво понашање насилног партнера

одсликава настојање да се задржи доминација, да контакт са дететом одржава наду да ће му се партнерка вратити (јер се то раније дешавало), или покушава да придобије дете (да измени судске одлуке, да дете пређе код њега), све у циљу да очува већу контролу над партнерком. Ипак, неки показују неразумевање за женино враћање насилном партнеру, називајући то „манипулацијом обе стране“.

Последице за децу. Очекивано, психолози и други стручњаци из ЦСР-а показују осетљивост за ризике који се односе на последице по дечје психичко стање, али нагласак стављају на оне повезане са њиховим учешћем у поступцима (испитивања, саслушавања, разговори), што представља „трауматско искуство без обзира на узраст детета и напор да се ове ситуације прилагоде деци“. Помињу се различита регресивна понашања детета, пад интересовања, пад школског успеха, (само)изолација од вршњака („деца се не усуђују да позову вршњаке због атмосфере која влада у кући“; „ако не зову другу децу, онда и не иду код њих“), поремећаји понашања и навика („деца су под већим ризиком да почну да конзумирају алкохол или злоупотребљавају наркотице, да се укључе у групе девијантног понашања“; „у адолесценцији постоји већи ризик од покушаја суицида“; „може се ступити у рани брак да би се побегло из породице, а девојчице имају проблем са раним трудноћама“).

Истовремено, они показују осетљивост за ризик да дете буде увучено у дуге или понављане поступке, тако што насилник намерно успорава поступак, у чему му помажу адвокати. У случају да се дете повери или пријави насиље, дешава се да и родитељи и систем изневере дететово поверење, тако што му не верују, или ништа не учине на заштити. Стручњаци су мишљења да понекада у томе учествују и мајке, које „заташкају ствар да би сачувале брак и породицу“, што имплицира пребацивање одговорности и неразумевање позиције жртве.

Однос родитељ–дете. Подривање односа између мајке и детета најчешће је навођени ризик из ове групе, који се огледа у томе што насилни партнер прича детету лоше о мајци („да га је она отерала, да је нашла другог партнера, друге лоше ствари о њој“), или забрањује да се о њој говори („не говори ништа лоше, али постоји порука да није пожељно говорити о мами“), или забраном да се мајка информише о одређеним садржајима и дешавањима, што код детета ствара „конфликт лојалности“. Наводи се и осујећивање контакта детета са другим

родитељем на начин како је то регулисано судском одлуком, или спречавање контакта са сродницима, што укључује и дечје одбијање сваког контакта са насилним родитељем, на које се, по мишљењу стручњака из ЦСР-а углавном не може утицати. С друге стране, стручњаци препознају као ризик и могућност да дете преузме бригу за мајку и њену заштиту, због чега долази у сукоб са оцем, чак и у ризик да само постане жртва насиља. Истовремено, наводи се и брига детета за насилног родитеља, који се презентује „као губитник и као јадан, што може да изазове сажаљење детета“.

Родитељство родитеља-насилника и родитеља-жртве. Ови стручњаци идентификују ризик од занемаривања и неодговорног родитељства насилног родитеља, који се огледа у недостатку заинтересованости за дете или злоупотреби контакта („очеви који нису аутентично заинтересовани за дете врло брзо се заморе, дођу три-четири пута и када виде да ту нема маневарског простора за оно што они стварно хоће, следећи пут јаве да не могу доћи, или да ће закаснити, па после месец-два више их нема нигде“). Истиче се и супротно понашање насилних очева, који „траже да виђају дете по сваку цену“ („узимају дете, форсирају, врше притисак на њега, емоционално су нежни, а онда се повуку и оставе узнемирено или инхибирано дете мајци“). Наводи се и да су у ситуацијама насиља „оба родитеља недоступна за децу на различите начине“.

Психолози и други стручњаци из ЦСР-а посебно су осетљиви за питање слабих родитељских капацитета мајке, које повезују са њиховим искуством насиља. Жене су преокупиране властитом ситуацијом, због чега не могу да се посвете деци, немају довољно информација, не реагује на потребе деце, имају проблем са успостављањем ауторитета („деца одрасту без контроле, или без довољно позитивне стимулације, без икаквог разговора, праћења, без подршке“). Истовремено, истиче се да деца „по природи ствари воле јаке родитеље“ („родитеље који уживају углед, који могу да буду ослонац, јер она по природи ствари треба да имају заштиту од родитеља“), што отежава релацију мајка–дете.

Ситуација у којој дете не само да нема заштиту од родитеља, већ мора да брине о њему, по мишљењу ових стручњака није добра за дете. Очекивало би се да ово имплицира свест о друштвеној одговорности за заштиту и мајке и детета, али анализе судских предмета то не потврђују (нема поступака по службеној

дужности). Истовремено, стручњаци наводе да је дете понекада љуто на мајку која дозвољава насиље, или да испољава агресију према њој, што је последица идентификације са агресором или љутње због мајчине немоћи. Ипак, очекивано, они разумеју утицај трауматског искуства и могућност опоравка, те наводе да „када жена буде могла да се емоционално релаксира, да се опорави, онда ће моћи да се суштински посвети задовољавању потреба своје деце“.

Утицај на понашање деце. Већ је помињано уз друге ризике да деца прихватају насилне обрасце понашања, што утиче на учење улога одраслих (партнерских и родитељских). Стручњаци из ЦСР-а тврде да то потврђује испитивање породица порекла оба партнера, који су често и сами одрасли у породицама где је између родитеља било насиља, или су као деца били жртве насиља. Типично, синови чешће понављају модел очевог понашања, а ћерке су сличније понашању мајки.

Дакле, психолози и други стручњаци из ЦСР-а уочавају негативан утицај дечјег сведочења насиљу, као и тенденцију подривања односа детета са ненасилним родитељем, иако резултати анализираних судских предмета не говоре да су ове појаве доследно идентификоване и утврђиване. Такође, иако психолози, за разлику од правника, запажају ризик од неодговорног и недоследног родитељства учиниоца насиља, нагласак стављају на слабе капацитете мајке жртве насиља, што им отежава давање препорука у вези са родитељским старањем. Рекло би се и да неки од стручњака потцењују упорност насилника да спроведе своје намере, а посебно забрињава мишљење да мере заштите од насиља провоцирају насиље учинилаца, што би могло да буде део објашњења за мању склоност стручњака из ЦСР-а да се изјасне о њиховој целисходности.

Коментари којима се окривљује жена/мајка јасно показују да, без обзира на то што је реч претежно о психолозима, неки од њих не разумеју психодинамику насиља и жртве, што није добро за њихов рад (ни за процену, нити за подршку). Док правници из суда проблем виде изван судског поступка (у извршењу одлука или подршци стручњака из ЦСР-а и школе), стручњаци из ЦСР-а проблематизују властиту позицију. Уочавају фрагментарност у бављењу проблемом,⁵⁰

---

⁵⁰ То се огледа у фокусирању насиља између партнера у којем се не виде деца, или у дечјим проблемима изван контекста насиља у партнерском односу: „дете често остаје изван делокруга

а наглашавају и ризик за властиту безбедност, укључујући и непријатну изложеност адвокатима. Истовремено, судије сматрају да је улога ЦСР-а у проценама ризика за дете у ситуацијама насиља у породици изузетно важна, што повећава очекивања од ове службе.

Опоравак детета које је сведочио насиљу

Одговори правника из суда и ЦСР-а

У дискусији на ово питање се истиче да правосудни систем „није у прилици да види опоравак детета“, да судије не знају шта ће се дешавати након доношења одлуке, осим када се затражи њена измена. И овде се помиње проблем са извршењем привремених мера и око уручења решења. Неки стручњаци изражавају сумњу да се дете може у потпуности опоравити, односно верују да су неке последице дугорочне и да их није могуће избећи. Сви одговори су сврстани у четири категорије.

Окружење без насиља. Овај се услов препознаје као важан чинилац опоравка, али се не експлицира као одговорност (система) за заустављање насиља („да је успостављен мир“; „да је дете безбедно, како би се обратила пажња на њега“; „да дете буде примећено, јер је било занемарено док је трајало насиље“).

Контролисани контакт са насилним родитељем. Правници су мишљења да контролисање контаката или његово привремено укидање има оправдање ако постоји лош утицај очевог понашања на дете. То појачава потребу процене последица и ризика од прошлих, актуелних и будућих понашања насилника, за коју смо видели да често изостаје у пракси. Сигуран контакт, по њиховом мишљењу, значи контролисане услове, стручни надзор и рад са родитељем и са дететом („корак по корак, промена модела виђања у складу са карактеристикама

рада“; „ми третирамо проблем, на пример малолетничку делинквенцију или проблем у школи, често потпуно изоловано, а он има потпуно друго значење ако је сагледан у контексту породичног насиља“; „лакше је и нама и породици да се понашање детета третира као ‘проблем изван породице’ него као последица насиља у породици“.

релације“). Истовремено, то је и најтежи задатак. Сматрају да праћење контакта детета и насилног родитеља, односно подесно регулисано виђање, може допринети „учењу родитељства и превазилажењу партнерског конфликта“, док недостатак праћења условљава да мајке, због очевог лошег поступања, ускрате контакт, због чега очеви покрећу извршни поступак. Наводе да често користе привремене мере за регулисање поверавања и одржавања односа, не би ли се спречили изговори за злоупотребу, мада подаци из анализе судских предмета то нису потврдили.

Сталност и добре социјалне релације. Правници наводе контакт са сестрама, браћом, другим рођацима и вршњацима као услов за опоравак детета (односно да проблем настаје „пресецањем постојећих социјалних релација детета“). Уверени су како деца треба да остану у свом окружењу, које би требало да је слободно од насиља, што делимично објашњава склоност да се усвоје тражене мере заштите од насиља, мада анализирана судска пракса то не потврђује увек у односу на меру иселења насилника из куће/стана. Они такође примећују да окружење породице учиниоца насиља може бити ризик за опоравак детета, јер је оно ту изложено истом негативном психолошком утицају („они детету говоре исто што и насилник“).

Подришка и саветодавни рад. Нужна компонента опоравка деце, по мишљењу ових стручњака, представља рад и праћење деце, који би требало да буду елемент друштвене бриге о детету („континуирано надгледање детета од стране система“). Овом децом би требало да се баве заједница и различите службе („најпре школски педагози и психолози, центар за социјални рад, не сме дете да остане само ни код једног родитеља, мора некако да има помоћ друштва“; „одговорност је друштва да спречи, да предупреди или да благовремено санкционише неповољно понашање“). Уверени су и да је значајно радити са насилним партнером, односно родитељем, посебно ако му је ограничен контакт са детеом, да би дошло до промене његовог понашања. Такође, они сматрају да је опоравак родитељске релације, односно родитељска сарадња, неизоставна, јер је то у најбољем интересу детета.⁵¹

---

⁵¹ По њиховом мишљењу, ако нема сарадње између родитеља, то представља ризик за опоравак и развој детета.

Сумирано, дискусија правника укључује скромније описе и предлоге у вези са питањем о потребама деце и опоравку од насиља, што је очекивано у односу на професију, али није добро за професионалну улогу и рад. Они нагласак стављају на значај физички безбедног окружења, а повољно је учачавање значаја ширих социјалних релација и стабилности окружења, што проблематизује измештање деце из њиховог дома, што вероватно објашњава и већу спремност судија у односу на стручњаке из ЦСР-а да усвоје тражене мере заштите од насиља. С друге стране, услов за ове одлуке јесте документовање „лошег утицаја“ оца на децу, те ако то изостане, одлуке о контакту ће бити „стандардне“, што објашњава одсуство повезивања мера заштите од насиља са одлукама о моделима одржавања личних односа детета и оца. Праћење деце у дужем периоду након доношења одлука – неопходно, по мишљењу представника суда, да би се поуздано одговорило на ова сложена питања – задатак је (других) служби у заједници, у односу на које се имају велика очекивања.

Одговори психолога из ЦСР-а

Ови стручњаци су разнолико акцентовали одређене аспекте проблема у оквиру истих категорија одговора, уз више саморефлексије о властитом раду, што је очекивано у односу на разлику у професионалним вокацијама и знањима, али и у односу на области рада и одговорности ЦСР-а.

Окружење без насиља. Психолози и други стручњаци из ЦСР-а сагласни су да само окружење без насиља омогућава опоравак детета, што према њима значи да је нужно зауставити насиље како би се радило на опоравку. Међутим, наводе да се у ЦСР-у понекада започне рад на опоравку упућивањем клијената на саветовање иако насиље није заустављено („често се дешава да ми у саветовалишту радимо третмане, да радимо на опоравку, а да насиље није ни дефинисано, ни заустављено, да и даље траје, кроз судске одлуке, кроз економско насиље, или на све ове перфидне начине“). Истиче се да дете мора бити сигурно и у психолошком смислу („да зна да није криво за оно што се десило родитељу, да је и даље вољено, да и даље ужива подршку својих родитеља, да није изгубило маму и тату“), што му обезбеђује родитељска подршка, идентификовање његових потреба и помоћ других особа и институција.

Контролисани контакт детета са насилним родитељем. Ово се види као начин да насилни родитељ промени своје ставове и као услов реализације права детета да виђа родитеља. Мишљења су како контакти детета са насилним родитељем треба да буду „јасно дефинисани и стриктно поштовани“, јер то даје сигурнији оквир за односе детета и родитеља. Међутим, анализирани судски предмети не потврђују то уверење, јер су ЦСР-и давали изразито мали број предлога за контролисани контакт или мере заштите од насиља према детету, а умели су и да показују приличну толеранцију на очево непоштовање модела одређеног за виђање са децом. Психолози и стручњаци сродних дисциплина из ЦСР-а сматрају како је важно да се провери мотивација родитеља („да ли је примарна потреба да родитељ има контакт са децом, или је нешто друго иза тога“).

Неки су свесни да ЦСР често даје мишљење о подобности виђања детета са насилним родитељем, односно да се тај контакт сасвим ретко суспендује док не престане насиље („понекада смо ми као професионалци под великим утицајем стереотипа да родитељ, овај други који је насилан, има право да виђа своје дете“). Истовремено, наглашавају да су поступци за забрану контакта, укључујући и одлуке о привременим мерама, веома спори, али и да се врло ретко предлажу од стране ЦСР-а, и да би их суд лакше доносио када би били добро образлагани. Коментарише се и отпор који испољавају неке мајке при довођењу деце у ЦСР када се однос са родитељем организује у контролисаним условима.⁵²

Подрика и саветодавни рад. Ови стручњаци нагласак стављају на „опоравак родитељске релације“ као директан услов за опоравком детета („требало би да иде у континуитету са опоравком родитељске релације“), што се обично изводи „саветодавним радом“ („успостављање колико-толико релативно добре комуникације међу родитељима, едукација родитеља да не користе дете, едукацији о значају комуникације међу њима и размене информација за развој детета“; „не би требало да се родитељи боре за наклоност детета и да стварају негативну слику родитеља са којим дете не живи“; „они су бивши супружници, али не и бивши родитељи“).

---

⁵² То може да има везе са неодговарајућим временом (пре подне, радним даном) и условима контакта, а сасвим могуће и са неприкладном улогом стручног радника који прати контакте.

Ипак, неки учесници сматрају да је ову комуникацију некада тешко успоставити и да је не би требало остваривати „по сваку цену, већ уколико је могуће“, јер је заустављање насиља, а не родитељска комуникација, приоритет деловања када постоји насиље. Међутим, овај став углавном не налази потврду у проценама које стручњаци из ЦСР-а достављају суду. Друга врста подршке коју истичу стручњаци из ЦСР-а јесте рад са насилним родитељем (могућност да „он или она ојача у родитељским капацитетима, да може у ненасилном контексту да се подобније бави дететом“). Истовремено, саветодавни рад са дететом и ненасилним родитељем ретко се практикује („ретко се упућују на саветовалиште за брак и породицу, једино када су симптоми озбиљни, али их и онда посматрамо ван контекста насиља“), а био би значајан за опоравак детета и поправљање релације мајка–дете.

Дакле, стручњаци из ЦСР-а стављају нагласак на „психолошку сигурност“, која се дефинише кроз препознавање потреба и бригу за дете од стране оба родитеља, што претпоставља да обоје имају исту мотивацију и потребу, иако реалност то не потврђује. Вероватно је у позадини тога снажно уверење о „неопходности оба родитеља за развој детета“, што је поткрепљено и истраживањима у наукама за које они имају експертизу. То на неки начин поништава разлику између насилника и жртве (иако је она била прилично јасна када су навођени ризици за децу од насиља у партнерском односу њихових родитеља), могућно под снажним утицајем идеологије о једнакости родитеља, која се претвара у својеврсно „право насилног оца“.

Уверење у могућности „опоравка родитељске релације“ такође је независно од чињенице о постојању насиља у партнерској релацији и вероватно стоји под утицајем разумевања проблема као сукоба, а не као насиља. Анализа садржаја документације судских предмета потврђује да ова уверења снажно усмеравају процене и упућивања стручњака у ЦСР-у. Предлагање рестрикција насилном родитељу супротно је идеји о „опоравку родитељске релације“, те се из тог разлога вероватно избегава изјашњавање о мерама заштите од насиља, а посебно покретање поступака по службеној дужности. Они, за разлику од представника суда, не потенцирају значај познатог окружења за децу (и мајку), ни очување постојећих социјалних релација, нити ризик од негативног утицаја

очевих сродника, што би се очекивало у односу на професионална знања. Њихова уверења утичу и на очекивања од жене-мајке да прихвати учешће у саветодавном раду родитеља или да одустане од мера заштите од насиља за дете (и за себе) и када насиље није заустављено. Истовремено, то би могао бити и део разлога што стручњаци у ЦСР-у сматрају садашње законске мере неефикасним, што их не иницирају, не изјашњавају се или их остављају недовољно образложеним.

Позитивне промене код учинилаца насиља

Одговори правника из суда и ЦСР-а

Правници наводе да им је за процену промена у понашању и ставовима насилника потребна помоћ других стручњака и служби („ми можемо да имамо контакт и разговор, непосредно на рочишту, на суђењу, и можемо да имамо неке утиске, који често могу да преваре“; „мислим да те особе могу често да буду перфидне и у понашању да заведу и заварају, без обзира [на то] колико је судија искусан“; „то је такав терен да мислим да судија не би смео да се ослони само на своје мишљење, имамо обавезу према Породичном закону да консултујемо центар за социјални рад или друге стручњаке и друге службе да кажу о томе“).

Поимање свог понашања као насилног. Став о насилном понашању као неприхватљивом сматра се условом за промену насилника („ако насилник покаже кајање и апсолутно се промени, онда жена може да буде сигурна да се то понашање неће поновити. Ако она у контакту са партнером стално страхује да ће се то поновити, сама та претња је једна врста насиља“). Међутим, правници су мишљења да насилници не препознају обавезе (да би им „требало јасно ставити до знања шта добијају, а шта губе својим понашањем“), а не да свесно и намерно бирају насилно понашање, што је у складу са уверењима која су показали и приликом одговарања на листу тврдњи. Даље, лечење се сматра решењем, поготово када оцењују да је алкохолизам узрок насиља („неко је насилан због сталног пијанства“; „ако је алкохоличар и лечи се, може да престане са насиљем, ако је био насилан само у таквом стању“), што такође одговара уверењима о узроку насиља.

Показивање интересовања за контакте са децом. У другу групу показатеља пожељних промена код насилника сврставају се промене у „организацији живота“, које би требало да резултују омогућавањем контакта са детеом („нашао је посао, почео да зарађује, отплатио дугове и више не види ту жену као извор своје несреће, видим да хоће другачије контакте са дететом, даје новац за издржавање“; „ако долази у центар за социјални рад да се интересује како је његово дете, шта ради, да ли постоје шансе да га види, макар у ЦСР-у, то су већ неки помаци у његовом понашању, промене које су сигурно споре, али нам нешто показује у том правцу“). То такође потврђује да се насиље у партнерском односу оцењује као врста болести (зависности, менталног проблема) и да се не проблематизује потенцијално манипулативни карактер наведеног понашања.

Искази детета. По мишљењу правника, важан показатељ промене насилника чини мишљење детета, због чега је потребно организовати праћење, чиме би се посредно сагледала и промена понашања насилног родитеља.

Из наведеног следи да се праћење детета и саветовање насилног родитеља сматрају кључним „инструментима“ за процену да ли је дошло до промене, што би, по мишљењу представника из суда, требало да ради ЦСР, којем је то законска обавеза. Склоност правника да верују како насилници „не препознају“ шта је недопустиво понашање, или да би могли и хтели да следе правила „ако им се она јасно ставе до знања“ – потврђује да не разумеју кључна својства учинилаца насиља, дубоко укорењени став „да имају право“ и да су жена и деца „њихово власништво“. Због тога, а не због недостатка информација, насилник чини супротно од онога што је прописано (крши мере заштите и модел виђања са децом), верујући да је то исправно (и морално) поступање. Могућа да је ова заблуда потиче од увреженог мишљења многих представника суда да насилници углавном имају проблем са менталним здрављем.

Одговори психолога из ЦСР-а

Стручњаци овог профила, очекивано, имали су диференцираније мишљење о показатељима промене код насилника у односу на правнике.

Поимање свог понашања као насилног. Наводи се да су признавање насиља и преузимање одговорности за оно што је чињено, одсуство негирања или умањивања насиља, признавање да је био насилан и да је повређивао друге – прве претпоставке промене. Такође, очекује се да учинилац насиља призна да је насилно понашање сопствени избор, уместо тражења оправдања („она је крива“, „тукао сам је због тога и тога“, „она ме је изазвала“), јер то указује на спремност да се мења властито понашање, без постављања услова жени и/или деци. Стручњаци сматрају како је ЦСР у обавези да детектује је ли насиље актуелно („да ли су престале све форме насиља, да се не мењају стратегије“), ако учинилац насиља хоће да унапреди односе са дететом.

Неки наводе да би спремност за одговорно родитељство увек требало ставити у релацију са спремношћу да се прихвати лечење или третман. Наглашава се очекивање промене у понашању, а „не само вербализација“, што би могло да се прати кроз контакт оца са децом („какве емоције показује, како деца прихватају и реагују на те контакте, да ли се бави односом са децом, а не односом са супругом“). Наводи се да недавање издржавања за децу постаје повезано са правом на одржавање личних односа („ако један родитељ не даје издржавање, овај други ће ускратити виђање са децом, а онда овај каже да би давао издржавање када би виђао децу, и то постаје један затворени круг“), као и да је то „само изговор родитеља који не даје издржавање“.

Исказ жртве. Стручњаци из ЦСР-а напомињу да је исказ жртве релевантан за процену стварне промене насилника, а за неке је то најмеродавније мишљење („ако жена каже да је престало насиље, да се мења однос и према њој и према детету“).

Сарадња са службама. По мишљењу стручњака из ЦСР-а спремност на сарадњу је показатељ и предуслов сваке промене насилника („да поштује одредбе, да их се придржава“), јер даје могућност да се прате релације и идентификују промене.

Дакле, психолози и други стручњаци из ЦСР-а разумеју да је за промену насилног понашања нужно прихватање, а не негирање проблема. Истовремено, жртвине извештаје сматрају релевантним показатељима, али очигледно да у пракси то зависи од тога да ли су утврдили да се ради о насиљу, јер манипулације

и малтретирања обично остају у сфери сукоба,⁵³ односно обостране одговорности. Уверени су у могућност и повољне исходе лечења и третмана, а насилникову успешну сарадњу са службом не доводе у везу са могућом манипулацијом.⁵⁴ И резултати анализе судских списа показују да се у неким случајевима на почетку процеса не примећује стварна намера кооперативног односа насилника са стручњацима, али да она постаје сасвим јасна када изостану препоруке сагласне жељи учиниоца, када стручњаци постају мета напада.

Тешкоће и потребе у раду стручњакâ из суда и центра за социјални рад

Одговори правникâ из суда и ЦСР-а

Сложени феномени и захтеви које постављају стручњаци у мултипроблемским ситуацијама провоцирали су идентификовање бројних тешкоћа, уз опширне илустрације конкретним случајевима, откривајући неусаглашеност између мишљења самих судија, као и неусаглашеност њиховог мишљења са мишљењима правника из ЦСР-а, што указује на снажнију идентификацију са службом (задатком и овлашћењима), него са професионалним профилом. Изазови о којима су говорили стручњаци из ове групе сврстани су у три велике категорије, између којих постоји и делимично преклапање.

Појава као извор тешкоћа у раду. Неколико питања је истакнуто као извор тешкоћа:

- родни карактер насиља у партнерском односу,
- препознавање одређених форми насиља,
- „пропуст мајке да заштити“,
- „манипулисање насиљем“,
- опште привилеговање мајки као родитеља (родна пристрасност)
- и повезаност феномена са културолошким специфичностима.

---

⁵³ Дакле, ако су стручњаци уверени да је реч о сукобу, изјаве жена неће наићи на прихватање, чак ни када се ради о серији узнемирујућих и увредљивих понашања мушкараца, што потврђује анализа судских предмета.

⁵⁴ На пример, са његовом намером да се представи као кооперативан родитељ, те тако избегне неповољне процене, препоруке за мере заштите од насиља, контролисане контакте или њихово привремено суспендовање, односно са намером да оствари своје задње мисли.

Неке судије су инсистирале на родној неутралности односа и на једнакости партнера („Не треба да говоримо да је насилник мушког рода, то је стереотип. Насилник је средњег рода, па ћемо у поступку одређивати ко је“). Иако су сагласне да не постоји ниједно оправдање за насиље, сматрају да се нека насиља „прихватају“ јер су „мала“ (иако „не мора значити да не стварају довољно тешке последице“), што је углавном повезано са вербалном агресијом и психичким насиљем које чине жене, а које по мишљењу судија остаје невидљиво.

Идентификују се различите тешкоће у препознавању насиља („свакодневне свађе у данашње време су постале учестале, али се то не региструје као насиље, иако дете трпи“) и наводи се да би требало разликовати ситуације које провоцирају насиље („када је насиље проистекло из блискости, односно када сепарација утиче на насиље“; када „жртва провоцира насиља“; или када постоји „потреба једног партнера да доминира и контролише другог партнера“). Од психолога се очекује да утврде о којем насиљу је реч и какве су предикције будућег понашања („не мора да даје препоруке, јер је одлука задатак суда“). Неке судије наводе случајеве из праксе „где су партнери насилни према супругама, а према деци су феноменални родитељи“, што се приписује утицају других проблема (укључујући и могућност да су „изазвани“).

Такође, наводи се да постоје дилеме у утврђивању насиља (када „прво креће психичко насиље од стране мајке, а после тога креће физичко од стране оца, јер дете има последице и од психичког и од физичког насиља“). Неки ипак наводе да се „слабост“ жене, која није само физичка, већ и економска и психичка, не распознаје у процесима. Неке судије су активне у „помирењу партнера“, ако процене да је реч о сукобу, односно да су обоје одговорни („код физичког насиља је најчешће један одговоран, онај који је јачи, а код психичког – ту су све опције могуће“).

Један део судија указује да имају проблем са „новим теоријама“ које објашњавају зашто жртва није могла да заштити дете од насиља („Она све то гледа и не пријављује – значи, крије да би заштитила брак. То ми и кажу на суђењу. Та мајка је жртва насиља, и она је добијала батине. Она може да трпи за себе, али не треба да трпи за дете, па да дете заврши у психијатријској болници. Трпела је да јој неко малтретира дете – по мени, то је насиље. Ја сам против тих теорија, та

мајка је посредни насилник, дозволила је све то“), што имплицира да не разумеју психодинамске аспекте позиције жртве, који су од виталног значаја за одлуке.

Неке судије наводе манипулацију која потиче од жртава, што служи остваривању предности у поступку, а посебно се мисли на исељење насилника из стана („не волим тако драстичан вид мере као што је исељење“; „тешко је утврдити шта се ту заиста дешавало када су присутне само две особе“). Неки сумњају у учесталост појаве („број парница се удвостручио откада је донет нови закон“; „бар десет посто предмета служи постизању неких других циљева, као што су материјални: издржавање, подела имовине“), или да адвокати подучавају странке („шта све треба да кажу да би се иселио неко из стана, а насиље се десило једном, и то не у некој драстичној форми, тако да треба бити веома обазрив“). Наглашава се да је „манипулација дететом присутна и код развода где је било насиља и код развода где га нема. Она је готово загарантована.“

Ова уверења су свакако повезана са одлукама о исходу парница за мере заштите, посебно за имеру исељења насилника из стана/куће, што потврђују и резултати анализе судских предмета. Неке судије су ипак мишљења да је „знатно мања штета од покушаја злоупотребе института мера заштите него од непријављивања насиља“, наглашавајући како судије имају могућности да провере све наводе.

Иако не у великом броју, неке судије детаљно образлажу став да се мајке привилегују код поверавања деце,⁵⁵ „уз оgradu“ да то није релевантно за ситуације насиља. Такође, истичу важност проверавања споразумних предлога за развод брака када партнери имају малолетну децу („јер се врло често касније појави спор“; „код тих случајева се иза споразума крије насиље“), примећујући како је ЦСР често склон да да мишљење идентично са споразумом странака. Такође, дискутоване су и обичајне специфичности које стварају тешкоће у одлучивању.⁵⁶

---

⁵⁵ У једном случају детаљно илустровано прорачунавањем укупног времена на недељном нивоу које дете проводи са мајком којој је поверено, у односу на време које дете проведе са оцем. За нас би било занимљиво проверити да ли се судија бавио и прорачунавањем укупног времена (на недељном и годишњем нивоу) које мајка/жена проведе у непосредној брзи за дете у односу на време које на те активности уложе очеви/мушкарци.

⁵⁶ Оне су углавном везане за сеоске средине, у којима се мајке саглашавају да деца, а посебно синови, остају са оцем, јер знају да немају где са њима, посебно ако се враћају у куће

Законска и системска решења као извор тешкоћа у раду. Судије наводе да су главни извори практичних тешкоћа у раду:

- извршења судских одлука,
- лоша законска решења,
- процесна питања која погодују насилнику,
- недостатак дугорочног праћења и одговарајућих услуга,
- непостојање специјализованих судова, али и
- лоша сарадња између служби.

Као кључне изворе тешкоћа у њиховом раду правници из ЦСР-а истичу и проблеме:

- организовања надгледаних контаката деце са родитељем,
- доступности извештаја ЦСР-а странама у поступку и њиховим адвокатима, али и
- преноса неких овлашћења ЦСР-а на суд.

Наглашава се да се „велики број предмета заврши пресудом а да се одлуке никада не спроведу“, као и да нема службене интервенције ако родитељ не поднесе предлог за извршење. Такође, поступци извршења су неефикасни и трауматични за дете, а после дугих судских процеса родитељ не може да оствари извршење, јер се дете навикло на окружење („има свој живот, ту има другове, иде у школу“) или је стекло тешко променљива уверења („довољно је велико да одбија сваки контакт са мајком и то не може да се измени“). Неефикасност уручења позива доприноси неефикасности процеса и, по мишљењу судија, захтева системско решење (они се осећају немоћни да реше овај проблем).

Неке судије изјављују: „Преузели смо закон од других, а наш је менталитет врло специфичан.“ Закону се замера и да је недовољно конкретан у одредбама („од суда се захтева да прибави стручно мишљење, а није речено шта је дужан, кад је дужан, како је дужан и какав је значај тог мишљења“; или „шта ће ми мишљење центра за социјални рад ако могу да кажем да то мишљење није у

својих родитеља; „јер на тој земљи остаје њихов брат и њена [засебна] деца је не могу наследити“. Слична је ситуација са ромским породицама, где се апострофира обичај „куповине младе“, који имплицира да женска деца остају у породици оца ако га мајка напусти, као компензација за трошак очеве породице.

реду?“), што имплицира да код неких судија постоји озбиљан проблем у разумевању сврхе законских решења, али потврђује и потребу да закони буду праћени упутствима за примену. Ипак, други наводе да су садашња законска решења велики напредак у односу на претходни закон, али да није постигнут очекивани ефекат у њиховој примени и да је проблем то што се не контролише реализација судских одлука.

Судије су свесне да насилник може да „манипулише системом“,⁵⁷ као и да праћење ситуације није уређено на подесан начин, јер би требало да укључи дужи временски распон и јасне надлежности ЦСР-а, који то не успева да реализује услед недостатка ресурса.⁵⁸ Један број судија мишљења је да би требало формирати специјализоване судове за породичну материју.⁵⁹ Наводи се и да је за делотворност и ефикасност рада нужна сарадња суда са ЦСР-ом („који може да сагледа ситуацију у целини“),⁶⁰ односно системска повезаност свих релевантних служби. Наговештава се како „не може све да се реши на суду“, те како су „нереал[истич]на очекивања да се све реши за десет или петнаест дана, иако је претходно насиље трајало годинама и нико није реаговао“, али и како се „стварно хитни спорови завршавају колико може брзо“. Резултати анализе узорка судских поступака потврђују постојање тешкоћа у вези са дужином процеса, али и са квалитетом података и када су у поступке укључени представници различитих професија и служби.

Правници из ЦСР-а наглашавају препреке које ова служба има у организовању виђања деце са родитељима у контролисаним условима, које се огледају у недостатку сарадње и манипулацији родитеља („и када не виђа дете и када одржава контакт са њим“). Такође, потцртава се да стручњаци у ЦСР-у имају

---

⁵⁷ Он понекад мења пребивалиште да би прибавио мишљење другог ЦСР-а, „јер тамо ситуацију могу да прикажу на други начин“, тражи ново вештачење или на друге начине продужава процес.

⁵⁸ Указује се на важност постојања „ургентног смештаја деце“ до окончања поступка, односно на „могућност да се деца одмах извуку из породице и сместе у неку контролисану средину на неколико дана док се не донесу привремене одлука“, мада та могућност већ постоји.

⁵⁹ То би, по њиховом мишљењу, условило и специјализацију судија, као и промену изгледа судница, што би имало повољан утицај на квалитет и ефикасност поступака.

⁶⁰ Истиче се како је нужно да ЦСР-и буду доступни, што укључује и рад преко викенда.

проблем са доступношћу њихових извештаја адвокатима,⁶¹ не само због страха од насилника, што такође није искључено, већ и због чињенице да се то рефлектује на будући рад са породицом, што отвара једно друго суштинско питање, о (не)спојивости улога стручњака у ЦСР-у. Као слабо решење види се и мањак надлежности овог органа у вези са привременим решењима, нарочито за поверу деце док се родитељи не разведу, али изгледа да је овде реч о погрешном разумевању закона, јер ова могућност постоји као предлог суду (не као самостално овлашћење ЦСР-а), а резултати анализе праксе показују да се ретко користи.

Недостатак специфичних знања и вештина као извор тешкоћа. Побројане су тешкоће у вези са:

- објективношћу процена,
- узимањем и проценом исказа детета, али и
- квалитетом извештаја ЦСР-а, као кључне у овој категорији, те
- недостатком специфичних знања.

По речима неких судија, није проблем у примени права и поступка, већ су ове парнице тешке због „сложености и тежине људских односа и због деце“, о којима они имају недовољна знања.

Па ипак, судије су несагласне у мишљењима колике тешкоће ствара сâм поступак и објективност процена. Неки/-е од њих сматрају да често раде „помоћу штапа и канапа“, док други/-е истичу да су њихово судијско искуство, као и унакрсно испитивање и „утврђивање узрочно-последичних веза – добар алат“. Преоптерећеност бројем предмета је проблем системске природе, од значаја за квалитет рада. Верује се да би обука могла допринети побољшању рада. Коментарише се слаба употреба „истражног начела“ („док родитељ не укаже на неки проблем, ми не знамо шта се дешава, то је за нас спис, као када судимо оне

---

⁶¹ Они су мишљења да би неки подаци морали бити „поверљиви“, доступни само судијама, али да закон то не омогућава. Истовремено, у вези са овим питањем судије упућују да се ради о нереалистичним очекивањима, јер стране имају право увида у судске списе, а да се од стручњака из ЦСР-а очекује да дају професионално мишљење, које могу да бране. Неке судије наводе да никада не сумњају у мишљење ЦСР-а, јер претпостављају „да су га дали професионалци, да стоје иза тога, да имају аргументе“, али да га стране у поступку могу преиспитивати, односно оспоравати.

који нису насилни, или било о чему другом, предмет као и сваки други, а не би смело тако да буде“).

Испитивање детета и начин на који ће се користити дечје изјаве представљају проблем којем је посвећено значајно време у овим дискусијама. Иако закон омогућава да родитељ који се понаша насилно буде лишен родитељских права, судије истичу тешкоћу да такву одлуку поткрепе изјавом детета, када оно оспорава да се његова изјава наведе („Ми врло често немамо могућности да дођемо до такве одлуке, која се иначе и доноси по службеној дужности, из разлога што се у раду са децом не може доћи [до исказа], односно, постоје ситуације где деца изричито захтевају да оно како су се изјаснила не буде тако написано у налазу“). Свесне су разлика у изјавама деце („деца се потпуно различито понашају приликом интервјуа када је родитељ присутан и када су сама“) ⁶² и наводи се да се дете, као што је раније наведено, понекада изјасни „да жели да контактира са мајком а замоли да се то не напише у налазу, јер ће се тата наљутити“, па се то забележи да „дете има потребу и жељу, иако се изричито не изјашњава – а дете се заправо изричито изјаснило“.

Неке судије се жале на нејасне законске одредбе у вези са изјашњавањем детета („начин, место и сама процена, та формулација закона је тотално нејасна и непрецизна“), док друге истичу предности („начело поступања по службеној дужности даје, уз савесну примену такве форме и таквог правила, потпуно отворене могућности“). Такође, сматрају да и када се тражи мишљење ЦСР-а о томе шта је у најбољем интересу детета, они нису увек довољно довољно оспособљени за разговор са децом свих узраста или не образлажу довољно добро своје мишљење. Дилема се јавља и око питања да ли се дете мора изјаснити о томе код којег родитеља жели да живи, као и да ли томе присуствују родитељи и адвокати. Тешкоће представљају и различите тактике родитеља, од спречавања да се дете доведе у ЦСР, до контролисања дечјег изјашњавања, као и чињеница да судије каткада имају претпоставке, али не и доказе. Све ово потврђују и резултати анализе садржаја судских предмета.

---

⁶² Чак и када се обезбеди присуство особе од поверења и обави разговор са децом, кажу: „Не можете унети све у записник, јер сте до тих сазнања дошли на други начин, а та сазнања су врло важна да би се донела одлука која је у најбољем интересу детета, но, оно не сме да говори пред тим родитељем...“

Судије наводе и проблем који долази од ставова другостепених судова, у којима се изјашњавање детета ставља испред евиденције о лошем поступању родитеља. Оне су мишљења да би детету ваљало боље објаснити укупну ситуацију и значење његовог исказа, како оно не би имало погрешне представе и не би осећало кривицу (што треба да обави ЦСР). Изјашњавање детета изван суднице, мада може да има предности, могло би, по њиховом мишљењу, стварати тешкоће у вези са питањем поверљивости. Наглашава се да не постоје проблеми или дилеме уколико се добију поуздани извештаји ЦСР-а и саслушају странке, али се указује како би било важно да постоји специјализација стручњака у ЦСР-у, мада истовремено показују и разумевање за тешкоће са којима се они суочавају.⁶³

Неки због тога мисле како би стручне процене требало да раде друге специјализоване установе (што закон дозвољава), као и да школски психолози немају стручна знања за ову област. С похвалом су помињани извештаји приватних психолошких служби и извештаји служби из других држава (за децу чији родитељи бораве у иностранству).⁶⁴ Извештајима из ЦСР-а замера се што понекада „само препричају ко је шта рекао, без закључака“.⁶⁵ Све наведене тешкоће су потврђене и у анализи садржаја судских предмета.

Истовремено, правници из ЦСР-а коментаришу да судије нису у довољној мери едуковане и специјализоване за породичну проблематику (због чега „могу да улете у замку како адвоката, тако и вештака или професионалаца из ЦСР-а, и онда се одуговлачи поступак, па трпе не само деца, трпе и партнери“), са чиме се судије, очекивано, нису сложиле, наводећи да се мишљење ЦСР-а поштује, али да се третира као један од доказа.

---

⁶³ Препознаје се утицај лоших физичких услова за рад, обима посла, мањка људских ресурса, недостатка специјализације, односно великог обухвата различитих проблема које решавају исти радници, као и неприпремљености за судске процесе.

⁶⁴ Наводи се да у њима има много специфичнијих садржаја, уврћена су мишљења актера који су у непосредном контакту са децом у различитим контекстима, не садрже искључиво чињенице до којих и суд може да дође, већ омогућавају сагледање комплетне ситуације детета – „као да живиш са тим дететом“.

⁶⁵ Истовремено, то не значи како се очекује да овај орган даје препоруку, већ како је „битно да њихова оцена буде комплетна, јер судија онда има простор да донесе одлуку“.

Свеукупно, судије су сагласне да је проблематика насиља сложена и тешка за процене и одлуке,⁶⁶ што је повезано не само са недостатком знања, већ и са предрасудама. Ови поступци нису изузети од системских проблема у правосуђу, а посебно од неефикасности рада (свих) служби. Судије наглашавају важност специјализованих знања о сложеним људским односима (а највише је дискутовано питање узимања и коришћења дечјих изјава и квалитет налаза ЦСР-а), што све потврђује недостатак обука, усмерења, секундарне анализе поступака и одлука и доступност примера „добре праксе“.

Одговори психолога из ЦСР-а

И проблеми о којима говоре стручњаци из ЦСР-а могу да се сврстају у три категорије: стручно-методолошка питања у вези са задатком и проценама, невоље организационе природе и проблеми у вези са разумевањем феномена, што указује на разлику у улогама ове две службе.

Стручно-методолошка питања као извор тешкоћа у раду. У вези са задатком стручњаци из ЦСР-а идентификују различите препреке, почев од:

- проблема у постизању објективности процена и налаза,
- што укључује и недостатак одговарајућих инструмената; а ту су и:
- недоумице у интерпретацији налаза,
- прикупљање доказа за суд,
- недостатак стручних упутстава,
- потреба за специфичним знањима, али и шанса да се она стекну.

Наводе да се поступак своди на интервју (који „никад није поткрепљен неким валидним инвентарима“), уместо на употребу психолошких мерних инструмената или скала процене (који би „много боље конфронтирали странку, укључујући и насилника, са проблемом“; „не би он могао тако да шара“).⁶⁷ Излаз за овај проблем неки психолози виде у употреби пројективних психолошких техника, али констатују да не само што не постоји обученост за употребу ових

---

⁶⁶ За њих је посебно тешко разграничење између агресије, сукоба и насиља, као и разумевање позиције жртве.

⁶⁷ Истиче се недостатак „доброг упитника за процену мотивације“, као и да су раније употребљавани упитници „сада депласирани“.

техника, већ би проблем представљала и њихова интерпретација (што их враћа на проблем објективности и поузданости). Ипак, психолози су свесни да „тест није доказ на суду“ и да ће суд упоређивати њихове налазе са другим доказима („који год инструмент да користимо“).

Поједини стручњаци запажају као кључни проблем разике у интерпретацији чињеница и налаза, што обухвата знање и искуство, дефинисање перспективе из које се проблем сагледа, спремност и способност да се подаци интегришу и протумаче. Други су мишљења да је за суд корисније навести чињенице (што укључује и исказе обе стране) него тумачења (јер онда судије „интерпретирају интерпретације стручњака из ЦСР-а, тако да добијамо двоструку интерпретацију“). Међу стручним радницама остаје недоумица у вези са односом између укључивања „сировога материјала“ (исказа сваке стране у поступку) и интерпретације тог материјала, што је уочено и приликом анализе налаза и мишљења у судским списима.

Професионалци су свесни да им судије често замерају лош квалитет налаза и мишљења (доминацију садржаја до којих суд може да дође и сам, а да недостају или су сасвим маргинално наведене процене које би требало да су суштинске). Истовремено, наводе да методолошки проблеми проистичу и из тешкоћа да се прибаве докази (руководе се „некаквим личним проценама и разменом мишљења са колегама“). Користе се теренске посете, опсервација и праћење, информације које поседују друге службе (школа, здравствене установе, полиција), а, када је могуће, и „продубљени рад“ (упућују клијенте на саветовалиште за брак и породицу), да би повећали објективност процена.⁶⁸

Проблем им представља и захтев суда да ЦСР „сакупи све доказе о томе да ли је било насиља у породици и да ли је сврсисходно изрицање мере за заштиту од насиља у породици“, јер они немају те доказе, а није уређена могућност да их добију од других служби. То потврђује постојање неусаглашености између захтева и очекивања, на чему се базирају домети практичних могућности. Истиче

---

⁶⁸ Помињане су и скале процене добијене од Републичког завода за социјалну заштиту, али и то да им ови инструменти нису много користили („јер су корисници понекада ниског ступња образовања, или нису способни да изврше интроспекцију, или дају социјално пожељне одговоре, или чак не препознају неке форме насиља“).

се да би постојање „јасно дефинисаних практикума“ омогућило постизање „униформности“ процена и поступања у овој служби, јер је актуелно поступак неуједначен („највише зависи од тога какву смо обуку добили, са каквим смо личним знањима и предзнањима, какве смо особе“). Сматрају како би та упутства требало да конкретизују кораке рада, да понуде инструкције или обавезујуће смернице. Треба рећи да општи и посебни протоколи о поступању стручњака из ове службе нису одговорили на њихова очекивања, као и да таква упутства нису израђена од струковних удружења (што је пракса других земаља). Такође, наводе да су им потребна упутства/смернице у вези са привременим мерама, јер се Правилник о организацији и стандардима рада у ЦСР-у тумачи на различите начине.⁶⁹

Организациони проблеми у ЦСР-у као извор тешкоћа у раду. У ову категорију су сврстане тешкоће које потичу од:

- неповољног односа између обима посла и сложености задатака,
- нове организације рада у ЦСР-у и
- лоше сарадње са другим службама.

Несразмера између обима посла, рокова, сложености феноменâ и задатака процене, (пре)заузетост водитеља случаја, али и разлике у оптерећењу разним задужењима, изазивају велике фрустрације стручњакаâ из ЦСР-а. Наводи се да у неким центрима „има доста идентификованог насиља у породици“, што доприноси неравномерном оптерећењу стручњака, али имплицира и да неки ЦСР-и пропуштају да открију и утврде насиље, па тако смањују обим и тежину посла, на штету жртава, жена и деце. Идентификује се и тешкоћа услед недовољног броја стручњака одређеног профила (нпр. психолога), али и чињеница да су они ангажовани у раду на различитим проблемима („скачу из улоге у улогу и константно себе тренирају да што пре завршавају послове“). Примећује се да су рокови за ова питања у Правилнику о организацији и стандардима рада у ЦСР-у неусаглашени са Породичним законом, као и са реалним могућностима да се позову корисници и закажу процене (али да се то не односи на неодложне интервенције).

---

⁶⁹ Експлицира се и потреба да сви стручни радници добију „једнаку количину информација и прилику да стичу вештине кроз овакве семинаре, јер разводе не раде само психолози, разводе раде и социјални радници, који имају своје моделе процене“.

Новој организацији рада у ЦСР-има замера се и то да стручњаци различитих профила раде исте послове, што није погодно за квалитет извештаја. Посебно се указује на недостатак тимског рада (проблеме у успостављању интерних тимова), али и да се то може превазићи „једноставном поделом информација са колегама које су искусније, старије или су више радиле на неким пословима“. Неки стручњаци наглашавају проблем „недостатка надлежности службе“, јер се одлуке доносе на суду, док други помињу „немоћ у односу на извршност неких одлука“ (због чега се често „прибегава методама које су непопуларне, односно агресивне“). Примећује се проблем који потиче из „двојности улоге“.⁷⁰

Спорост рада судова, недостатак сарадње и спорост јавних тужилаштва виде се као озбиљна препрека за ефикасност и квалитет рада у овој области. Психолози из ЦСР-а имају утисак да ова два органа понекада „један другоме пребацују врућ кромпир“,⁷¹ а неки нису сасвим сигурни ни да ли треба да суду доставе доказе, или да ли друге службе треба да ЦСР-у доставе доказе, како би се саставила процена. Проблем им причињава и полиција, која, неселективно, све пријаве упућује на ЦСР и тако запослене „затрпава“ случајевима који нису у њиховој надлежности.

Истовремено, неки ЦСР-и имају искуство да полиција не препознаје феномен, тако да се информације о насиљу у породици добију „тек после пете полицијске интервенције“. Проблем недостатка сарадње између служби посебно се потенцира у хитним поступцима, када се доноси решење о издвајању деце из породице, а затим покреће поступак за лишење родитељских права (када се „ниједна служба не потруди да прибави доказе“). Ретко, али се ипак помиње и одговорност запослених у ЦСР-у за квалитет рада у вези са овом темом, уз став да је важно да ако неко не може да ради са овом проблематиком, „то поштено каже“.

---

⁷⁰ То се односи на рад на проценама по захтеву суда и истовремени рад водитеља случаја са насилником и са породицом, пружање подршке жртви, ради са децом. Изражава се сумња да је могуће радити из толико улога/углова: „Најчешће добијамо приговор од насилника да смо субјективни, да смо пристрасни у својим проценама и да нас је неко подмитио да дамо мишљење које иде у прилог жртви насиља.“

⁷¹ Наводи се да ЦСР добија захтеве од суда „малтене да ми спроведемо истрагу о разлозима зашто је дошло до неке свађе у некој кући“.

Озбиљан проблем за стручњаке из ЦСР-а представља и њихов третман на суду, односно тумачење улоге „сведока“ (велика очекивања од ове службе нису у сразмери са њеном позицијом у систему). Неуједначени су и ставови у вези са улогом судских вештака у овим поступцима.⁷² Изражава се велико незадовољство у односу на понашање адвоката.⁷³ Неки су мишљења да би системски требало решити специјализацију адвоката који ће бранити интерес детета у бракоразводним парницама.

Особености феномена као извор тешкоћа у раду. У ову групу тешкоћа укључена су:

- концептуална питања о родној симетрији и родној неутралности улога партнера и родитеља,
- разумевање различитих појава у оквиру сложеног проблема насиља, а посебно:
  - могућност злоупотреба и
  - „пропуст мајке да заштити“.

И међу психолозима и другим стручњацима из ЦСР-а јавља се питање „родне неутралности“ у насиљу и у родитељству („ни у родитељству ни у бракоразводним споровима не правим разлику између мушкарца и жене, то су родитељи“; „у реду је када је дете нижег узраста, када постоје потребе које само мајка може да му задовољи; све што је на вишем узрасту – не правим ту никакву разлику“), мада је ова тема била ређе присутна него у групама правника. Такође, бележи се и неразумеваче разлога из којих се жена враћа у насилни однос („деца су само изговор, ту се ради о садо-мазохистичкој вези“).

Други наглашавају да постоји одговорност обе стране за динамику конфликта („за насиље сноси одговорност, наравно, насилник, али динамика конфликта: ту постоји двојност одговорности, оба родитеља сnose одговорност за динамику конфликта“), међутим, остаје нејасно како се утврђују разлике и

---

⁷² Сматра се да, с једне стране, они јесу неутрални, али, с друге, имају на располагању осетно мање чињеница и увида него стручњаци из ЦСР-а.

⁷³ Неки стручњаци наводе да одбијају било какав разговор са њима, док други користе ту могућност као прилику да се поставе границе, али и да се дају информације, које у неким случајевима помажу поступку.

граница између ова два феномена. Наводи се да постоје случајеви злоупотребе насиља („да би се остварили неки други интереси“), односно да им је потребно више знања да уоче разлике између ситуација у којима се „заиста дешава насиље“ у односу на оне у којима је „странка подучена да се тако понаша“.⁷⁴ Слажу се да су налози за иселење из куће/стана врло ретке мере заштите од насиља.

Истовремено, забрињава и став према жртвама насиља као родитељима. Један стручни радник каже: „Обично влада наивно-лаички приступ да оне које су биле жртве насиља, да су биле ненасилан партнер, и да су, по тој логици, подобне да врше родитељско право. Не, неко ко је у читавом том процесу био у таквој позицији: није имао снаге да резонује, да реагује, да заштити децу – како му онда поверити дете? Дуго, дуго ће деца трпети и бити лишавана неких основних потреба.“

Такође, поставља се и питање шта је алтернатива („Алтернатива је насилан родитељ или шта: измештање од оба родитеља? Рад са ненасилним родитељем – ја мислим да је то алтернатива“). Неки додају да се жртва тумачи некритички („по оном старом правилу, жртва нема греха“), док други сматрају да је обратно („да се сагледа због чега она није могла да буде ефикасна као мајка, да се и она некако осуди и да се размишља можда о издвајању детета, или да су они отприлике подједнако одговорни: он зато што је био активан и зато што је чинио насиље, а она зато што је била неактивна“).

Ипак, наводи се и да жртву треба разумети у контексту насиља и пружити јој подршку: „Важно је како представљамо овог другог, ненасилног родитеља, уколико је он или она неефикасан у родитељству. Ту често имамо прилику или да осудимо, или да кажемо да је жртва исто неефикасна, и да се размишља о предузимању неких других мера заштите, а да се то не сагледа у контексту насиља, то јест ефекта насиља на ненасилног родитеља и утицаја на родитељство. Потребна јој је подршка, коју ретко добија у нашим околностима.“

Све у свему, психологе у проценама мултипроблемских ситуација муче недостаци инструмената, инструкција и знања за интерпретације, што све доводи

---

⁷⁴ Наводи се и да су „странке савршени глумци, то је невероватно како умеју да се понашају“; и да „ако ми под тим условима онемогућавамо виђење са неким родитељем под претпоставком да је насилан, ту је онда питање ко је ту насилник, а ко је ту жртва“.

у питање објективност, поузданост и ваљаност њихових налаза. Нова организација посла у ЦСР-у, која делимично условљава и преоптерећеност пословима за које нису стручни, извор је озбиљних фрустрација. Поступање из визуре великог броја различитих улога носи посебне тешкоће, што вероватно утиче на налаз (пре свега на његову директност). И проблем несарадње између служби, а индиректно и мало моћи ЦСР-а да утиче на то, иако формално има координишућу улогу у заштити жртава, види се као проблем. Коначно, мада би образовање психолога и припадника сродних струка у ЦСР-у требало да допринесе разумевању феномена и психодинамике жртве насиља, у овој се области увиђају бројна неразумевања, што свакако утиче на квалитет налаза и мишљења, не олакшавајући рад судијама, на начин који они очекују.

8. ДИСКУСИЈА ИСТРАЖИВАЧКИХ НАЛАЗА

Да бисмо сагледали сложене задатке процена и одлучивања о мерама заштите од насиља и аранжирања родитељског старања у контексту насиља у интимној партнерској релацији, налази из анализе судске праксе доведени су у везу са уверењима стручњакâ, како би се одговорило на питање да ли, која и на који начин идентификована уверења усмеравају професионалну праксу. Дискусија ће обухватити манифестни (дескриптивни) садржај, као и покушај да се разуме латентни садржај (претпоставке, имплицитне теорије) на којем почива професионална пракса, како би се омогућило креирање препорука за њено будуће унапређење. Кључни налази биће дискутовани у оквиру шест разматраних тема, а то су:

- опште карактеристике поступака и појаве,
- недостајући подаци као проблем за ваљану професионалну праксу,
- раздвајање/развод партнера као ризик за настављање и појачавање насиља,
- сведочење насиљу и злоупотреба (коришћење) деце против мајки,
- родитељство и насиље у интимном партнерском односу,
- тешкоће и потребе у раду стручњакâ из суда и ЦСР-а.

Опште карактеристике поступака и појаве

Наши налази анализе општих обележја судских случајева, иако фокусирани на квалитативни садржај, сагласни су са подацима који су добијени у ранијем истраживању у нашој средини на репрезентативном узорку (Петрушић и Константиновић-Вилић, 2010). Један од налаза говори да парнице за мере заштите од насиља у породици у неупоредиво већем броју покрећу жене. То проблематизује претпоставку о „једнакости партнера“, јер у насиљу они нису једнаки, што битно отежава постизање „идеала“ родитељске једнакости. Налази говоре да се мере заштите од насиља траже и током и након формалног раздвајања/развода партнера. То наводи на закључак да је насиље могло бити

повод за развод (без обзира на околност да ли је у том поступку помињано), као и да је развод покрѐтан не би ли се зауставило насиље, што се није увек дешавало.

Подаци такође указују да се насиље настављало или појачавало и након раздвајања/развода партнера, као и током институционалних поступака, што је сагласно с налазима бројних других истраживања (McMahon & Pence, 1994; Liss & Stahly, 1993 у: Kernic et al., 2005; Kimmel, 2002). Импликација ових налаза је задатак који се поставља пред практичаре да идентификују и утврде чиниоце који указују на ризик од насиља у процесу и након раздвајања партнера. Такође, то упућује на оцену да чињенице о насиљу не би смеле бити посматране независно од поступка поверавања деце и одређивања модела одржавања личних односа насилног партнера са децом, укључујући и мере за њихову заштиту од сведочења или директног насиља. Дакле, питање безбедности деце и мајке у процесу и након развода морало би бити у фокусу пажње стручњака.

Налази нашег истраживања су потврдили и добро познату чињеницу да ови поступци, иако хитни, трају (пре)дуго, што не одговара њиховој основној, превентивној сврси. Поред тога, ретко су тужиље предлагале привремена решења и за мере заштите од насиља и за поверавање деце, али су их ретко предлагали и стручњаци, мада сами поступци и њихово дуго трајање представљају потенцијални ризик за ескалацију насиља. Премда су деца у свим случајевима била сведоци насиља, а каткад су га и директно трпела, налази говоре да мајке нису тражиле мере заштите од насиља за децу у сваком случају, из чега би се индиректно могло закључити да су оне биле руковођене претпоставком о важности односа оца и деце, али и да примарни мотив ових поступака није настојање да се деца отуђе од очева, што им се често приписује.

На основу налаза нашег истраживања, забрињава чињеница да стручњаци у ЦСР-у и суду у овим случајевима нису предлагали мере заштите за децу, онда када их мајка није тражила, а понекада су активно подстицали или одобравали њихово повлачење. По нашем мишљењу, то би могло говорити о појави да се сведочење деце насиљу у партнерском односу родитеља, чак ни директно трпљење насиља, не признаје као злостављање деце, или се умањује под утицајем идеологије о важности односа између детета и оба родитеља, односно права

детета на контакт. Налази нашег истраживања потврђују и да, иако ће жене и деца због насиља напуштати дом, жене нису биле склоне да у сваком случају траже мере иселјења насилника из куће/стана, што такође може сугерисати како немају намеру да на тај начин остваре „имовинску“ или другу добит/предност, као што се често претпоставља.

И сви налази анализе садржаја судске документације такође показују сагласност са подацима добијеним у ранијим истраживањима на репрезентативном узорку (Петрушић и Константиновић-Вилић, 2010). Испоставило се да жене које покрећу парнице за мере заштите од насиља обично имају сложене животне околности, које често укључују живот у заједничком дому са насилним партнером и после формалног развода/раставе, или напуштање дома са децом. То на разне начине оптерећује њихов лични живот, а посебно родитељство, што би требало да има импликације на интервенције, односно услуге у заједници које се нуде, њима и деци.

Потврђено је да су многе жене биле изложене физичком насиљу и опасним претњама, у дужем временском распону, о чему је било евиденције у различитим службама. То насиље чини „очигледним“ и за стручњаке у ЦСР-у и суду, односно смањује неизвесност у односу на могућност остваривања права на заштиту од насиља. Налази истраживања поткрепљују став да су све жене извештавале о различитим формама психичког насиља, што је у неким случајевима укључивало контролу, ограничавање слободе и избора, љубоморна оптуживања, узнемиравања, чак и када се прекине партнерски однос.

Међутим, налази нашег истраживања недвосмислено потврђују да се на основу садржаја налаза и стручног мишљења ЦСР-а не би могло закључити како је постојао систематичан начин идентификовања и утврђивања тактика насиља, које су од суштинског значаја за разумевање ризика за безбедност жена и деце. Заправо, квантитативни подаци о примени тактика контроле путем принуде, добијени нашом анализом, вероватно не одговарају реалном стању. С једне стране, то је резултат чињнице да их жене не опажају и не извештавају о њима (због утицаја родних стереотипа о мушким и женским улогама и дозвољеним понашањима), а, с друге, то је показатељ недовољне осетљивости стручњака, што имплицира читав низ последица које овде дискутујемо.

Налази нашег истраживања недвосмислено потврђују да су у свим случајевима деца присуствовала, или су могла знати за насиље, али ни ту чињеницу нису на систематичан начин и у свим важним аспектима испитивали сви стручњаци. То показује да не постоји разумевање везе између насиља према женама и злостављања деце, укључујући свест о штетним последицама тих околности за развој деце, иако о томе постоје конзистентни подаци (Edleson, 1997; Kitzmann et al., 2003; Summers, 2006; Игњатовић, 2013). С тим у вези, важан налаз нашег истраживања чини одсуство систематичног испитивања могућност да деца буду злоупотребљена против жене/мајке, с различитим циљем, што је од критичног значаја за регулисање односа детета са насилним родитељем, али и за процену безбедности детета и ненасилног родитеља. Треба имати у виду да налази нашег истраживања говоре о ономе што су забележили стручњаци (а не о ономе што се реално дешавало), што имплицира да је позиција деце у ситуацијама насиља и развода родитеља могла бити и гора, али да то (могућно) није документовано, јер нема довољно усмеравајућих инструкција за систематично и специфично утврђивање и документовање.

Важан налаз нашег истраживања представља постојање специфичних захтева очева у вези са родитељством, као и њихова склоност непоштовању успостављених правила. Њихови захтеви се показују као статистички значајно повезани са две специфичне тактике насиља – контролом партнерке и коришћењем деце против жртве – што говори о важности њиховог идентификовања и утврђивања у овим поступцима. Међутим, налази истраживања потврђују да ни те појаве нису систематски регистроване и продубљено испитиване од стране стручњака, нити су интерпретиране у контексту насиља, односно контроле путем принуде.

Напротив, оне су најчешће водиле упућивању родитеља на саветовање и посредовање (за ситуације насиља неадекватне поступке), који су углавном завршавани неуспехом (немогућношћу постизања договора). Тако је, уместо да жена оствари ефикасну заштиту од насиља, она била „приморавана“ да остане у контакту и преговара са партнером. На тај начин су „права очева“ постајала механизам настављања контроле и насиља према бившим партнеркама, што стручњаци нису запажали, нарочито не на почетку поступка.

Дакле, наше истраживање потврђује да у ситуацији у којој су стручњаци у ЦСР-у били „прикљештени“ између два задатка – процене сврсисходности мера заштите од насиља у породици и аранжирања односа детета са родитељима – они су покушавали да остваре „идеал“ родитељске сарадње као најбољи интерес детета, неоправдано игноришући безбедносне ризике и за децу и за жене. Показало се и да су судије имале мање проблема са одлукама о сврсисходности мера заштите од насиља у породици, али су се у већини питања у вези са децом неоправдано много, често без преиспитивања, ослањали на налаз и мишљење ЦСР-а.

Недостајући подаци као проблем за ваљану професионалну праксу

Важан налаз нашег истраживања говори о потпуно неоправданом изостанку специфичних информација у свим поступцима у којима су мере заштите од насиља одређиване самостално, након развода и поверавања деце, или када су ове парнице вођене раздвојено. Наиме, изостају информације о томе како је регулисано поверавање деце и какав је модел контакта детета и оца, што имплицира недостатак претпоставке стручњака о повезаности насиља према жене и злоупотребе деце. Мањају информације о томе какве је захтеве о поверавању имао отац, да ли је улагао и какве жалбе ЦСР-а на партнерку, какав модел контаката је одређен судском пресудом и да ли се поштује, да ли модел „провоцира“ насилне инциденте, какав модел преузимања детета је одређен и да ли излаже мајку жртву ризику од насиља или „провоцира“ догађаје насиља, које поступке су предлагали и спроводили органи у ранијем периоду и какви су били њихови исходи.

Наше је мишљење да је без ових података немогуће донети ваљане, поуздане и објективне процене и одлуке о заштити од насиља, у складу са принципом безбедности свих жртава и стандардом најбољег интереса детета. Изостављање таквих података представља озбиљан превид, који изазива последице на оцену сврсисходности тражених мера заштите, али и на регулацију родитељског старања. Дакле, када се траже мере заштите од насиља, без обзира на то да ли је парница за развод и поверавање деце актуелна или је завршена, од

стручњака се очекује да идентификују и утврде чињенице о насиљу (историји, актуелним манифестацијама и потенцијалним ризицима) у односу на примарну жртву (жену), али и у односу на децу, као и да се оне у сваком појединачном случају доведу у везу са родитељством, односно са аранжирањем родитељског старања и модела одржавања односа детета са родитељем којем није поверено.

Такође, наше истраживање потврђује да у налазу и стручном мишљењу ЦСР-а недостаје читав низ информација о деци које су од значаја за процене и одлуке: подаци о евентуалним последицама дечјег сведочења или трпљења насиља, показатељи ризика од претходног и тренутног насиља, процена будуће безбедности детета, процена дететових потреба за опоравком (у односу на изложеност насиљу и последице), процена понашања учиниоца насиља која указује на евентуално постојање пожељне промене (уколико је то могуће, имајући у виду тип процеса) или јасно упућује на услове за постизање промене. По нашем мишљењу, сви наведени подаци би морали да буду узети у обзир у сваком појединачном случају утврђивања сврсисходности мера заштите од насиља у породици у којој има малолетне деце, без обзира на то да ли су родитељи извештавали о дечјем сведочењу насиљу или да ли је тужилца (мајка деце) предлагала мере заштите од насиља такође за децу, али и без обзира на актуелни партнерски статус (разведени партнери или развод у току).

Раздвајање/развод партнера као ризик за настављање и појачавање насиља

Налази нашег истраживања не потврђују претпоставку о раздвајању или разводу партнера као начину заустављања насиља, нарочито када партнери имају заједничку малолетну децу. Такође, наше је истраживање показало да стручњаци немају проблем са проценама и одлукама у ситуацијама „очигледног“ насиља, када су позиције жртве и насилника дебалансиране, када је понашање жртве „очекивано“, односно када она не предузима акције (само)одбране и када су последице насиља евидент(ира)не. То одговара уобичајеном изједначавању насиља са физичким нападом, што игнорише највећи број случајева и догађаја насиља у интимном партнерском односу. Такође, то одражава распрострањено уверење да жртва/жена која је активна у одбрани од насиља и у заступању својих

интереса није жртва, јер родни стереотипи (о жени и о жртви) спречавају да се она сагледа на тај начин.

Дакле, резултати нашег истраживања су показали да ако насиље није интензивно, а жртва није „типична“ (пасивна и беспомоћна), стручњаци имају тешкоће да утврде ко је насилник, а ко жртва, а постојаће и ризик да се жртва изједначи са насилником и окриви за насиље. Ови налази упућује да стручњаци не препознају (у довољној мери) злоупотребу, односно контролу принудом, која не мора да садржи физичке нападе и окрутна дела. То може бити последица недостатка специфичних знања и вештина за утврђивање и документовање злоупотреба и психичког насиља (јер нема „чврстих“ доказа), или због тога што се (у контексту родних стереотипа) тактике које одражавају „мушке привилегије“ не препознају као насиље, или због постојања толеранције на насиље ниског интензитета, или све то заједно. Истовремено, ове форме насиља је најлакше негирати и доводити у питање, јер су насилници вешти у искривљавању реалности, противоптуживању и приказивању себе као жртве, али и у контролисању реакција система, о чему говоре и друге студије (Bancroft, 1998; Douglas & Walsh, 2010).

Ни жене не опажају увек ова понашања као насиље, или их током времена редефинишу (као последицу стратегије преживљавања или под утицајем других), на начин који умањује тежину искуства и злоупотребе. По нашем мишљењу, проблем представљају и уверења стручњакâ (под утицајем концепта о сукобу или „разводу са високим конфликтом“), који наведене догађаје реинтерпретирају, што замагљује озбиљност злоупотребе (Dalton, 1999) и повећава безбедносне ризике за жене и децу.

Један од налаза нашег истраживања говори о томе како стручњаци настоје да виде околности, међу којима и заједничко место живљења или имовински спор, као „узрок“ за дешавање насиља. То ће условити резерве у њиховом изјашњавању о сврсисходности мере исељења учиниоца из стана/куће и онда када је насиље очигледно, израженије ако је власништво непокретности заједничко или мужевљево, што потврђује родну пристрасност, супротно законској норми. Међутим, подаци нашег истраживања недвосмислено потврђују да раздвајање партнера, које се најчешће реализује изласком жене и деце из дома, не спречава

бившег партнера да чини насиље у женином новом дому, на њеном радном месту или у јавном простору.

По нашем мишљењу, забрињава неразумевање стручњака о томе „зашто жене остају у насиљу“, иако обимна литература говори о овом проблему (Douglas & Walsh, 2010; Jaffe & Crooks, 2005), потврђујући претпоставке које су идентификоване и у нашем истраживању.¹ Имајући у виду важност чињенице да су жене жртве насиља уједно и мајке малолетне деце, свака одлука би требало да претпостави процену и предикцију о томе шта ће се десити након раздвајања родитеља, те стручњаци не би требало да постављају контрадикторне захтеве да мајке обезбеде сигурност за децу и да омогуће контакт деце и оца. У литератури се наглашава значај пружања подршке „ненасилној породичној јединици“ (Schechter & Edleson, 1994; Jaffe & Crooks, 2005).

И налази нашег истраживања говоре о томе да контакти оца и деце који нису добро уређени могу бити (неограничено) злоупотребљавани, што онемогућава жену да оствари дистанцу коју је намеравала да постигне напуштањем партнера или мерама заштите од насиља. Резултати наше анализе потврђују и да стручњаци имају тешкоће да уоче и разумеју намеру насилног партнера да преко контакта са децом малтретира бившу партнерку. Треба нагласити да страх о којем извештавају жене, из перспективе стручњака може бити „неодговарајући“ за конкретне ситуације сагледане изван контекста. Из перспективе жене и њеног искуства, које није фрагментирано на појединачне догађаје, већ потиче из укупног доживљаја контроле и ограничавања слободе избора, у којем су насилни инциденти само епизоде, он је сасвим реалистичан, узнемиравајући и угрожавајући (Stark, 2009), а посебно јер се наставља и након раздвајања.

Налази анализе уверења стручњака у вези са природом насилног понашања говоре да се оно доживљава као стабилна или трајн(и)ја карактеристика, што би

---

¹ Указује се како жене не познају законе, како их насилници систематски обмањују, како често због деце не желе да напусте дом, како не могу да добију ефикасну заштиту, како су процеси дуги а мере заштите од насиља се крше без ефикасних санкција, или их не добијају и деца, како је помоћ краткорочна и неодговарајућа, ретко конкретна – стан, посао, финансијска средства, како, и поред мера заштите од насиља, морају да дозволе контакт деце са оцем, који може да се злоупотреби.

могло имплицирати да га је лако утврдити, а што не одговара реалности. Истраживање показује да су стручњаци из ЦСР-а и суда уверени да ће насилни партнер наставити неке форме насилног понашања и по раздвајању и након формалног развода. Стручњаци из ЦСР-а такође су уверени да насиље у партнерском односу није ретко у парницама за поверавање деце, иако подаци анализе реалних ситуација показује да га они не утврђују на систематичан начин. У дискусијама, представници обе службе проблематизују родни карактер (дисбаланс) насиља у партнерској релацији, што може бити последица усвајања уских (и неодговарајућих) дефиниција насиља, или због оптужби мушкараца да жене лажно (рутински) пријављују насиље и злостављање деце како би оствариле предност у парници, или због склоности да се пажња усмери на (наводне) мушкарце жртве,² што све доприноси неповерењу стручњакâ у исказе жена. Дакле, и наши налази потврђују утицај механизма који учвршћују структуралну родну дискриминацију, о којима говоре иностране студије (Flood, 2010; Romito, 2008; Humphreys, 2010).

Налази истраживања говоре како судије сматрају да је насиље које чине жене потцењено (да су жене вербално агресивне и психички насилне исто као и мушкарци, да провоцирају насиље), а да представници ЦСР-а наглашавају „одговорност обе стране“ у оквиру сложене динамике партнерског и родитељског односа. Признају се тешкоће у утврђивању одређених форми насиља (психичког и економског) и у разликовању насиља од „свакодневних свађа“. Налази истраживања потврђују да судије имају очекивања да им у томе помогну психолози, док ови истичу да им треба више специјализованих знања. Наше истраживање такође потврђује да стручњаци имају проблем у разликовању сукоба („тешког сукоба“) и насиља, као и „изоливаног“ (појединачног) инцидента и насиља.

Неспорно је да концептуализација проблема усмерава интервенције (процене, одлуке, услуге), као и да несагласност служби може да услови

---

² Таквим уверењима доприноси претпоставка да друштвене норме не подржавају мушкарце у пријављивању насиља које чине жене, утицај извесних истраживања која говоре о једнаком, ако не и већем насиљу жена, посебно вербалном и психичком, или концепти о „заједничком насиљу пара“.

контрадикторна решења;³ међутим, по нашем мишљењу, супротно теоријама о сукобу, где преговарање у контролисаним и вођеним условима смирује и стабилизује односе, насиље и злоупотреба у периоду одвајања воде екстремној нестабилности, која повећава ризик да се оно настави или појача. У том периоду многа злостављања остају непримећена, јер је реалност злоупотребе комплексна и променљива, о чему говоре и друге студије (Schechter & Edleson, 1994; Dalton, 1999; Jaffe & Crooks, 2005). Стога, изједначавање учешћа и одговорности жена за насиље занемарује улогу насилника у иницирању насиља, што омогућава његово настављање, а третирање оба родитеља као одговорних (или проблематичних) на једнак или сличан начин – онемогућава да се заштита жене сагледа као део заштите деце (Douglas & Walsh, 2010).

Налази, сходно наведеном, потврђују да, и када се ЦСР изјашњавао о целисходности мера заштите од насиља, оне су остајале неповезане са моделом одржавања личних односа оца и детета (посебно када су деца млађег узраста). Готово у потпуности је изостајао проактивни став обе службе (предлагање мера заштите и за жене и за децу или ограничавање контакта оца са децом). Налази истраживаја говоре и да ЦСР има приметно више резерве у односу на сврсисходност мера заштите, по нашем мишљењу, из сасвим неоправданих разлога,⁴ или за изостанак изјашњавања,⁵ такође неоправдано. Без дилеме, потпуно је погрешно предлагање мера које не постоје као законска решења (да се животни простор преуреди; да се партнери раздвоје), што је доводило до већег броја жалби и тужила и туженог, продужавало поступке и стављало у већи ризик

---

³ Ако се проблем види као сукоб, под утицајем стресора, пар се усмерава на саветовање, помирење и очување породице, а ако се проблем види као насиље, интервенције се усмеравају на заустављање, санкционисање и раздвајање жртве од насилника, те би све ситуације контакта, присиљавања на сарадњу, аранжирања односа детета и оца могле да повећају ризик од насиља, укључујући и фаталне исходе.

⁴ На пример, да се ради о реципрочном односу, да је узрок насиља заправо неки други проблем, да је насилно понашање престало или је учинилац привремено спречен да понавља дела и слични случајеви.

⁵ Рецимо, да отац није насилан према детету, да је контакт оца и детета важан, очекује се толерантан став мајке према очевом непоштовању одлука о терминима контакта и непоштовању давања за издржавање детета, родитељи се упућују на саветовање, одлаже се коначна одлука док се не постигне договор и томе слично.

жртве. У тим околностима је другостепени суд с правом указивао на превентивни карактер мера заштите од насиља, као и да је изостајало утврђивање да ли мере спречавају оца да одржава однос са дететом. У овим одлукама је постојало различито тумачење „инцидента“, чак и када се није радило о једном догађају, што би судска пракса морала да усагласи.

Све наведено упућује да стручњаци имају тешкоће да утврде је ли реч о насиљу, да процене ризике за настављање насиља и да увиде везе између насиља и аранжирања родитељског старања. Оне, као што је дискутовано, могу да потичу из различитих извора, а по нашем мишљењу говоре и о дубоко укорењеном неповерењу у мотиве и извештаје жена, које насилник намерно и систематски подстиче поткопавањем њеног кредибилитета. И утисак стручњака о „повећању“ броја случајева насиља ствара сумњу и усложњава њихове задатке у контексту који им не пружа одговарајућу подршку за рад, што провоцира различите стратегије одбране, о чему говоре и друга домаћа и инострана истраживања (Половина и Жегарац, 2007; Петровић и сар., 2015; Игњатовић, Павловић-Бабић и Лукић, 2015). Негативне последице свега представљају фрагментација проблема, неоправдано дуги поступци, изостајање мера заштите од насиља, као и потпуно неодговарајући модели контакта оца са децом за контекст насиља у партнерском односу, који фаворизују родитељско право оца у односу на безбедност детета и жене, чега су јасно свесни и неки стручњаци.

Сведочење насиљу и злоупотреба (коришћење) деце против мајки

Подаци наше анализе говоре о томе да су деца сведочила насиљу пре, током и након развода родитеља, а да та чињеница није добијала довољну пажњу од стране стручњака, чак ни у ситуацијама када су она била директне жртве и када је постојала евиденција о последицама, што је сагласно другим домаћим и иностраним налазима (Игњатовић, 2013; 2014; Jaffe & Crooks, 2005; Geffner et al., 2009). Важан резултат нашег истраживања чини издвајање две форме злоупотребе деце: склоност оца да користи децу против мајке и претње партнерки у вези са децом, које су показале повезаност са тактикама контроле партнерке и са тенденцијом ескалирања насиља када жена покрене развод или када након

развода започне нову партнерску везу. По нашем мишљењу, то потврђује да је злоупотреба деце примарно усмерена против жена и њихове аутономије.

Подаци нашег истраживања говоре да су у тим околностима значајно чешће регистровани захтеви очева да им деца буду поверена, њихово обраћање ЦСР-у жалбама на неодговарајуће понашање бивше партнерке/мајке деце, захтеви за изменом одлука о моделу одржавања личних односа, уз негирање властитог насиља. Пошто се ради о контексту доминантно психичког насиља (са ретким физичким нападима, углавном ниског интензитета), они су третирани као ситуационо изазвани сукоби (бес због немогућности мушкарца да се суочи са раздвајањем, посебно од деце). То је имплицирало претпоставку стручњака у ЦСР-у да се односи могу поправити „раздвајањем“ партнерске од родитељске улоге, односно развојем сарадње између родитеља (бивших партнера) у корист добробити детета. Но, то је отварало велики маневарски простор злостављајућем партнеру, укључујући и манипулације процесом и стручњацима, што је продужавало поступке и додатно узнемиравало и збуњивало жену, без могућности да се заштити. Такође, то је одлагало њен опоравак и стабилизацију, јер су основни процеси остајали отворени.

Један од важних налаза нашег истраживање јесте и да су претње бившој партнерки у вези са децом показивале повезаност са опасним насилним понашањем, претходним и актуелним кривичним и прекршајним поступцима за насиље, поседовањем оружја, претњама убиством, злоупотребом алкохола или дроге, подршком од стране других чланова насилникове породице. По нашем мишљењу, то заслужује пажњу и проактивни однос свих стручњака, што укључује мере заштите од насиља и рестриктивне моделе контакта оца и деце, или њихову привремену забрану, и онда када то није предложено тужбеним захтевом мајке, што у нашем узорку није био случај. Ипак, сматрамо да је најозбиљнија злоупотреба права детета у нашем узорку случајева било спречавање контакта са мајком, док су надлежне институције показале потпуну неефикасност да то онемогуће или прекину.

Један од налаза нашег истраживања је и то што професионалци показују склоност да деци старијег узраста „делегирају одговорност“ за одлуку о контакту, што није одговарајуће, јер пренебрегава могућност да она буду увучена у нове

форме насиља. Наши налази су показали и да у ситуацијама насиља у партнерском односу, када је реч о одржавању односа оца и детета, „стандардни“ модел (као да не постоји насиље), тј. преузимање детета од мајке или виђање у њеном присуству, није одговарајући. Показало се да стручњаци у тим околностима нису предлагали додатне обавезе за оца, у циљу промене његовог понашања и као услов за остваривање родитељског права.

Истовремено, налази нашег истраживања о уверењима стручњакâ у вези са питањима родитељства у контексту насиља нису у довољној мери кореспондентна (ни међусобно, ни између представникâ различитих служби, нити са проценама и одлукама у реалним ситуацијама). Показује се како правници верују да су деца у мањој опасности од злостављања када се родитељи раздвоје, док су психолози међусобно неусаглашени, што их све чини мање спремнима да увиде везу између заштите од насиља и одлука о родитељству. Иако је већина убеђена да ће се контакт оца са децом користити за контролу партнерке, да мајке не наводе (намерно) злостављање деце како би оствариле неку другу предност или добит, велики број њих (у обе службе) неодлучан је око питања да ли мајке систематски отуђују децу од очева, као и у вези са тврдњом да ће насилни отац чешће тражити да му деца буду поверена или да ће предлагати заједничко старање. Многи, а посебно правници, и поред уверења да насилни партнери намерно отуђују децу од мајки, верују да ова појава није ретка и изван контекста насиља, да је присутна код оба родитеља, а посебно сматрају претераним и срачунатим извештаје мајки о сексуалној злоупотреби деце од стране оца.

Налази о честој неусклађености процена и мишљења ЦСР-а и одлука суда, уз чињеницу да то продужава поступак, намећу питање о потреби да се у сваком случају затражи мишљење ЦСР-а (што, иначе, није законска обавеза). Наиме, подаци наше анализе показују да су мишљења ЦСР-а често битно различита од одлука које ће донети првостепени суд. Сагласно томе, у ситуацијама када има довољно других доказа о насиљу, суд би одлуку о мерама заштите могао да донесе без мишљења ЦСР-а.

Резултати наше анализе су указали и на потребу да суд фокусира задатке и питања које упућује ЦСР, како би стручњаци имали јасан „оквир“. И друге студије потврђују значај обучености стручњака за откривање злоупотреба (када

физичко насиље није значајно заступљено), што претпоставља поверење, приватност и сигурност контакта, али и разумевање комплексне динамике насиља (Dalton, 1999). Посебно се наглашава да стручњаци не би смели погрешно тумачити „недоказано“ насиље, које не упућује на намеру да се поднесе лажна пријава, нити да насиља није било, већ да нису нађени довољно снажни докази (Geffner et al., 2009).

Иако налази нашег истраживања показују да сви стручњаци деле уверење да ефекти дечјег сведочења насиљу нису ни мали ни кратког трајања, забрињава чињеница да мере заштите од насиља за дете нису сматране целисходним, осим ако је оно било директно изложено насиљу (а чак ни тада у свим случајевима). То је имплицирало укидање пресуда, уз захтев другостепеног суда да се недвосмислено одреди како насиље погађа децу, или да ли је мерама заштите од насиља у породици угрожено одржавање односа деце са оцем. Иако је у нашем узорку случајева само једном предложено да основни суд размотри спајање бракоразводне парнице и поступка за утврђивање мера заштите од насиља у породици, то питање сматрамо важним. Фрагментарно разматрање (сепарација и изолација два међусобно уско повезана проблема) отежава холистичко разумевање сложене појаве и одговарајуће процене и одлуке, којима би фокус требало да буде постизање безбедности детета и ненасилног родитеља (што су најчешће мајке), као дететов најбољи интерес.

Родитељство и насиље у интимном партнерском односу

Један од важних налаза нашег истраживања о односу родитељства и насиља у интимном партнерском односу (укључујући разумевање последица за децу, њихових потреба за опоравком, процене безбедносних ризика од будућег насиља и могућности промене насилног родитеља), као што је већ наведено, представља изостанак релевантних података и недостатак јасних разлика између чињеница, интерпретација и закључака у стручним извештајима ЦСР-а, због чега судије изражавају незадовољство њиховим садржајем, чега су свесни и стручњаци из ЦСР-а.

Налази нашег истраживања показују да није јасно шта су елементи и критеријуми „подобности родитеља“ када се одлучује о поверавању и избору одговарајућег модела одржавања личних односа детета и родитеља. Постојање насиља у интимном партнерском односу родитеља умањује се до игнорисања, осим ако оно није интензивно и дуготрајно, усмерено и на децу и са јасним последицама. Чињеница да отац није директно насилан према детету (уз очувану емотивну везу с њим/њом) искључује друге аспекте његовог неодговарајућег понашања и, последично, квалификује га за подобног родитеља. Формулација „ангажован у границама својих могућности“ може се прочитати само када је у питању отац, што указује на родне пристрасности у односу на родитељство и већа очекивања од мајке, укључујући и њену флексибилност у договарању и омогућавању контакта оца и детета, без обзира на безбедносне ризике.

Даље, наши налази потврђују да када се однос између оца и деце оцењује као добар, то у потпуности игнорише његово понашање према мајци деце, као и чињеницу да је очево понашање узор/модел за децу (за комуникацијске обрасце, решавање проблема, за будуће партнерске и породичне релације те деце). Када су односи оца и деце лоши, то битно олакшава одлуке стручњака у обе службе о сврсисходности мера и моделу контакта. Ипак, када се констатује „конфликт лојалности“ остаје нејасно како се деци помаже да разумеју ситуацију и своја контрадикторна осећања.

Наши подаци су потврдили и да се родитељство користи као начин да се продужи контрола партнерке, као и да мајке нису тражиле мере заштите за децу као начин да се деца „отуђе“ од оца, о чему професионалци често говоре. Истовремено, налази говоре о појавама да очеви, као што је већ помињано, поткупљују децу, систематски поткопавају ауторитет мајке, условљавају или у потпуности онемогућавају контакт деце са мајкама, систематски их отуђујући од ње лажима, без ефикасних интервенција служби, које би таква понашања спречиле.

Као што је већ помињано, налази говоре о томе да у многим случајевима недостају подаци о последицама које је прошло и актуелно насилно понашање оца имало на децу, или би могло имати ако се настави. У анализираној документацији упадљиво недостају и подаци о испитивању безбедности деце у прошлим и

актуелним ситуацијама, као и ризици за њихову будућу безбедност. Нису јасно описане потребе деце за опоравком, нити услови у окружењу. Када се препоручује саветодавно-терапијски третман за децу, или децу и мајку, они се упућују на услуге у заједници које нису специјализоване (што је изван сфере одговорности стручњака из ове две службе), али указује на недостатак специјализованих третмана.

Налази анализа потврђују да нису примећене (или нису забележене) позитивне промене у понашању насилних очева ни када је дужина процеса омогућавала да се то сагледа. Напротив, насиље је умело да добија нове и горе форме, чак да се усмери и према стручњацима из ЦСР-а, онда када они не потврђују насилникова очекивања. Подаци су такође указали да стручњаци из обе службе нису показивали проактивно понашање у коришћењу механизма који би зауставили насиље док трају институционални поступци.

Парадоксално, ако би насиље престајало у том периоду, неки стручњаци би закључивали да је дошло до позитивне промене, због чега би давали процене да мере заштите од насиља нису сврсисходне. По нашем мишљењу, то потпуно игнорише чињеницу о привременом карактеру промене, као и да насилник може контролисати своје понашање, као и да је често успешан у контроли система. Импликација таквог стања су да отац који се насилно понаша према мајци деце не добија јасну поруку о неприхватљивости и нужности промене свог понашања. То деци шаље поруку како треба да игноришу своја осећања и мишљења, и да су дужна да одржавају односе са оцем, иако истраживачки подаци не потврђују штетне последице ако се однос детета и насилног родитеља привремено прекине (Farney & Valente, 2003; Israel & Stover, 2009; Edleson, 1997).

Налази анализе уверења стручњака о овим питањима указују на широк спектар претпоставки. Присутно је изразито неслагање са тврдњом да су неповољни ефекти насиља у партнерском односу родитеља за децу минимални и кратког трајања. Очекивало би се да то има утицаја на документацију о случају, што није потврђено, као и на интервенцију (оштра и хитна), што такође није био случај. Резултати говоре да стручњаци из ЦСР-а показују више неодлучних одговора о родитељству у контексту насиља. По нашем мишљењу, то указује како правници верују да је лако утврдити и насиље и родитељску подобност (што се очекује од психолога), а, с друге стране, да законске одредбе стварају (релативно)

јасан оквир за одлучивање. Искуство стручњака из ЦСР-а очигледно не потврђује да се ради о „лаким“ проценама, што оне објективно и нису, посебно у недостатку усмеравајућих упутстава.

По нашем мишљењу, разлика у перцепцијама и уверењима стручњака из ове две службе настаје под утицајем разлика у „радним теоријама“. Док закон⁶ јасније усмерава судије, психолози и стручњаци сродних дисциплина у ЦСР-има доминантно су оријентисани да проблеме у партнерском односу виде као сукоб, као заједничку одговорност пара, а родитељску сарадњу као најбољи интерес детета, што онемогућава да се ова два проблема доведу у исту равн – отуда, према нама сасвим непримерени, захтеви да се „раздвоје“ улоге партнера и родитеља (као да се ради о две, а не о једној особи) и упућивање на преговарање и саветовање. То, осим што занемарује злоупотребе и безбедносне ризике, пренебрегава и чињеницу да је насиље кривично дело, а не проблем партнерског односа. Стручњаци из ЦСР-а у нашем узорку говоре и о томе да мере заштите, уместо заустављања, могу појачати насиље према деци, што сигнализује да примена ових мера није системски добро регулисана. Све наведено онемогућава да се безбедност деце сагледа у вези са заштитом безбедности њихове мајке, баш како упућују општи принципи заштите у усвојеним државним документима.⁷

Један од налаза нашег истраживања говори о томе како део стручњака има уверење да мајке „заташкавају проблем“, што имплицира њихову кривицу или саучешће, занемарујући активну улогу коју отац има и у насиљу и у квалитету мајчиног родитељства. Реалност је често сасвим другачија, уз бројне разлоге из којих жене страхују од пријављивања насиља, укључујући повећан ризик да деца буду измештена из дома и раздвојена од мајке, о чему говоре и домаћи и инострани подаци (Игњатовић, 2013; 2014; Douglas & Walsh, 2010). Сматра се да се окривљавањем жене стручњаци дистанцирају од властитог нечињења, или неефикасног чињења, или од система који лоше функционише и који не може да гарантује правична решења и заштиту (Enos, 1996; Hester, 2009).

---

⁶   Породични закон и одредбе о мерама заштите од насиља у породици.

⁷   Општи принцип у заштити жртава насиља у породици из Општег протокола: „Безбедност и добробит детета кроз осигурање безбедности и подршку аутономији ненасилном родитељу“, случајно или не, изостао је у Посебном протоколу о поступању стручњака у ЦСР-има.

Налази нашег истраживања указују и на склоност стручњака (посебно у ЦСР-у) да ставе нагласак на слабе капацитете мајки, мада неки говоре о томе да је жртву потребно разумети у контексту насиља и пружити јој подршку. То такође одступа од налаза других студија, који говоре да насиље нема искључиво негативне утицаје на родитељство жене. Истовремено, неодговорно и занемарујуће родитељство оца једва се и помиње, што је сагласно налазима да ће он бити окарактерисан као „довољно добар отац“ и када наставља насилно понашање, јер се привилегује његово „родитељско право“ у контексту малих очекивања од родитеља-оца (Hester & Radford, 1996; Douglas & Walsh, 2010; Jaffe & Crooks, 2005; Wuest et al., 2006). Из тих разлога се наглашава да би било важно затворити „пукотине“ између „очева“ и „насилника“, тако да се према насилнику може поступати као према насилном оцу и као према учиниоцу насиља у породици (Hester, 2007).

Наши налази говоре и о присуству уверења да су жене привилеговане у поступцима за поверавање деце (јасније исказане од стране судија него других испитаника), што делом може да објасни склоност према широким или флексибилним моделима одржавања односа оца и деце у контексту насиља у партнерској релацији. То имплицира могућност насилног мушкарца да преко легитимних захтева за остваривање права родитеља наставе контролу и насиља према бившој партнерки. Друга истраживања говоре да претпоставка о корисности контакта никако не сме занемарити право детета на емоционално и физички сигурне контакте, као и да се након развода очево учешће и издржавање деце константно смањују, чак и када у партнерском односу није било насиља (Flood, 2010).

Налази нашег истраживања потврђују да стручњаке (посебно из ЦСР-а) забрињава учешће деце у поступцима (дугим, неефикасним и вишеструким), што доприноси секундарној виктимизацији. И проблем поверења (када се деца повере а стручњаци их не заштите), односно проблем поверљивости дечјих изјава, представља изазов за стручњаке из обе службе.

Важан налаз нашег истраживања гласи да обе групе стручњака опажају безбедно окружење као важно за опоравак деце, али се заустављање насиља не експлицира као примарна интервенција. Иако се јасна правила у вези са

родитељским старањем и њихово доследно поштовање наводе као кључни, признаје се попустљивост. Судије испољавају већу одлучност у мишљењу да деца треба да остану у свом окружењу, као и да очеви сродници могу да имају негативан утицај на децу, што су важне претпоставке за процену ризика и за одлуке о заштити. Уверење судија да би информисање учиниоца о могућим последицама његовог понашања могло условити промену занемарује чињеницу да се ради о свесно изабраним понашањима (јер верују да имају право). Истовремено, налази потврђују да представници ЦСР-а, сагласно општим професионалним знањима, наглашавају како је предуслов промене да насилник преузме одговорност (именује насиље, одсустане од окривљавања жртве и призна штетне последице свог понашања).

Анализа је показала да у нашем узорку случајева нису предлагани контакти у контролисаним/надгледаним условима, делом због непостојања услова за њихову реализацију, али није било ни других мера које би омогућиле раздвајање родитеља приликом остваривања контакта детета са једним од њих.

Тешкоће и потребе у раду стручњака из суда и центра за социјални рад

Налази нашег истраживања показују да су стручњаци из обе службе наводили низ проблемских питања у вези са разумевањем различитих аспеката појаве насиља у интимном партнерском односу и његове повезаности са родитељским старањем, чешће изражених у групи правника. Истовремено, стручњацима из ЦСР-а су стручно-методолошка и организациона питања била извор кључних тешкоћа и фрустрација. Није постојала сагласност правника у односу на квалитет постојећих законских решења (једни су наглашавали нејасна одређења и недостатак тумачења, а други су били мишљења да су она боља од претходних, али да су екстерни фактори кључ тешкоћа). Налази анализе судских поступака, међутим, указују на неразумевање сврхе законских решења, неефикасност судских процеса и недостатну примену службених овлашћења, али ова питања нису била у фокусу дискусије. Док су правници из ЦСР-а нагласак стављали на негативне последице смањених овлашћења тог органа, психолози и стручњаци сродних дисциплина у ЦСР-у додали су низ организационих проблема, укључујући велики обим посла,

сложеност задатака, противречне улоге и лошу сарадњу са другим службама у заједници.

Налази истраживања потврђују присуство свести представника суда о недостатку специфичних знања, што повећава захтеве од стручњака у ЦСР-у, уз потенцирање слабог квалитета њихових извештаја у аспектима који су суду најпотребнији, што стручњаци из ЦСР-а прихватају. Свесни сложености проблема и далекосежности утицаја њихових мишљења на животе људи, они озбиљно проблематизују питање објективности, ваљаности и поузданости налаза. Као што је истакнуто, резултати истраживања говоре да њихов рад озбиљно отежава одсуство систематичности и доследног поштовања садашњих упутстава,⁸ али и о потреби „практикума“ који би јасно усмеравао праксу и одговорио на постојеће дилеме. Већ је наведено да посебан изазов за стручњаке представља учешће деце у овим поступцима (правила за узимање и процену њихових исказа, утицај страха или проблем емоционалне везаности за злостављача, процена „индоктринације“).

Налази нашег истраживања у погледу тешкоћа са којима се суочавају професионалци сагласни су с подацима других истраживања у нашем контексту (Половина и Жегарац, 2007; Игњатовић, 2011; Петровић и сар., 2015; Игњатовић, Павловић-Бабић и Лукић, 2015), као и подацима иностраних истраживања (Wuest et al., 2006; Douglas & Walsh, 2010) о којима је било детаљно речи у уводном делу текста. Због консеквенција које ове тешкоће имају, примена законских решења изискује пажљиво праћење и анализу ефеката, што је по нашем мишљењу озбиљан недостатак домаће праксе. Једно је сигурно, сваки недостатак у било којем аспекту заштите иде у прилог насилнику, а неефикасни поступци држе чланове породице фокусираним на проблем, онемогућавајући мајци и деци да се усмере на задатке који стоје пред њима након изласка из насиља (Jaffe, Crooks, Wolfe, 2003; Wuest et al., 2006).

---

⁸ Правилник о организацији, нормативима и стандардима рада центра за социјални рад укључује и одредбе о садржају евиденције о корисницима и документације о стручном раду, са обрасцима који усмеравају прикупљање података и раздвајање чињеница од процена и закључака. То је праћено и накнадним упутствима надлежног министарства, мада недовољно специфичним у односу на појаву насиља када деца нису директне жртве. Недостаје упућивање о вези насиља према женама и злоупотребе деце те дужности испитивања специфичних безбедносних ризика.

Налази нашег истраживања су оцртали и тешкоће у вези са квалитетом експертских процена. То је сагласно бројним иностраним студијама, у којима се наводи да се ранији опште прихватљиви „тест“ експертизе (екстензивна квалификација и познатост експерта) замењује новим, који укључује (строге) стандарде експертског научног сведочења.⁹ Ово имплицира обавезу суда да провери релевантност и поузданост презентованих закључака, укључујући и вештачења.

Такође се истиче важност процеса прикупљања информација (који не би смели да угрозе заштиту жртава), коришћења различитих извора информација, разумевања утицаја трауме на одговоре, као и значај интеграције података и извођења закључака ослоњених на чињенице¹⁰ (Tjaden & Thoenes, 2000; Connell, 2010). Наглашава се да је у сваком случају поверавања деце неопходно испитати постојање насиља у интимном партнерском односу и проценити његов утицај на децу (Geffner et al., 2009; Bancroft & Silverman, 2002; Fields, 2008). Иако судије у нашем узорку гаје значајна очекивања од психолога, наглашава се да оне увек одговорне за одлуке, као и да би процењивачима помогло када би суд поставио јасне налоге за процене.

Истовремено, стручњаци за процене би морали да разумеју правне процесе, законску норму и етичка питања (Fields, 2008; Zervopoulos, 2010). И налази нашег истраживања потврђују изражену потребу за усмеравајућим правилима, за операционализацијом општих принципа поступања и жељу за специјализацијом у овој области, чак и за вештаке. Иако подаци нашег истраживања то нису нагласили, све наведено по нашем мишљењу указује и на значај супервидирања рада стручњака унутар система, као и на неопходност (пре)испитивања стратегија суочавања професионалаца са овим сложеним проблемом и потенцијални утицај секундарног трауматског стреса, како би се унапредили услови њиховог рада, о чему говоре и друге студије (Половина и Жегарац, 2007; Петровић и сар., 2015; Игњатовић, Павловић-Бабић и Лукић, 2015).

---

⁹ То је пет Добџерових критеријума процене, мада она није лимитирана њима.

¹⁰ Посебно се истиче опрез због могућности погрешног тумачења понашања жртве, могућности да неке врсте насиља (посебно сексуално) остану неоткривене ако о њима није директно питано, због насилникове стратегије негирања и оптуживања жртве.

9. ЗАКЉУЧЦИ И ПРЕПОРУКЕ

Закључци

Закључци сумирају налазе нашег истраживања и повезују их с налазима других (домаћих и иностраних) истраживања и студија у овим областима. Организовани су у две групе – закључци који се (претежно) односе на садржај проблема и закључци који се односе на поступке и процедуре, који заједно утичу на процене и одлуке у вези са сложеним појавама које су биле предмет нашег истраживања.

Закључци у вези са садржајем проблема

Родни карактер насиља у интимном партнерском односу потврђен је и резултатима нашег истраживања судске праксе, упркос уверењима неких стручњака да је насиље које чине жене готово једнако присутно, скривено и потцењено, те настојањима да се вербална агресија изједначи са насиљем, а њене последице на родитељство са последицама које оставља сведочење деце насиљу које мушкарци чине женама. Показано је да изједначавање насиља са физичким нападом игнорише систематску природу злостављања као обрасца контроле путем принуде, застрашивања и репресије, ослоњених на дубоко укорене обрасце културе и традиције, који отворено или суптилно оправдавају мушку доминацију и подржавају женско трпљење, пасивност и беспомоћност, дајући право мушкарцу да ограничава и контролише породични живот и женину аутономију. То се рефлектује на знање (науку), законе, политике и праксе, што спречава да се поверује у присуство (распрострањености) насиља у интимном партнерском односу, да се прихвате све његове неповољне последице, да се оно (одлучно) заустави и спречи, што ствара друштвену климу за толерисање и репродуковање насиља мушкараца према женама.

Родни карактер родитељства, изражен кроз различите износе и врсте родитељске укључености и праксе (никад кодификован у корист мајке), занемарен је под утицајем нових концепата о једнакости/равноправности родитеља и важности учешћа оца, што фаворизује сарадњу, заједничко родитељство и флексибилне моделе одржавања односа детета са родитељем којем није поверено. Иако изражава идеал којем ваља тежити, у контексту насиља у интимном партнерском односу то није могуће, нити му треба стремити.

Наше истраживање је потврдило да инсистирање на родитељској сарадњи води умањивању и игнорисању претходног и актуелног насиља, продужавању поступака, повећању ризика за настављање и појачавање насиља према жени и за злоупотребу деце. Чињеница да су деца готово увек поверавана мајкама може бити један од разлога настојања да се контакт оца и деце оствари по сваку цену, што жене чини доступним даљој контроли и насиљу. Стручњаци (често) имају отпор према женама које одбијају контакт и сарадњу, што укључује и игнорисање предлога за мере заштите од насиља, укључујући и мере за децу, као и ограничавање или контролисање контакта оца и деце (иако нису доказане штетне последице од прекида контакта, а јесу од злоупотребе деце), без инсистирања на испуњавању судских обавеза, престанка насиља, промене учиниоца и праћења ефеката мера и контаката, што је (делимично) последица неодговарајућих услова рада.

Родне пристрасности у вези са насиљем и родитељством приметне су и код стручњака у нашем узорку. Уверење о злоупотреби се углавном приписује женама, иако су типична понашања насилника манипулисање и лагање. Имплицитна (или отворена) порука за жену гласи да претерује или злоупотребљава закон, и да би у „интересу деце“ требало да прихвати друга решења (што значи одустајање од захтева за мере заштите од насиља и од заступања својих и стварних дечјих интереса). Иако би искуство стручњака могло потврдити да уступци који се чине насилнику неће зауставити злоупотребу и насилно понашање, повољно се конотира женин пристајак на уступке.

Најупадљивија родна разлика у сагледању родитељских улога у контексту насиља изражена је кроз уверење како је „интерес детета да одржава контакт са оцем“ (без обзира на то што је насилан према његовој/њеној мајци), насупрот уверењу како „деца не желе да виђају мајку“ (јер „мајка није изнашла начин да се

приближи деци“). Док инсистирају на праву оца, стручњаци (лако) одустају од инсистирања на праву мајке, посебно када је не виде као жртву. То потврђује да мајкама није лако да постигну стандард „довољно добре“, јер им друштвене норме постављају изразито високе захтеве и осуђују свако одступање. Истовремено, родитељски капацитети оца и утицај његовог понашања на децу у контексту насиља у интимном партнерском односу минимизују се, уз претпоставку да насилан мушкарац може бити „довољно добар отац“.

*Присилне тактике злостављача,*¹ мада различитих манифестација у сваком појединачном случају, имају исти циљ – да успоставе доминацију и ограниче аутономију жене. Резултати нашег истраживања показују да стручњаци немају знање и вештине које их оспособљавају да идентификују, утврде и документују суптилне и манипулативне форме мушке доминације, а да томе доприноси и неповерење у женине исказе, непризнавање „мушких привилегија“² као тактика успостављања (над)моћи, неразликовање сукоба и вербалне агресије од емоционалног злостављања и злоупотребе (психичког насиља), као и неодговарајуће „радне теорије“ (посебно утицај системске породичне теорије и терапије у центрима за социјални рад).

Контекст у којем се одвија контрола путем принуде, као свеукупно и континуирано дешавање које ограничава слободу, а не као изоловани инцидент (физичког) насиља, ствара стрепњу и страх жене, који, споља гледано, могу изгледати претерано. Иако модел трауматизације („синдром претучене жене“) објашњава како жена постаје покорна и послушна жртва, уверена да је насилник свемоћан, он има бројна ограничења, јер многе жене налазе начине да се носе с тим и изађу из насиља. Наше истраживање потврђује како је за стручњаке изазов да разумеју (и прихвате) женин отпор као самоодбрану, а не као „узајамно насиље пџара“, што имплицира једнаку одговорност и производи неодговарајуће интервенције.

---

¹ Реч је о контроли, изолацији, дезинформисању, љубоморном оптуживању, емоционалном и економском злостављању, омаловажавању, деградирању, застрашивању, уцењивању и претњама и прогањању.

² Ради се о томе ко доноси важне одлуке, како се деле послови у кући и око деце, ко поставља правила у погледу свакодневних активности, укључујући понашање жене и деце, мора ли жена да тражи одобрење за све што ради, мора ли да угађа партнеру, мисли ли он „да има право“ јер је мушкарац, да ли инсистира на брачним дужностима и томе слично.

Повећање насиља према жени у периоду сепарације и након развода, иако не мора да се деси у сваком случају, представља безбедносни ризик за жене (и децу), а у неким случајевима може да буде опасније него остајање у насилној вези. Подаци нашег истраживања оповргавају распрострањено уверење да раздвајање партнера и женино напуштање заједничког дома зауставља и смањује насиље. Низ насилних понашања, с намером да се жена задржи или врати, да се настави контрола и спречи аутономија, да се одврати од поступака или казни и освети због напуштања, пријаве насиља и покретања поступка, и када нису интензивна, представљају учестало узнемиравање и изазивају страх, јер жене знају да насилник може остварити претње. Стручњаци углавном афирмишу мере заштите за „очигледно насиље“, али недостаје рутинска провера насиља и процена ризика да се оно појави у поступцима и након развода, посебно преко деце, јер је мајкама тај однос важан. Склоност да се „узроци“ насилног понашања виде у менталним проблемима учиниоца или околностима живљења пара, недостатак утврђивања „типичних карактеристика“ насилника,³ могу да погрешно оријентишу процене, интервенције и упућивања, што доводи до толерисања и оправдавања таквих понашања.

Повезаност насиља према женама са злостављањем деце потврђена је и у нашем истраживању, показујући да не постоји систематичан приступ у утврђивању, интерпретирању и евидентирању те појаве. Иако се постојање директног насиља према деци узима у обзир, дечје сведочење насиљу оца према мајци, коришћење деце против жене и претње жени децом недовољно су присутни или им стручњаци не придају одговарајуће значење (усмереност против жена, као тактика контроле, која штети и деци). Способност насилника да преусмери одговорност и оптужи жртву за насиље према деци, да проблематизује изјаве о злоупотреби деце и неспремност стручњакâ да се ова понашања разумеју изван контекста партнерског сукоба продужавају процесе, усмеравају на погрешне интервенције и стварају секундарну виктимизацију и жене-мајке и деце.

---

³ Ради се о склоностима за контролу, манипулацију, понашање да „има право“ и непоштовање, чији је заједнички именитељ став о власништву (према жени и деци), вешто преокретање аргумената, окривљавање жртве, приказивање себе као жртве и сличне поступке.

У екстремним случајевима то резултује прекидањем (сваког) контакта деце са мајком, али и забрињавајућом немоћи (неодговорности) институција да то спрече. Немогућност да се разуме „зашто мајка није заштитила“ децу од очевог насиља или сведочења насиљу, или појава да „мајка злоставља“ (физички кажњава) децу у контексту насиља, потврђује неразумевање дисбаланса моћи и психодинамике насиља и жртве. Мало је упућивања мајки и деце на заједнички третман, али је објективно мало таквих услуга у заједници, посебно специјализованих (а остале воде ризику од патологизације жртве).

Родитељство као механизам контроле бивше партнерке заступљено је и у анализираним судским случајевима, а налази говоре како стручњаци нису увек у стању да сагледају захтеве⁴ или жалбе оца⁵ као манипулативне маневре и злоупотребу, у које су и сами увучени, тако да њихови поступци и препоруке могу да угрозе (уместо да заштите) сигурност/безбедност жене, али и деце. Фрагментарност у концептима, законима и политикама условила је тешкоће да се сведочење и изложеност деце насиљу и специфичне тактике „коришћења деце“ сагледају истовремено и као насиље против жена (што им је примарни мотив) и као насиље против деце. Претпоставка о могућности раздвајања партнерске и родитељске улоге у потпуности игнорише дисбаланс у моћима и одговорностима (ко кога контролише), а присиљавање жене на контакт иде наруку насилнику, стављајући (ненамерно) стручњаке на страну злостављача, супротно професионалним и етичким принципима.

Аранжирање односа детета и родитеља у контексту насиља у нашем узорку случајева било је (скоро) сасвим неосетљиво на ту околност.⁶ Недостатак података у стручним извештајима, али и чести предлози и одлуке о „слободним/отвореним“ или „стандардним“ моделима одржавања односа детета са родитељем који се насилно понаша, поткрепљују суд да код стручњака не постоји у довољној мери развијена претпоставка о повезаности насиља према

---

⁴ Захтеви да им деца буду поверена на самостално или заједничко старање, за флексибилне и недефинисане моделе виђања са децом, неповољне споразуме и сличне аранжмане.

⁵ Жалбе да мајка претерује или лаже о злоупотреби, да занемарује или злоставља децу, да их намерно окреће против оца, да спречава контакте и томе слично.

⁶ Изузетак чине ситуације директног насиља оца према деци, али не у сваком случају, и изричита жеља детета старијег узраста.

женама и злостављања деце, нарочито након раздвајања/развода партнера. Предлози и одлуке стручњака о преузимању детета од мајке која тражи и добија мере заштите од насиља парадоксални су и збуњујући за жене, јер не само да стварају могућност кршења мере, већ представљају и потенцијални ризик за појаву новог насиља (или сукоба) између бивших партнера.

Све ово сведочи да се право на одржавање односа детета и оца фаворизује у односу на принцип безбедности мајке и деце. Нису забележени предлози за праћење квалитета контакта, иако и жене и стручњаци у неким ситуацијама извештавају о усмерености очевог понашања на бившу партнерку, а не на дете. Сасвим су ретки захтеви упућени оцу у вези са променом понашања као условом контакта,⁷ укључујући и надгледање/контролисање контаката, за које се с правом истиче да нису (формално) регулисани и да у центрима за социјални рад не постоје адекватни услови за њихово спровођење.

Последице насиља за жене и за децу и њихове потребе за опоравком у нашем узорку судских случајева нису на систематичан начин и целовито разматране и евидентирание.⁸ Нису систематски и свеобухватно утврђиване последице на (физичко и ментално) здравље и доступност ресурса, али ни последице на родитељство, однос родитељ–дете и развој деце, нити су утврђене чињенице на довољно јасан начин интерпретиране у контексту насиља, а не као (трајне) личне карактеристике, које умањују шансу жене да буде виђена као одговоран и подобан родитељ. Због тога што злостављане жене (и деца) имају проблем да интегришу информације, подлежу ризику да буду погрешно процењени, истовремено учествују у већем броју поступака који дуго трају или се понављају, имају отежан приступ услугама, они су под ризиком од секундарне виктимизације и не могу без подршке (правне, психолошке, укључујући и конкретну помоћ у организацији новог живота). Иако стручњаци из нашег узорка наглашавају значај заштите, подршке и праћења у дужем периоду, они идентификују и низ препрека системске природе да се ефикасно носе са тим задатком.

---

⁷ Захтеви су углавном у вези са злоупотребом психоактивне супстанце, саветодавног, а не обавезујућег типа.

⁸ На то упућују важећи стандарди и формулари, али недовољно спецификују елементе и критеријуме процене.

Најбољи интерес детета, иако недовољно спецификован стандард који захтева сложену процену различитих фактора, свакако подразумева физичку и емоционалну безбедност/сигурност детета. У анализираној судској документацији недостаје евиденција о томе да су стручњаци у сваком појединачном случају с пажњом разматрали како је насиље према мајци повезано са злостављањем и злоупотребом деце, да су проценили ефекте које је то имало или би могло имати на развој деце, укључујући ризике за будућу безбедност/сигурност детета (и ненасилног родитеља). Када јесу, та чињеница није увек утицала на мишљења и одлуке о мерама заштите од насиља и о аранжирању односа родитељ–дете.

Фаворизовано је право детета да одржава односе са родитељем којем није поверено, у односу на принцип безбедности/сигурности детета и његове мајке, увек када насиље према деци није било директно, као да насилно понашање оца по себи не представља проблем (негативни узор). Готово у потпуности је изостајао проактивни став стручњака у предлагању мера заштите од насиља и према деци (када их мајка није тражила), при предлагању контролисаних модела сусрета оца и деце, избегавању преузимања деце од мајке, затим, инсистирање на стриктном поштовању правила и одлука, постављање јасних услова и очекивања у вези са променом понашања учиниоца насиља, или предлагање других мера када се злоупотреба наставља.

Неодговарајуће процене и интервенције стручњака у нашем узорку укључују неразликовање/изједначавање насиља у интимном партнерском односу са сукобом, неразумевање злоупотребе као контроле и насиља, изостанак привремених решења која успостављају јасна правила и смањују безбедносне ризике за жене и децу, изостанак проактивног става у предлагању мера заштите од насиља, контролисаних модела виђања деце са оцем и лишења родитељских права када је то неопходно и као услов за промену негативних образаца понашања родитеља, избегавање изјашњавања или доношења одлука о иселењу насилника из куће/стана, неоправдана подршка одустајању жена од мера заштите од насиља (посебно за децу), фаворизовање сарадње родитеља и контакта оца и деце, инсистирање на алтернативним разрешењима спора (саветовање и медијација), што не уважава безбедносне ризике и заштиту и права жртава насиља.

Немогућност успостављања јединствених теоријских концептуализација последица је сложености феномена и бројности фактора који на њега утичу (на микро-, мезо- и макронивоу), али и историјског раздвајања разумевања појава и политика против злостављања деце и насиља против жена. Проблем се не може свести на индивидуални или интерперсонални, без разумевања ширег (историјског и културолошког) контекста и хијерархијских односа.⁹ Фрагментација и наметнута дихотомија онемогућавају да се елементи сложених појава виде повезано (истовремено и интегрисано), што доводи до системске контрадикторности у питањима безбедности жена и деце, одржавајући структуралну родну дискриминацију. Да би се успоставила одговарајућа друштвена и државна реакција,¹⁰ нужен је целовит, свеобухватан и конзистентан концепт, а операционално дефинисање кључних појмова и стандарда, операционализација принципа који организују и усмеравају деловање стручњака, укључујући процене и одлучивање о заштити од насиља и родитељском старању у контексту насиља у интимном односу партнера, неопходан је корак у постизању безбедности/сигурности за све жртве и бољу комуникацију између стручњака различитих профила.

Закључци у вези са поступцима и процесима

Недостатак принципа који оријентишу поступање у контексту насиља, у општем и посебним протоколима за заштиту деце од злостављања и занемаривања, али и њихово неразумевање у општем и посебним протоколима за заштиту жена од насиља,¹¹ онемогућавају да се безбедност жртава (жена и деце) види као примарни задатак свих служби. Наше истраживање је показало да и када

---

⁹ То укључује родну анализу и друге факторе који условљавају неједнакост, обликују мишљења и осећања појединаца, али и лаичка и службена знања, законе и политике, одржавајући родну/полну неједнакост.

¹⁰ Ово подразумева одговарајуће законе, институционалне процедуре и стручне поступке, интервенције и услуге, добро обучене стручњаке и ресурсе, али и промењену јавну свест о проблему.

¹¹ Ови други нису били актуелни у време када је рађено истраживање (усвојени су исте године), али у њима општи принципи заштите нису операционализовани.

стручњаци узимају у обзир физичку и емоционалну сигурност детета као примарну потребу за његов опоравак, заустављање насиља (у практичном и симболичком смислу) не види се као услов (прва интервенција), што потврђују како дужина поступака за мере заштите од насиља тако и недостатак предлога и решења о привременим мерама заштите. Начин на који се закључује о партнерском односу, родитељству, злоупотреби и сведочењу деце, односу родитељ–дете показује да недостаје разумевање општих принципа о дисбалансу моћи између партнера/родитеља у контексту насиља, искључиве одговорности учиниоца за насиље, безбедности и аутономије мајке као услов заштите и добробити детета. „Радне“ и професионалне теорије које оријентишу поступање недовољне су или неодговарајуће, што праксу чини неуједначеном, а доступност заштите од насиља неједнаком (зависном од конкретног стручњака).

Недостатак усмеравајућих упутстава онемогућава уједначавање стручне праксе заштите жена од насиља у интимном партнерском односу и заштите деце у том контексту. Испитаници у нашем истраживању јасно изражавају потребу за таквим упутствима и смерницама (чешће психолози и други стручњаци из ЦСР-а него судије). Недостаје проактиван однос струковних удружења (судија, психолога, социјалних радника) како би се систематизовала знања (теоријска и практична) и понудили ставови, тумачења и смернице. Начин евидентирања података у обе службе и недостатак њихове секундарне анализе онемогућавају извођење закључака који би водили унапређењу праксе. Недостаје квалитативних истраживања, а посебно изостанак праћења ефеката процена и одлука у дужем периоду, онемогућава процену њихове ваљаности и учење из искуства, што наглашавају судије из нашег узорка.

Објективност, поузданост и ваљаност стручних процена изражен је проблем, који уочавају и стручњаци у нашем узорку. Психолози и представници сродних дисциплина у ЦСР-у истичу методолошке аспекте (процес, технике, инструменте, интерпретацију информација), а судије проблематизују тумачење законске норме. Чињеница да се на бази прошлих и актуелних понашања процењују будућа, да не постоје психолошки инструменти који у овој области задовољавају највише стандард научне ваљаности, да процене не могу бити егзактне, уз одговорност и овлашћења које имају стручњаци, захтева постављање

питања о стандардима експертизе и израду смерница које процењивачима треба да помогну да боље разумеју појаве у законском оквиру, а судијама да успешније преиспитају извештаје и мишљења процењивача.

Учешће деце у процесима, узимање исказа од деце, питања поверења и поверљивости, однос између жеља и најбољег интереса детета, контрола негативног утицаја насилног родитеља на изјаве детета, проблем „конфликта лојалности“ или „себичног“ односа детета, укључујући образлагање зашто би требало или не узети у обзир дететову жељу – неки су од проблема за које судије очекују професионалну помоћ психолога, а психолози и други стручњаци из ЦСР-а наглашавају потребу за специјализованим знањима и стручно-методолошким усмерењима. Иако дететова жеља/мишљење не мора да одражава његов/њен најбољи интерес, право да учествује, информисање о поступцима и позицији, а ни обавеза поверљивости (и евентуална ограничења), не би смели бити супротстављени праву детета да буде заштићено/безбедно. Поготово су проблематични понављано испитивање деце и недостатак посебних правила у погледу коришћења техничких аспеката,¹² која би могла да смање неповољни утицај секундарне виктимизације.

Дужина судских поступака, када је реч о заштити од насиља у породици и регулисању личних односа деце и родитеља у контексту насиља, још је неодговарајућа, како у односу на питање безбедности/сигурности жртва тако и у односу на законску норму. Она настаје и као последица укључивања ЦСР-а у процене, чак и када суд има довољно других доказа за доношење одлуке, или услед понављања поступака процене пред истим органом или због укључивања других служби,¹³ због игнорисања ургенција које суд упућује ЦСР-у, а овај орган другим службама, или услед избегавања/саботирања које врши учинилац насиља или други учесници, или због жалби страна у поступку на првостепене одлуке, које су чешће када су стручна мишљења међусобно несагласна. Неоправдан је изостанак решења о привременим мерама за заштиту од насиља и за регулацију

---

¹² Мисли се на коришћење видео- или аудио-снимака, „скрининг“ (осматрање) собе, компјутерске технике (skype) и сличне поступке.

¹³ Ова понављања се дешавају јер се не утврде све релевантне чињенице у првом поступку, или се, често сасвим неоправдано, захтевају специјализоване процене стручњака за ментално здравље.

односа деце и родитеља, која би могла да умање штетне последице других институционалних поступака.

Недостајући подаци у извештајима стручњака односили су се на систематски утврђене чињенице о свим формама насиља, посебно онима које представљају контролу путем принуде и указују на могућност да се насиље настави и по раздвајању партнера, у току и након судских поступака, систематско и стандардно испитивање безбедносних ризика за жене и за децу, укључујући могућност злоупотребе деце против жена, систематско и стандардно испитивање родитељства у контексту насиља, укључујући штетне ефекте за развој деце, потребе деце и ненасилног родитеља за опоравком и индикаторе промена понашања насилног родитеља. Недостатак одговарајућих података је узрок понављаних процена (да би се допунили налази) и судских поступака (због жалби на одлуке), што продужава њихово укупно трајање.

Избегавање професионално тешких ситуација, иако разумљиво, није оправдано, јер жртве чини још рањивијима. Из анализиране документације није увек било јасно да ли стручњаци не виде насиље (манипулацију и злоупотребу), или не умеју да протумаче то што су видели, или не верују, или не могу да прибаве објективне показатеље, или избегавају да запишу оно што су утврдили, или им је тешко да заузму професионални став и благовремено реагују – све то заједно или нешто друго. Стручњаци из ЦСР-а истичу тешкоће услед двојности улога (неутралност процењивача наспрам подржавајућег/оснажујућег понашања сарадника). Тешке ситуације и недостатак системске подршке могу да услове различите стратегије превладавања,¹⁴ како би се смањио лични осећај немоћи и повећала лична безбедност. И ово је истраживање потврдило да стручњаци у нашој средини немају довољну и квалитетну системску подршку, укључујући стручну супервизију и редовне групне интервизије, што их чини подложним ефектима синдрома трауматског стреса.

Специјализација стручњака је уочена и у нашем истраживању као потреба, укључујући потребу за специјализованом обуком, литетатуром, смерницама и подршком за стручни рад.

---

¹⁴ То укључује избегавање, умањивање, повлачење, поједностављивање, одбојно понашање, пројекцију, претерано поистовећивање и друге механизме.

Препоруке

Као што је наведено у нацрту нашег истраживачког рада, *трећи циљ* је конципирање оквира за предлог смерница (принципа и индикатора) за компетентне (релевантне и поуздане) и родно осетљиве стручне процене и одлуке о мерама заштите од насиља према женама и вршењу родитељских права у контексту насиља у интимном партнерском односу, у складу са принципом безбедности/сигурности жене и деце и стандардом „најбољи интерес детета“. Овде изнете препоруке настоје да интегришу закључке нашег истраживања о проценама и одлукама у анализираним судским случајевима, податке о уверењима стручњака која усмеравају њихову праксу, идентификоване тешкоће и потребе стручњака из две службе, у односу на постојећи законски и оквир јавних политика код нас, узимајући у обзир и релевантна упутства и смернице из литературе и иностраних струковних удружења.

Родна перспектива насиља у интимном партнерском односу и родитељству. Важно је разумети да, и поред бројних промена које су довеле до изједначавања права жена и мушкараца, није постигнута *de facto* равноправност у свим областима приватног и јавног живота, услед чега нека решења могу да створе непланиране негативне ефекте. Због тога би требало да стручњаци имају развијену свест о утицају дискриминације жена (индивидуалне, институционалне и системске), неповољних ефеката социјализације, опресије, привилегија, стереотипа и предрасуда на развој и живот жена и мушкараца, али и на стручну праксу (процене, одлуке, мере и услуге) (АРА, 2007), коришћење родно неутралног језика као начина да се додатно замагли неједнакост између мушкараца и жена (Zorza, 2009), те да користе родно осетљиве и афирмативне праксе, да воде рачуна о разликама, социјалном контексту и моћи (Духачек, 2009; 2011), да упознају начине на које се насиље према женама чини невидљивим (Romito, 2008), укључујући неодговарајуће институционалне реакције (Игњатовић, 2006; 2011; Мацановић и Игњатовић, 2010), да разумеју једнакост родитеља као идеала којем се тежи, али који није постигнут у реалности,¹⁵ што

---

¹⁵ У реалности постоји неједнака инвестиција времена и напора сваког од родитеља у односу на непосредну и континуирану бригу према деци у највећем броју аспеката њиховог развоја.

жене ставља у неједнак положај (Fineman, 1987). Иако ће сваки појединачни случај бити независно и с пажњом разматран, било би важно да стручњаци оствере своја уверења, друштвене и личне стереотипе и предрасуде о (не)прихватљивом понашању жена и мушкараца. Пуну одговорност у постизању тог циља носе струковна удружења и надлежни државни органи.

Безбедност као најважнији организујући принцип заштите и поступања. Заштита и сигурност свих жртава насиља мора бити примарни задатак у свим поступцима стручњакâ у свим службама. То значи да је нужно обезбедити информације и процене о пређашњим понашањима и актуелним ризицима, укључујући и ризик од раздвајања партнера и од поступака аранжирања родитељског старања, који могу да појачају контролу и насиље, али и тешка повређивања и фаталне исходе. Безбедност жене и деце треба да је осигурана током целог процеса – на почетку, у свим фазама и поступцима (када се могу јавити нови ризици) и код доношења одлука (Saunders, 2007; NCJFCJ, 2004). Безбедност значи држати насилника изван утицаја на жртве, што укључује одговарајуће мере (привремене и хитне) и забрану контаката¹⁶ (Jaffe & Crooks, 2005).

И у нашој средини је безбедност (сигурност) жртве призната као организујући општи принцип заштите од насиља у породици,¹⁷ али није у довољној мери операционализован начин процене безбедносних ризика и начин поступања након њиховог утврђивања, што би требало унапредити (Игњатовић, 2011). Принцип безбедности жртве је у директној вези са осталим општим принципима који оријентишу поступање стручњакâ у нашој средини, а који наглашавају да је фокус (свих) интервенција на заустављању актуелног насиља и спречавању да се оно понови у будућности (па тек онда на предузимању других мера и услуга, специфичних за сваког члана породице); да све интервенције

---

¹⁶ То важи и за ситуације када жена живи са насилником, када деле исти простор иако су разведени, када га напусти, када се одвијају контакти деце са оцем, и у свим поступцима пред институцијама.

¹⁷ *Општи протокол о поступању и сарадњи установа, органа и организација у ситуацијама насиља над женама у породици и у партнерским односима*, укључујући посебне протоколе за поступање полиције, правосудних органа и социјалних и здравствених установа, експлицира овај принцип.

служби треба да узму у обзир неједнакост моћи између жртве и насилника; да је за насиље одговоран искључиво онај ко га чини; као и да се безбедност и добробит детета постижу кроз осигуравање безбедности и подршку аутономији ненасилном родитељу (Влада РС, 2011).

Два од наведених принципа (неједнакост моћи и безбедност деце) неоправдано су изостављена из посебног протокола који регулише поступање центра за социјални рад (МРЗСП, 2013; Игњатовић, 2013), што је озбиљан пропуст који треба исправити. Истовремено, протоколи који дефинишу политику заштите деце од злостављања и занемаривања треба да буду допуњени експлицитним навођењем принципа заштите безбедности детета¹⁸ и ненасилног родитеља, усмерењима за њихово постизање и садржајем који повезује насиље према женама са злостављањем деце.

Процена безбедносних ризика. Иако се не ради о поузданом поступку, прикупљање информација о прошлим дешавањима и актуелним претњама и пажљива процена забринутости/страха жртве,¹⁹ представља први корак (Dalton, 1999; NCJFCSJ, 2004). То од стручњака захтева оспособљеност за довођење у везу карактеристика насиља и насилника, доживљаја жртве и карактеристика окружења, да би се одредио степен ризика. Потребно је утврдити и разумети показатеље моћи/немоћи (личне, економске, друштвене, културалне) жртве и насилника, могућност њихове злоупотребе, повезаност безбедности жртве са ризицима од понављања насиља, везу ризика за безбедност жене и деце са будућим односима оца са децом, укључујући и посебно опасна понашања насилника,²⁰ и повезати те показатеље са проценама и одлукама (Игњатовић, 2011).

---

¹⁸ Иако је заштита добробити детета шири концепт, он по нашем мишљењу не усмерава на довољно јасан начин императив да су физичка и емоционална безбедност детета у окружењу примарни задатак и предуслов постизања добробити.

¹⁹ Испитати чега се жене плаше, јер су оне у најбољој позицији да предвиде понашање учиниоца насиља, чак и када њихови страхови изгледају преувеличано или минимизовани у датим околностима.

²⁰ Неки од показатеља су: учесталије и бруталније насиље, поседовање оружја, претходне повреде, сексуалне злоупотребе, физичко и сексуално насиље у присуству деце, висок степен љубоморе, почињена друга кривична дела са елементима насиља или без њих, изложеност високо

То укључује и израду „сигурносног плана“ за све жртве. Професионалну праксу би унапредила обавеза систематског утврђивања безбедносних ризика у сваком идентификованом случају насиља према жени и у породици, али предложене „листе ризика“ постоје само у општем и посебним протоколима о поступању полиције и здравствених радника, што би требало исправити њиховим увођењем и у посебне протоколе за правосуђе и центре за социјални рад. Предлаже се употреба неких од садашњих листа ризика (Shepard & Campbell, 1991; MARAC 2009; WAVE, 2010; NCJFCJ, 2004), уз свест о културолошким специфичностима и могућност допуне индикатора на основу искустава стручњака. Требало би имати у виду да је већина показатеља усмерена на ризике од тешког повређивања или убиства, што занемарује узнемирујући карактер насилног понашања ниског интензитета, те би додатна пажња стручњака морала да се усмери на испитивање тактика принудне и манипулативне контроле, „мушких привилегија“ и „коришћења деце“ (Pence, 1993; 1995; Bancroft, 1998).

Листе за процену безбедносних ризика од злостављања и занемаривања деце доступне у насој средини (Жегарац, Цамоња Игњатовић, 2010), нису фокусиране на проблем сведочења деце насиљу у родитељском односу и злоупотребе деце против мајке, те се саветује употреба индикатора које предлажу Бенкрофт и Силвермен (Bancroft & Silverman, 2006). Ови аутори наводе следеће изворе потенцијалних физичких и емоционалних повреда деце услед контакта са насилним оцем: излагање претњама или насилном понашању према мајци, подривање односа између мајке и детета, физичко и сексуално насиље према деци, прихватање очевог насилног обрасца понашања, строго/ауторитарно или занемарујуће/неодговорно родитељство насилног родитеља, психичко насиље и манипулације, отмица деце и излагање деце насиљу у очевим новим везама. Препоручује се да се прикупљање информација усмери на следећа понашања насилника: ниво физичке опасности за мајку, историја физичког злостављања деце, историја сексуалног злостављања или прелажења дечјих граница, ниво психичке окрутности према мајци и према деци, ниво принудне или

стресним ситуацијама, зависност од психоактивних супстанци, претње/покушаји самоубиства или убиства, претње и уцењивања у вези са децом, специфичне карактеристике личности насилника, као што су опсесивност, посесивност, хиперсензибилност, садизам и друге.

манипулативне контроле у партнерском односу, давање себи за право и самољубивост учиниоца насиља, историја коришћења деце „као оружја“ и подривање ауторитета мајке, довођење деце у опасност док се злоставља мајка, занемаривање или недовољно учествовање у родитељству, одбијање да се прихвати крај партнерске везе или да се помири с одлуком бивше партнерке за почетак нове везе, ниво ризика од отмице деце, историја злоупотребе психоактивних супстанци и историја проблема менталног здравља.²¹

Разумевање разлике између сикоба и насиља у интимном партнерском односу. Било би од суштинске важности да стручњаци унапреде разумевање разлике између партнерског сукоба и насиља/злостављања жене. Чак и када се ради о сукобу, то не умањује узнемирујући карактер понашања, потребу да се процене ризици од могуће ескалације и последица. Међутим, то повећава ризик да се погрешно разуме одговорност актерâ, а посебно понашање жене која се брани, због чега се, сасвим неодговарајуће, може десити да буду предложене мере забране за оба партнера, што иде наруку насилнику и одвраћа жртву од пријављивања будућих насилних понашања. Такође, требало би разјаснити значење „изолованог инцидента“, чији утицај стручњаци умањују (чак и када се не ради о једном догађају²²), без сагледања ширег контекста. Теоријске концептуализације, посебно распрострањени утицај системске породичне терапије међу стручњацима у ЦСР-у, може да погрешно усмери процене и закључке, чинећи жену једнако одговорном за насиље, а мајку једнако проблематичном за добробит деце (Ducote, 2002).

Разумевање тактика контроле путем принуде. У овим поступцима је нужно обезбедити систематски преглед и унапређено разумевање тактика контроле путем принуде. Оне чине вероватним да ће деца бити коришћена за манипулацију и злоупотребу против мајке, што би помогло да стручњаци открију и утврде ризике од настављања насиља након раздвајања/развода партнера и у контексту одржавања односа деце са оцем, јер имају већу предиктивну вредност од физичког насиља (интензитета, учесталости и ескалације) (Stark, 2009). То

---

²¹ Аутори наводе низ питања преко којих се проверава сваки од ризика.

²² То упућује да ће се „инциденти“ понављати, ако се не успоставе другачија правила или забране.

укључује систематско постављање питања о дистрибуцији моћи, начину одлучивања (стратешког и свакодневног), наметању правилâ, надгледању и контроли свих аспеката свакодневног живота жене (и деце), изолацији, љубоморном оптуживању, економском ускраћивању, непоштовању, манипулацији, „давању себи за право“ и самољубивом понашању (Pence & Paymar, 1993; Pence et al., 1995; Bancroft & Silverman, 2006).

Разумевање позиције деце. Иако је и у нашој средини прихваћено да су деца жртве насиља, не само када га директно трпе, већ и када му сведоче (што не укључује једино присуство, већ и могућност да на друге начине знају за насиље), да то искуство трауматизује децу, да може имати озбиљан штетни утицај на њихов развој, те да га је обавезно узети у обзир код процена и интервенција (Влада РС, 2011), није објашњена блиска веза између насиља према деци и насиља према женама, као и тактике „коришћења деце“ против мајке (Игњатовић, 2013; Gleirscher & Logar, 2014), што би требало унапредити. Иако је у општим принципима поступања наглашено да се безбедност и добробит детета осигурава кроз безбедност и подршку аутономији ненасилног родитеља, ни овај принцип није разрађен кроз конкретне поступке, те се и у нашој средини јавља забрињавајућа пракса измештања деце из породице у ситуацији када мајка не може да заштити дете од насиља другог родитеља, што често игнорише чињеницу да је и сама жртва. Неоправдано је дуго задржавање деце изван породице, често раздвојено од ненасилног родитеља, без одговарајућих поступака, које би ЦСР требало да покрене по службеној дужности, и без судских одлука (Игњатовић, 2014), супротно упутствима (МРЗСП, 2006).

Процена родитељства у контексту насиља. Иако је брига за дечја права и добробит у контексту растућег броја развода и одвојеног живљења родитеља условила развој нових концепата о родитељству, нужно је разумети њене негативне последице на регулисање односа детета и родитеља када постоји насиље у партнерској релацији. Процена родитељских капацитета и подобности сложен је и захтеван професионални задатак, јер не постоји исцрпан (ваљан и поуздан) списак карактеристика и поступака које би требало утврдити, као ни јасно дефинисана процедура, али је откривање и утврђивање постојања насиља у интимном партнерском односу, сведочења, злоупотребе или насиља према деци –

обавезан елемент ове процене. Препоручује се да процене укључе и питања моћи и доминације, процену емоционалног и психичког функционисања сваког од родитеља, какав је утицај насиља на различите аспекте родитељства, какве је ефекте имало насиље на свако дете, шта актуелно понашање учиниоца насиља говори о његовој спремности да подрива однос мајка–дете или њен ауторитет, које ризике може да провоцира континуирана доступност деце насилном родитељу, да ли постоји мотивација за промену насилног понашања и прихватање одговорности, које стратегије превладавања су развијене, да ли постоји социјална подршка или изолованост породице (NCJFCJ, 2004; Geffner et al., 2009; Ellison, 2009).

Деца не смеју бити поверена насилном родитељу (и када нема директног насиља, или када се однос дете–отац процењује као добар), а не препоручује се ни заједничко родитељство, јер захтева сарадњу, поверење и поштовање између бивших партнера, који у околностима насиља не постоје. Требало би имати у виду да насилни партнери/очеве ретко преузимају одговорност за своје понашање, да често оптужују своје партнерке за „лажно“ извештавање о насиљу/злостављању деце, или да окрећу децу против њих, да саботирају родитељски ауторитет мајке, као и да оне понекада ограничавају контакт оца и деце у намери да заштите себе и дете од злоупотребе, али да их то не изједначава са учиниоцем насиља. Такође, требало би имати у виду да се нека деца осећају безбедније када се идентификују са моћнијим/насилним родитељем, што утиче на њихова изјашњавања.

Иако и злостављане жене могу бити некомпетентни родитељи (што може имати везе или бити независно од искуства насиља), требало би проценити да ли су недостаци привремени (последича траума), како се могу кориговати, шта су женине снаге и потребе (Hester & Radford, 1996; NCJFCJ, 2004). С обзиром на то да нема психолошких инструмената за ваљано утврђивање „родитељских капацитета“, „насиља“ или „најбољег интереса детета“, инструменти који се предлажу/користе у те сврхе требало би да служе за постављање радних хипотеза и не могу да замене интерпретацију података (NCJFCJ, 2004).

Одржавање личних односа детета са родитељем у контексту насиља. Када је утврђено постојање насиља, мишљење и одлуке стручњакâ треба да се руководе принципом безбедности/сигурности деце и жене (ненасилног родитеља), супротно увреженом мишљењу како сва деца треба да имају што чешће сусрете са

оба родитеља. Договор родитеља у овим околностима није ни најбољи, нити је могућ, а не би се смела превидети ни штета од присиљавања да се у њему учествује (посредовање, саветовање или помирење). Требало би да постоји претпоставка о томе да никакви сусрети нису могући, а да се они предвиде само ако може да се обезбеди сигурност за мајке и за децу (Hester & Radford, 1996).

Одлуке о контактима оца и деце морале би да буду конципиране прецизно и јасно, тако да се смањи свака нејасноћа у тумачењима (као повод за контакт или сукоб). Ако је потребно, треба избећи контакт између партнера и када нема мера заштите од насиља. Право на контакт ваља одложити (док се не успостави безбедност мајке и деце) или условити (успешним завршетком, а не само почетком, одговарајућег третмана²³ и проверљивим прекидом насилног понашања у дужем периоду). Одржавање односа деце са родитељем никако не би смело да буде разлог за недоношење мера заштите од насиља за жене, али и за децу.

Одлуке о контактима би требало усагласити са мерама заштите од насиља, а када постоје мере заштите, никако не би требало предлагати „отворене/слободне“ или „стандардне“ моделе, контакт између родитеља и преузимање детета, нити толерисати непоштовање модела. На почетку, одржавање односа између детета и родитеља који се понашао насилно требало би да је под рестрикцијом,²⁴ која се може мењати само ако их се насилни родитељ придржава и не понавља насиље, односно када се установи напредак у његовом понашању. Сви контакти под рестрикцијом требало би да су праћени програмом рада са учиниоцем насиља.

Уколико се (ипак) одреде сусрети деце и оца изван контролисаних услова, нужно је сачинити план провере како се они одвијају. Ако отац који је био насилан не поштује/крши судске одлуке, ако дете показује озбиљну узнемиреност као реакцију на контакт са оцем, ако постоје довољно поуздане индикације да прети да ће повредити или отети дете, требало би разматрати могућност забране

---

²³ То су програми за рад са насилницима, за лечење од зависности, али не програми контроле беса, саветовање за парове или програми за родитељство, који нису одговарајући за ситуације насиља у интимном партнерском односу.

²⁴ Ово укључује виђање под надзором у формалним или неформалним условима, забрану ноћења, уз временска или просторна ограничења контакта, преузимање детета на неутралном/безбедном месту или од трећег лица, ограничење контаката са трећим лицима, забрану конзумирања алкохола или дрога пре и током контакта, или друге одговарајуће услове.

одржавања личних односа детета са оцем (Dalton, Carbon & Olesen, 2003; NCJFCJ, 2004; Hester & Radford, 1996; Saunders, 2007; Ellison, 2009; Gleirscher & Logar, 2014). Било би важно да се контролисано/надзирано одржавање личних односа између деце и родитеља у нашој средини препозна као специјализована услуга, те да се за њену реализацију обезбеде адекватни просторни, временски, људски и финансијски услови, што су били предлози и стручњака у нашем узорку.

Најбољи интерес и учешће детета у поступцима. Иако је стандард „најбољи интерес детета“ широко постављен, без јасних и јединствених смерница о процесу и садржају процене, утврђивање постојања насиља у породици мора бити обавезни елемент ове процене. Када постоји насиље у интимном партнерском односу, нужна је и претпоставка против поверавања деце насилном родитељу, укључујући предлагање заједничког родитељства и инсистирање на сарадњи/кооперацији родитеља. Питања родитељског старања и одржавања личних односа деце са родитељима мора бити на јасан начин повезано са питањима безбедности/сигурности детета и ненасилног родитеља, односно са мерама заштите од насиља у породици, поготово ако насилни родитељ не поштује судске одлуке, понавља парнице или на неки други начин користи/злоупотребљава децу.

Било би корисно успоставити систем питања за процену најбољег интереса детета,²⁵ како би се прикупиле све релевантне информације, умањиле пристрасности и понављање поступака (Killén, 2001; Geffner et al., 2009; Bancroft & Silverman, 2006). Свако дете треба да буде засебно питано о понашању сваког од родитеља. Иако истраживања говоре о томе да деца по правилу не лажу о злостављању, њихови одговори могу бити погрешне интерпретације ситуација (услед незрелости или карактеристика узраста или под утицајем родитеља). Све разговоре са децом треба да воде стручњаци који имају специјализована знања из

---

²⁵ На пример: да ли дете зна за насиље (и свађе) између родитеља и да их опише; како разуме ситуацију, шта оно тада ради, мисли, осећа; да ли се икада плашило родитеља и под којим условима; како се носи са тескобом, агресијом, тугом, збуњеношћу; забринутост за властиту или безбедност мајке или других чланова породице (чега се плаши, од чега стрепи); како родитељи дисциплинују; шта се дешава када се родитељ наљути; посебну пажњу обратити на ауторитарни родитељски стил, неодговорно и занемарујуће понашање, прелажење дечјих граница; како родитељ саосећа са искуством детета; како га штити од властитих болних искустава; и слично.

развојне психологије и специјализоване вештине за вођење интервјуа са децом млађег узраста (NCJFCJ, 2004), што би олакшало и препознавање „инструирања“ деце, које стручњацима у нашем узорку причињава тешкоћу.

Иако се води стручна дискусија око питања репрезентације дечјег мишљења и његовог односа са проценом најбољег интереса детета, што је било важно питање и за стручњаке у нашем узорку, битно је да се обезбеди право детета да изрази мишљење и да се заштите његова безбедност и добробит. Закон и протоколи²⁶ захтевају поштовање права детета у свим поступцима пред судом и другим органима, што укључује прилагођавање правилâ поступка, информисање о правима, улози и току поступка, право детета да формира и изрази мишљење (независно од узраста), начин прибављања мишљења детета, право на заступника, могућност жалбе (Министарство правде РС, 2009; Петрушић и Константиновић-Вилић, 2012). Препоручује се да стручњаци базирају процене и мишљења на прикупљеним информацијама, сагледаним у контексту и интегрисано, тако да се јасно образложи слагање или неслагање са израженим мишљењем детета.

Образложење најбољег интереса детета у контексту насиља у интимном партнерском односу мора да укључи питање безбедности детета, разматрање последица и утицаја насилног понашања на даљи развој детета, утицај стратегија преживљавања, страха, лојалности родитељу или других околности,²⁷ утицај родитеља на дечје изјаве, забринутост детета за последице које насиље или његове изјаве и избори могу имати за родитеља жртву или родитеља учиниоца насиља (Berger, Rosenberg, 2008; Bancroft & Silverman, 2002; Emery, Otto, O'Donohue, 2005; Ellison, 2009). Питања о сексуалној злоупотреби деце треба да процењују и утврђују само стручњаци са специјализацијом. Деца треба да су информисана о постојању одговарајућих жалбених механизма, али и да су им они доступни, због могућности умањивања њихових права или због процена и одлука које их чине небезбедним (Erickson, 2007).

---

²⁶ То се односи на *Породични закон, Општи протокол о заштити деце од злостављања и занемаривања, Посебни протокол о поступању правосудних органа у заштити малолетних лица од злостављања и занемаривања.*

²⁷ На пример, ставови адолесцената су често под утицајем бољих материјалних прилика или попустљивог родитељског стила.

Премда је у породичним поступцима законом искључена јавност и важи начело поверљивости,²⁸ оно не конкретизује питање поверљивости изјава које деца дају стручњацима (укљученима у поступак) у односу на родитеље (који су странке у том поступку), на шта су указали стручњаци у нашем истраживању. Комуникација са дететом мора бити заштићена, што значи да се не смеју открити поверљиви подаци, те би стручњак требало да нађе потврду података и својих закључака без откривања извора информација. Међутим, на почетку разговора дете мора бити упознато са ограничењима поверљивости. Не препоручује се директно цитирање дејих изјава у извештајима.²⁹

Разговор са децом треба водити без присуства родитеља, односно уз присуство особе од поверења коју дете само изабере, у за узраст одговарајућем амбијенту. Разговор мора бити прилагођен узрасту и развојним карактеристикама детета, без сугестивних питања, што од стручњака захтева специјализацију за интервјуисање деце. Препоручује се снимање дејих изјава (видео- или аудио-запис), да би се омогућило прегледање снимка више пута и од различитих стручњака (NCJFCJ, 2004; Lehrmann, 2010; Kleinman, 2004б). Извештај треба да документује процењивачево познавање законских норми у вези с учешћем деце у поступцима процене и пред судом. Иако законским прописима у парницама за заштиту од насиља у породици нису предвиђена посебна правила у погледу коришћења техничких средстава за испитивање детета, наше је мишљење да би их требало користити кад год услови то омогућавају, те у том смислу допунити и прецизирати одредбе у вези са учешћем деце у парничним поступцима.

Поуздан и ваљан поступак процене. Сложеност појава и ситуација, као и недостатак јасних и практичних упутстава о процесу и садржају процена, постављају пред стручњаке озбиљне задатке и изазове. Принцип заштите безбедности/сигурности жртве примаран је и у поступцима процене. То значи да они морају бити безбедни за жртве, да омогуће успостављање поверења и

---

²⁸ То подразумева правило о тајности података у судским списима, односно дужност свих учесника да чувају као тајну податке који су им доступни.

²⁹ На тај начин, директне изјаве детета би остале забележене у материјалу на основу којег се израђује извештај и могле би бити доступне другом процењивачу (вештаку) или судији, али не би биле цитиране у извештају који се доставља суду.

поверљивост, да се у оквиру служби избегну небезбедни контакти између жртве и учиниоца, да се изјаве од жртве узимају без присуства учиниоца насиља и да се не одаје извор информација кад год је то могуће.

Жртва треба да буде информисана о ограничењима поверљивости података у свим поступцима, тако да може да предузме мере предострожности (извештај стручњака може бити ризик за насиље) (NCJFCJ, 2004; АРА, 2010). Процењивач мора да информише жртву о сврси и поступку процене, укључујући и ограничења поверљивости. Дужан је да избегава сукоб улога и вишеструке релације са клијентима које би могле да компромитују његову објективност (NCJFCJ, 2004; АРА, 2009; 2010; AFCC, 2006). У случају насиља у породици треба избећи свако пролонгирање поступака, како би се минимизовао стрес жртава и превенирала њихова ревиктимизација, што укључује и изостанак упућивања на неодговарајуће услуге (саветовање и посредовање)³⁰ (Gleirscher & Logar, 2014).

Као што је показало наше истраживање, психолози и стручњаци сродних дисциплина из ЦСР-а имали су бројне дилеме у вези са врстом података, начином прикупљања, интеграцијом и извештавањем. Стручњаци могу бити позвани да прикупе одређене информације (да их интегришу и извештају суд о закључцима), или да дају стручно мишљење (да интерпретирају и процене податке).³¹ И у једном и у другом случају важно је да стручњаци имају одговарајуће квалификације, а за процене су потребна и специјализована знања.

Налаз и мишљење стручњака морају да буду засновани на информацијама о чињеницама, које потичу из различитих извора. Требало би имати у виду да се прикупљају информације и процењују карактеристике које се с временом мењају, или могу бити под утицајем околности насиља, те могу створити погрешну слику. Упутства за стручњаке упозоравају на избегавање личних уверења (предрасуда), као и да за нека питања од значаја за ове парнице, посебно у вези са поверавањем деце, нема довољно емпиријских потврда, те се препоручује да процењивачи дају мишљење само за она питања за која постоји одговарајућа научна потврда. Ако се

---

³⁰ Уколико партнери то изричито желе, нужно је ангажовање специјално обучених медијатора и саветника.

³¹ Према *Породичном закону* то су две улоге органа старатељства: улога помоћног истражног органа и положај специфичног вештака.

процењивач одлучи да да препоруку, она мора бити заснована на утврђеним чињеницама, интерпретацијама и закључцима (NCJFCSJ, 2004; APA, 2009; 2010; AFCC, 2006). И у нашем контексту суд слободно одлучује о мишљењу ЦСР-а – односно, може га уважити у целости, делимично или га уопште не уважити.

Стручњаци у ЦСР-у би морали да утврде обим процена и разуман временски рок за прикупљање података и израду извештаја, имајући у виду нарочиту хитност поступака за заштиту од насиља. У том смислу би прецизирање питања од стране суда помогло у усмеравању процене. Имајући у виду обавезу стручњака да буду објективни, а да подаци и закључци буду ваљани и поуздани, препоручује се употреба различитих техника и извора информација (најмање три). Како су и у нашој стручној пракси најчешће коришћени интервју и посматрање, којима се замера недостатак објективности, било би важно извршити њихово делимично стандардизовање (узорци питања, ситуација и критеријума), како би се стручњацима помогло да укључе све важне аспекте.

Препоручује се јасно навођење изјава и описивање понашања и интеракција, како би се омогућило сагледавање ваљаности закључака (и накнадна анализа или процена). Посебну пажњу треба усмерити на разумевање одговора у контексту насиља, како се не би интерпретирали на погрешан начин. Када је у питању процена насиља, важно је размотрити и „инциденте“ који изгледају тривијално, али који сагледани у контексту злоупотребе и манипулације могу да имају сасвим другачије значење (Emery, Otto, O’Donohue, 2005; Geffner et al., 2009; NCJFCSJ, 2004).

Иако су у нашем контексту психолошки мерни инструменти ретко коришћени,³² стручњаци се упозоравају на низ ограничења за њихову употребу: недостатак ваљаних и поузданих инструмената за директну процену (свих релевантних аспеката) родитељства, насиља или најбољег интереса деце,

---

³² У нашем узорку коришћени су само ММПИ-202 и РИЕ у ЦСР-у у Новом Саду. Према *Каталогу психолошких мерних инструмената* (2014), ММПИ-202 (Минесотски мултифазни инвентар личности) ревидиран је и стандардизован (Биро, 1995) тако да садржи скале за процену психопатолошких стања личности. РИЕ (Профил индекс емоција, Plutchik & Kellerman, 1974) јесте ревидиран и стандардизован (Костић, 1997), а садржи 8 димензија процене. Дакле, ниједан није директно намењен предмету испитивања за који је употребљен, што би у извештају требало јасно навести.

осетљивост на социјалну пожељност или избегавање одговора и недостатак одговарајућих мерила. Наводи се да стандардни тестови (интелигенције, личности или психопатологије), иако имају одговарајуће метријске карактеристике, не испитују области које су директно релевантне за процене родитељства, насиља или најбољег интереса детета, те би, ако се употребљавају, требало јасно показати везу између резултата и правно релевантног питања.

Упозорава се на могућност погрешних закључака, јер су неки симптоми и дисфункције последица излагања насиљу и трауматског искуства, а не знаци поремећаја личности или психопатологије. Премда неки стручњаци у нашем узорку помињу пројективне технике као могућност превазилажења социјално пожељних одговора, потребан је још већи опрез у вези са њиховом употребом, односно ваљаном и поузданом интерпретацијом, укључујући и цртеж детета (NCJFCJ, 2004; APA, 2009; 2010; AFCC, 2006). Опште је правило да се могу употребљавати само валидни и поуздани психолошки инструменти (не смеју се користити застарели инструменти или норме), да се морају навести „јаке стране“ и ограничења тестовних резултата и интерпретација, а да интерпретација мора узимати у обзир сврху процене и релевантне факторе који одређују појаву (APA, 2010).

Ваљаност и поузданост података који су добијени директним методама прикупљања требало би увећати њиховим довођењем у везу са информацијама прибављеним из других извора. Друге особе (чланови породице, суседи, пријатељи и колеге) и професионалци са којима су актери у контакту (лекари, васпитачи, учитељи, представници организација којима су се жртве обраћале за помоћ) могу бити користан извор информација, али је и овде битно имати у виду поверљивост података и питања безбедности за жене и децу. Такође, важан извор информација су и службени документи, као што су полицијски записници, медицинска документација, школски досијеи, информације које поседује ЦСР, судски досијеи о ранијим или актуелним поступцима (NCJFCJ, 2004; APA, 2009; 2010; AFCC, 2006).

У нашој средини, и у вези са анализираним судским случајевима, документација из полиције и здравствених установа била је од изузетне важности у поступцима, али је њен преглед указао на ограничене и оскудне информације,

супротно професионалним стандардима, што би морало да се унапреди. За прикупљање података, њихову интерпретацију, процену и закључивање нужно је објединити практично искуство, теоријска знања, радне хипотезе и резултате истраживања (Killén, 2001). Значајно је да стручњаци у ЦСР-има доследније поштују стандард о форми и садржају стручних извештаја.

Најстрожа правила, која налажу да стручне процене (вештачења) буду изведене из опште признатих научних чињеница, или таквих да су стекла опште признање у области којој припадају, тешко је следити. Половина истиче да су само два од пет Dober-ових критеријума заступљена у области повере деце: општа прихваћеност (у заједници стручњака и судија) и колегијарно/колегијумско разматрање/преиспитивање (тимски рад у склопу подршке водитељу случаја), што чини да претходна искуства стручних радника (а посебно она која су валидирана праћењем случаја) и на основу њих изграђене имплицитне теорије постају значајан водич за стручњаке (Половина, 2011). Наше је мишљење да би, имајући у виду значај и далекосежне ефекте стручних процена у овим областима, било од изузетне важности израдити специфична стручна упутства за ове поступке, по угледу на слична (на која смо се позивали у овом раду).

Било би незаобилазно да психолози и стручњаци сродних профила из ЦСР-а који учествују у проценама у вези са овим питањима, осим познавања закона, буду информисани о међународним стандардима и обавезама државе, да прате препоруке Заштитника грађана у вези са овом појавом и да буду свесни институционалних пристрасности и дискриминације жена. Смањење секундарне виктимизације и израда безбедносног плана за жртве, што укључује и планирање њиховог праћења, такође представљају обавезе стручњака у ЦСР-у.

Улога суда, судска пракса и ставови. Одлуке које доноси суд у овим поступцима треба да омогуће делотворну и сврсисходну заштиту од насиља и да обезбеде несметани развој деце. Због тога, требало би да су физичка и емоционална безбедност деце и злостављане жене у фокусу поступка, што укључује и смањење злоупотребе и манипулације од стране насилника, као и настојање да се процеси заврше у разумном року, како би „ненасилна породична јединица“ могла да се опорави и крене даље у свом животу и развоју (Dalton, Carbon & Olesen, 2003; Zorza, 2009).

Препоручује се да суд постави јасна питања на која жели одговоре, јер то помаже у оријентацији процењивача. У овим поступцима питања суда требало би да укључе разматрање да ли је било и којих све облика насиља (учесталости и интензитета), какав је утицај насиља на безбедност, на родитељство и на свако дете, шта показује прошло и актуелно понашање учиниоца о његовој склоности да у будућности понови насиље или да штетно утиче на однос мајка–дете, да ли постоје и који ризици од контакта оца и детета како за дете тако и за његову мајку (NCJFCJ, 2004; Zervopoulos, 2010; Zorza, 2009).

Имајући у виду да суд у поступцима за заштиту од насиља у породици може директно и самостално истраживати и прикупљати чињенице, не мора да затражи процене органа старатељства (кад год то није неопходно), јер оне увек продужавају поступак, а не гарантују квалитет садржаја/мишљења које би суд уважио, као што је показано и у нашем истраживању. Међутим, када се ради о извештају ЦСР-а у вези са поверавањем деце, суд би морао да обрати много већу пажњу на начин на који су прикупљене информације,³³ а не да прихвата свако стручно мишљење ЦСР-а (и вештака) без ове врсте провере. Препоручује се да суд провери и специјализацију стручњака за процене, јер општа квалификација и основне обуке у вези са појавама не гарантују компетентност (NCJFCJ, 2004).

Свако пролонгирање одлука, без успостављања привремених правила, носи потенцијални ризик за погоршање стања и није оправдано у поступцима за мере заштите од насиља, као ни у поступцима за регулисање родитељског старања у контексту насиља у интимном партнерском односу (Gleirscher & Logar, 2014). Кад год постоји евиденција о насиљу или се ради о ризичним понашањима,³⁴ није потребно прибављати процену ЦСР-а за решење о привременим мерама заштите од насиља (Zorza, 2009). Смањење секундарне виктимизације жртава и иницирање и упућивање на израду безбедносног плана представљају стандарде поступања и за представнике суда.

---

³³ То укључује њихов садржај, начин на који су деца укључена у ове поступке, како је испитано њихово мишљење и како је закључено о најбољем интересу деце.

³⁴ То се односи на ситуације када постоје претње ватреним оружјем, ухођење, претње самоповређивањем или повређивањем, отмицом деце, евиденције о ранијем кажњавању, ранијим мерама заштите од насиља, кршењу претходних мера заштите и другим околностима.

За одлуке суда у вези са заштитом од насиља у породици, уз поштовање законске норме, релевантна је и судска пракса и ставови виших судова. Њихов редовни преглед може да разреши дилеме које су имале и судије у случајевима које смо анализирали, упућујући да:³⁵ „приликом одређивања мера заштите од насиља у породици суд није везан границама тужбеног захтева и предложеном мером, али мора водити рачуна да она буде делотворна и сврсисходна“; „да је сврха издатих мера заштите да спрече, односно да доведу до престанка таквог понашања које представља насиље у породици“; „да ће суд изрећи меру заштите од породичног насиља и у периоду ‘примирја’, с обзиром [на то] да је за породично насиље карактеристична циклична динамика испољавања“; „да значај и тежина мера заштите од насиља у породици захтевају да суд предузме све радње у циљу утврђивања потпуног и правилног чињеничног стања“; „вређање супружника, претње убиством, употреба грубих речи и претње које изазивају интензивни страх представљају насиље у породици које прати изрицање мере забраном даљег узнемиравања члана породице“; „да су испуњени услови за изрицање мера заштите од насиља у породици и када постоји само минимум сумње на сексуално злостављање малолетног детета од стране оца“; „да се мере за заштиту од насиља у породици основано продужавају уколико код жртве и даље постоји страх од понављања насиља“ (Мацановић, 2012, у: Петрушић и Константиновић-Вилић, 2012).

Стандарди и ставови Европског суда за људска права у случајевима насиља према женама и насиља према деци³⁶ истичу пропуст да се заштити право на живот жене и деце; право на поштовање породичног живота (пропуст у заштити због процене да се ради о „приватној ствари“), или пропуст да се изврше

---

³⁵ Из ставова судске праксе, редом како је навођено: Рев. 2844/2010; Рев. 744/2009; Гж2 бр. 144/2011, АС Београд; Гж2 бр. 771/2010, АС Београд; Гж2 бр. 36/2010 АС Београд; Рев. 2857/2010; Гж2 бр. 281/2011, АС Нови Сад (приказ припремила Вања Мацановић, Аутономни женски центар, Београд).

³⁶ Случај *Kontrova* против Словачке (7510/04), Томашић и остали против Хрватске (46598/06), *Oruz* против Турске (33401/02); Случај *Беваква и С.* против Бугарске (71127/01), *E.S.* и остали против Словачке (8227/04), *A.* против Хрватске (55164/08), *Најдуова* против Словачке (2660/03), *Kalusza* против Мађарске (57693/10), *Eremia* против Молдавије (3564/11); случај *Oruz* против Турске (33401/02) (приказ припремила Вања Мацановић, Аутономни женски центар).

мере које је изрекао суд, или предузму друге мере (нпр. лечење) у циљу заштите од насиља, укључујући и излагање деце насиљу према мајци, као и забрана дискриминације, када се констатује да је насиље било родно засновано и подржано дискриминаторном пасивношћу правосуђа.

И стандарди међународних уговора, који обавезују државу, требало би да буду оријентирани за поступање стручњака у овој области. Када је у питању Конвенција Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама, од посебне важности је примена члана 32 – *Старатељство, право на посету и безбедност*, који обавезује државе да приликом поверавања деце и одређивања модела одржавања личних односа деце са родитељем којем нису поверена узме у обзир случајеве насиља обухваћене Конвенцијом, те да остваривање тих права не угрози право на безбедност жртве или детета. Такође, у члану 48 – *Забрана процеса обавезног алтернативног разрешења спорова односно одређивања казне* – државе се обавезују да забране обавезна алтернативна разрешења, укључујући медијацију и помирење, у односу на све облике насиља обухваћене Конвенцијом.

Било би важно да судије имају у виду могуће препреке с којима се сусрећу жене у остваривању права, као и свест о родним пристрасностима закона и судских поступака.³⁷

Потребе и опоравак жене. Потребно је имати у виду да је најважнија потреба и услов опоравка жена након изласка из насиља њена безбедност (тренутна и дугорочна). То укључује безбедност у свим поступцима, али и разумевање ефеката трауме, помоћ у прибављању и интеграцији информација, доступност ресурса и избора, разумевање разлика које постоје међу женама и њиховим ситуацијама. Треба имати у виду да жене не верују систему заштите, због чега би било важно решавати институционалне препреке са којима се суочавају, укључујући и родне стереотипе, који онемогућавају да се оне виде као снажне, независне и компетентне (Wuest et al., 2006; Cole, 2001 у: Pearson, Griswold, Thoennes, 2001).

Важно је разумети да без делотворног заустављања насиља нема опоравка жртве, чак и уз доступне „специјализоване услуге“ (Игњатовић, 2013). Треба

---

³⁷ *General recommendation on women's access to justice (CEDAW/C/GC/33).*

идентификовати женине снаге и разумети окружење које на њу утиче³⁸ (Saenger, 2000). Оснаживање треба да помогне да жена донесе самосталне одлуке и да приступи ресурсима (Lum, 1996, у: Sanders, Weaver, Schnabel, 2007). Интервенције и услуге треба да узму у обзир и потребе жена и потребе деце, јер су оне повезане, мада различите (Hester, 2007).

Потребе и опоравак детета. Опоравак детета може да почне само у безбедном окружењу, а укључује: доживљај физичке и емоционалне безбедности у окружењу у којем дети живи; постојање структуре, граница и предвидљивости; снажну повезаност са ненасилним родитељем; одсуство одговорности за бригу о родитељима; снажне везе са сестрама и браћом; контакт са насилним родитељем само ако је то физички и емоционално безбедно за дете (Bancroft & Silverman, 2006). Као што с правом истичу стручњаци у нашем истраживању, требало би да дете остане у познатом окружењу, што имплицира да би кућу/стан требало да напусти учинилац насиља, односно потребу изрицања већег броја тих мера заштите од насиља. Заједница, посебно предшколске и школске установе, друге организације и одрасли требало би да буду активни у смањењу негативних утицаја и других проблема са којима се суочава ненасилни родитељ и дете (Summer, 2006). У нашој средини је потребно боље користити постојеће и развити специфичне и доступне услуге превентивног саветовања и специјализоване услуге подршке (UNICEF, 2012; Игњатовић 2013).

Промена понашања насилника. Иако нема специфичног психолошког „профила“ учиниоца насиља у интимном партнерском односу и у породици (APA, 1996), стручњаци морају добро познавати њихове ставове, уверења и образце понашања. Предлаже се да процена евентуалне промене обухвати следећа питања: да ли је насилник у потпуности био искрен у вези са свим формама насиља које је чинио; је ли препознао да је такво понашање неприхватљиво; прихвата ли да је насилно понашање избор; показује ли саосећање због ефеката својих поступака на партнерку и децу; идентификује ли образце контроле; да ли је насилно понашање заменио понашањем и ставовима поштовања; је ли спреман да се искупи и да прихвати последице својих поступака, што укључује и одлуку жене да прекине

---

³⁸ То се односи на сиромаштво, незапосленост, преоптерећеност радом и лоше животне услове.

однос, тражи мере заштите од насиља или ограничен приступ деци (Bancroft & Silverman, 2006).

Стручњаци у нашој средини морали би да унапреде знање и вештине за испитивања промене учиниоца насиља. Иако третман насилника може да покаже извесне повољне ефекте,³⁹ самостално, без других мера, то није одговарајуће решење и није подесно за све врсте насиља и учинилаца (Hearn, 2007; 2009; Pence & Paymar, 1993; Mederos, 1999; Roffman et al., 2008; Gondolf, 2008). Безбедност жена и деце мора остати први принцип рада са учиниоцима насиља. Треба имати у виду да боље ефекте има третман који се комбинује са подршком њиховим партнеркама; ако се укључи и перспектива деце која живе у насилним релацијама родитеља; када се мушкарци сматрају искључиво одговорним за насиље; када се промовише родна једнакост и поштовање партнерке; ако се успоставе свеобухватан приступ и сарадња између служби у заједници, које делују на истим принципима; ако се третман спроводи најмање две године; и само од стране добро квалификованих стручњака; ако се пажња усмери на мотивацију, обавезност и смањење напуштања програма; и када се обезбеди квалитетно праћење и процена и процеса и ефеката (Hester, 2007; Hester & Lilley, 2014). Неизоставно је уврстити процене жена о утицају третмана на њихову безбедност и квалитет живота, у току и одложено (Austin & Dankwort, 1999; Gregory & Erez, 2002). Важно је скренути пажњу на нереалистични оптимизам који показују стручњаци у нашој средини у односу на ефекте третмана насилника, због чега је од пресудног значаја следити општа упутства за његово спровођење.

Координација, интегрисани и холистички приступ. Иако сарадња и координација интервенција свих релевантних служби представља и стандард и препоруку свих докумената јавне политике релевантних за ову област, они у нашој средини остају неразвијени и представљају озбиљну препреку безбедности и заштити, односно делотворности и ефикасности поступака и одлука, те су нужна побољшања, која укључују не само спецификацију обавеза, већ и праћење њиховог спровођења и ефеката (Игњатовић, 2011; UNICEF, 2012; Игњатовић,

---

³⁹ Већина учинилаца не врши насиље док траје третман, а добар део њих ни 6–12 месеци након тога, али велики проценат одустаје од третмана већ на првој сесији или не заврши укупни програм, а у дужем периоду већина настави неки облик насиља.

2013; Заштитник грађана, 2014; Игњатовић, Павловић-Бабић и Лукић, 2015). Због забрињавајућег недостатка интегрисаних услуга које одговарају на вишеструке препреке и јединствене комбинације проблема које имају злостављане жене и деца, требало би их развијати на систематичан начин (Pearson, Griswold, Thoennes, 2001; Јовановић, 2010; Игњатовић, 2014). Иако координишућа улога ЦСР-а ставља ову службу у позицију да користи све ресурсе локалне заједнице, укључујући и специјализоване (невладине) организације за подршку женама и деци са искуством мушког насиља, ова могућност је недовољно искоришћена (Игњатовић, 2013; 2014), што би такође требало унапредити.

Специјализација стручњака и улога струковних удружења. Сва упутства говоре да су специјализована знања нужна за одговорно, ваљано, поуздано, делотворно и ефикасно поступање у овој области, што наводе и стручњаци у нашем истраживању. И добри стручњаци могу да начине озбиљне превиде уколико немају специјализована знања и вештине које им омогућавају да разумеју, идентификују, утврђују и документују насиље према женама у интимном партнерском односу, злоупотребу деце против жена, негативне ефекте дечјег сведочења насиљу, злостављање деце (посебно сексуално), међусобну повезаност ових појава, ризике од настављања насиља и након раздвајања, повезивање процена са одговарајућим мерама и услугама⁴⁰ (Dalton, Carbon & Olesen, 2003; Jaffe & Crooks, 2005). Препоручују се и одговарајуће искуство (не мање од две године рада) и супервизијска подршка у случају да оно не постоји (AFCC, 2006).

Нужно је да стручњаци из ЦСР-а који учествују у проценама познају и следе законе и прописе и да познају и разумеју судске поступке и своју улогу у њима (АРА, 2009). Неопходно је доследније коришћење овлашћења које закони и протоколи актуелно омогућавају судијама и стручњацима из ЦСР-а у овим поступцима. Законска одређења не би требало да буду тумачена (нити креирана) тако да су међусобно супротстављена, већ да омогућавају интеграцију одговора на сложена питања (Kleinman, 2003; 2004a; 2004b), каква су и питања која смо разматрали у овом раду.

---

⁴⁰ Неке смернице експлицитно набрајају области специјализованих знања процењивача, нпр. AFCC, 2006.

Не би требало да процене и одлуке стручњака буду дискриминаторне у родном (и сваком другом) погледу, што не значи „родну неутралност“, већ разумевање појаве у контексту. Стручњаци би требало да настоје да освесте лична уверења и предрасуде, да смање њихов утицај, избегавају да се позивају на њих, затраже помоћ колега и литературе. Нужно је обезбедити прописано и квалитетно евидентирање и документовање, као и јасне процедуре за размене информација између служби. Потребно је унапредити праћење ефеката процена и одлука, њихово анализирање и учење на бази резултата праксе.

Недовољно има и истраживања (посебно квалитативних) различитих аспеката стручне праксе, што би такође требало унапредити. Потребно је допунити и прецизирати упутства у постојећим протоколима о поступању. У том смислу, проактивну улогу требало би да заузму и струковна удружења у нашој средини. Требало би развити (специфична) упутства за процене и одлучивање у овим областима, укључујући сумирање налаза домаћих и страних истраживања, указивање на проблеме и могућа решења, операционализацију стандарда, развијање инструмената процене, образлагање концептуализација и ставова, учешће у развоју политика за услуге, истраживања, програме обуке и евалуације њихових ефеката на формирање ставова и поступање стручњака.⁴¹ Стручњацима који се баве овим и сличним проблемима неопходна је системска подршка и да би превазишли како ефекте секундарног трауматског стреса тако и безбедносне ризике посла којим се баве.

---

⁴¹ На пример, Америчка асоцијација психолога је организовала две радне групе које су се бавиле питањем мушког насиља према женама (1994. и 1996. године), а развила је и низ специфичних смерница за процене психолога у овој области. Национални савет судија у малолетничким и породичним судовима (САД) развио је водич за судије за разматрање процена о поверавању деце и праву на виђање у случајевима у којима има насиља у породици. Сличне смернице имају и друга америчка удружења (психијатара, социјалних радника, адвоката).

ЛИТЕРАТУРА

- ABA** (2006). 10 Custody Myths and How to Counter Them, *Quarterly E-Newsletter*, Commission on Domestic Violence, Vol. 4, July 2006.
- Абот**, Е. (2014). *Историја брака*, Геопоетика издаваштво, Београд.
- Achimovich**, L. (2003). Parent Alienations Syndrome Revisited, Next Step Youth Drugs and Alcohol Services, WA, *Paper presented at the Child Sexual Abuse: Justice Response or Alternative Resolution Conference convened by the Australian Institute of Criminology and held in Adelaide, 1–2 May 2003*.
- ADMIRA** (2005). Empowerment and Building a Supportive Environment, in: *Work for Care – A Trainers' Manual – Sexual and Domestic Violence During and After War*, Utrecht, Netherlands.
- Ajduković**, M. (2000a). Mitovi i činjenice o nasilju nad ženama, u: Ajduković, M., G. Pavleković (ur.): *Nasilje nad ženama u obitelji*, Društvo za psihološku pomoć, Zagreb, 33–42.
- Ajduković**, M. (2000b). Strategije stručnjaka u susretu sa zlostavljanom ženom, u: Ajduković, M., G. Pavleković (ur.). *Nasilje nad ženama u obitelji*, Društvo za psihološku pomoć, Zagreb, 109–114.
- Ajduković**, M., N. Pečnik (2000). Međugeneracijski prenos nasilja u obitelji, u: Ajduković, M., G. Pavleković (ur.): *Nasilje nad ženama u obitelji*, Društvo za psihološku pomoć, Zagreb, 69–80.
- Andrić-Ružičić**, D. (ur.), (1999). *NE živjeti sa nasiljem*, Medica Infoteka, Zenica.
- Appel**, A.E. and G.W. Holden (1998). The co-occurrence of spouse and physical child abuse: A review and appraisal, *Journal of Family Psychology*, 12, 579–599.
- Archer**, J. (2000). Sex differences in aggression between heterosexual partners: A meta-analytic review, *Psychological Bulletin*, 126, 651–680.
- Archer**, J. (2002). Sex differences in aggression between heterosexual partners: A meta-analytic review, *Aggression and Violent Behavior*, 7, 313–351.
- Arias**, I., R. Bardwell, E. Finkelstein, J. Golding, S. Leadbetter, W. Max, H. Pinderhughes, D. Rice, L. E. Saltzman, K. Tate, N. Thoennes, P. Tjaden (2003). *Costs of Intimate Partner Violence Against Women in the United States*, Department of Health and Human Services Centers for Disease Control and Prevention National Center for Injury Prevention and Control, Atlanta, Georgia March 2003.
- Austin**, J., J. Dankwort (1999). The Impact of a Batterers' Program on Battered Women, *Violence against Women*, Vol. 5, No. 1, 25–42.

- Бабовић, М.** (2007). *Положај жена на тржишту рада у Србији*, Програм Уједињених нација у Србији, Београд.
- Бабовић, М., О. Вуковић и К. Гинић** (2010). *Мапирање породичног насиља према женама у Централној Србији*, Управа за родну равноправност Министарства рада и социјалне политике РС, Београд.
- Bachman, R.** (2000). A Comparison of Annual Incidence Rates and Contextual Characteristics of Intimate-Partner Violence Against Women From the National Crime Victimization Survey (NCVS) and the National Violence Against Women Survey (NVAWS), *Violence against Women*, Vol. 6, No. 8, 839–867.
- Bala, N.** (2000). A differentiated legal approach to the effects of spousal abuse on children: a Canadian context, *Journal of Aggression, Maltreatment and Trauma*, Vol. 3, No. 1, 301–328.
- Bala, N., & J. Schuman** (2000). Allegations of Sexual Abuse when Parents have Separated, *Canadian Family Law Quarterly*, 17, 191–241.
- Bala, N., M.C. J. J. Paetsch, N., Trocmé, J., Schuman, Sh. L. Tanchak, J. P. Hornick** (2001). *Allegations of Child Abuse in the Context of Parental Separation: A Discussion Paper*, Family, Children and Youth Section Department of Justice, Canada, 2001-FCY-4E
- Bancroft, R. L.** (1998). *Understanding the Batterer in Custody and Visitation Disputes*, <http://www.lundybancroft.com/articles/understanding-the-batterer-in-custody-and-visitiation-disputes>
- Bancroft, L.** (2002). The batterer as a parent, *Synergy*, 6(1), 6–8. Newsletter of the National Council of Juvenile and Family Court Judges, Winter 2002.
- Bancroft, L. & J. G. Silverman** (2002). *The Batterer as Parent: Addressing the Impact of Domestic Violence on Family Dynamics*, Thousand Oaks, CA: SAGE.
- Bancroft, L. and J. G. Silverman** (2006). Assessing Risk To Children From Batterers, *Quarterly E-Newsletter*, July 2006, ABA Commission on Domestic Violence – Justice and Safety for Victim of Domestic Violence.
- Барош, С., Б. Жикић** (2006). Квалитативна истраживања у оквиру „Друге генерације надзора над HIV-ом“, *Социјална мисао*, бр. 3, година XIII, стр. 57–76.
- Becker-Weidman, A.** (2006), Treatment for Children with Trauma-Attachment Disorders: Dyadic Developmental Psychotherapy, *Child and Adolescent Social Work Journal*, Vol. 23, No. 2, pp. 147–171.
- Бејкер-Милер, Џ.** (1997): Доминација – потчињеност, *Феминистичке свеске* 7–8, Аутономни женски центар, Београд, стр. 250–258.
- Berger, R., E. Rosenberg** (2008). The Experience of Abused Women With Their Children’s Law Guardians, *Violence Against Women*, Vol. 14, No. 1, 71–92.

- Богдановић, М.** (1997). Митови који подржавају насиље, у: Милосављевић, М. (ур.): *Породично насиље и савремено друштво*, Зборник радова, Градски центар за социјални рад, Београд, стр. 65–70.
- Бок, Г.** (2005). *Жена у историји Европе – Од средњег века до данас*, Слио, Београд.
- Бркић, С.** (2006). *Истраживање прекршаја са елементима насиља у породици за подручје Републике Србије, 2004. године*, Удружење судија за прекршаје Републике Србије, Београд.
- Bronfenbrenner, U.** (1979). *The ecology of human development*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Brown, A.L.** (2008). Criminal Rewards, The Impact of Parent Alienation Syndrome on Families, *Affilia: Journal of Women and Social Work*, Vol. 23, No. 4, 388–396.
- Cahn, N.** (2006). Child Witnessing of Domestic Violence, *Handbook of Children, Culture, and Violence*, SAGE Publications. Retrieved 5. apr. 2010. from: http://www.sage-reference.com/hdbk_childculture/Article_n1.html
- Calvete, E., S. Corral, A. Estévez** (2008). Coping as a Mediator and Moderator Between Intimate Partner Violence and Symptoms of Anxiety and Depression, *Violence Against Women*, Vol. 14, No. 8, 886–904.
- Campbell, R.** (2009). Science, Social Change, and Ending Violence Against Women, Which One of These Is Not Like the Others?, *Violence Against Women*, Vol. 15, No. 4, 434–439.
- Capezza, N. M., X. B. Arriaga** (2008). Factors Associated With Acceptance of Psychological Aggression Against Women, *Violence Against Women*, Vol. 14, No. 6, 612–633.
- Chamberlain, L.** (2006). *Assessment for Lifetime Exposure to Violence as a Pathway to Prevention*, Harrisburg, PA: VAWnet, a project of the National Resource Center on Domestic Violence/Pennsylvania Coalition Against Domestic Violence. Retrieved 02/03/2012, from: <http://www.vawnet.org>
- Chiara S., R. Scott Tindale** (2008). Abuse Characteristics and Coping Resources as Predictors of Problem-Focused Coping Strategies among Battered Women, *Violence Against Women*, Vol. 14, No. 4, 437–456.
- Chinkin, Ch.** (2010). *The Duty of Due Diligence*, Ad hoc Committee on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (CAHVIO (2010) 7), Council of Europe, Strasbourg, 21 May 2010.
- Connell, M.** (2010). Parenting Plan Evaluation Standards and Guidelines for Psychologists: Setting the Frame, *Behavioral Sciences and the Law*, 28: 492–510.
- Conroy, K.** (1994, Revised: January 1996). *Child Witness to Domestic Violence* (brief paper), <http://hosting.uaa.alaska.edu/afrhm1/wacan/reports.html>

- Cook**, S.L., L.A. Goodman (2006). Beyond Frequency and Severity, Development and Validation of the Brief Coercion and Conflict Scales, *Violence Against Women*, Vol. 12, No. 11, 1050–1072.
- Copp**s Hartley, C. (2001). „He said, she said“, The Defense Attack of Credibility in Domestic Violence Felony Trials, *Violence Against Women*, Vol. 7, No. 5, 510–544.
- Ђокић**, С. (2002). Насиље у породици и друштвена реакција, у: Николић-Ристановић, В. (ур.): *Породично насиље у Србији*, Виктимолошко друштво Србије и Прометеј, Београд, стр. 91–106.
- Ђокић**, С., В. Николић-Ристановић, Н. М. Петровић (2010). Насиље у породици у Војводини и друштвена реакција, у: В. Николић-Ристановић (ур.), *Насиље у породици у Војводини*, Покрајински секретаријат за рад, запошљавање и равноправност полова АПВ, Нови Сад, стр. 88–126.
- Ћудина-Obradović**, М. и Ј. Obradović (2006). *Психологија брака и обitelji*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb.
- Dallam**, S. J. (1999). The Parental Alienation Syndrome: Is It Scientific?, In: E. St. Charles & L. Crook (Eds.), *Expose: The failure of family courts to protect children from abuse in custody disputes*. Los Gatos, CA: Our Children Charitable Foundation.
- Dallam**, S. J., & Silberg, J. L. (2006). Myths that place children at risk during custody litigation disputes, *Sexual Assault Report*, 9(3), 33–47.
- Dalton**, C. (1999). When Paradigms Collide: Protecting Battered Parents and Their Children in the Family Court System, *37 Fam. & Conciliation Courts Rev.* 273.
- Dalton**, C., S. Carbon, and N. Olesen (2003). High Conflict Divorce, Violence, and Abuse: Implications for Custody and Visitation Decisions, *Juvenile and Family Court Journal*, Fall 2003, 11–33.
- Danforth**, G., B. L. Welling (1996). *Achieving Equal Justice for Women and Men in the California Courts*, Final Report, Judicial Council of California Advisory Committee on Gender Bias in the Courts, July 1996.
- Danis**, F. S. (2003). Social Work Response to Domestic Violence: Encouraging News From a New Look, *Affilia*, Vol. 18, No. 2, Summer 2003, 177–191.
- Dasgupta**, S. D. (1999). Just Like Men? A Critical View of Violence by Women, in: Shepard, M. F. and E. L. Pence (Eds.), (1999): *Coordinating Community Responses to Domestic Violence – Lessons from Duluth and Beyond*, SVAW, Sage Publications, pp. 195–222.
- Dasgupta**, S. D. (2002). A framework for understanding womens’ use of nonlethal violence in intimate heterosexual relationships, *Violence Against Women*, Vol. 8, No. 11, 1364–1389.

- Davidson**, H. A. (1995). Child Abuse and Domestic Violence Legal Connection and Controversies, *Family Law Quarterly*, Vol. 29, No. 2, Summer 1995.
- Davis**, R. E. (2002). Leave-Taking Experiences in the Lives of Abused Women, *Clinical Nursing Research*, Vol. 11, No. 3, 285–305.
- Dennis**, M. F., A. M. Flood, V. Reynolds, G. Araujo, C. P. Clancy, J. C. Barefoot, J. C. Beckham (2009). Evaluation of Lifetime Trauma Exposure and Physical Health in Women with Posttraumatic Stress Disorder or Major Depressive Disorder, *Violence Against Women*, Vol. 15, No. 5, 618–627.
- Dobash**, R. E., & Dobash, R. (1979). *Violence against wives*. New York: The Free Press.
- Domestic Violence Report* (2000). Association for Emancipation, Solidarity and Equality of Women – ESE, Skopje.
- Dore**, M. K. (2004). The “Friendly Parent” Concept: A Flawed Factor for Child Custody, *Loyola Journal of Public Interest Law*, Vol. 6, 41–56.
- Douglas**, H. and T. Walsh (2010). Mothers, Domestic Violence, and Child Protection, *Violence Against Women*, Vol. 16, No. 5, 489–508.
- Ducote**, R. (2002). Guardians ad Litem in Private Custody Litigation: The Case for Abolition, *Loyola Journal of Public Interest Law*, Spring 2002, Article 106.
- Духачек**, Д. (2009). Родне улоге и полна разлика или од теорисјких сукоба до практичних решења, у: Т. Цамоња Игњатовић, Н. Жегарац (ур.), *Теоријске основе медијације – перспективе и доприноси*, Зборник радова, Центар за примењену психологију, Београд
- Духачек**, Д. (2011). Род и идентитет, у: И. Миленковић и С. Марков (ур.), *Увод у родне теорије*, Mediterran Publishing, Нови Сад
- Dutton**, D. G. and M. Bodnarchuk (2005). Through a Psychological Lens – Personality Disorder and Spouse Assault, In: Donileen R. Loseke, Richard J. Gelles, Mary M. Cavanaugh (Eds.), *Current controversies on family violence*, pp. 5–19, Thousand Oaks, CA: SAGE Publication, Inc.
- Ђикановић**, Б. (2006). Жртве и здравље – здравствене последице насиља над женама, *Темида, часопис о виктимизацији, људским правима и роду*, бр. 3, година 9, стр. 15–22, Виктимолошко друштво Србије, Београд.
- Ђурић**, С. (2007). *Фокус-групни интервју*, Службени гласник, Београд.
- Edleson**, J. L. (1995). *Mothers & Children: Understanding the Links Between Woman Battering and Child Abuse*, Briefing paper presented at the Strategic Planning Workshop on Violence Against Women National Institute of Justice, Washington, D.C., March 31, 1995, <http://www.mincava.umn.edu/papers/nij.htm>

- Edleson, J. L.** (1997). *Problems Associated with Children's Witnessing of Domestic Violence* (Rev. 1999). Harrisburg, PA: VAWnet, a project of the National Resource Center on Domestic Violence/Pennsylvania Coalition against Domestic Violence. Retrieved 01/28/2012, from: <http://www.vawnet.org>
- Edleson, J. L.** (1999). *The Overlap Between Child Maltreatment and Woman Abuse*, VAWnet, from: <http://www.vawnet.org>
- Eichelman, B.** and A. Hatwig (1997). Classification of violent syndromes, in: Grisolia, J. S. (ed.): *Violence: From biology to society*, Elsevier Science B.V. Amsterdam, pp. 25–33.
- Ellison, M. C.** (2009). *Barriers to Justice for Battered Mothers and Their Children*, from: http://www.stopvaw.org/uploads/barriers_to_justice_for_battered_mothers_and_their_children_2.pdf
- Ellsberg, M. C., Winkvist, A., Peña, R., & Stenlund, H.** (2001). Women's strategic responses to violence in Nicaragua. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 55, 547–555.
- Emery, R. E., R. K. Otto, W. T. O'Donohue** (2005). A Critical Assessment of Child Custody Evaluations: Limited Science and a Flawed System, *Psychological Science in the Public Interest*, Vol. 6, No. 1, 1–29.
- Emery, R. E., and L. Laumann-Billings** (1998). An overview of the nature, causes, and consequences of abusive family relationships: Toward differentiating maltreatment and violence, *American Psychologist*, 53, 121–135.
- Ending violence against women – From words to action* (2006). Study of the Secretary-General, United Nations.
- English, D. J., C. Spatz Widom, and C. Brandford** (1997). Another Look at the Effects of Child Abuse, Final report submitted to NIJ, *Childhood Victimization and Delinquency, Adult Criminality, and Violent Criminal Behavior: A Replication and Extension*, <http://www.ojp.usdoj.gov/nij>
- English, D. J., C. Spatz Widom, and C. Brandford** (2002). *Childhood Victimization and Delinquency, Adult Criminality, and Violent Criminal Behavior: A Replication and Extension*, Final Report, This document is a research report submitted to the U.S. Department of Justice, February 01, 2002.
- Enos, P.** (1996). Prosecuting Battered Mothers: State Law's Failure to Protect Battered Women and Abuse Children, *Harvard Women's Law Journal*, Spring, 1996.
- Erickson, N. S.** (2007). Confusion on the Role of Law Guardians, The Matrimonial Commission's Report and the Need for Change, *New York Family Law Monthly*, Vol. 8, No. 6, February 2007, <http://www.leadershipcouncil.org/docs/Erikson%202007%-20Law%20Guardians.pdf>

- Eriksson, M.** and M. Hester (2001). Violent Men as Good-enough Fathers?: A Look at England and Sweden, *Violence Against Women*, Sage Publications, Vol. 7, No. 7, 779–798.
- Ertürk, Y.** (2008). Promotion and Protection of all Human Rights, Civil, Political, Economic, Social and Cultural, including the Right to Development. Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences. *Indicators on violence against women and State response*, A/HRC/7/6, 29 January 2008, Human Rights Council.
- Farney, A. C.** and R. L. Valente (2003). Creating Justice Through Balance: Integrating Domestic Violence Law into Family Court Practice, *Juvenile and Family Court Journal*, Fall 2003, 35–56.
- Феминизам – убиства жена у Србији, Квантитативно-наративни извештај 2014. година (2015). Мрежа „Жене против насиља“ (МЖПН), Београд, доступно на: <http://www.zeneprotivnasilja.net/>
- Ferraro, K. J., & N. B. Busch-Armendariz** (2009). *The Use of Expert Testimony on Intimate Partner Violence*. Harrisburg, PA: VAWnet, a project of the National Resource Center on Domestic Violence/Pennsylvania Coalition Against Domestic Violence. Retrieved 01/28/2012, from: <http://www.vawnet.org>
- Fields, M. D.** (2008). Getting Beyond “What Did She Do to Provoke Him?” Comments by a Retired Judge on the Special Issue on Child Custody and Domestic Violence, *Violence Against Women*, Vol. 14, No. 1, 93–99.
- Fineman, M.** (1987). Custody Determination at Divorce: The Limits of Social Science Research and the Fallacy of the Liberal Ideology of Equality, *Canadian Journal of Women & the Law*, 1989, Vol. 3, Issue 1, pp. 88–110.
- Flick, U.** (1998). *An Introduction to Qualitative Research*, SAGE Publications Ltd., London.
- Flood, M.** (2010). Fathers’ Rights and the Defense of Paternal Authority in Australia, *Violence Against Women*, Vol. 16, No. 3, 328–347.
- Fugate, M., L. Landis, K. Riordan, S. Naureckas, B. Engel** (2005). Barriers to Domestic Violence Help Seeking, Implications for Intervention, *Violence Against Women*, Vol. 11, No. 3, 290–310.
- Gancheva, Y.** (ed), (2006). *The costs of domestic violence against women in FYR Macedonia, A costing exercise for 2006*, United Nations Development Fund for Women and Austrian Development Cooperation.
- Ganley, A. L.** (1998). Improving the Health Care Response to Domestic Violence, A Trainer’s Manual for Health Care Providers, Family Violence Prevention Fund, San Francisco, CA.

- Garber, B. D.** (2004). Parental Alienation in Light of Attachment Theory: Consideration of the Broader Implications for Child Development, Clinical Practice, and Forensic Process, *Journal of Child Custody*, Vol. 1(4), pp. 49–76.
- Garcia-Moreno et al.** (2005). *Multi-country study on women's health and domestic violence against women*, World Health Organization, Geneva.
- Гашић-Марушић, Р.** (1998). Здравствени аспекти насиља над децом, могућности раног откривања и благовремене заштите, у: Милосав Милосављевић (ред.), *Насиље над децом*, Факултет политичких наука, Београд, стр. 49–53.
- Geffner, R., L. Conradi, K. Geis, M. B. Aranda** (2009). Conducting Child Custody Evaluations in the Context of Family Violence Allegations: Practical Techniques and Suggestions for Ethical Practice 2009, *Journal of Child Custody*, 6:3, 189–218.
- Gelles, R. J., J. Straus, A. Murray** (1988). *Intimate Violence: The causes and consequences of abuse in the American Family*, Simon & Schuster Inc., New York.
- Gelles, R. J.** (1993). Through Sociological Lens, in: Richard, J. Gelles, Danileen R. Loseke, *Current Controversies on Family Violence*, SAGE Publication.
- Gelles, R. J.** (2000a). Estimating the Incidence and Prevalence of Violence Against Women. National Data Systems and Sources, *Violence against Women*, Vol. 6, No. 7, 784–804.
- Gelles, R. J.** (2000b). Public Policy for Intimate Violence and Child Maltreatment: A Few Successes, Many False Promises, *University of Missouri at Kansas City Law Review*, Fall, 2000, 69 UMKC L. Rev. 25.
- Gleirscher, K., and R. Logar** (2014). *Parents' rights or child protection? Experience concerning the new Act on Family Matters in view of domestic violence*, Domestic Violence Intervention Centre, Vienna.
- Golding, J. M.** (1999). Intimate Partner Violence as a Risk Factor for Mental Disorders: A Meta-Analysis, *Journal of Family Violence*, Vol. 14, 99–132.
- Gomley, B.** (2005). An Adult Attachment Theoretical Perspective of Gender Symmetry in Intimate Partner Violence, *Sex Roles*, Vol. 52, Nos 11/12, June.
- Gondolf, E. W.** (1999). MCMI-III Results for Batterer Program Participants in Four Cities: Less „Pathologic“ Than Expected, *Journal of Family Violence*, 14(1), 1–17.
- Gondolf, E. W.** (2008). Implementation of Case Management for Batterer Program Participants, *Violence Against Women*, Vol. 14, No 2, 208–225.
- Goodmark, L.** (2010). Mothers, Domestic Violence, and Child Protection: An American Legal Perspective, *Violence Against Women*, Vol. 16, No. 5, 524–529.
- Gould, J. W., D. A. Martindale, M. H. Eidman** (2007). Assessing Allegations of Domestic Violence, *Journal of Child Custody*, Vol. 4(1/2), 2007, <http://jcc.haworthpress.com>

- Gregory, C., E. Erez** (2002). The Effects of Batterer Intervention Programs. The Battered Women's Perspectives, *Violence against Women*, Vol. 8, No. 2, 206–232.
- Greig, A.** (2001). *Political Connections: Men, Gender and Violence*, Working Paper Series on Men's Roles and Responsibilities in Ending Gender Based Violence, United Nations International Research and Training Institute for the Advancement of Women (INSTRAW).
- Hagemann-White, C.** (2006). *Combating violence against women – Stocktaking study on the measures and actions taken in Council of Europe member States*, Council of Europe, Directorate General of Human Rights.
- Hall, A. S., C.A. Pulver and M. J. Cooley** (1996). Psychology of Best Interest Standard: Fifty State Statutes and their Theoretical Antecedents, *The American Journal of Family Therapy*, Vol. 24, No. 2, pp. 171–179.
- Hall Smith, P., G. E. Thornton, R. Devellis, J. Earp, A. L. Coker** (2002). A Population-Based Study of the Prevalence and Distinctiveness of Battering, Physical Assault, and Sexual Assault in Intimate Relationships, *Violence Against Women*, Vol. 8, No. 10, 1208–1232.
- Halmi, A.** (2001). *Metodologija istraživanja u socijalnom radu – kvalitativni i kvantitativni pristup*, Alinea, Zagreb.
- Hardesty, J. L.** (2002). Separation Assault in the Context of Postdivorce Parenting, An Integrative Review of the Literature, *Violence Against Women*, Vol. 8, No. 5, 597–625.
- Hearn, J.** (1998). *The violences of men: How men talk about and how agencies respond to men's violence to women*, Sage, London.
- Hearn, J.** (2009). Men as Perpetrators of Violence: Perspectives, Policies, Practices, in: Antić Gaber, M. (Ed): *Violence in the EU examined – Policies on Violence against Women, Children and Youth in 2004 EU Accession Countries*, University of Ljubljana, Faculty of Arts, 125–135.
- Hearn, J., et al.** (2007). *Methodological Framework Report SN 2*, Co-ordination Action on Human Rights Violations (CAHRV).
- Heim, S. H. Grico, S. Di Paola, and R. Allen** (2002). *Gender Bias in the Courts California National Organization for Women Family Court Report 2002*, Released June 26, 2002; Revised September 26, 2002.
- Heise, L. L., Ellsberg, M., & Gottemoeller, M.** (1999). *Population reports: Ending violence against women*. Baltimore: Johns Hopkins University School of Public Health, Population Information Program. Retrieved August 8, 2006, from <http://www.infoforhealth.org/pr/111/violence.pdf>
- Hermany, G. and R. K. Otto** (2010). Introduction to the Special Issue on Families, Divorce, Custody and Parenting, *Behavioral Sciences and the Law*, 28: 461–462 (2010).

- Hester, M.** (2007). *Approaches to effective intervention by the specialised service sector*, European Council Regional Seminar, Skopje, September 2007.
- Hester, M.** (2009). The contradictory legal worlds faced by domestic violence victims, in: E. Stark & E. Buzawa (Eds.) *Violence against women in families and relationships: making and breaking connections*, Vol. II: Family Pieces, NY: Praeger Publications.
- Hester, M.** (2010). Heather Douglas and Tamara Walsh Commentary on 'Mothers, Domestic Violence, and Child Protection', *Violence Against Women*, Vol. 16, No. 5, 516–523.
- Hester, M.** and S.-J. Lilley (2014). Domestic and Sexual Violence Perpetrator Programmes: Article 16 of the Istanbul Convention, *A collection of papers on the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence*, Council of Europe.
- Hester, M.** and L. Radford (1996). *Domestic violence and child contact arrangements in England and Denmark*, The Policy Press & University of Bristol.
- Hester, M.** (2004). Future Developments: Violence against women in Europe and East Asia, *Violence Against Women*, Vol. 10, No. 12, 1431–1448.
- Hester, M.** (2009). *Who Does What to Whom? Gender and Domestic Violence Perpetrators*, Bristol: University of Bristol in association with the Northern Rock Foundation.
- Horrill, K. E., H. Berman** (2004). *Getting Out and Staying Out: Issues Surrounding a Woman's Ability to Remain Out of an Abusive Relationship*, Centre for Research on Violence Against Women and Children, The University of Western Ontario, London/Ontario.
- Hoult, J.** (2006). The Evidentiary Admissibility of Parental Alienation Syndrome: Science, Law, and Policy, *Children's Legal Rights Journal*, Vol. 26, No. 1, Spring 2006.
- Humphreys, C.** (2010). Crossing the Great Divide: Response to Douglas and Walsh, *Violence Against Women*, Vol. 16, No. 5, 509–515.
- Hunnicuttt, G.** (2009). Varieties of Patriarchy and Violence Against Women, Resurrecting "Patriarchy" as a Theoretical Tool, *Violence Against Women*, Vol. 15 No. 5, 553–573.
- Игњатовић, Т.** (2004a). Из евиденције о насиљу у породици, у: *Од добрих намера до добре праксе*, Аутономни женски центар, Београд, 17–32.
- Игњатовић, Т.** (2004b). Искуства клијенткиња Аутономног женског центра у институцијама, у: *За живот без страха – извештај 2002/2003*, Аутономни женски центар, Београд, 8–15.
- Игњатовић, Т.** (2006). Имплицитне теорије о родним и родитељским улогама – утицај на професионални став и поступање у ситуацијама насиља у породици, у: *За живот без страха, приручник 2005/06*, Аутономни женски центар, Београд, 24–31.

- Игњатовић, Т.** (2006а). О насиљу у породици из евиденције центра за социјални рад у 2005, у: *За живот без страха, приручник 2005/06*, Аутономни женски центар, Београд, 14–20.
- Игњатовић, Т.** (2006b), Између ћутања и склоништа за жртве насиља – одговорност институција, у: Славковић, И., и Т. Игњатовић (ур.), *Насиље над женама – чија је одговорност?*, Аутономни женски центар, Београд.
- Игњатовић, Т.** (2007). Да ли су мајкама постављена нереална очекивања, у: *Породично насиље, емпатија и професионализам помагача*, Зборник радова, XIII октобарски сусрети у социјалној заштити, Нишка Бања, стр. 83–91.
- Игњатовић, Т.** (2011). *Насиље према женама у интимном партнерском односу: модел координираног одговора заједнице*, Реконструкција Женски фонд, Београд.
- Игњатовић, Т.** (2011a). Улога организација цивилног друштва у заштити детета од злостављања и занемаривања, у: Ишпановић-Радојковић, Вероника, *Заштита детета од злостављања и занемаривања – Примена Општег протокола*, Центра за права детета, Београд.
- Игњатовић, Т.** (2013). *Последице које има насиље према женама у партнерском односу на децу и одговор јавних служби на овај проблем*, Аутономни женски центар и UNICEF, Београд.
- Игњатовић, Т.** (2013a). Анализа података и протокола о поступању полиције и центра за социјални рад у случајевима насиља у породици, у: *Годишњи извештај Опсерваторије за праћење насиља према женама 2012*, Мрежа жене против насиља и Мрежа за Европски женски лоби, Београд, 37–52.
- Игњатовић, Т.** (2014). Родитељ није у могућности да заштити дете од злостављања другог родитеља – о чему се ради и шта је рађено, у: *Годишњи извештај Опсерваторије за праћење насиља према женама 2013*, Мрежа Жене против насиља и Мрежа за Европски женски лоби, Београд, 43–66.
- Игњатовић, Т.** (2014a). Насиље у интимном партнерском односу: родна асиметрија или родна симетрија, *Социјална политика – часопис за теорију и праксу социјалне политике и социјалног рада*, Институт за политичке студије, год. 49, бр. 1, стр. 71–91.
- Игњатовић, Т., Д. Павловић-Бабић, М. Лукић** (2015). *Делотворност системских механизма за спречавање насиља према женама и насиља у породици*, Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије и Аутономни женски центар, Београд.
- Игњатовић, Т. и Д. Пешић** (2012). *Ризици од сиромаштва за жене са искуством насиља*, Аутономни женски центар, Београд.

- Israel, E., and Stover, C.** (2009). Intimate Partner Violence, The Role of the Relationship Between Perpetrators and Children Who Witness Violence, *Journal of Interpersonal Violence*, Volume 24, Number 10, October, 1755–1764.
- Jacobs, G.** (ed.), (2003). *Not a minute more – Ending Violence Against Women*, UNIFEM.
- Jaffe, P., & Geffner, R.** (1998). *Child Custody Disputes and Domestic Violence: Critical Issues for Mental Health, Social Service and Legal Professionals. Children Exposed to Marital Violence*, American Psychological Association (APA).
- Jaffe, P. G., C. V. Crooks** (2005). Understanding Women’s Experiences Parenting in the Context of Domestic Violence, *Implications for Community and Court-Related Service Providers*, Minnesota Center Against Violence and Abuse (MINCAVA).
- Jaffe, P. G., D. A. Wolfe, & S. K. Wilson** (1990). *Children of Battered Women*, Newbury Park CA: Sage.
- Jaffe, Peter G., Nancy K. D. Lemon, Samantha E. Poisson** (2002). *Child Custody and Domestic Violence: A Call for Safety and Accountability*, SAGE Publications, CA.
- Jaffe, P. G., C. V. Crooks, D. A. Wolfe** (2003). Legal and Policy Responses to Children Exposed to Domestic Violence: The Need to Evaluate Intended and Unintended Consequences, *Clinical Child and Family Psychology Review*, Vol. 6, No. 3, pp. 205–213.
- Jaffe, P. G., C. V. Crooks, and S. E. Poisson** (2003a). Common Misconceptions in Addressing Domestic Violence in Child Custody Disputes, *Juvenile and Family Court Journal*, Fall 2003, 57–68.
- Jaffe, P. G., C. V. Crooks, and S. E. Poisson** (2003b). *Jaffe, Peter G., Nancy K.D. Lemon, Samantha E. Poisson, (2002). Child Custody and Domestic Violence: A Call for Safety and Accountability*, SAGE Publications, CA.
- Johnson, M.P.** (1995). Patriarchal terrorism and common couple violence: Two forms of violence against women, *Journal of Marriage and the Family*, 57, 283–294.
- Johnson, M.P. & Ferraro, K. J.** (2000). Research on domestic violence in the 1990s: Making distinctions, *Journal of Marriage and the Family*, 62, 948–963.
- Johnson, N. E., D. P. Saccuzzo, W. J. Koen** (2005). Child Custody Mediation in Cases of Domestic Violence: Empirical Evidence of a Failure to Protect, *Violence Against Women*, Vol. 11, No. 8, 1022–1053.
- Johnston, J., and Campbell, L.** (1993). A Clinical Typology of Interparental Violence in Disputed-Custody Divorces, *American Journal of Orthopsychiatry*, April 1993.
- Јојић-Миленковић, М.** (1997). Агресивност у браку и породици, у: Милосављевић, М. (ур.): *Породично насиље и савремено друштво*, Зборник радова, Градски центар за социјални рад, Београд, 131–137.

- Jordan, C. E.** (2007). The Health Implications of Violence Against Women: Untangling the Complexities of Acute and Chronic Effects: Part Two of the Special Issue, *Trauma, Violence, & Abuse*, Vol. 8, No. 3, 243–245.
- Јовановић, С.** (2013). Убиства жена од стране партнера: истраживање правосудне праксе, у: *Годишњи извештај Опсерваторије за праћење насиља према женама 2013*, Мрежа Жене против насиља и Мрежа за Европски женски лоби, Београд, 55–65.
- Јовановић, В.** (2010). Услуге центра за социјални рад за заштиту жртава насиља у породици, сексуалног и родно заснованог насиља, *Конференција „Борба против сексуалног и родно заснованог насиља“*, Управа за родну равноправност, Министарство рада и социјалне политике РС, 27. април 2010, Београд.
- Камбел, Е., С. Мансер** (1998). Мушкарци и значење насиља, *Феминистичке свеске*, 11–12, 1998, 371–394, Аутономни женски центар, Београд.
- Kaufman Kantor, G., L. Little** (2003). Defining the Boundaries of Child Neglect – When Does Domestic Violence Equate With Parental Failure to Protect?, *Journal of Interpersonal Violence*, Vol. 18, No. 4, 338–355.
- Kelly, L.** (1994). The interconnectedness of domestic violence and child abuse: Challenges for research, policy and practice, In: A. Mullender & R. Morley (Eds.), *Children Living with Domestic Violence*, Whiting and Birch Ltd., London, pp. 43–56.
- Kelly, L.** (2003). *VIP Водич – Визија, иновација и професионализам у раду полиције у вези са насиљем над женама*, Савет Европе, Канцеларија у Београду.
- Kelly J. B. and J. R. Johnston** (2001). The Alienated Child, A Reformulation of Parental Alienation Syndrome, *Family Court Review*, Vol. 39, No. 3, 249–266.
- Kernic, M. A., D. J. Monary-Ernsdorff, J. K. Koepsell, V. L. Holt** (2005). Children in the Crossfire – Child Custody Determinations Among Couples With a History of Intimate Partner Violence, *Violence Against Women*, Vol. 11, No. 8, 991–1021.
- Kesner, J.E. and P.C. McKenry** (1998). The Role of Childhood Attachment Factors in Predicting Male Violence Toward Female Intimates, *Journal of Family Violence*, Vol. 13, No. 4, 417–432.
- Kevles, D. J.** (1997). Violence and the genetics of human behavior: historical reflection, in: Grisolia, J.S. (Ed.): *Violence: From biology to society*, Elsevier Science B.V., Amsterdam, 95–103.
- Killén, K.** (2001). *Izdani: zlostavljana deca su odgovornost svih nas*, Друштво за психолошку помоћ, Zagreb.
- Kimmel, M. S.** (2002). “Gender symmetry” in domestic violence: A substantive and methodological research review, *Violence Against Women*, Vol. 8, No. 11, 1332–1363.

- Kitzmann, K. M., N. K. Gaylord, A. R. Holt, and E. D. Kenny (2003).** Child Witnesses to Domestic Violence: A Meta-Analytic Review, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 2003, Vol. 71, No. 2, 339–352.
- Klein, S. (Ed.), (2009).** *The poverty risks of women affected by violence and their children – Report on the socio-economic situation in Austria, WAVE – Women against violence Europe*, Vienna.
- Kleinman, T. G. (2003).** DYFS Is Misdirected and Misunderstood, While DYFS must consider the safety of children, its primary mandate is reunification and preservation of the family, *New Jersey Law Journal*, Vol. CLXXII, No. 1, Index 28.
- Kleinman, T. G. (2004a).** Child Protection and Child Custody: Domestic Violence, Abuse, and Other Issues of Child Protection, *Journal of Child Custody*, Vol. 1(1) 2004, 115–126.
- Kleinman, T. G. (2004b).** Strategies and Pretrial Hearings for Child Protection, *Journal of Child Custody*, Vol. 1(2) 2004, 105–112.
- Kovačević, S., S. Mežnarić (2000).** *Nasilje nad ženama 2000. Izvještaj istraživanja*, Centar za žene žrtve rata, Zagreb.
- Krane, Julia and Linda Davies (2002).** Sisterhood Is Not Enough: The Invisibility of Mothering in Shelter Practice With Battered Women, *Affilia*, Vol. 17, No. 2, Summer 2002, 167–190.
- Krug, E. G., L. L. Dahlberg, J. A. Mercy, A. B. Zwi and R. Lozano (2002).** *World report on violence and health*, World Health Organization, Geneva.
- Kury, H., J. Obergfell-Fuchs, G. Woessner (2004).** The Extent of Family Violence in Europe. A Comparison of National Surveys, *Violence against Women*, Vol. 10, No. 7, 749–769.
- Кузманов, Л. и Б. Младеновић (2011).** *Колико нас кошта насиље према женама у породици? Економски аспекти насиља према женама у породици у Србији*, Аутономни женски центар, Београд.
- Lamy, C., F. Dubois, N. Jaafari, T. Carl, P. Gaillard, V. Camus, W. El Hage (2009).** *Clinical and Psychopathological Profile of Women Victims of Psychological Partner Violence*. Rev. Epidemiol., Sante Publique.
- Lapierre, S. (2008).** Mothering in the context of domestic violence: the pervasiveness of a deficit model of mothering, *Child and Family Social Work* 2008, 13, pp. 454–463.
- Lavolette, A. (2009).** Assessing Intimate Partner Violence: A Context Sensitive Aggression Scale, *Journal of Child Custody*, 6: 219–231, 2009.
- Lehrmann, D. H. (2010).** Advancing Children’s Rights to be Heard and Protected: The Model Representation of Children in Abuse, Neglect, and Custody Proceedings Act, *Behavioral Sciences and the Law*, 28: 463–479.

- Levendosky, A. A. and S. A. Graham-Bermann** (2002). Behavioral observations of parenting in battered women, *Journal of Family Psychology*, 14, 80–94.
- Levendosky, A. A., et al.** (2003). The impact of domestic violence on the maternal-child relationship and preschool-age children's functioning, *Journal of Family Psychology*, 17, 275–287.
- Lewis-Herman, J.** (1996). *Trauma i oporavak*, Ženska infoteka, Zagreb.
- Lieberman, A. F., P. Van Horn, Ch. Ghosh Ippen** (2005). Toward Evidence-Based Treatment: Child-Parent Psychotherapy with Preschoolers Exposed to Marital Violence, *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*. 44: 12, December, 1241–1248.
- Lindhorst, T., M. Meyers, E. Casey** (2008). Screening for Domestic Violence in Public Welfare Offices, An Analysis of Case Manager and Client Interactions, *Violence Against Women*, Vol. 14, No. 1, 5–28.
- Liss, M.B., and G.B. Stahly** (1993). Domestic violence and child custody. In M. Hansen & M. Harway (Eds.), *Battering and family therapy: A feminist perspective* (175–187), Newbury Park, CA: Sage.
- Логар, Р.** (2004). *Насиље над женама – историја и развој нових модела интервенције у Европи*, Центар Европске уније, Универзитет у Висконсину, Медисон, Конференција “Реаговање у случајевима насиља над женама – Модели у Европској унији”, Новембар 2004. (превод: Аутономни женски центар).
- Logar, R.** (2007). *Minimum standards for shelters prepared by WAVE*, Conference on Support Services for Women Victims of Violence, Strasbourg, December 2007, 51–56.
- Lonsway, K.** (2009). *Rape Prevention and Risk Reduction: Review of the Research Literature for Practitioners*. Harrisburg, PA: VAWnet, a project of the National Resource Center on Domestic Violence/Pennsylvania Coalition Against Domestic Violence, <http://www.vawnet.org>
- Лукић, М.** (2003). *Криминолошка анализа насиља у породици*, магистарска теза, Правни факултет у Нишу, Универзитет у Нишу.
- Лукић, М.** (2013). Истраживање о убиствима жена у породици током 2011. године – поступање полиције и центара за социјални рад, у: *Годишњи извештај Опсерваторије за праћење насиља према женама 2012*, Мрежа Жене против насиља и Мрежа за Европски женски лоби, Београд, 69–81.
- Лукић, М., С. Јовановић** (2001). *Друго је породица. Насиље у породици – насиље у присуству власти*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд.
- Lybecker Jensen V. and S.L. Nielsen** (2005). *When violence happens every day – a study of male violence against women in intimate relationships*, The Danish Centre for Research on Social Vulnerability and LOKK, Denmark.

- Lynch, Sh.M., S.A. Graham-Bermann** (2000). Woman Abuse and Self-Affirmation, Influences on Women's Self-Esteem, *Violence Against Women*, Vol. 6, No. 2, 178–197.
- Мацановић, В.** (2012а). Судска пракса и ставови виших судова, у: Петрушић и Константиновић-Вилић, *Водич кроз систем породичноправне заштите од насиља у породици*, Аутономни женски центар, Београд.
- Мацановић, В.** (2012б). Деца жртве насиља у породици, у: С. Јовановић, Б. Симеуновић-Патић и В. Мацановић, *Кривичноправни одговор на насиље у породици у Војводини*, Покрајински секретаријат за рад, запошљавање и равноправност полова, Нови Сад, 104–162.
- Мацановић, В.** (2013). Право на остваривање једнаке породичноправне заштите свих жртава насиља у породици у Србији – анализа поступака за издавање мера заштите од насиља у породици, у: *Годишњи извештај Опсерваторије за праћење насиља према женама 2012*, Мрежа Жене против насиља и Мрежа за Европски женски лоби, Београд, 85–100.
- Мацановић, В., и Т. Игњатовић** (2010). Позиција жртве у кривичном поступку, у: Г. Илић и Д. Суботић (ур.). *Јавнотужилачки приручник*, Удружење јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца Србије, Београд.
- Мацановић, В., и С. Јовановић** (2015). *Истраживање о положају жена жртава насиља у кривичноправном систему* (необјављено), Београд: Аутономни женски центар.
- Magen, R. H., K. Conroy, P. McCart Hess, A. Panciera, and B. Levy Simon** (1995). *Identifying Domestic Violence in Child Abuse and Neglect Investigations*, Paper presented at the 4th International Family Violence Research Conference, University of New Hampshire, Durham, New Hampshire, July 22, 1995.
- Magen, R. H., K. Conroy, A. Del Tufo** (1997). *Domestic Violence in Child Welfare Preventative Services: Results from an Intake Screening Questionnaire*, Paper presented at the 5th International Family Violence Research Conference, University of New Hampshire, Durham, New Hampshire, June 30, 1997.
- Magen, R., and K. Conroy** (1998). *Training Child Welfare Workers on Domestic Violence, Final Report*, <http://hosting.uaa.alaska.edu/afrhm1/wacan/ACYF.html>, 4. 9. 2012.
- Magen, R. H.** (1999). In the best interest of battered women: reconceptualizing allegations of failure to protect, *Child Maltreatment*, 4, pp. 127–135.
- Malecha, A, J. McFarlane, J. Gist, K. Watson, E. Batten, I. Hall, Sh. Smith** (2003). Applying for and Dropping a Protection Order: A Study With 150 Women, *Criminal Justice Policy Review*, Vol. 14, No. 4, 486–504.

- Mamula, M., M. Ajduković** (2000). Dinamika zlostavljanja u obitelji, u: Ajduković, M., G. Pavleković (ur.): *Nasilje nad ženama u obitelji*, Društvo za psihološku pomoć, Zagreb, 81–87.
- Mandel, D.** (2010). Child Welfare and Domestic Violence: Tackling the Themes and Thorny Questions That Stand in the Way of Collaboration and Improvement of Child Welfare Practice, *Violence Against Women*, Vol. 16, No. 5, 530–536.
- Margolin, G. and E.B. Gordis** (2003). Co-Occurrence Between Marital Aggression and Parents' Child Abuse Potential: The Impact of Cumulative Stress, *Violence and Victims*, Vol. 18, No. 3, June 2003, 243–258.
- Martin, S. L.** (2009). Should the Study of Violence Against Women Be a Science?, *Violence Against Women*, Vol. 15, No. 4, 425–427.
- Martin, S.L. and Macy, R.** (2009). *Sexual Violence Against Women: Impact on High-Risk Health Behaviors and Reproductive Health*. Harrisburg, PA: VAWnet, a project of the National Resource Center on Domestic Violence/Pennsylvania Coalition Against Domestic Violence, <http://www.vawnet.org>
- Martin, S. L., J. L. Beaumont, L. L. Kupper** (2009). *Substance use before and during pregnancy: links to intimate partner violence*, Department of Maternal and Child Health, University of North Carolina, Chapel Hill, North Carolina.
- Martinez, M., M. Schröttle, et al.** (2006). *State of European research on the prevalence of interpersonal violence and its impact on health and human rights*, CAHRV Report (Project No. 506348).
- Martinez, M., et al.** (2007). *Perspectives and standards for good practice in data collection on interpersonal violence at European level*, Co-ordination Action on Human Rights Violations (CAHRV).
- Marzine-Hargis, B.** (2003). The Reliability of the Social Science Testimony of Custody Evaluation after Daubert and Kumho, *American Journal of Family Law*, 93–108.
- Maxwell, G.M.** (1994). *Children and Family Violence: The Unnoticed Victims*, Office of the Commissioner for Children, New Zealand, <http://www.mincava.umn.edu/papers/nzreport.htm>
- McDonald, M.** (1998). The myth of epidemic false allegations of sexual abuse in divorce cases, *Court Review* 35, 12–19.
- McInnes, E.** (2003). Parental Alienation Syndrome: A Paradigm for Child Abuse in Australian Family Law, Paper presented at the *Child Sexual Abuse: Justice Response or Alternative Resolution Conference convened by the Australian Institute of Criminology and held in Adelaide*, 1–2 May 2003.

- McKnight**, M. S. & S. K. Erickson (2004). The Plan to Separately Parent Children after Divorce, in: J. Folberg, A.L. Milne, and P. Salem (Eds.), *Divorce and family mediation: Models, Techniques, and Applications*, NY, Guilford Publications, pp. 129–154.
- McPhail**, B. A., N. B. Bushe, Sh. Kulkarni, G. Rice (2007). An Integrative Feminist Model: The Evolving Feminist Perspective on Intimate Partner Violence, *Violence Against Women*, Vol. 13, No. 8, August 2007, 817–841.
- Mechanic**, M. B., T. L. Weaver, P. A. Resick (2008a). Risk Factors for Physical Injury Among Help-Seeking Battered Women, An Exploration of Multiple Abuse Dimensions, *Violence Against Women*, Vol. 14, No. 10, 1148–1165.
- Mechanic**, M. B., T. L. Weaver, P. A. Resick (2008b). Mental Health Consequences of Intimate Partner Abuse, A Multidimensional Assessment of Four Different Forms of Abuse, *Violence Against Women*, Vol. 14, No. 6, 634–654.
- Mederos**, F. (1999). Batterer Intervention Programs – The Past, and Future Prospects, in: Shepard, M.F. and E.L. Pence (Ed.), (1999): *Coordinating Community Responses to Domestic Violence – Lessons from Duluth and Beyond*, SVAW, Sage Publications, 127–150.
- Meier**, J. (2009). *Parental Alienation Syndrome and Parental Alienation: Research Reviews*. Harrisburg, PA: VAWnet, a project of the National Resource Center on Domestic Violence/Pennsylvania Coalition Against Domestic Violence.
- Michalski**, J.H. (2004). Making Sociological Sense Out of Trends in Intimate Partner Violence – The Social Structure of Violence Against Women, *Violence Against Women*, Vol. 10, No. 6, 652–675.
- Михић**, Б. (2002): Породично насиље над децом, *Темуда*, бр. 3, година 5, Виктимолошко друштво Србије и Прометеј, Београд, 51–58.
- Moore Parmley**, A.M. (2004). Violence Against Women Research Post VAWA – Where Have We Been, Where Are We Going?, *Violence Against Women*, Vol. 10, No. 12, 1417–1430.
- Morrell**, Allison C., Jianyu Dai, Samantha Dunn, Iyue Sung, Kevin Smith (2005). Child Custody and Visitation Decisions When the Father Has Perpetrated Violence Against the Mother, *Violence Against Women*, Vol. 11, No. 8, 1076–1107.
- Мршевић**, З. (1998). Сексуално насиље, у: Милосав Милосављевић (ред.), *Насиље над децом*, Факултет политичких наука, Београд, стр. 245–274.
- Мршевић**, З. (2014). *Насиље и ми – ка друштву без насиља*, Институт друштвених наука, Београд.

- Мршевић, З., С. Миливојевић, С. Ћопић** (2000). Деца-жртве насиља – криминолошки, кривичноправни и кривичнопроцесни аспект, *Темуда*, бр. 1, Виктимолошко друштво Србије, Београд, стр. 13–19.
- Murray, R. F.** (1997). Genetics and violence, in: Grisolia, J. S. (1997): *Violence: From biology to society*, Elsevier Science B.V., Amsterdam, 87–94.
- Murray, S., A. Powell** (2009). “What’s the Problem?” Australian Public Policy Constructions of Domestic and Family Violence, *Violence Against Women*, Vol. 15, No. 5, 532–552.
- Недељков, Ј., и М. Банаух-Брусин** (2013). Надлежности центра за социјални рад и поступање у случајевима насиља над женама у породици и партнерским односима, у: Кесеровић, Ј. (ур.), *Водич за заступање права жена са искуством насиља пред центром за социјални рад и полицијом*. Аутономни женски центар, Београд.
- Neustein, A., M. Leshner** (2009). Evaluating PAS: A Critique of Elizabeth Ellis’s “A Stepwise Approach to Evaluating Children for PAS”, *Journal of Child Custody*, 6: 322–325.
- Николић-Ристановић, В.** (ур.), (2002). *Породично насиље у Србији*, Виктимолошко друштво Србије, Прометеј, Београд.
- Николић-Ристановић, В.** (2008). Насиље у породици, у: *Преживети транзицију – свакодневни живот и насиље у посткомунистичком и постратном друштву*, Службени гласник, Београд.
- O’Leary, K.D.** (1993). Through a Psychological Lens: Personality Traits, Personality Disorders, and Levels of Violence, In: R. Gelles and D. Loseke (eds.), *Current Controversies on Family Violence*, Newbury Park, CA: Sage, 7–30.
- Oosten van N., I. van der Vliet** (2004). *Rod i spol u psihosocijalnom radu, Priručnik za savjetovanje*, Друштво за психолошку помоћ, Загреб.
- Оташевић, С.** (ур.), (2005). *Насиље у партнерским односима и здравље*, Аутономни женски центар, Београд.
- Панцић, А., и сар.** (2009). Мерење квалитета у социјалном раду, *Социјална мисао*, XVI, октобар–децембар 2009, 123–151.
- Pavleković, G., M. Ajduković, M. Mamula** (2000). Nasilje nad ženama u obitelji: osobni, obiteljski ili javnozdravstveni problem?, u: Ajduković, M., G. Pavleković (ur.): *Nasilje nad ženama u obitelji*, Друштво за психолошку помоћ, Загреб, стр. 17–28.
- Pearson, J., E. A. Griswold, N. Thoennes** (2001). Balancing Safety and Self-Sufficiency – Lessons on Serving Victims of Domestic Violence for Child Support and Public Assistance Agencies, *Violence Against Women*, Vol. 7, No. 2, 176–192.
- Pence, E., M. Paymar** (1993). *Education Groups for Men who Batter, The Duluth Model*, Springer Publishing Company, New York.

- Pence, E., et al.** (1995). *In our Best Interest – A Process for Personal and Social Change*, Minnesota Program Development Inc., Fourth Printing.
- Пенс, Е.** (1996). Д[ј]улут пројекат: Феминистичка женска организација, *Феминистичке свеске* 5–6, 175–183, Аутономни женски центар, Београд.
- Петровић, М. Н.** (2010). Распрострањеност насиља у породици у Војводини, у: В. Николић-Ристановић (ур.). *Насиље у породици у Војводини*, Покрајински секретаријат за рад, запошљавање и равноправност полова АПВ, Нови Сад, стр. 25–54.
- Петровић, М., И. Стевановић, С. Јовић, Л. Вељковић, С. Радуловић** (2015). *Како до правосуђа по мери детета – Положај детета у грађанским судским поступцима у Републици Србији – поштовање и остваривање права на партиципацију и најбоље интересе детета у судским процесима*, Центар за права детета, Београд.
- Петрушић, Н., и Константиновић-Вилић, С.** (2010). *Породичноправна заштита од насиља у породици у правосудној пракси Србије*. Аутономни женски центар, Београд, Женски истраживачки центар за едукацију и комуникацију, Ниш.
- Петрушић, Н., и Константиновић-Вилић, С.** (2012). *Водич кроз систем породичноправне заштите од насиља у породици*. Аутономни женски центар, Београд.
- Phillips, V. and D. A. Phillips**, Learning From Youth Exposed to Domestic Violence: Decentering DV and the Primacy of Gender Stereotypes, *Violence Against Women* Vol. 16, No. 3, 291–312.
- Piispa, M.** (2002). Complexity of Patterns of Violence Against Women in Heterosexual Partnerships, *Violence Against Women*, Vol. 8, No. 7, 873–900.
- Плут, Д., и Д. Попадић** (2007). *У лавиринту насиља, Истраживање насиља у установама за децу без родитељског старања у Србији*, Институт за психологију, Филозофски факултет у Београду.
- Половина, Н.** (1997). Насиље у браку и породици, у: Милосављевић, М. (ур.): *Породично насиље и савремено друштво*, Зборник радова, Градски центар за социјални рад, Београд, 139–147.
- Половина, Н.** (2004). *Ток развоја оријентације ка родитељству*, докторска дисертација, Филозофски факултет, Универзитет у Београду.
- Половина, Н.** (2007). *Осећајно везивање: теорија, истраживања, пракса*, Институт за педагошка истраживања, Београд.
- Половина, Н.** (2011). *Породица у системском окружењу*, Институт за педагошка истраживања, Београд.
- Половина, Н., и М. Жегарац** (2005). Развод брака у контексту друштвене транзиције, *Социолошки преглед*, Vol. 39, бр. 4, стр. 401–417.

- Половина, Н., М. Жегарац** (2007). Развод брака у контексту транзиције из угла стручних радника тимова за развод, *Социолошки преглед*, Vol. 41, бр. 3, 397–410, Београд.
- Polovina, N., J. Stanisic** (2007). A Study on Family-School Cooperation Based on an Analysis of School Documentation, *Зборник Института за педагошка истраживања (Institute for Educational Research)*, Belgrade, Vol. 39, No. 1, June 2007, 115–133.
- Попадић, Д.** (2009). *Насиље у школама*, Институт за психологију, UNICEF, Београд.
- Postmus, J. L.** (2007). Challenging the Negative Assumptions Surrounding Civil Protection Orders: A Guide for Advocates, *Affilia: Journal of Women and Social Work*, Vol. 22, No. 4, 347–356.
- Postmus, J. L., M. Severson, M. Berry, J. Ah Yoo** (2008). Women’s Experiences of Violence and Seeking Help, *Violence Against Women*, Vol. 15, No. 7, 852–868.
- Puchert, R., M. Busche** (2006). *Protective Environmental Factors Securing Human Rights – Structured Map of Literature*, Co-ordination Action on Human Rights Violations (CAHRV).
- Pulido, M. L., and D. Gupta** (2002). Protecting the Child and the Family, Integrating Domestic Violence Screening Into a Child Advocacy Center, *Violence Against Women*, Vol. 8, No. 8, 917–933.
- Quadrio, C.** (2003). Parental Alienation Syndrome in Family Court Disputes (School of Psychiatry), Paper presented at the *Child Sexual Abuse: Justice Response or Alternative Resolution*, Conference convened by the Australian Institute of Criminology and held in Adelaide, 1–2 May 2003.
- Radford, L. & Hester, M.** (2001). Overcoming mother blaming? Future directions for research on mothering and domestic violence, in: S. A. Graham-Bermann & J. L. Edleson, *Domestic Violence in the Lives of Children: The Future of Research, Intervention, and Social Policy*, American Psychological Association (APA), Washington, pp. 135–155.
- Radford, L. & Hester, M.** (2006). *Mothering through Domestic Violence*, Jessica Kingsley Publishers, London.
- Reed E., A. Raj, E. Miller and J. G. Silverman** (2010). Losing the “Gender” in Gender-Based Violence: The Missteps of Research on Dating and Intimate Partner Violence, *Violence Against Women* Vol. 16, No. 3, 348–354.
- Reid-Cunningham, A. R.** (2009). Parent–Child Relationship and Mother’s Sexual Assault History, *Violence Against Women*, Vol. 15, No. 8, 920–932.
- Renner, L. M.** (2009). Intimate Partner Violence Victimization and Parenting Stress: Assessing the Mediating Role of Depressive Symptoms, *Violence Against Women*, Vol. 15, No. 11, 1380–1401.

- Renzetti** C. M. (2006). Commentary on Swan and Snow's "The Development of a Theory of Women's Use of Violence in Intimate Relationships", *Violence Against Women*, Vol. 12, No. 11, 1046–1049.
- Roffman**, R. A., J. L. Edleson, C. Neighbors, L. Mbilinyi, D. Walker (2008). The Men's Domestic Abuse Check-Up: A Protocol for Reaching the Nonadjudicated and Untreated Man Who Batters and Who Abuses Substances, *Violence Against Women*, Vol. 14, No. 5, 589–605.
- Romero**, D., W. Chavkin, P. H. Wise, L. A. Smith (2003). Low-Income Mothers' Experience With Poor Health, Hardship, Work, and Violence, Implications for Policy, *Violence Against Women*, Vol. 9, No. 10, 1231–1244.
- Romito**, P. (2008). *A Deafening Silence – Hidden violence against women and children*, The Policy Press, University of Bristol.
- Rosen**, L. N., Ch. S. O'Sullivan (2005). Outcomes of Custody and Visitation Petitions When Fathers Are Restrained by Protection Orders – The Case of the New York Family Courts, *Violence Against Women*, Vol. 11, No. 8, 1054–1075.
- Ross**, S. M. (1996). Risk of physical abuse to children of spouse abusing parents, *Child Abuse & Neglect*, 20(7), 589–598.
- Рот**, Н. (1983). *Основи социјалне психологије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Runco**, M. A. (1999). Implicit Theories, in: *Encyclopedia of Creativity*, Vol. 2, Academic Press.
- Saccuzzo**, D. P., & Johnson, N. E. (2004). Child custody mediation's failure to protect: Why should the criminal justice system care? *National Institute of Justice Journal*, 251, 21–23. Retrieved from: <http://ncjrs.org/pdffiles1/jr000251.pdf>
- Saccuzzo**, D. P. and N. E. Johnson (1999). Child Custody Mediation and Domestic Violence, *National Institute of Justice*, No. 251, 21–23, NIJ Research in Progress Seminar, "Child Custody Mediation's Failure to Protect: Why Should the Criminal Justice System Care?", <http://www.ojp.usdoj.gov/nij>
- Saenger**, S. A. (2000). *Family Violence: A Review of the Dysfunctional Behavior Patterns* [The attached paper is an original research project, written December 2000, and was presented at the 19th Annual BPD Conference in November of 2001]. Minnesota Center Against Violence and Abuse.
- Salomon**, A., Sh. S. Bassuk, N. Huntington (2002). The Relationship Between Intimate Partner Violence and the Use of Addictive Substances in Poor and Homeless Single Mothers, *Violence Against Women*, Vol. 8, No. 7, 785–815.

- Sanders, C. K., T. L. Weaver, M. Schnabel (2007).** Economic Education for Battered Women: An Evaluation of Outcomes, *Affilia: Journal of Women and Social Work*, Volume 22, Number 3, Fall 2007, 240–254.
- Saunders, D. (2007).** *Child custody and visitation decisions in domestic violence cases: Legal trends, risk factors, and safety concerns*. Harrisburg, PA: VAWnet, a project of the National Resource Center on Domestic Violence/Pennsylvania Coalition Against Domestic Violence, <http://www.vawnet.org>
- Schechter, S., J. L. Edleson (1994).** *In the Best Interest of Women and Children: A Call for Collaboration Between Child Welfare and Domestic Violence Constituencies*, Briefing paper prepared for the conference Domestic Violence and Child Welfare: Integrating Policy and Practice for Families, Wingspread, Racine, Wisconsin, June 8–10, 1994, <http://www.mincava.umn.edu/papers/wingsp.htm>
- Scott, K., T. Kelly, C. Crooks, K. Francis (2001).** Final Report: Pilot Implementation of the Caring Dads Program for Abusive and At-Risk Fathers, The Centre for Research on Violence Against Women and Children, London, Ontario; http://www.learningtoendabuse.ca/sites/default/files/Pilot_Implementation_Caring_Dads.pdf
- Сегалан, М. (2009).** *Социологија породице*, Клио, Београд.
- Seith, C. (2001).** Security Matters – Domestic Violence and Public Social Services, *Violence Against Women*, Vol. 7, No. 7, 799–820.
- Shepard, C. E. & J. A. Campbell (1991).** Инвентар злостављајућег понашања партнера, у: Жегарац, Невенка, Тамара Цамоња Игњатовић (2010). Инструменти процене у социјалној заштити – упитници, скале и технике, Друштво психолога Србије, Београд, стр. 83–85.
- Симеуновић-Патић, Б. (2002).** Убиства хетеросексуалних партнера: криминолошке и виктимолошке карактеристике, *Темида, часопис о виктимизацији, људским правима и роду*, бр. 3, год. 5, 2002, 3–15, Виктимолошко друштво Србије, Београд.
- Симеуновић-Патић, Б. и С. Јовановић (2013).** *Жене жртве убиства у партнерском односу*, Институт за социолошка и криминолошка истраживања, Београд.
- Smith, P. H., G. E. Thornton, R. Devellis, J. Earp, A. L. Coker (2002).** A Population-Based Study of the Prevalence and Distinctiveness of Battering, Physical Assault, and Sexual Assault in Intimate Relationships, *Violence against Women*, Vol. 8, No. 10, 1208–1232.
- Срна, Ј. (1998).** Насиље над предшколском децом – улога вртића у превенцији и заштити, у: Милосав Милосављевић (ред.), *Насиље над децом*, Факултет политичких наука, Београд, стр. 129–154.

- Срна, Ј.**, и Н. Жегарац (2011). Интервенције за заштиту детета од злостављања и занемаривања, у: Ишпановић, В., и сар. (ур.), *Заштита детета од злостављања и занемаривања – Примена општег протокола*, Центра за права детета, Београд, 83–97.
- Stark, E.** (1999/2000). A Failure to Protect: Unravelling “The Battered Mother’s Dilemma”, *Western State University Law Review*, 1999–2000.
- Stark, E.** (2004). The Response of Health Systems to Violence against Women: Lessons Learned and Models of Good Practice, in: *Casualties of Violence – Violence Against Women: An Issue of Health*, Conference Papers, Women’s Aid with support from Department of Health and Children.
- Stark, E.** (2006). Commentary on Johnson’s “Conflict and Control: Gender Symmetry and Asymmetry in Domestic Violence”, *Violence Against Women*, Vol. 12, No. 11, 1019–1025.
- Stark, E.** (2007). *Coercive Control – How Men Entrap Women in Personal Life*, Oxford University Press, Inc., New York.
- Stark, E.** (2009). Rethinking Custody Evaluation in Cases Involving Domestic Violence, *Journal of Child Custody*, 6: 287–321.
- Stevens, L.** (2007). *Screening for Sexual Violence: Gaps in Research and Recommendations for Change*. Harrisburg, PA: VAWnet, a project of the National Resource Center on Domestic Violence/Pennsylvania Coalition Against Domestic Violence, <http://www.vawnet.org>
- Стевковић, Јб.** (2006). Карактеристике насиља над децом у породици и његове последице на здравље, *Темуда*, бр. 3, год. 9, Виктимолошко друштво Србије и Прометеј, Београд, 23–31.
- Straton, J. C.** (1993). What is Fair for Children of Abusive Men? *Journal of the Task Group on Child Custody Issues*, Volume 5, Number 1, Spring 1993, The National Organization for Men Against Sexism (NOMAS).
- Summers, A.** (2006). *Children’s Exposure to Domestic Violence*, A Guide to Research and Resources, Permanency Planning for Children Department, National Council of Juvenile and Family Court Judges.
- Sutherland, T. J.** (2004). High Conflict Divorce or Stalking by Way of Family Court? The Empowerment of a Wealthy Abuser in Family Court Litigation: Linda v. Lyle – A Case Study, *Massachusetts Family Law Journal*, 22 (1&2) 4–16.
- Swan, S.C., D. Snow** (2002). A Typology of Women’s Use of Violence in Intimate Relationships, *Violence Against Women*, Vol. 8, No. 3, 286–319.

- Thoennes, N. & Tjaden, P.G.** (1990). The extent, nature, and validity of sexual abuse allegations in custody and visitation disputes, *Child Sexual Abuse & Neglect*, 14(2), 151–163.
- Thomas, K. A., M. Joshi, E. Wittenberg, L. A. McCloskey** (2008). Intersections of Harm and Health, A Qualitative Study of Intimate Partner Violence in Women’s Lives, *Violence Against Women*, Vol. 14, No. 11, 1252–1273.
- Thompson, M.P., L.E. Saltzman, H. Johnson** (2003). A Comparison of Risk Factors for Intimate Partner Violence-Related Injury across Two National Surveys on Violence against Women, *Violence Against Women*, Vol. 9, No. 4, 438–457.
- Tjaden, P.** (2006). Commentary on Cook and Goodman’s “Beyond Frequency and Severity: Development and Validation of the Brief Coercion and Conflict Scales”, *Violence Against Women*, Vol. 12, No. 11, 1073–1077.
- Tjaden, P. and N. Thoennes** (1998). *Prevalence, Incidence, and Consequences of Violence Against Women: Findings From the National Violence Against Women Survey*, Research in Brief, Washington, DC: U.S. Department of Justice, National Institute of Justice, 1998, NCJ 172837.
- Tjaden, P., N. Thoennes** (2000). Prevalence and Consequences of Male-to-Female and Female-to-Male Intimate Partner Violence as Measured by the National Violence Against Women Survey, *Violence against Women*, Vol. 6, No. 2, 142–161.
- Tolman, R. M., J. L. Edleson** (1995). *Intervention for Men Who Batter: A Review of Research*, Minnesota Center Against Violence and Abuse, June 2, 1995.
- Tonkin, B.** (2001). *Men Reinventing Themselves: Recovery from Hegemonic Masculinity, Non Violent Pathways of Change for Men who use Violent, Abusive or Controlling Behaviours in their Family Relationships*, Working Paper Series on Men’s Roles and Responsibilities in Ending Gender Based Violence, United Nations International Research and Training Institute for the Advancement of Women (INSTRAW).
- Trocme, N., N. Bala** (2005). False allegations of abuse and neglect when parents separate, *Child Abuse & Neglect*, 29, 1333–1345.
- UNICEF, *Насиље над децом у Србији – Како побољшати реаговање пружалаца услуга у области утврђивања, пријављивања и упућивања случајева насиља над децом* (2012). UNICEF, Србија
- Vaismoradi, M., H. Turunen and T. Bondas** (2013). Content analysis and thematic analysis: Implications for conducting a qualitative descriptive study, *Nursing and Health Sciences*, 15, 398–405.

- Van der Ent, D., Th. Evers, K. Komduur (2005).** *Nasilje protiv žena – odgovornost policije, Za kvalitetniji rad policije u slučajevima obiteljskog nasilja protiv žena*, Autonomna ženska kuća, Zagreb.
- Venier, R. (2000).** Parental Rights and the Best Interests of the Child: Implications of the Adoption and Safe Families Act of 1997 on Domestic Violence Victims' Rights, *American University Journal of Gender, Social Policy & the Law*, 2000.
- Видаковић, И. (2002).** Распрострањеност насиља у породици, у: Николић-Ристановић, В. (ур.): *Породично насиље у Србији*, Виктимолошко друштво Србије и Прометеј, Београд, 13–72.
- Vieraitis, L. M., M. R. Williams (2002).** Assessing the Impact of Gender Inequality on Female Homicide Victimization Across U.S. Cities, A Racially Disaggregated Analysis, *Violence Against Women*, Vol. 8, No. 1, 35–63.
- Violence against women: an EU-wide survey, Main results (2014).* European Union Agency for Fundamental Rights, Luxembourg.
- Волин, С. Ц., и С. Волин (1996).** *Резилијентна личност – Како преживели из проблематичних породица превазилазе тешкоће*, Просвета/Ниспред, Београд.
- Wakefield, H. (2004).** *Sexual Abuse Allegations in Custody Disputes*, Institute for Psychological Therapies, J. M. Craig Press, Inc., Northfield, Minnesota, *Library Resources*, 08/24/2011, <http://www.jmcraig.com>
- Wakefield, H., and R. Underwager (1991).** *Sexual Abuse Allegations in Divorce and Custody Disputes*, Institute for Psychological Therapies, J. M. Craig Press, Inc., Northfield, Minnesota, *Library Resources*, 08/24/2011, <http://www.jmcraig.com>
- Walby, S. (2004).** *The Cost of Domestic Violence*, National Statistics, Women & Equality Unit.
- Walby, S. (2007).** *Indicators to Measure Violence Against Women*, Invited Paper, Expert Group Meeting on indicators to measure violence against women (Geneva, October, 2007).
- Walby, S. (2009).** *The Cost of Domestic Violence: Up-date 2009*, UNESCO Chair in Gender Research Lancaster University, <http://www.lancs.ac.uk/fass/sociology/profiles/34/>
- Walby, S. and J. Allen (2004).** *Domestic violence, sexual assault and stalking: Findings from the British Crime Survey*, Home Office Research, Development and Statistics Directorate.
- Walker, L. (1979).** *The Battered Women*, New York, Harper Perennial.
- Warshaw, C., H. Barnes (2003).** *Domestic Violence, Mental Health & Trauma*, The Domestic Violence and Mental Health Policy Initiative, Chicago, IL, USA.
- Wright, R. J, R. O. Wright, N. E. Isaac (2009).** *Response to battered mothers in the pediatric emergency department: a call for an interdisciplinary approach to family violence*,

Channing Laboratory, Department of Medicine, Brigham, and Women's Hospital, Harvard Medical School, Boston, USA.

- Wuest, J., M. Ford-Gilboe, M. Merritt-Gray and Sh. Lemire (2006).** Using Grounded Theory to Generate a Theoretical Understanding of the Effects of Child Custody Policy on Women's Health Promotion in the Context of Intimate Partner Violence, *Health Care for Women International*, 27: 490–512.
- Yellö, K. (1993).** Through a Feminist Lens: Gender, Power and Violence, *Current Controversies on Family Violence*, In: R. Gelles and D. Loseke (ed.), Newbury Park, CA: Sage.
- Yick, A. G. (2001).** Feminist Theory and Status Inconsistency Theory, Application to Domestic Violence in Chinese Immigrant Families, *Violence Against Women*, Vol. 7, No. 5, 545–562.
- Yuan, N. P., Koss, M. P., & Stone, M. (2006).** *The Psychological Consequences of Sexual Trauma*. Harrisburg, PA: VAWnet, a project of the National Resource Center on Domestic Violence, <http://www.vawnet.org>
- Zervopoulos, J. A. (2010).** Drafting the Parenting Evaluation Court Order: A Conceptual and Practical Approach, *Behavioral Sciences and the Law*, 28: 480–491.
- Zorza, J. (1992).** “Friendly Parent” Provisions in Custody Determinations, *Clearinghouse Review*, Vol. 26, No. 8 (December), pp. 921–924, National Center on Women and Family Law, Inc. New York, http://zorza.net/scanned/doc19125144_0.pdf
- Zorza, J. (2001).** Batterer Manipulation and Retaliation: Denial & Complicity in the Family Courts, *4 Feminista*, www.feminista.com/v4n7/zorza.html
- Zorza, J. (2006).** Child Custody Cases, Incest Allegations and Domestic Violence: Expert Insights and Practical Wisdom, *ABA, Quarterly E-Newsletter*, Volume 4, July 2006.
- Zorza, J. (2009).** On Navigating Custody & Visitation Evaluations in Cases With Domestic Violence: A Judge's Guide, *Journal of Child Custody*, 6(3), 258–286.
- Zorza, J., L. Rosen (2005).** Domestic Violence & Sexual Assault Report, National Institute of Justice, Guest Editors' Introduction, *Violence Against Women*, Vol. 11, No. 8, 983–990.
- Жегарац, Н. (2004).** Деца која чекају – Изазови и трендови професионалне праксе у заштити деце од злостављања, Save the Children UK, Београдска канцеларија, Центар за права детета, Београд.
- Жегарац, Н., М. Бркић (1998).** Насиље у породици – могућности заштите и превенције, у: Милосављевић, М. (ред.): *Насиље над децом*, Факултет политичких наука, Београд.
- Жегарац, Н., Т. Цамоња Игњатовић (2010).** *Инструменти процене у социјалној заштити – упитници, скале и технике*, Друштво психолога Србије, Београд.

Цамоња Игњатовић, Т. (2009). *Медијација као релациона и/или когнитивна промена – однос интерперсоналне и интрапсихичке промене у процесу решавања конфликта*, у: Т. Цамоња Игњатовић, Н. Жегарац (ур.), *Теоријске основе медијације – перспективе и доприноси*, Зборник радова, Центар за примењену психологију, Београд.

Документи, закони и извештаји

Анализа извештаја о раду центара за социјални рад у Србији за 2009. годину (2010).

Републички завод за социјалну заштиту (РЗСЗ), Београд.

Анализа извештаја о раду центара за социјални рад у Србији за 2010. годину (2011).

Републички завод за социјалну заштиту (РЗСЗ) Београд.

Ethical Principles of Psychologists and Code of Conduct (2010). American Psychological Association (APA), <http://www.apa.org/ethics/code/>

General recommendation on women's access to justice (2015). Committee on the Elimination of Discrimination against Women (CEDAW/C/GC/33).

Guidelines for Child Custody Evaluations in Family Law Proceedings (2009). American Psychological Association (APA), <http://www.apa.org/practice/guidelines/child-custody.aspx>

Guidelines for Psychological Evaluations in Child Protection Matters (2010). American Psychological Association (APA), <https://www.apa.org/practice/guidelines/child-protection.pdf>

Guidelines for Psychological Practice with Girls and Women (2007). American Psychological Association (APA), <https://www.apa.org/practice/guidelines/girls-and-women.pdf>

Интегрални извештај о раду центара за социјални рад за 2011. годину (2012).

Републички завод за социјалну заштиту (РЗСЗ), Београд; доступно на: http://www.zavodsz.gov.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=337&Itemid=115&lang=1250

Конвенција о правима детета, Службени лист СФРЈ – Међународни уговори, бр. 15/1990 и *Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori*, бр. 4/1996 и 2/1997.

Конвенција Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици, Службени гласник РС – Међународни уговори, бр. 12/2013.

MARAC – The CAADA DASH risk assessment form, in: *Multi-Agency Risk Assessment Conference*, <https://www.dorsetforyou.com/marac>

- Мере за отклањање неправилности у вршењу послова смештаја деце и омладине у установе социјалне заштите*, Министарство рада, запошљавања и социјалне политике РС (МРЗСП), 2006.
- Model Standards of Practice for Child Custody Evaluation* (2006). Association of Family and Conciliation Courts (AFCC), Madison, Wisconsin, <http://www.thelizlibrary.org/liz/AFCC-CCE-Guidelines-2006.pdf>
- Navigating Custody & Visitation Evaluations in Cases with Domestic Violence: A Judge's Guide* (2004, revised 2006), National Council of Juvenile and Family Court Judges (NCJFCJ), <https://www.afccnet.org/portals/0/publicdocuments/professionalresources/benchguide.pdf>
- Општи протокол о заштити деце од злостављања и занемаривања* (2005). Влада РС, Београд.
- Општи протокол о поступању и сарадњи установа, органа и организација у ситуацијама насиља над женама и у партнерским односима* (2011), Влада РС, Београд.
- Породични закон*, *Службени гласник РС*, бр. 18/2005, 72/2011 – др. закон и 6/2015.
- Посебни извештај повереника за заштиту равноправности о дискриминацији жена* (2015). Повереница за заштиту равноправности, Београд, доступно на: <http://www.ravnopravnost.gov.rs/sr/izve%C5%A1taji/izve%C5%A1taji>
- Посебни извештај заштитника грађана о примени Општег и посебних протокола за заштиту жена од насиља* (2014). Заштитник грађана, Београд, доступно на: http://www.zastitnik.rs/index.php/lang-sr_YU/izvestaji/posebnii-izvestaji/3710-2015-02-24-13-35-38
- Посебни протокол о поступању правосудних органа у заштити малолетних лица од злостављања и занемаривања* (2009), Министарство правде РС, Београд.
- Посебни протокол о поступању центара за социјални рад – органа старатељства – у случајевима насиља у породици и женама у партнерском односу* (2013), Министарство рада, запошљавања и социјалне политике РС (МРЗСП).
- Правилник о организацији, нормативима и стандардима рада центра за социјални рад, *Службени гласник РС*, бр. 59/2008, 37/2010, 39/2011 – др. правилник и 1/2012 – др. правилник.
- Препоруке Заштитника грађана (13-515/12, дел. бр. 10546 од 10. 4. 2014; 13-2979/12, дел. бр. 8090 од 20. 3. 2014; и 13-1585/13, дел. бр. 30740 од 13. 8. 2015).
- PROTECT – *Identifying and Protecting High Risk Victims of Gender Based Violence* (2010). WAVE – Women Against Violence Europe, Vienna, http://www.wave-network.org/sites/wave.local/files/wave_protect_english_0309.pdf

PROTECT II – *Capacity Building in Risk Assessment and Safety Management to Protect High Risk Victims* (2012). WAVE – Women Against Violence Europe, Vienna, http://wave-network.org/sites/wave.local/files/protectii%28english%29final%28july2012%29_opt.pdf

Синтетизовани извештај о раду центара за социјални рад у Србији за 2012. годину (2013). Републички завод за социјалну заштиту (РЗСЗ), Београд, доступно на: http://www.zavodsz.gov.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=406&Itemid=115&lang=1250

Синтетизовани извештај о раду центара за социјални рад у Србији за 2014. годину (2015). Републички завод за социјалну заштиту (РЗСЗ), Београд, доступно на: <http://www.zavodsz.gov.rs/PDF/izvestaj2015/CENTRI%20ZA%20SOCIJALNI%20RAD.pdf>

Violence against Women: a priority health issuse (2002) (WHO/FRH/WHD/97.8.), http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en/introduction.pdf

Violence and the Family: Report of the APA Presidential Task Force on Violence and the Family – Executive Summary (1996), APA, Public Interest Initiatives, http://www.nnflp.org/apa/APA_task_force.htm

Закон о социјалној заштити, *Службени гласник РС*, бр. 24/2011.

ПРИЛОЗИ

Приказ бр. 1: Преглед 18 опитних својстава у 62 парнице за изрицање мера заштите од насиља у породици

<i>Пол подносиоца тужбе за мере заштите од насиља у породици</i>	60 случајева (96,8%): жене подносе тужбу, од тога у 5 случајева (8,1%): поднета је противтужба; 2 случаја (3,2%): мушкарци подносе тужбу
<i>Број и врста поступака</i>	31 случај (50%): парница као самостални процес; 31 случај (50%): уз парнице за развод брака, поверавање деце, одређивање модела одржавања личних односа деце са родитељем којем нису поверена и за издржавање деце – од тога: 17 случајева (54,8%) као један поступак; 14 случајева (45,2%) као раздвојени процеси
<i>Брачни статус страна у спору</i>	31 пример (50%): у процесу развода, или је покренут поступак за поверавање деце код ванбрачних партнера; 25 случајева (40,3%): странке су биле разведене или је ванбрачна заједница престала, а поверавање деце је био завршен процес; 6 спорова (9,7%): у браку или ванбрачној заједници
<i>Број деце</i>	91 (85,3%) од 108 деце било је малолетно
<i>Вршење родитељских права</i>	46 случајева (74,2%): деца поверена на старање мајкама; 11 случајева (17,7%): није било података о поверавању деце; 4 случаја (6,5%): заједничко вршење родитељских права; 1 случај (1,6%): деца поверена оцу
	23 случаја (37,1%): очеви нису тражили поверавање деце; 22 случаја (35,5%): није било података о томе да ли су тражили; 17 случајева (27,4%): очеви су тражили самостално или заједничко вршење родитељских права; 6 случајева (19,4%): деца су остала код оца док је трајао судски поступак
<i>Модел одржавања односа детета са родитељем којем није поверено</i>	21 случај (33,9%): нису наведени подаци о моделу; 20 случајева (32,3%): „стандардан“ модел (дефинисано време); 19 случајева (30,6%): „слободан“ модел виђања (договор); 2 случаја (3,2%): контакти у контролисаним условима
<i>Преузимање детета</i>	26 случајева (41,9%): преузимано од мајке или је она присуствовала виђању детета са оцем; 23 случаја (37,1%): нема података; 13 случајева (21,0%): деца нису преузимана од мајке
<i>Решења о привременим мерама за мере заштите</i>	16 тужила (25,8%) је тражило привремену меру заштите од насиља у породици, од тога: 11 случајева (68,8%): привремена мера је усвојена; 1 случај (6,3%): повучен захтев
<i>Трајање првостепеног поступка</i>	21 случај (33,9%) до шест месеци; 14 случајева (22,6%) до два месеца; 14 случајева (22,6%) поступак је трајао дуже од шест месеци; 6 поступака (9,7%) трајало је до месец дана

<i>Број тражених мера заштите од насиља у породици</i>	183 мере заштите од насиља у породици укупно: 56 забрана даљег узнемиравања (30,6% свих тражених); 48 забрана приближавања лицу (26,2% свих тражених); 46 забрана приступа месту становања/рада (25% свих тражених мера); 26 исељења из стана/куће (14,2% свих тражених мера); 7 усељења (3,8% свих тражених мера)
<i>Број тражених мера заштите од насиља за децу</i> <i>Промене тужбеног захтева</i>	24 поступка (38,7%): тражене су мере заштите од насиља у породици и за малолетно дете: 19 случајева забране приступа месту рада/становања (41,3% случајева у којима је мера тражена за мајку); 19 случајева забране узнемиравања (33,9% случајева у којима је мера тражена за мајку) 18 поступака забрана приближавања (37,5% поступака у којима је мера тражена за мајку) 5 случајева: поднета је противтужба; 4 случаја: тражено продужење мера заштите; 3 случаја: одустајање од тужбеног захтева; 3 случаја: одустајање од забране приласка лицу и приступа месту рада/становања (остаје мера забране узнемиравања); 3 случаја: повучен је захтев за мере заштите за децу; 3 случаја: поднет захтев за проширење тужбе; 1 случај: повучен је захтев за меру исељења (јер се тужени сâм иселио)
<i>Мишљење центра за социјални рад о сврсисходности мера заштите</i>	20 случајева (32,3%): целисходне све тражене мере заштите; 13 случајева (21,0%): није се изјаснио о мерама заштите; 12 случајева (19,4%): ниједна тражена мера није целисходна; 8 случајева (12,9%): целисходне само неке од тражених мера; 2 случаја (3,2%) обема странама треба изрећи мере заштите
<i>Одлуке првостепеног суда</i>	33 случаја (53,2%): целисходне све тражене мере заштите 21 случају (33,9%): целисходне неке од тражених мера 12 случајева (19,4%): није тражено мишљење ЦСР-а 6 случајева (9,7%): ниједна тражена мера није целисходна
<i>Број пресуђених мера заштите од насиља у породици</i>	140 мера изречено (76,5% од траженог броја), од тога: 50 мера забране даљег узнемиравања (89,3% тражених); 36 мера забране приближавања (75% од траженог броја); 32 мере забране приступа месту рада/становања (69,6% од тражених); 16 мера исељења (61,5% од траженог броја); 6 мера усељења (85,7% од траженог броја)
<i>Број мера заштите пресуђених за децу</i>	14 мера забране узнемиравања (73,7% од тражених); 12 мера забране приступа месту (63,3% од тражених); 10 мера забране приближавања детету (55,6% од тражених)
<i>Жалбе на одлуку првостепеног суда</i>	35 случајева (56,5%)
<i>Одлуке другостепеног суда</i>	18 пресуда (52,9%) јесте потврђено (одбијено је 15 жалби туженог и 6 жалби тужиља); 13 пресуда је укинута (38,2%); 2 пресуде делимично потврђене и делимично преиначене; 2 пресуде делимично потврђене и делимично укинуте; 1 пресуда враћена да се донесе допунска пресуда; 1 случај поступак другостепеног суда није окончан

Приказ 2: Преглед карактеристике насиља и понашања насилника (4 категорије и 32 индикатора) у 62 парнице за изрицање мера заштите од насиља у породици

<i>(а) Околности живљења партнера између којих постоји насиље</i>	ДА		НЕ		Не зна се		χ^2 тест
	N	%	N	%	N	%	
Партнери живе у истом простору, без обзира на брачни статус.	35	56,5	25	40,3	2	3,2	$\chi^2 = 27,710$ $p = 0,000$
Жртва насиља је напустила или је напуштала место заједничког живота због насиља.	35	56,5	24	38,7	3	4,8	$\chi^2 = 25,581$ $p = 0,000$
Учиниолац/тужени је био насилан код тужиле у стану/дому њених родитеља.	16	25,8	43	69,4	3	4,8	$\chi^2 = 40,290$ $p = 0,000$
Између партнера је актуелан имовински спор.	11	17,7	40	64,5	11	17,7	$\chi^2 = 27,129$ $p = 0,000$
Жртва је због насиља боравила или је актуелно у „сигурној кући“.	8	12,9	51	82,3	3	4,8	$\chi^2 = 67,387$ $p = 0,000$
Жртва насиља је истерана или је била истеривана из заједничког дома.	6	9,7	53	85,5	3	4,8	$\chi^2 = 76,097$ $p = 0,000$
<i>(б) Позиција деце у насиљу које се дешавало у партнерској релацији родитеља</i>	ДА		НЕ		Не зна се		χ^2 тест
	N	%	N	%	N	%	
Дете је присуствовало догађајима насиља између родитеља.	59	95,2	-	-	3	4,8	$\chi^2 = 50,581$ $p = 0,000$
Дете је изложено директном насиљу.	22	35,5	33	53,2	7	11,3	$\chi^2 = 16,484$ $p = 0,000$
Дете се користи против жртве насиља.	18	29,0	38	61,3	6	9,7	$\chi^2 = 25,290$ $p = 0,000$
Постоје претње насилника жртви у вези са децом.	15	24,2	40	64,5	7	11,3	$\chi^2 = 28,677$ $p = 0,000$
<i>(в) Карактеристике насиља којем су биле изложене жене (тужиле)</i>	ДА		НЕ		Не зна се		χ^2 тест
	N	%	N	%	N	%	
Насиље партнера се наставља и по прекиду заједнице.	55	88,7	4	6,5	3	4,8	$\chi^2 = 85,581$ $p = 0,000$
Присутно је физичко насиље.	50	80,6	9	14,5	3	4,8	$\chi^2 = 63,323$ $p = 0,000$
Насилник узнемирава партнерку.	44	71,0	15	24,2	3	4,8	$\chi^2 = 43,000$ $p = 0,000$
Постоји или је покренут кривични или прекршајни поступак против туженог за насиље у породици.	30	48,4	29	46,8	3	4,8	$\chi^2 = 22,677$ $p = 0,000$
Насилник прети(о) убиством или оружјем.	24	38,7	35	56,5	3	4,8	$\chi^2 = 25,581$ $p = 0,000$
Насилник користи тактику контроле жртве.	23	37,1	36	58,1	3	4,8	$\chi^2 = 26,742$ $p = 0,000$
Присутни су љубомора и љубоморна оптуживања од стране насилника.	18	29,0	41	66,1	3	4,8	$\chi^2 = 35,452$ $p = 0,000$
Насиље ескалира када се покрене развод/када се партнери раздвоје.	17	27,4	42	67,7	3	4,8	$\chi^2 = 37,774$ $p = 0,000$
Насилник користи тактику изолације жртве.	11	17,7	48	77,4	3	4,8	$\chi^2 = 55,77$ $p = 0,000$

Члан породице туженог подржава и/или се придружује насиљу против тужене (жртве).	9	14,5	50	80,6	3	4,8	$\chi^2 = 63,323$ $p = 0,000$
Тужени поседује ватрено оружје.	5	8,1	54	87,1	3	4,8	$\chi^2 = 80,742$ $p = 0,000$
Раније су постојале мере заштите од насиља у породици.	5	8,1	55	88,7	2	3,2	$\chi^2 = 85,774$ $p = 0,000$
Насиље ескалира када тужиља нађе другог партнера.	4	6,5	55	88,7	3	4,8	$\chi^2 = 85,581$ $p = 0,000$
Испољено је прогањање партнерке.	3	4,8	56	90,3	3	4,8	$\chi^2 = 90,613$ $p = 0,000$
(d) Карактеристике понашања насилног партнера	ДА		НЕ		Не зна се		χ^2 тест
	N	%	N	%	N	%	
Тужени потпуно негира наводе тужбе.	38	61,3	7	11,3	17	27,4	$\chi^2 = 24,226$ $p = 0,000$
Тужени тужиљу оптужује за насиље.	35	56,5	10	16,1	17	27,4	$\chi^2 = 16,097$ $p = 0,000$
Тужени прекомерно пије или користи наркотице.	26	41,9	33	53,2	3	4,8	$\chi^2 = 23,839$ $p = 0,000$
Тужени тражи или је тражио поверавање деце.	17	27,4	39	62,9	6	9,7	$\chi^2 = 46,968$ $p = 0,000$
Тужени тражи измену модела одржавања личних односа са дететом које му није поверено на старање.	12	19,4	42	67,7	8	12,9	$\chi^2 = 33,419$ $p = 0,000$
Тужени се обраћа ЦСР-у да се жали на тужиљу (углавном у вези са одржавањем односа са дететом).	10	16,1	46	74,2	6	9,7	$\chi^2 = 46,968$ $p = 0,000$
Тужени има друго својство (болест, много старији од тужиље итсл).	6	9,7	53	85,5	3	4,8	$\chi^2 = 76,097$ $p = 0,000$
Споразум (о подели имовине и/или поверавању деце) предложен од учиниоца/туженог.	5	8,1	48	77,4	9	14,5	$\chi^2 = 54,613$ $p = 0,000$

Приказ бр. 3 – Тематска квалитативна анализа података у 62 судска случаја
– приказ категорија и поткатогија података

<p>Настављање насиља након одвајања и развода партнера (25 судских предмета):</p> <ul style="list-style-type: none"> • партнери били разведени или је ванбрачна заједница престала • поступци поверавања деце су били завршени • тужба за мере заштите од насиља у породици поднета је након тога 	<p>1. Насиље је постојало у браку и наставило се и по раздвајању/разводу партнера</p> <p><i>Животне околности „провоцирају“ насиље.</i></p> <p><i>Насилник не прихвата развод/раздвајање.</i></p> <p><i>Претходне мере заштите од насиља нису ефикасне.</i></p> <p>2. Насиље је претежно повезано са контекстом одржавања личних односа детета и родитеља</p> <p><i>Малтретирање партнерке, а не контакт са децом.</i></p> <p><i>Контакт са децом као „провокација“ за насилни инцидент.</i></p>
<p>Повезаност насиља према жени са злостављањем деце (31 судски предмет):</p> <ul style="list-style-type: none"> • покренуте парнице за развод брака, регулисање поверавања и издржавања детета • покренуте парнице за заштиту од насиља у породици 	<p>1. Деца су присуствовала насиљу и пре развода/раздвајања родитеља.</p> <p>2. Деца присуствују насиљу и док траје процес развода и аранжирања родитељског старања.</p> <p><i>Отац тражи самостално или заједничко старање о детету.</i></p> <p><i>Отац тражи „слободан/отворен“ модел виђања са децом.</i></p> <p><i>Отац спречава или отежава приступ мајке деци.</i></p>
<p>Однос између насиља у партнерској вези и родитељства:</p> <ul style="list-style-type: none"> • процене и одлуке о „најбољем интересу детета“ у контексту насиља у интимном партнерском односу • процене подобности (сваког од) родитеља за родитељство 	<p><i>Подобност за родитељство</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • мајке су подобније за родитељство • оба родитеља подобна <p><i>Релација између детета и родитеља</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • релација мајка–дете је добра • релација мајка–дете је лоша • релација отац–дете је лоша • релација отац–дете је добра • нема података <p><i>Последице сведочења/изложености деце насиљу</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • постоје негативне последице • нема података о последицама • нема последица <p><i>Безбедност детета</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • нема података о безбедности детета • постоје безбедносни ризици • нема безбедносних ризика <p><i>Ризици за децу од будућег насиља</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • нема података о ризицима од будућег насиља • постоје ризици • нема ризика <p><i>Процена потреба деце за опоравком</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • нема података о потребама за опоравком детета • потребне интервенције за опоравак детета <p><i>Промене понашања учиниоца насиља</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • нема података о промени понашања • регистрована позитивна промена • није уочена промена

<p>Сагласност између процена и одлука кључних актера:</p>	<p><i>ЦСР и суд су имали сагласна мишљења о сврсисходности мера заштите:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • насиље „очигледно“ и документовано • очево понашање је негативно за децу • у вези са родитељским старањем • одлуке о мерама заштите за дете
	<p><i>ЦСР сматра да мере нису сврсисходне или се не изјашњава – суд не дели то мишљење:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • нема физичког насиља • отклонити „узрок конфликта“ • учинилац објективно није у могућности да чини насиље • „нису уочени ризици“ за понављање насиља
	<p><i>ЦСР сматра да су мере заштите од насиља сврсисходне – суд доноси супротну одлуку:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • није било таквих предмета
	<p><i>Суд није тражио мишљење ЦСР-а:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • парнице за мере заштите као посебни поступак • „неспорно“ насиље • ефикасни поступци (кратко трају) • тужиле нису повлачиле захтеве за мере заштите • потврђене све мере заштите од насиља за децу
	<p><i>Тужиле одлучује да одустане од мера заштите од насиља (свих или појединих, за себе и/или за дете):</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • ЦСР сматра да мере (све или неке) нису целисходне; • ЦСР се није изјаснио о мерама заштите од насиља; • ЦСР је фокусиран на поверавање детета, а не на насиље; • насиље није „доминантан проблем“; • насиље је „престало“ док траје поступак; • насиље је „инцидент“; • „интерес детета је да родитељи сарађују“; • „интерес детета је да се виђа са оцем“.
	<p><i>Сагласност између мишљења првостепеног и другостепеног суда (разликују се одлуке):</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • мајке наводе да отац користи виђање са дететом да би чинио насиље према њој и члановима њене породице • очеви тврде како их бивше партнерке спречавају да одржавају личне односе са дететом • другостепени суд сматра да нису довољно разјашњене околности насиља: <ul style="list-style-type: none"> ○ врсте испољеног насиља ○ да ли постоји реална опасност да се оно понови и угрози физички интегритет, душевно здравље и спокојство ○ како насиље погађа децу ○ да ли мере заштите онемогућавају виђање деце са оцем

Приказ бр. 4: Преглед релевантних уверења и дилема испитаника из ЦСР-а и суда у вези са насиљем у породици и родитељством на основу података из судских случајева

Степен слагања:	Тврдње/подаци из судских случајева:
<i>Изразито слагање</i>	<p>Деца не могу бити поверена на бригу и старање насилном родитељу.</p> <ul style="list-style-type: none"> • 1 случај – деца су поверена насилном оцу; • 5 случајева – отац је задржао децу и онемогућава контакт деце и мајке; • 17 – очеви су тражили самостално или заједничко вршење родитељских права
<i>Умерено слагање</i>	<p>Партнер који је злостављао партнерку током заједничког живота наставиће неке форме злостављања и по њиховом раздвајању или разводу.</p> <ul style="list-style-type: none"> • 25 случајева (40,3%) – странке су биле разведене или је ванбрачна заједница престала, а поверавање деце је био завршен процес <p>Мушкарац који је био насилан према својој бившој партнерки биће насилан и у новој партнерској вези.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ова појава није могла бити установљена у овом истраживању. <p>Партнер који је злостављао партнеку током заједничког живота после раздвајања или развода користиће виђање са децом за наставак контроле и злостављања бивше партнерке.</p> <ul style="list-style-type: none"> • малтретирање партнерке, а не контакт са децом • контакт са децом као „провокација“ за насилни инцидент • отац тражи самостално или заједничко старање о детету • отац тражи „слободан/отворен“ модел виђања са децом • отац спречава или отежава приступ мајке деци <p>Очеви који су били насилни према партнеркама намерно и систематски отуђују децу од мајки.</p> <ul style="list-style-type: none"> • најмање 6 случајева (9,7% укупног броја)
<i>Изразито неслагање</i>	<p>Сви неповољни ефекти насиља у партнерској вези по децу минимални су и кратког трајања.</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Последице сведочења/изложености деце насиљу:</i> <ul style="list-style-type: none"> ○ постоје негативне последице; ○ нема података о последицама; ○ нема последица. • <i>Ризици за децу од будућег насиља:</i> <ul style="list-style-type: none"> ○ нема података о ризицима од будућег насиља; ○ постоје ризици; ○ нема ризика. <p>Насиље између родитеља није (ни у каквој) вези са насиљем према деци.</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>ЦСР сматра да мере нису сврсисходне или се не изјашњава:</i> <ul style="list-style-type: none"> ○ нема физичког насиља; ○ отклонити „узрок конфликта“; ○ учинилац објективно није у могућности да чини насиље; ○ „нису уочени ризици“ за понављање насиља.

	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Тужилца одлучује да одустане од мера заштите од насиља (свих или појединих, за себе и/или за дете):</i> <ul style="list-style-type: none"> ○ ЦСР сматра да мере (све или неке) нису целисходне; ○ ЦСР се није изјаснио о мерама заштите од насиља; ○ ЦСР фокусиран на поверавање детета, а не на насиља; ○ насиље није „доминантан проблем“; ○ насиље је „престало“ док траје поступак; ○ насиље је „инцидент“; ○ „интерес детета је да родитељи сарађују“; ○ „интерес детета је да се виђа са оцем“.
Умерено неслагање	<p>Мајке често наводе насиља у породици или насиља према деци, укључујући и сексуалне злоупотребе, да би лакше оставриле право на поверавање деце.</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Број тражених мера заштите од насиља за децу</i> <ul style="list-style-type: none"> ○ 24 поступка (38,7%): тражене су мере заштите од насиља у породици и за малолетно дете; ○ 3 случаја (12,5%): повучен је захтев за мере заштите за децу; ○ 56 мера заштите од насиља тражено; ○ 36 (64,3%) мера заштите од насиља пресуђено
	<p>Насиље према партнеру се ретко јавља у вези са споровима поверавања деце на бригу и старање једном од родитеља.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ово истраживање није могло да одговори на питање о распрострањености појаве. • У нашем узорку: 31 странака (50%) је у процесу развода, или је покренут поступак за поверавање деце код ванбрачних партнера.
	<p>Насиље у партнерској релацији углавном престаје након развода или прекида ванбрачне заједнице.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ово истраживање није могло да одговори на питање о распрострањености појаве. • У нашем узорку: 25 случајева (40,3%) странке су биле разведене или је ванбрачна заједница престала, а поверавање деце је био завршен процес.
Неопредељено	<p>Мајке намерно и систематски отуђују децу од очева после развода или раздвајања од њих.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ово истраживање није могло да одговори на питање о распрострањености појаве. • У нашем узорку: <ul style="list-style-type: none"> ○ 95,2% деце присуствовало је насиљу оца према мајци; ○ 35,5% деце изложено је директном насиљу оца; ○ 29,0% деце користи се (злоупотребљава) против мајке; ○ 24,2% постоје претње насилника жртви у вези са децом. • У нашем узорку: <ul style="list-style-type: none"> ○ 38,7% случајева тражена мера заштите од насиља и за дете; ○ 30,7% поступака тражена је мера забране приближавања или забране приступа месту и за дете.
	<p>Партнер који је злостављао партнерку током заједничког живота при разводу ће чешће тражити да му деца буду поверена на бригу и старање.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ово истраживање није могло да одговори на питање о распрострањености појаве. • У нашем узорку: <ul style="list-style-type: none"> ○ у 35,5% случајева није било података о томе да ли су очеви тражили поверавање детета; ○ у 27,4% очеви су тражили самостално или заједничко вршење родитељских права; ○ у 9,7% деца су остала код оца док је трајао судски поступак, а он није дозвољавао контакт са мајком.

Приказ бр. 5: Тематска квалитативна анализа података из фокус-групних дискусија представника суда и ЦСР-а – приказ категорија и поткатегорија података

Ризици за дете од насиља у партнерском односу његових родитеља	
<i>Одговори правника из суда и ЦСР-а</i>	<i>Одговори психолога из ЦСР-а</i>
<p><i>Утицај на понашање деце:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • прихватање насилног обрасца понашања; • модел будућих породичних односа, решавања проблема 	<p><i>Насиље према деци:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • дечје сведочење насиљу; • ризик од психичког насиља и манипулације; • коришћење деце да преносе поруке; • поткупљивање деце
<p><i>Насиље према деци:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • деца постају средство за остваривање циља (психичко насиље и манипулација децом; говори детету против другог родитеља; оптужује мајку за насиље према деци; условљава или уцењује партнерку преко детета); • сведочење детета претњама или насилном понашању; • директно насиље према деци 	<p><i>Последице за децу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • последице по дечје психичко стање; • трауматско искуство учешћа у поступцима; • регресивна понашања детета; • тешкоће у социјалним релацијама, самоизолација; • поремећаји понашања и навика; • дете увучено у дуге или понављане поступке; • изневерено дететово поверење
<p><i>Однос родитељ–дете:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • спречавања контакта између деце и другог родитеља (задржавање детета; деца одбијају контакт са мајком; „индоктринацији детета“); • жене жртве насиља „појачавају осећање страха код деце“; • покртеање поступака за измене одлука о поверавању детета; • подривање односа између мајке и детета; • дете преузима бригу за одраслог 	<p><i>Однос родитељ–дете:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • подривање односа између мајке и детета; • спречавање контакта детета са другим родитељем; • дете преузима бригу за мајку и њену заштиту; • <i>брига детета за насилног родитеља</i>
<p><i>Последице за децу:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • последице за ментално здравље деце; • у школском постигнућу, социјалним релацијама и ставовима; • дечаци се идентификују са оцем; • став „то се мене не тиче“; • дугорочно ризик за самопоштовање, поремећај понашања, покушај самоубиства или ментално обољење; • учешће у дугим или понављаним парницама; • склоност „измишљању да је отац сексуално узнемиравао дете“; • недостатка родитељског капацитета оба родитеља и дилему коме поверити дете 	<p><i>Родитељство родитеља-насилника и родитеља-жртве:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • ризик од занемаривања и неодговорног родитељства насилног родитеља; • отац „тражи да виђа дете по сваку цену“; • оба родитеља недоступна за децу на различите начине; • дете је љуто или агресивно према мајци која дозвољава насиље; • утицај трауматског искуства и могућност опоравка
	<p><i>Утицај на понашање деце:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • деца прихватају насилне обрасце понашања
Опоравак детета које је сведочио насиљу	
<i>Одговори правника из суда и ЦСР-а</i>	<i>Одговори психолога из ЦСР-а</i>
<p><i>Окружење без насиља</i></p>	<p><i>Окружење без насиља:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • зауставити насиље да би се радило на опоравку; • дете емоционално сигурно; • подршка родитеља и других у окружењу

<p><i>Контролисани контакт са насилним родитељем:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • или његово привремено укидање; • привремене мере за регулисање поверавања и одржавања односа 	<p><i>Контролисани контакт са насилним родитељем:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • да насилни родитељ промени своје ставове; • контакти „јасно дефинисани и стриктно поштовани“; • проверити мотивацију родитеља за контактом; • контакт се ретко суспендује док не престане насиље; • поступци за забрану контакта и одлуке о привременим мерама врло су спори
<p><i>Сталност и добре социјалне релације:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • контакт са сестрама, браћом, другим рођацима и вршњацима; • деца треба да остану у свом окружењу; • окружење породице учиниоца насиља као ризик за опоравак детета 	<p><i>Подрика и саветодавни рад:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • „опоравак родитељске релације“; • „саветодавни рад са родитељима“; • заустављање насиља, а не родитељска комуникација, јесте приоритет; • рад са насилним родитељом
<p><i>Подрика и саветодавни рад:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • са децом; • са насилним партнером, односно родитељем; • опоравак родитељске релације, односно родитељска сарадња 	
<p>Позитивне промене код учиниоца насиља</p>	
<p><i>Одговори правника из суда и ЦСР-а</i></p> <p><i>Опажање свог понашања као насилног:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • став о неприхватљивости насилног понашања; • насилници „не препознају“ обавезе; • лечење од алкохолизма 	<p><i>Одговори психолога из ЦСР-а</i></p> <p><i>Опажање свог понашања као насилног:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • признавање насиља и преузимање одговорности; • признање да је насилно понашање избор, уместо тражења оправдања; • „одговорно родитељство“ насилника само уз лечење или третман; • промене у понашању, а „не само вербализација“; • недавање издржавања као изговор
<p><i>Показивање интересовања за контакте са децом:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • промене у „организацији живота“ 	<p><i>Исказ жртве:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • исказ жртве је релевантан за процену стварне промене насилника
<p><i>Искази детета:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • мишљење детета; • потребно праћење 	<p><i>Сарадња са службама:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • праћење релација и идентификовање проблема
<p>Тешкоће и потребе у раду стручњака из суда и ЦСР-а</p>	
<p><i>Одговори правника из суда и ЦСР-а</i></p> <p><i>Појава као извор тешкоћа у раду:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • родни карактер насиља у партнерском односу; • препознавање одређених форми насиља, • „пропуст мајке да заштити“; • „манипулисање насиљем“; • опште привилеговање мајки као родитеља (родна пристрасност); • повезаности феномена са културолошким специфичностима 	<p><i>Одговори психолога из ЦСР-а</i></p> <p><i>Стручно-методолошка питања:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • проблема у постизању објективности процена и налаза; • недостатак одговарајућих инструмената; • проблем у интерпретацији налаза; • прикупљање доказа за суд; • недостатак стручних упутстава; • потреба за специфичним знањима и шанса да се она стекну

<p><i>Законска и системска решења:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • извршења судских одлука; • лоша законска решења; • процесна питања која погодују насилнику; • недостатак дугорочног праћења и одговарајућих услуга; • непостојање специјализованих судова и лоша сарадња између служби <p><i>Правници из ЦСР-а истичу и проблеме:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • организовања надгледаних контаката деце са родитељем; • доступности извештаја ЦСР-а странама у поступку и њиховим адвокатима; • преноса неких овлашћења ЦСР-а на суд 	<p><i>Организациони проблеми у ЦСР-у:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • неповољан однос између обима посла и сложености задатака; • нова организације рада у ЦСР-у; • лоша сарадња са другим службама
<p><i>Недостатак специфичних знања и вештина:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • објективност процена; • узимање и процена исказа детета; • квалитет извештаја ЦСР-а; • недостатак специфичних знања 	<p><i>Особености феномена као извор тешкоћа:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • концептуална питања о родној симетрији и родној неутралности улога партнера и родитеља; • разумевање различитих појава у оквиру сложеног проблема насиља; • „могућност злоупотреба“ • „пропуст мајке да заштити“

Био-библиографија ауторке

Тања Игњатовић је дипломирала психологију на Филозофском факултету Универзитета у Београду (1988. године), на два смера (за школску психологију-педагогију и за клиничку психологију). На Факултету политичких наука Универзитета у Београду најпре је стекла стручни назив специјалисткиње (2005. специјализација из Студија рода), а потом научни степен магистра политичких наука (2009. године – постдипломске студије Политике и рода), одбранивши тезу под насловом „Заштита од насиља у породици: ка оптималном моделу координиране интервенције служби у заједници“, под менторством проф. др Гордане Даше Духачек.

Од 2001. године ради у Аутономном женском центру, специјализованој организацији за питања насиља према женама, најстаријој и једној од највећих организација у Србији, али и у региону. Поред консултантског рада са женама са искуством мушког насиља, њена област рада су јавне политике и институционални одговор(и) на насиље према женама. Координаторка је програма за истраживања, развој знања, едукацију представника институција, анализу јавних политика и јавно заговарање. Ауторка је и коауторка 4 акредитована едукативна семинара у систему социјалне заштите, који су имали највећи број извођења у Србији (од 2008. године изведено је више од 230 семинара са више од 5.000 учесника/-ца), једног акредитованог семинара у систему здравствене заштите и једног у систему образовања, такође извођених више пута.

Била је координаторка радних група за израду оба војвођанска стратешка документа за заштиту жена од насиља (први за период 2008–2012. године и други за период 2015–2020), координаторка тематске групе за унапређење положаја жена у изради Националне стратегије за борбу против дискриминације (2012), чланица радне групе за израду Општег протокола за заштиту деце од злостављања и занемаривања (2003), чланица радне групе за израду Националне стратегије за младе (област образовања, 2007), чланица радне групе за израду Смерница за поступање полицијских службеника и спречавање секундарне виктимизације жртава насиља у породици и у партнерским односима (2014), чланица радне групе

за израду Смерница за поступање центра за социјални рад у контексту грађанских судских поступака који се тичу права и интереса детета (2015) и других. Учествовала је у раду Форума Народне скупштине РС за праћење имплементације Стратегије за смањење сиромаштва (2006), Савета за одрживи развој потпредседника Владе РС за европске интеграције (2008–2010), стручњакиња је на листи Поверенице за заштиту равноправности (2011), чланица Комисије за родну равноправност Града Београда (2010) и чланица-експерткиња Независне опсерваторије за праћење насиља према женама (2012).

Библиографија

Игњатовић, Т. (2002). Образовање за родну равноправност, у: Б. Бранковић и Т. Игњатовић (ур). *Родна равноправност у школи: приручник за наставнике/-це*, Канадска агенција за међународни развој.

Игњатовић, Т. (2004), Из евиденције о насиљу у породици, у: Игњатовић, Т. и Б. Мацановић (ур.), *Од добрих намера до добре праксе*, Аутономни женски центар, Београд.

Игњатовић, Т. (2004), Колико смо далеко од разумевања насиља у породици, у: Игњатовић, Т., и Б. Мацановић (ур.), *Од добрих намера до добре праксе*, Аутономни женски центар, Београд.

Игњатовић, Т. (2006), Између ћутања и склоништа за жртве насиља – одговорност институција, у: Славковић, И., и Т. Игњатовић (ур.), *Насиље над женама – чија је одговорност?*, Аутономни женски центар, Београд.

Игњатовић, Т. (2006), Улога невладиних организација у заштити деце од злостављања и занемаривања, у: Ишпановић, В. и сар., *Приручник за примену Општег протокола за заштиту деце од злостављања и занемаривања*, Центар за права детета и УНИЦЕФ, Београд.

Ишпановић, В., Т. Игњатовић (2006), Препознавање злостављања и занемаривања деце, у: Ишпановић, В. и сар., *Приручник за примену Општег протокола за заштиту деце од злостављања и занемаривања*, Центар за права детета и УНИЦЕФ, Београд.

Игњатовић, Т. (2007), До добре праксе, у: Игњатовић, Т. (ур.), *За живот без страха*, Аутономни женски центар, Београд.

Игњатовић, Т. (2007), Координирана акција локалне заједнице у превенцији и заштити од насиља у породици, у: Игњатовић, Т. (ур.), *За живот без страха*, Аутономни женски центар, Београд.

Игњатовић, Т. (2007), О насиљу у породици из евиденције центра за социјални рад у 2005, у: Игњатовић, Т. (ур.), *За живот без страха*, Аутономни женски центар, Београд.

Игњатовић, Т. (2007), Имплицитне теорије о родним и родитељским улогама – утицај на професионални став и поступање у ситуацијама насиља у породици, у: Игњатовић, Т. (ур.), *За живот без страха*, Аутономни женски центар, Београд.

Игњатовић, Т. (2007), Да ли су мајкама постављена нереална очекивања, у: *Породично насиље, емпатија и професионализам помагача*, Зборник радова, XIII октобарски сусрети у социјалној заштити, Нишка Бања.

Игњатовић, Т. (2008): Систем заштите жена жртава насиља у породици у Србији – Између државних обавеза и стварности, *Социјална мисао*, бр. 1, год. XV, 11–24, Београд.

Игњатовић, Т. (2009): Поступање професионалаца као услов смањења секундарне виктимизације жртава партнерског насиља у породици, *Темида, часопис о виктимизацији, људским правима и роду*, бр. 2, год. 12, 33–49, Београд.

Игњатовић, Т. (2009): Претпоставке за успостављање модела заштите од насиља у партнерским односима, *Социјална мисао*, бр. 3, год. XVI, 85–101, Београд.

Мацановић, В., Т. Игњатовић (2010): Позиција жртве у кривичном поступку, у: Илић, Г. и Д. Суботић: *Јавнотужилачки приручник* (друго издање), Удружење јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца Србије, Београд, стр. 575–589.

Игњатовић, Т. (2010): Индикатори за процену поступања професионалаца у ситуацији насиља у партнерском односу, *Темида, часопис о виктимизацији, људским правима и роду*, бр. 2, год. XIII, 81–94, Виктимолошко друштво Србије, Београд.

Игњатовић, Т. (2010): Ка моделу координиране акције заједнице у заштити од партнерског насиља у Србији, *Социјална мисао*, бр. 3, год. XVII, 125–140, Београд.

Игњатовић, Т. (2011): *Насиље према женама у интимном партнерском односу: Модел координираног одговора заједнице*, Реконструкција Женски фонд, Београд, ISBN 978-86-910101-2-6

Игњатовић, Т. (2011): Право на сигурност: заштита жена од насиља у интимним партнерским релацијама, *Генеро – часопис за феминистичку теорију и студије културе*, бр. 12/2008, Центар за студије рода, Београд, ISSN 1451-2203

Ишпановић-Радојковић, Б., и Т. Игњатовић (2011). Облици и показатељи злостављања и занемаривања, у: В. Ишпановић-Радојковић, *Заштита деце од злостављања и занемаривања – Примена Општег протокола*, Центар за права детета, Београд, ISBN 978-86-83109-49-4

Игњатовић, Т., (2011). Улога организација цивилног друштва у заштити деце од злостављања и занемаривања, у: В. Ишпановић-Радојковић, *Заштита деце од злостављања и занемаривања – Примена Општег протокола*, Центар за права детета, Београд, ISBN 978-86-83109-49-4

Игњатовић, Т., Пешић, Д. (2011). Едукација професионалаца о насиљу у партнерској релацији и у породици. *Актуелности*: билтен Удружења стручних радника социјалне заштите Републике Србије, XII, бр. 7–8, 42-57, ISSN 1451-3129

Игњатовић, Т., Пешић, Д. (2012). *Ризици од сиромаштва за жене са искуством насиља*, Аутономни женски центар, Београд, ISBN 978-86-87505-09-4

Ignjatović, T., Pesic, D. (2013). Tackling violence against women in Serbia – the legal framework and its implementation, *Fempower*, 1/2013, No 23, European Information Center Against Violence, Vienna

Игњатовић, Т. (2013). *Последице које има насиље према женама у партнерском односу на децу и одговор јавних служби на овај проблем*, Аутономни женски центар и UNICEF, Београд, ISBN 978-86-87505-10-0

Сатарих, Н., Милићевић-Калаших, А., Игњатовић, Т., (2013). *Обесправљени из незнања – извештај о мониторингу људских права старијих на резиденцијалном смештају у Србији*, Удружење грађана „Снага пријатељства“ – Amity, Београд, ISBN 978-86-89147-02-5

Игњатовић, Т. (2013). Проблем сиромаштва и социјалне искључености за жене са искуством насиља у партнерском односу, *Генеро – часопис за феминистичку теорију и студије културе*, 17: (2013), 51–68, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука.

Игњатовић, Т. (2013). Анализа података и протокола о поступању полиције и центра за социјални рад у случајевима насиља у породици, *Годишњи извештај Опсерваторије за праћење насиља према женама 2012*. Мрежа Жене против насиља и Мрежа за европски женски лоби, Београд, стр. 35–53, ISBN 978-86-87505-11-7

Игњатовић, Т., (2014). Насиље у интимном партнерском односу: родна асиметрија или родна симетрија, *Социјална политика – часопис за теорију и праксу социјалне политике и социјалног рада*, Институт за политичке студије, УДК 364, год. 49, бр. 1/2014, стр. 71–91, ISSN 0038-0091

Игњатовић, Т., (2014). Родитељ није у могућности да заштити дете од злостављања другог родитеља – о чему се ради и шта је рађено, *Годишњи извештај Опсерваторије за праћење насиља према женама 2013*. Мрежа Жене против насиља и Мрежа за европски женски лоби, Београд, стр. 41–63, ISSN 2406-1166

Игњатовић, Т., Т. Дробњак, И. Секуловић, М. Лукић, М. Јелачић, М. Анђелковић, В. Мацановић, Д. Пешић (2014). *Анализа усклађености законодавног и стратешког оквира Републике Србије са Конвенцијом Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици*, Аутономни женски центар, Београд, ISBN 978-86-87505-14-8

Игњатовић, Т. (ур.), (2014). *Смернице за поступање полицијских службеника и спречавање секундарне виктимизације жртва насиља у породици и у партнерским односима*, Аутономни женски центар и АСТРА – Акција против трговине људима, Београд.

Игњатовић, Т., Д. Павловић-Бабић, М. Лукић (2015). *Делотворност системских механизма за спречавање насиља према женама и насиља у породици*, Аутономни женски центар и Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва, Београд, ISBN 978-86-87505-16-2

Игњатовић, Т. (2015). *Разумевање насиља према женама злоупотребом деце, Социјална политика – часопис за теорију и праксу социјалне политике и социјалног рада*, Институт за политичке студије (у штампи).